

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİMDALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ULUSLARARASI ANDLAŞMALAR HUKUKUNDA
REBUS SIC STANTIBUS İLKESİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Halis AYHAN

Tez Danışmanı
PROF. DR. ENVER BOZKURT

Kırıkkale - 2014

ONAY

Halis AYHAN tarafından hazırlanan “Uluslararası Andlaşmalar Hukukunda *Rebus Sic Stantibus* İlkesi” başlıklı bu çalışma, 6.6.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Enver BOZKURT, (Danışman), Başkan

Prof. Dr. Errol KURUBAŞ

Prof. Dr. Hüseyin EMİROĞLU

Doc. Dr. Haluk ÖZDEMİR

KİŞİSEL KABUL

Doktora tezi olarak sunduğum ‘‘Uluslararası Andlaşmalar Hukukunda *Rebus Sic Stantibus* İlkesi’’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

6.6.2014

Halis AYHAN

ÖZET

AYHAN, Halis. Uluslararası Andlaşmalar Hukukunda *Rebus Sic Stantibus* İlkesi, Doktora, Kırıkkale - 2014.

Rebus sic stantibus bir uluslararası andlaşmalar hukuku ilkesidir. Şartlardaki esaslı değişiklikler, andlaşmanın akıbeti üzerinde etkilidir. Bu etki, andlaşmaların sona erdirilmesi, askıya alınması ve andlaşmadan çekilme temelindedir. Andlaşma şartlarında esaslı değişiklik konusu VAHS'nin 62. maddesinde düzenlenmiştir. Dolayısıyla ilke yazılı uluslararası hukukun bir parçası niteliğindedir.

İlkenin andlaşmalar üzerinde etkili olabilmesi için birtakım şartların vuku bulması elzemdir: Değiştiği ileri sürülen şartlar esaslı ve öngörülemez olmalı, bir tarafın andlaşmadan kaynaklanan vecibelerini aşırı değiştirmelidir. Değişiklik tarafların andlaşmayla bağlanma rızalarının temelini oluşturmalıdır. Şartların değişmesinden olumsuz etkilenen tarafın kusuru olmamalıdır. Son olarak bu ilke sınır andlaşmalarına uygulanamamaktadır.

Rebus sic stantibus ilkesi uluslararası yargı organlarında kısmen uygulanmıştır. Bilhassa Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) ilkeye yönelik yaklaşımı ilkenin geleceğini belirlemektedir. Devletler de ilkeye çok kereler başvurmuşlardır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm *rebus sic stantibus* ilkesinin anlamı ve gelişimi üzerinedir. Ama öncelikle, ilkenin uluslararası andlaşmalar hukukundaki yerine değinilmektedir. İkinci bölümde, ilkenin uluslararası hukuktaki eleştirel yeri ile özel hukuk boyutu işlenmektedir. Özel hukuk boyutuyla da incelenmesinin nedeni ilkenin ilk olarak bu alanda ortaya çıkmış olmasıdır. Uluslararası hukuk kavramlarıyla ilişkisi ve hukukîlik tartışması da irdelenmektedir. Üçüncü bölüm, "Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Madde 62 ve *Rebus Sic Stantibus* İlkesinin Hukukî Sonuçları" ismini taşımaktadır. Burada 62. madde ayrıntılı olarak unsurları ve

öngördüğü hukukî sonuçları çerçevesinde tahlil edilmektedir. Gerek bu maddenin gerekse uluslararası uygulamanın neticesi olan hukukî sonuçları ve işlevleri üzerinde durulmaktadır. Son olarak çeşitli uluslararası yargı organlarında ele alınışı incelenmektedir. Gerek Divan'daki gerekse diğer uluslararası yargı organlarındaki durumunu incelemek elzemdir.

Çalışmada tümevarım yöntemiyle: Uluslararası yargı organlarının *rebus sic stantibus* ilkesini kısmen uyguladığı; ilkenin uygulamada andlaşmayı değiştirme ve yeni andlaşma tesis etme işlevlerinin varlığı ve ilkenin ahde vefanın tamamlayıcısı olduğu tespit edilmiştir.

“Uluslararası Andlaşmalar Hukukunda *Rebus Sic Stantibus* İlkesi” başlıklı çalışmamız, Türkiye’de, *rebus sic stantibus* ilkesinin uluslararası hukuktaki yeri konusunda yazılmış ilk tezdır.

Anahtar Sözcükler

1. *Rebus sic stantibus*
2. Şartlarda esaslı değişiklik
3. Öngörülebilirlik
4. VAHS Madde 62
5. Uyarlama

ABSTRACT

AYHAN, Halis. The Principle of *Rebus Sic Stantibus* in the International Law of Treaties, PhD, Kırıkkale - 2014.

The *rebus sic stantibus* is one of the international law of treaties principle. Fundamental change of circumstances have effects on fate of treaties. This effect is based on its termination, suspension of treaty and withdrawal from the treaty. The fundamental changes of circumstances of treaty subject is regulated at the VCLT Article 62. So, the principle is a part of positive international law.

Some specified conditions must occur for the principle to have affect on treaties: The circumstances that are claimed to have changed must be fundamental and unpredictable. The changes have to transform the extend of one party's treaty obligations radically. The changes have to constitute the fundamental base of consent of bond of the parties. The party who was negatively effected from changes should not be related to the changes. Lastly, the principle can't be applied to boundary treaties.

The *rebus sic stantibus* principle has been implemented partially at international jurisdiction institutions. Especially, approach toward the principle of International Court of Justice (ICJ) is determine its future of the principle. Moreover, states also invoked the principle several times.

The study consists of three section. The first section is about its meaning and development of the *rebus sic stantibus* principle. But firstly, the principle's statu in international treaty law is analyzed. In the second section, the principle's position in private law and its critical dimension in international law is studied. The reason of studying in private law is it has firstly emerged in this area. After its relationship with rules of international law, its disputes (i.e. the legality) is also examined. The last section

is named “Vienna Convention on the Law of Treaties Article 62 and Functions of the Principle of Fundamental Change of Circumstances.” In this section the Article 62 is analyzed in detail around its elements and judicial results. The articles stand both on juridical functions and the results of international practice were investigated. Lastly, the handling of the principle at international jurisdiction institutions were analyzed. Therefore it is indispensable to study its status both in the Court and in other international tribunals.

The induction method we reached the following results: International tribunals implemented partially the *rebus sic stantibus* principle. Secondly, there are revision and new treaty establishment as additional functions of the principle. Lastly, the principle is supplementary to *pacta sunt servanda*.

Our thesis titled “The Principle of *Rebus Sic Stantibus* in the International Law of Treaties” is the first study in Turkey about the principle’s place in international law.

Key Words

1. *Rebus sic stantibus*
2. Fundamental change of circumstances
3. Predictability
4. VCLT Article 62
5. Adaptation

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABAD	: Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABM	: Anti-Balistic Missiles (Anti Balistik Füzeler)
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AJIL	: The American Journal of International Law
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Andlaşması
Al. MK	: Alman Medenî Kanunu
<i>Art.</i>	: Article (Madde)
ATAD	: Avrupa Topluluğu Adalet Divanı
B.	: Birleşik
Bkz. / bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMK	: Belçika Medenî Kanunu
CLT	: UN Conference on the Law of Treaties
Çev.	: Çeviren / Çevirmen
Der.	: Derleyen
Doc.	: Document
Dn.	: Dipnot
E.	: Esas
Ed.	: Editor
F.	: Federal
FC	: Federal Cumhuriyeti
FMK	: Fransız Medenî Kanunu
Gen.	: Genişletilmiş
Gün.	: Güncelleştirilmiş

HD	: Hukuk Dairesi
HGK	: Hukuk Genel Kurulu
Iss.	: Issue (Sayı)
İng.	: İngilizce
İMK	: İtalyan Medenî Kanunu
K.	: Karar
km	: Kilometre
LBS	: Lozan Boğazlar Sözleşmesi
M. / m.	: Madde
M.Ö.	: Milattan Önce
MBS	: Montrö (Montreux) Boğazlar Sözleşmesi
MC	: Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütü)
No.	: Numara / Number
pr.	: Paragraph (Paragraf)
Rev.	: Revised
s. / ss.	: Sayfa / Sayfalar
Ses.	: Session (Oturum)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (Sovyetler Birliği)
START	: Strategic Arms Reduction Talks (Stratejik Nükleer Silahların İndirimi)
T.	: Tarih
TBK	: Türk Borçlar Kanunu
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UDHM	: Uluslararası Daimi Hakemlik Mahkemesi (Permanent Court of Arbitration)
UHK	: Uluslararası Hukuk Komisyonu
UN	: United Nations
UNIDROIT	: International Institute for the Unification of Private Law

(Uluslararası Özel Hukukun Uyumlaştırılması Enstitüsü)

USAD	: Uluslararası Sürekli Adalet Divanı
UTO	: Uluslararası Ticaret Odası (International Chamber of Commerce)
v.	: Versus (Karşı)
VAHK	: Viyana Andlaşmalar Hukuku Konferansı
VAHS	: Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi
vb.	: Ve Benzeri
vd	: Ve Diğerleri
vd.	: Ve Devamı
Vol.	: Volume (Sayı)
Y.	: Yargıtay
YHGK	: Yargıtay Hukuk Genel Kurulu
YILC	: Yearbook of International Law Commission
YSFC	: Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	v
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

REBUS SIC STANTIBUS İLKESİNİN TEMELİ VE GELİŞİMİ

I. GENEL BİLGİLER.....	6
A. Uluslararası Andlaşmalar Hukuku ve <i>Rebus Sic Stantibus</i> İlkesi.....	6
B. <i>Rebus Sic Stantibus</i> İlkesinin Kavramsal Temeli.....	13
1. Terim Sorunu	13
2. İlkenin Anlamı	16
3. İlkenin Özellikleri.....	22
II. <i>REBUS SIC STANTIBUS</i> İLKESİNİN GELİŞİMİ	24
A. İlkenin Doğuşu ve Roma Hukuku Dönemi	24
B. İlkenin Roma Döneminden 19. Yüzyıla Kadarki Gelişimi ve Uluslararası Hukukun İlk Yazarlarının <i>Rebus Sic Stantibus</i> Yaklaşımları.....	29
C. İlkenin 19. Yüzyıldaki Durumu.....	36
1. Londra Bildirisi (1871).....	38
2. Jellinek: İlkenin Devlete Hizmet Ettiği Görüşünün Savunucusu	41
D. Birleşmiş Milletlere Kadarki Dönem ve İlkenin İki Dünya Savaşı Arasında Barışçıl Değişim İle Özdeşleştirilmesi	42
1. Barışçıl Değişim ve <i>Rebus Sic Stantibus</i> Bağlamında Milletler Cemiyeti	

Misakı'nın 19. Maddesi	45
2. Döneme Ait Yargısal Uygulamalar	55
a. Uluslararası Daimi Hakemlik Mahkemesi ve Rus Tazminatı Davası (1912) .	56
b. Uluslararası Sürekli Adalet Divanı ve Yukarı Savoy ve Gex Serbest Bölgeleri Davası (1929-1932).....	60
E. Birleşmiş Milletler Dönemi	63
1. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne Kadarki Süreç	63
2. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Sonrası ve Günümüzdeki Gelişmeler	67
a. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun İlkeyle İlgili Görüşü	67
b. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Sonrasındaki Süreç ve İlkenin Uluslararası Örgütlere Genişletilmesi Girişimleri	71

İKİNCİ BÖLÜM

REBUS SIC STANTIBUS İLKESİNİN DİĞER ULUSLARARASI HUKUK İLKELERİYLE İLİŞKİSİ, ELEŞTİREL VE ÖZEL HUKUK BOYUTU

I. <i>REBUS SIC STANTIBUS</i> İLKESİNİN DİĞER ULUSLARARASI HUKUK İLKELERİYLE İLİŞKİSİ	77
A. Buyruk Kural İle İlişkisi.....	77
B. Mücbir Sebep	79
C. Sonraki İmkânsızlık İle İlişkisi.....	81
D. İyi Niyet	85
II. İLKENİN ULUSLARARASI HUKUKTAKİ ELEŞTİREL BOYUTU	86
A. İlkeyle İlgili Tartışmalar.....	86
1. Varlık Tartışması	86
2. Hukukîlik Tartışması	93
3. Süreli-Sürekli Andlaşmalar Tartışması.....	98
B. İlkeye Yönelik Eleştiriler	100

1. Andlaşma Yükümlülüklerinden Tek Taraflı Kurtulunabileceği Algısı	100
2. Niyet Unsuru.....	101
III. İLKENİN ÖZEL HUKUKTAKİ YERİ	103
A. Akdin Değişen Şartlara Uyarlanmasının Türleri.....	105
B. Uyarlamayla İlgili Temel Görüşler	107
1. İşlem Temeli Görüşü	107
2. Emprevizyon Görüşü	109
C. Akitlerin Değişen Koşullara Uyarlanması	110
D. İlkenin Çeşitli Kara Avrupası Ülkelerindeki Durumu	114
1. Almanya.....	114
2. Fransa.....	118
3. Türk Hukukunda Değişen Şartlar Nedeniyle Akdin Uyarlanması	120

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VİYANA ANDLAŞMALAR HUKUKU SÖZLEŞMESİ MADDE 62 VE ŞARTLARDA ESASLI DEĞİŞİKLİK İLKESİNİN HUKUKİ SONUÇLARI

I. MADDE 62’NİN ŞARTLARDA ESASLI DEĞİŞİKLİK İLKESİNİN UYGULANABİLİRLİK KOŞULLARI ÇERÇEVESİNDE TAHLİLİ	130
A. Değişikliğe Dair “Zaman” ve “Şart” Kavramları (Madde 62/1).....	133
B. Esaslılık Unsuru (Madde 62/1).....	135
1. Değişikliğin Esaslı Olması ve Esaslılığın Belirlenmesi Sorunu.....	135
2. İlkenin Uygulanmasına İmkân Tanıyan Temel Değişiklik Türleri.....	137
C. Değişiklik Taraflarca Öngörülemez Olmalıdır (Madde 62/1).....	142
D. Rıza Unsuru (Madde 62/1a).....	145
E. Değişiklik Yükümlülüklerin Boyutunu Köklü Biçimde Değiştirmelidir (Madde 62/1b).....	147

F. Değişiklik, Ona Başvuran Tarafın İhlâli Neticesi Olmamalıdır (Madde 62/2b) ...	151
G. Sınırlara Uygulanmama Hükümü (Madde 62/2a).....	152
II. VİYANA ANDLAŞMALAR HUKUKU SÖZLEŞMESİ MADDE 62 İŞİĞİNDA	
<i>REBUS SIC STANTIBUSUN HUKUKÎ SONUÇLARI</i>	155
A. İlkenin Madde 62’de Belirtilen Hukukî Sonuçları.....	156
1. Andlaşmayı Sona Erdirme	156
2. Andlaşmadan Çekilme.....	161
3. Andlaşmayı Askıya Alma.....	163
B. İlkenin Madde 62’de Belirtilmeyen İşlevleri	166
1. Andlaşmayı Değiştirme ve Soğuk Savaş Sonrası Uyarılama Andlaşmaları.....	166
2. Yeni Andlaşma Yapma ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936).....	168
C. İlkeye Başvuruda İzlenmesi Gereken Usul	178
D. Şartlardaki Değişikliğin Andlaşmaya Etkisinin Ahde Vefa Temelinde	
Değerlendirmesi.....	185
III. YARGISAL UYGULAMALAR	192
A. Uluslararası Adalet Divanı	193
1. Değişikliğin Hayatî Olması Çerçevesinde Balıkçılık Davaları (1974).....	196
2. Gabcikovo-Nagyymaros Projesi Davası (1997)	201
B. Avrupa Topluluğu Adalet Divanı ve A. Racke GmbH & Co. v. Hauptzollamt	
Mainz Davası (1998)	208
SONUÇ	214
KAYNAKÇA.....	218

GİRİŞ

Uluslararası hukuk bir kuramdır. O, aynı zamanda, uluslararası ilişkilerin düzenli ve sağlıklı bir düzlemde cereyan etmesini sağlama amacıyla oluşturulmuş bir tasarımdır. Bu bağlamda uluslararası hukuk, uluslararası ilişkilerin ayrılmaz ve tamamlayıcı bir parçasıdır. Aralarında organik bir bağ mevcuttur. Uluslararası ilişkiler terminolojisiyle ifade edilecek olursa, ikisi adeta “stratejik müttefik”tirler. Keza aralarında ontolojik bir ilişki sözkonusudur. Uluslararası toplum ve uluslararası ilişkiler olmasaydı uluslararası hukuk da olmazdı.

Uluslararası ilişkiler de uluslararası hukuka bağımlıdır. Çünkü uluslararası ilişkiler, anarşik doğasından dolayı, çoğunlukla çatışmacı bir düzlemde cereyan eder. Devletlerin çıkar temelli dış politika yaklaşımı uluslararası ilişkilerin güç etrafında şekillenmesine yol açmaktadır. Güç ise hem bir rekabeti, ki bu rekabet yok edici nitelikte de olmaktadır, hem de kural ihlallerini beraberinde getirmektedir. Uluslararası hukuk, bu noktada, pek çok açıdan önem kazanmaktadır. Öncelikle uluslararası ilişkilerin yürütülmesinde meşruiyet işlevi oluşturmaktadır. Her uluslararası birim, gücü ne olursa olsun, eylemlerinde çoğu zaman uluslararası hukuku dikkate alma gereği hissetmektedir. İkinci olarak, uluslararası hukuk uluslararası ilişkileri düzenleme işlevi görmektedir. Her birim için eşit ve adil kurallar bütünü olarak uluslararası ilişkilerin düzenli işlenmesine katkı yapmaktadır. Uluslararası kurallara uyulması zorunluluğu, devletlerin barış içinde bir arada yaşamasına imkân vermektedir. Bu kurallar çoğu zaman insanlığın faydasına olmakta ve uluslararası düzeni sağlama adına bir fayda teşkil etmektedir. Uluslararası hukukun uluslararası ilişkileri düzenleme işlevi, esas olarak andlaşmalar ile yerine getirilmektedir. Bu nedenle andlaşmalar, yazılı olması, karşılıklı rızaya dayanması, yol göstermesi, ilişkileri düzenlemesi gibi sebeplerden dolayı hem uluslararası hukukun hem de uluslararası ilişkilerin temel araçları arasındadır.

Bir andlaşma yürürlüğe girdikten sonra genellikle geride kalan işlemleriyle ilgili bir sıkıntı hâsıl olmamaktadır. Yürürlüğe girmiş bir andlaşma usulüne uygun süreçlerde

gerçekleşmişse -örneğin imzayı yetkili birisi atmışsa, imzalayan kişinin kim olduğunun önemi yoktur ve bu bir sıkıntı oluşturmaz- bir itirazla karşılaşmaz. Zira bunlar şekli hususlardır ve yerine getirilmesi veya bir yanlışlık var ise düzeltilmesi nispeten kolaydır.

Asıl sorun anlaşmanın uygulanmasına ilişkin olarak taraflar arasında anlaşmazlık çıktığında baş göstermektedir. Bir anlaşmanın işleyişine ilişkin sorun veya sorunların muhtelif sebepleri olabilir. Anlaşma kavramı, ileride geniş bir şekilde izah edileceği üzere, terim itibarıyla geniş bir kavramdır. Sözleşmenin uygulanmasına ilişkin anlaşmazlık terim yanlışlığından kaynaklı bir sebep olabileceği gibi yanlış uygulamadan kaynaklı bir sebep de olabilir. İlâveten, zaman mefhumu, anlaşmanın taraflarca farklı yorumlanması, anlaşmanın yapıldığı şartlar ile anlaşmazlığın belirttiği şartlar arasındaki köklü farklılık ve bu farklılığın bir taraf veya tarafların yükümlülüklerinde esaslı bir dönüşüme yol açması gibi hususlar anlaşmazlığa sebebiyet verebilecek muhtemel nedenler olarak belirtilebilir.

Anlaşmazlık durumunda taraflar arasındaki anlaşma ilişkisi veya anlaşmanın akıbeti ne olacaktır? Anlaşma sona mı erecektir? Anlaşmadan rahatsız olan tarafın veya tarafların istekleri yerine mi getirilecektir? Eğer bu yapılırsa, diğer taraf veya tarafların bir kaybı olursa bu nasıl telafi edilecektir? Soruları artırmak mümkündür.

Bir anlaşmanın yürürlüğüne ilişkin anlaşmazlıkta, üstte belirtilen sebepler içinde hangisinin anlaşmazlığa yol açtığı, bir başka ifadeyle sorunun tespiti önemlidir. Zira iyi ve yerinde bir çözümün temelinde sorunun doğru teşhisi yatar. Mamafih, böyle bir anlaşmazlıkta asıl önemli olan bundan sonra ne yapılacağıdır. Diğer sebepler bir yana, eğer sorun zaman mefhumundan, daha net söyleyişle, anlaşmanın yapıldığı zamanki şartlar ile sonraki şartların uyumsuzluğundan kaynaklanıyor ise hem uzlaşmayı sağlayacak hem de sonraki şartların değişmesi nedeniyle ilave külfet yüklenen veya zarara uğrayan tarafın imdadına yetiyecek hukukî mekanizmalar söz konusudur. Bu hukukî araçlardan birisi olan *rebus sic stantibus* (şartlarda esaslı değişiklik) ilkesi, zaman değişikliğinin getirdiği ek külfet veya zarar sorununu çözebilecek bir mekanizmayı ortaya koyar.

Rebus sic stantibus ilkesi VAHS m. 62’de düzenleme altına alınmıştır. Uluslararası örf ve adet hukukunda var olan şartlarda esaslı değişiklik ilkesi böylece tedvin edilerek yazılı uluslararası hukukun parçası haline gelmiştir. Ancak ilkenin uluslararası hukuktaki yeri, diğer bazı kavramların -egemenlik ilkesi, içişlerine karışmama, buyruk kural gibi- aksine oturmuş değildir. Kullanım alanı, sınır tesis eden andlaşmalar hariç, neredeyse her andlaşmaya uygulanabilecek kadar geniş olmakla birlikte, uygulamada kullanımının ve kabulünün yaygın olduğu söylenemez. Yine de bu ilkenin dolaylı da olsa dikkate alındığı pek çok uluslararası dava mevcuttur. Uluslararası Sürekli Adalet Divanı (USAD), UAD, Uluslararası Ceza Mahkemesi, Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD), Dünya Ticaret Örgütü Paneli gibi önemli uluslararası yargı birimleri bazı davalarda bu ilkeye atıf yapmıştır.

İlke uluslararası politikada da kullanılmıştır. Hatta bu ilkeye uluslararası yargı organlarından ziyade uluslararası politikada daha çok başvurulduğu belirtilebilir. İlke, devletlerce, çoğu zaman dış politika hedeflerini gerçekleştirme yolunda kullanılacak bir araç olarak telakki edilmektedir. Böylece ilkenin zemini hukukî boyuttan siyasî boyuta kaydırılmaktadır. Bu gayretler ilkenin zeminini kayganlaştırmakta ve onu devletlerin çıkarlarını azamileştirme aracına dönüştürmektedir.

Uluslararası hukukta ve politikada bu ilkeye başvuran pek çok ülke olmuştur. Belli başlıları olarak şu örnekler belirtilebilir: Rusya’nın 1856 tarihli Paris Andlaşması’nın Karadeniz’in tarafsızlaştırılmasını öngören durumunu sona erdirme talebi (1871), Bosna-Hersek’in işgali (1908), Belçika’nın tarafsızlığının Versay Andlaşması ile sona ermesi (1919), Türkiye’nin Lozan Andlaşması ile 1535’te Fransa’ya verilen kapitülasyonları sonlandırması (1923) ve LBS’yi sona erdirerek Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin (MBS) imzalanmasını sağlaması (1936), 1936 tarihli İngiliz-Mısır İttifak Andlaşması’nın Mısır tarafından sona erdirilmesi talebi (1947), Fransa’nın Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütü’nün (NATO) askerî kanadından çekilmesi (1966), ABD’nin ABM Andlaşması’ndan çekilmesi (2002).

*Rebus sic stantibus*un her andlaşmada mündemiç olduğu görüşünün, onun hukukî

bir ilke olarak kabul edilmesinin bir sonucu olarak, öğretide reddedilmesi yönünde genel bir eğilim vardır. İlkenin varlık sebeplerinden birisinin sürekli andlaşmalar olduğu görüşü az da olsa taraftar bulmakla birlikte, bugün artık ilke için süreli-sürekli andlaşmalar ayrımı söz konusu değildir. Genel kanı, şartları yerine geldiği müddetçe, onun süre bakımından her andlaşmaya uygulanabilir olduğudur.

*Rebus sic stantibus*un özel hukuk boyutu da incelenmekle birlikte, tez esasında bir uluslararası hukuk çalışmasıdır. Özel hukukta hâkimin akdi uyarılma yetkisine benzer bir yetki durumu uluslararası hukukta tam manasıyla yoktur. Ancak uluslararası hukuk temelindeki uluslararası davaların ilkenin gelişimi sürecine ışık tutmaları nedeniyle yargı boyutu bilhassa incelenmiştir. Uluslararası politikadaki uygulamalara yeri geldikçe değinilmiş ancak ayrıntılı olarak işlenmemiştir. İkinci bir sınırlayıcı husus olarak, *rebus sic stantibus* daha çok Batı ve Avrupa merkezli bakış açısıyla irdelenmiştir. Bunda ilkenin çıkış ve gelişmesinin bu kaynaktan olması ile Batı kaynaklarının bolluğu etkilidir. Bir başka husus, ilkenin Birleşmiş Milletler (BM) ve onun kuruluşları (UAD ve UHK gibi) çerçevesinde ele alınmış olmasıdır. Yine ilkeyle ilgili öznel ve nesnel kuramlara değinilmiş ancak ayrıntısına girilmemiştir.

Çalışmada temel sorunsalımız, andlaşma şartlarında esaslı bir değişiklik olduğunda ve tarafların anlaşmazlığa düştüğü durumlarda andlaşmanın *rebus sic stantibus* ilkesine göre akıbetinin ne olacağıdır. Bu, *rebus sic stantibus* ile ahde vefa arasındaki ilişki bağlamında değerlendirilecek olup, iki ilke arasındaki ilişkinin ilkenin hukukî sonucuna etkisi araştırılacaktır. Şartlarda esaslı değişiklik ilkesinin ahde vefanın rakibi veya tamamlayıcısı olduğu çokça tartışılmaktadır. Bu nedenle, *rebus sic stantibus* ile ahde vefa genellikle birlikte zikredilmektedirler. İlk algı, ilkenin ahde vefa ile ters düştüğü yönündedir. Görüşümüz, ilkenin ahde vefanın tamamlayıcısı olduğudur. Böyle kabul edilirse, şartlarda esaslı değişiklik halinde ilkenin öncelikli hukukî sonucu andlaşmanın değiştirilmesi olacaktır. Bunun için taraflar ilkin müzakerelere girecek, ancak “azami 6 ay içinde” uzlaşmaya varamazlarsa, iddiacı taraf 62. maddede belirtilen önlemlere başvurabilecektir.

Çalışmada, “*rebus sic stantibus*”, “*rebus sic stantibus* ilkesi” aynı anlamda kullanılmıştır. Türkçe “şartlarda esaslı değişiklik ilkesi” de aynı doğrultuda kullanılmıştır. İlaveten UHK’nin tercihiyle paralel olarak 1969 öncesi kullanımlar için “*rebus sic stantibus*”, 1969 sonrası için daha çok “şartlarda esaslı değişiklik” ifadesi kullanılmıştır. Elbette her olay ve cümlenin anlamına göre farklı şekilde de kullanılmıştır. Son bir not, her defasında “şartlarda esaslı değişiklik” yerine bazen kısaca “şartlarda değişiklik” ifadesi kullanılmıştır. Bu, tekrardan kaynaklanan sıkıcılıktan kaçınmanın yanında “esaslılığın” ilkenin sıfatı olması ve asıl vurgunun “şartların değişmesi”nde olmasındandır. Keza *rebus sic stantibus* ilkesi yerine kısaca *rebus sic stantibus* denilmesi de bu itibardır.

Rebus sic stantibus ilkesinin uluslararası hukuktaki yeri ortaya konulmuştur. Türkiye’de uluslararası hukuk boyutuyla ayrıntılı olarak ilk kez işlenmesi itibarıyla çalışma, esasen özgün bir niteliğe sahiptir. Bu nitelikteki tezimiz üç bölümden müteşekkildir. İlk bölümde, *rebus sic stantibus* ilkesinin anlamı ve tarihî gelişimi incelenmektedir. Önce, ilkenin andlaşmalar hukukundaki yerine değinilmektedir. Bölüm dönemlere ayrılarak incelenmekle birlikte, farklı olarak uluslararası hukukun ilk yazarlarının görüşleri de verilmiştir. İkinci bölümde, ilkenin uluslararası hukuktaki eleştirel yeri ve özel hukuktaki boyutu ele alınmaktadır. İlkeye ilişkin tartışmalar, diğer uluslararası hukuk ilke ve kurallarıyla ilişkisi karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Üçüncü bölüm VAHS m. 62’nin ayrıntısı ile tahlil edildiği ve ilkenin işlevlerinin incelendiği bir bölümdür. Burada m. 62’de belirtilen hukukî sonuçlara ilaveten uygulamada var olan “andlaşmayı değiştirme (tadil etme)” ve “yeni bir andlaşma tesis etme” işlevleri de irdelenmektedir. İlkenin uygulanmasındaki yöntemsel gereklilikler de belirlenmektedir. Son olarak, çalışmamızın sorunsal kısmına ilaveten, ilkenin yargı organlarındaki durumu seçilmiş davalar bazında incelenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

REBUS SIC STANTIBUS İLKESİNİN TEMELİ VE GELİŞİMİ

I. GENEL BİLGİLER

A. Uluslararası Andlaşmalar Hukuku ve *Rebus Sic Stantibus* İlkesi

Hukukun kaynakları maddî ve şeklî olmak üzere genellikle ikiye ayrılmaktadır. Maddî kaynaklar hukuk kurallarının kökenlerine, ortaya çıkışlarına, bu kuralları ortaya çıkaran toplumsal, zihinsel ve fikirsel etmenlere işaret eder. Şeklî kaynaklar ise, hukuk kurallarını saptayan ve bildiren kaynaklardır.¹

Uluslararası hukukun kaynaklarının oluşumu ve ayrımı da genel hukuk bilimine paraleldir. Uluslararası hukukun maddî kaynağı, iki farklı ve birbirine zıt görüş yoluyla açıklanmaktadır. Devlet iradesini esas alan İradeci (subjektivist) görüşler, uluslararası

---

¹ Enver Bozkurt, M. Akif Kütükçü ve Yasin Poyraz, *Devletler Hukuku*, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2012, s. 61; Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 1. Kitap, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2011, s. 107.

hukuk kurallarının devletlerin iradelerinden kaynaklandığını,² bunun da uluslararası toplumun en üst birimi olan devletlerin hem kendi iradelerini kendilerinin sınırlaması (Kendi Kendini Sınırlama Kuramı) hem de bu yönde ortak iradî tutum geliştirmeleri (Ortak İrade Kuramı) ile mümkün olduğunu savunurlar.³

Objektivist görüşler, uluslararası hukukun kaynağını iradeci görüşlere zıt şekilde açıklarlar. Bu kuralların kaynağının, dayanağının ve mecburiliğinin her türlü iradenin dışında oluşan bir durum neticesi olduğunu kabul ederler. Uluslararası hukukun kurallardan oluştuğunu savunanlardan Hans Kelsen “hiçbir iradenin bir hukuk kuralı oluşturamayacağını” belirterek, (uluslararası) hukukun ancak -başlangıçta örf ve adet hukukunun geliştirdiği- temel kurallar (normlar) ile oluşacağını belirtir. Bu kurallar kendisinden üstün olandan kaynaklanır. Uluslararası düzende temel kural ahde vefadır (*pacta sunt servanda*). Bu temel kural tüm uluslararası hukuk kurallarının kaynağıdır (Kuralcı Kuram).⁴ Diğer kol uluslararası hukukun, benzeme ve işbölümü dayanışmaları yoluyla bizzat toplumun kendisince fiilî olarak oluşturulan iç hukukun uluslararası topluma uyarlanmasından kaynaklandığına vurgu yapar (Sosyolojik Görüş).⁵

Uluslararası hukukun şekli kaynaklarına gelince, bu kaynakları gösteren pozitif bir düzenleme UAD Statüsü'nün 38. maddesidir. Madde uluslararası hukukun şekli kaynaklarını asıl (aslî) ve yardımcı olarak ikiye ayırmıştır. Asıl kaynaklar uluslararası hukuk kurallarını gerçek anlamda doğrudan oluşturan kaynaklardır.⁶ Buna göre uluslararası hukukun aslî kaynakları, uluslararası andlaşmalar (m. 38/1a); uluslararası örf ve adet hukuku (m. 38/1b); hukuk genel ilkeleridir (m. 38/1c). Yardımcı kaynaklar, uluslararası hukuk kuralı teşkil etmeyen, bu kuralların varlığının veya içeriğinin

---

² Bozkurt, Kütükçü ve Poyraz, s. 61; Pazarcı, 1. Kitap, s. 12; İlyas Doğan, *Devletler Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008, s. 66; Melda Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*, Tıpkı 6. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2013, s. 11; Şeref Ünal, *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2005, s. 42.

³ Bozkurt, Kütükçü ve Poyraz, s. 31; Pazarcı, 1. Kitap, s. 13; Sur, s. 11; Doğan, ss. 66-67; Ünal, s. 42.

⁴ Bozkurt, Kütükçü ve Poyraz, s. 33; Pazarcı, 1. Kitap, ss. 14-15; Ünal, s. 43.

⁵ Bozkurt, Kütükçü ve Poyraz, ss. 34-35; Pazarcı, 1. Kitap, ss. 15-16; Sur, s. 12.

⁶ Pazarcı, 1. Kitap, s. 108; Sur, s. 17. UAD Statüsü metni için bkz. Enver Bozkurt, *Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı*, 4. Baskı, Ankara: Asil Yayınları, 2007, ss. 763-774.

belirlenmesinde kendilerinden yararlanan kurallardır.⁷ Bunlar ancak destek ve yardım işlevi gören ikincil kaynaklardır. Yardımcı kaynaklar m. 38/1d’de belirtilen içtihat (yargı kararları) ve öğretilerdir.

Uluslararası hukukun kaynakları arasında hiyerarşi olup olmadığı tartışmalıdır. Madde 38/1’deki sıralamanın hiyerarşik olduğunu kabul edenler olduğu gibi buradaki düzenlemenin sıralama yapmadığı ve sadece kaynakları saydığı görüşünde olanlar da mevcuttur.⁸ Nitekim maddede hiyerarşiye dair bir ibarenin olmaması bu görüşü desteklemektedir.⁹

Uluslararası hukukta ve hukukçular arasındaki genel eğilim, en azından kaynakların tasnifindeki genel eğilim, bu tasnifin sadece bir liste oluşturduğu yönündedir.¹⁰ Buna karşın, sıralamada sonra sayılan kaynakların öncekileri ilga edemeyeceği, daha somut ifade etmek gerekirse örf ve adet kurallarının ve hukuk genel ilkelerinin bir andlaşmayı yürürlükten kaldıramayacağını genellikle kabul edilmesi,¹¹ bir sıralama olduğu görüşünü daha ağır kılmaktadır. Ve yine bu doğrultuda, örneğin hukukun genel ilkeleri birincil kaynaklar içerisinde en zayıfı kabul edilebilmektedir.¹²

Andlaşmalar uluslararası hukukun temel konusunu oluşturmaktadır. Dahası andlaşmaların uluslararası hukuktaki önemi günden güne artmaktadır. Andlaşma şartlarında esaslı değişiklik (*rebus sic stantibus*) ilkesinin andlaşmalar üzerindeki etkisi incelenmeden önce, andlaşmalar hukukuyla¹³ ilgili genel bilgi verilmesi elzemdir.

---

⁷ Pazarıcı, 1. Kitap, s. 108; Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, 2. Baskı, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, 2011, s. 30.

⁸ Ünal, s. 47; Ian Brownlie, *Principles of Public International Law*, Seventh Edition, Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 5.

⁹ Bozkurt, Kütükçü ve Poyraz, s. 63.

¹⁰ Peter Malanczuk, *Akehurst’s Modern Introduction to International Law*, 7th Rev. Edition, New York: Routledge: 1997, s. 36.

¹¹ Bozkurt, Kütükçü ve Poyraz, s. 63.

¹² David J. Bederman, “The 1871 London Declaration, Rebus Sic Stantibus and a Primitivist View of the Law of Nations”, *The American Journal of International Law*, Vol. 82, No. 1 (January 1988), s. 28 dn. 153.

¹³ “Andlaşmalar hukuku” tabiri ile “uluslararası andlaşmalar hukuku” kastedilmektedir.

Öncelikle belirtmelidir ki andlaşmalar uluslararası hukukun aslı kaynağıdır. Madde 38/1a'daki, “*Uyuşmazlık halindeki devletlerce tahsisen kabul edilmiş kurallar koyan, gerek genel gerekse özel uluslararası andlaşmalar ...*” hükmü de göstermektedir ki, uluslararası hukukun kaynakları sayılırken andlaşmalar ilk sırada sayılmaktadır. Öğretideki genel eğilime uygun olarak andlaşmalar, her zaman için uluslararası hukukun temel kaynağıdır. Zira m. 38/1'deki listenin öncelik-sonralık ifade etmediğini savunanlar bile, uluslararası hukuk kişileri arasında bir uyuşmazlık halinde, mahkeme tarafından ilk başvurulacak kaynağın andlaşmalar olduğunu kabul etmektedir. Uluslararası uyuşmazlıkların çözümünde etkili bir araç olan andlaşmaların uluslararası düzenin işleyişi bakımından işlevleri vazgeçilmezdir.

Andlaşmaların tarihsel geçmişi uluslararası toplumun varlığı kadar eskidir. Uluslararası toplumun olduğu zamanda ve yerlerde andlaşmalar da var olagelmıştır. Toplumların birbirleriyle ilişkileri andlaşmaları doğurmuştur. İlk andlaşmaların M.Ö. 4000-3000 yılları arasında Sümer kent devletleri arasında akdedildiği bilinmektedir.¹⁴ İsmi bilinen ilk yazılı andlaşma M.Ö. 1280'de Mısırlılar ile Hititler arasında yapılan Kadeş Andlaşması'dır. Devlet sayısının artması, uluslararası hukuk kişilerinin artması ve uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması günümüzde andlaşmaların niceliksel artışıyla sonuçlanmaktadır. Mesela 1945'ten 2000'lere kadar 33.000'den fazla andlaşma BM siciline kaydedilmiştir.¹⁵ Taraf açısından değerlendirildiğindeyse 19. yüzyıla kadar andlaşmalar nadiren ikiden fazla tarafa sahipti. Vestfalya ve Utrecht andlaşmaları bile iki veya az sayıda devletçe yapılan andlaşmalardı. 1815 Viyana Andlaşması ile konferans sonucu çok taraflı andlaşmalar genelleşmiştir.¹⁶

Andlaşmalar içerik ve amacına göre değişik şekillerde ifade edilmektedir: Andlaşma, anlaşma, sözleşme, misak, şart, protokol, genel senet, son senet, modus

---

¹⁴ Sur, s. 19.

¹⁵ Malanczuk, ss. 36-37. Bugün itibarıyla, 550'den fazla çok taraflı andlaşma BM siciline kaydettirilmiştir. The Treaty Section of the Office of Legal Affairs, *Treaty Handbook*, UN Publication, 2012, ss. iv, 1, 3, 66, <https://treaties.un.org/doc/source/publications/THB/English.pdf>, (Erişim: 14.5.2014).

¹⁶ Quincy Wright, “Article 19 of the League Covenant and the Doctrine “Rebus Sic Stantibus””, *Proceedings of the American Society of International Law*, Vol. 30 (April 23-25, 1936), s. 58.

vivendi, mektup teatisi, uzlaş (tahkimname), statü, karşılıklı mutabakat, resmi belge, yükümlülük, bildiri, sulh, mutabakat metni, pakt, akit, vaat, düzenleme, uyuşma, ayarlama, hüküm.¹⁷ Bunların hepsi uluslararası hukuk açısından andlaşmadır.¹⁸ VAHS m. 2/1a'da da belirtildiği gibi, isminin farklı olması onun andlaşma olma vasfını engellemez.

Uluslararası manada andlaşma terimi değişik şekillerde tanımlanabilir. Ayrıntılı bir tanımda; “*genel olarak, uluslararası hukukun kendilerine bu alanda yetki tanıdığı kişiler arasında, uluslararası hukuka uygun olarak, hak ve yükümlülükler doğuran, bunları değiştiren veya sona erdiren yazılı irade uyuşması*”¹⁹ olarak ifade edilmektedir. Bir başka geniş tanımda andlaşma; “*devletler hukuku kişileri arasında, karşılıklı hak ve yükümler kurmak, bunları değiştirmek ya da bunlara son vermek amacıyla bu kişilerin istek (irade) uyuşmasını saptayan hukuksal işlemlerdir.*”²⁰ Andlaşmalar hukukunun en temel belgesi olan VAHS andlaşmayı, “Devletlerarasında yazılı şekilde akdedilmiş ve uluslararası hukukça düzenlenen uluslararası uyuşma” şeklinde tanımlamaktadır.²¹

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere, bir irade uyuşmasının andlaşma olarak kabul edilebilmesi için belli başlı şartlar vardır. Öncelikle, uluslararası hukuk kişileri arasında yapılmalıdır. Uluslararası hukuk kişilerinin başında devletler gelmektedir.²² VAHS m. 6'da her devletin andlaşma yapabileceği belirtilmektedir.²³ Keza uluslararası örgütler de andlaşmanın tam bir tarafı olabilen uluslararası kişiliğe sahip birimlerdir.²⁴ İkincisi, bu irade uyuşması uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak ve uluslararası hukuk çerçevesinde hukuksal sonuçlar doğurmak üzere yapılmış olmalıdır. Bu hususta, örneğin bir özel ticaret sözleşmesinin, tarafları devlet olsa bile uluslararası hukuk düzenlemesi

¹⁷ Malanczuk, s. 36; Pazarıcı, 1. Kitap, ss. 116-117; Sur, s. 22; Ünal, s. 50.

¹⁸ Ünal, s. 50.

¹⁹ Pazarıcı, 1. Kitap, s. 109.

²⁰ Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, Cilt II, Yeniden Gözden Geçirilmiş 4. Bası, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975, s. 81; Doğan, s. 84.

²¹ VAHS, m. 2/1a. VAHS metni için bkz. Bozkurt, *Türkiye'nin ...*, ss. 714-741.

²² Bozkurt, Kütükçü ve Poyraz, s. 66; Pazarıcı, 1. Kitap, s. 109.

²³ Keza m. 2/1a'da “andlaşma” terimi tanımlanırken “... Devletler arasında ... akdedilmiş...” ibaresi de uluslararası hukuk kişiliğine ilişkin geleneksel anlayışın bir tezahürüdür.

²⁴ Pazarıcı, 1. Kitap, s. 109; Sur, s. 20.

sayılmayacağı görüşü vardır.²⁵ Zira bu, uluslararası hukuku etkilememektedir. Önceleri “hukuk oluşturan andlaşmalar” – “hukukî işleme yönelik andlaşmalar” ayrımı varken, günümüzde artık her uluslararası hukuk andlaşmasının uluslararası hukuk oluşturduğu kabul edilmektedir.²⁶ Andlaşma, taraflar arasındaki hak ve yükümlülükler etki ediyorsa hukukî sonuçlar doğuruyor demektir. Üçüncüsü, andlaşma eskisinden farklı hak ve yükümlülükler doğurmalı veya bunları sonlandırmalıdır. Hak ve yükümlülüklerin niteliğinin veya ciddiyetinin bir önemi yoktur, önemli olan hak ve yükümlülüklerde değişiklik meydana getirmiş olmalarıdır. Son şart, hukuksal işlem en az iki devlet veya uluslararası hukuk kişisi arasında akdedilmelidir. Uluslararası hukuk kişisinin bildiri, kınama, tanıma gibi tek yanlı işlemleri bir andlaşma değildir.²⁷ Andlaşma taraflarının sayısının bir önemi yoktur, iki uluslararası hukuk kişisi arasında olabileceği gibi çok sayıda kişi arasında da yapılabilir.

Andlaşma niteliğini haiz irade uyuşmaları bir şekle tabi değildir. VAHS m. 2/1a her ne kadar yazılı olmasını vurgulasa da, genel kabul andlaşmaların yazısız da olabileceğidir. Ancak uygulamadaki eğilim yazılı olması yönündedir.²⁸ Bu, uyuşmazlık halinde başvurulacak bir kaynağın olması açısından da tercih edilebilir durumdur.

Andlaşma yapmaya yetkili veya yetkilendirilmiş kişilerin²⁹ hazırladığı son hali verilmiş ve kesinleşmiş metinler, imza yetkisi bulunanlarca imzalanarak karşılıklı teati edilir. Devletler bunları kendi hukukî sistemleri çerçevesinde onaylayarak yürürlüğe koyarlar. Woodrow Wilson’un 14 İlkesi’nden bu yana “gizli andlaşmaların savaşırlara yol açtığı” anlayışından dolayı şeffaflığın tesisi amacıyla bir nüshası BM Sekreteryası’na kaydettirilir (BM Andlaşması, m. 102 gereği). Aksi halde bir uyuşmazlık durumunda

---

²⁵ Pazarcı, 1. Kitap, s. 110.

²⁶ Ünal, s. 51.

²⁷ Pazarcı, 1. Kitap, ss. 111-112.

²⁸ Pazarcı, 1. Kitap, s. 112.

²⁹ VAHS’ye göre yetki belgesi gerekmeksizin andlaşma imzalamaya yetkili kişiler devlet başkanı, başbakan ve dışişleri bakanıdır (m. 7/2a). Diplomatik misyon başkanları ve uluslararası örgütlerdeki devlet temsilcileri de görev yaptıkları devlet veya uluslararası örgüt ile yetki belgesiz andlaşma imzalama yetkisine sahiptirler (m. 7/2b). Bunların dışındaki kişiler için yetki belgesi aranır.

BM organları önünde ileri sürülemez. Andlaşmaların yapılış şekli, görüşmeleri vb. durumlar, uygulamada bir sıkıntı olduğunda çözüm açısından dikkate alınabilecektir.

Andlaşmalar uygulanmak için yapılır ve süre belirtilmemişse onların sürekli olması yeğlenir. Andlaşmaların sona ermesi, ayrıntılarına girmeden genel olarak tek taraflı, ortak olarak (rızaıyla) ve bazı durumların gerçekleşmesi halinde söz konusu olur. “Bazı durumlar” ile kastedilen nedir? Bunlar andlaşma hükümlerinin esaslı şekilde ihlâl edilmesi (VAHS, m. 60 - *material breach*), sonraki imkânsızlık (VAHS, m. 61 - *supervening impossibility of performance*) ve şartlarda esaslı değişiklik (VAHS, m. 62 - *fundamental change of circumstances*) durumlarıdır. Bu üç koşul uluslararası örf ve adet hukukuna da işaret eder durumdadır.³⁰ “Bazı durumlar” kapsamına elbette bunlardan başka haller de girebilir. Örneğin iki devletin diplomatik ilişkilerinin kesilmesi ve savaş hali durumları bunlardandır. Bu iki halde andlaşmalar ilke olarak sona ermez, ancak taraflar aksi tutuma girebilirler. Savaş hali konusuna ileride değinilecektir.

Andlaşmalar hukukunun şartlarda esaslı değişiklik ilkesini yakından ilgilendiren boyutları nelerdir? Tüm andlaşmaların bu ilke ile ilgisinin olduğu bir gerçektir. Bunun yanında bazı andlaşmalar hukuku konularının bu ilkeyle daha yakından ilgisinin olduğu ifade edilebilir. Örneğin andlaşmaların yapılışının, yapılış sürecinin ilkeye etki eden bir ehemmiyeti fazlaca yoktur. Buna karşılık andlaşmaların uygulanmaları süreci ilkeyi ziyadesiyle gündeme getirebilmektedir. Özellikle de şartların değişmesinden dolayı uygulamada sorunlarla karşılaşıldığında, bir tarafın uygulamadan memnuniyetsizlik duyduğu durumlarda gerek andlaşmanın değiştirilmesi, sona erdirilmesi, andlaşmadan çekililmesi, gerekse mevcut andlaşmanın ikamesi olarak yeni bir andlaşma talebi durumlarında ilke adeta cankurtaran işlevi görmektedir. Bu haller aynı zamanda ilkenin hayat sahası anlamına gelmektedir.

Rebus sic stantibus ile andlaşmalar hukuku birbirini besleyen yapıdadırlar. İlke andlaşmalar hukuku çerçevesinde gelişmiş ve değerlendirilmiştir. Yazılı hukuk ve yazarların görüşleri dikkate alındığında ilkenin uluslararası hukuktaki yerinin andlaşma

---

³⁰ Martin Dixon, *Textbook on International Law*, 5th Edition, Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 74.

hukuku içinde olduğu görülmektedir. Nitekim ilkenin sağladığı büyümenin büyük kısmı bu alanda gerçekleşmiştir.³¹ Diğer yandan ilke andlaşmalar hukukuna yeni bir konu kazandırmış olmanın yanında, andlaşmalar hukukunun işleyişine yaptığı çözümlerle (karşıt görüşte olan kimilerine göre çözümsüzlük ve sorunlarla) katkıda bulunmuştur.

B. *Rebus Sic Stantibus* İlkesinin Kavramsal Temeli

1. Terim Sorunu

Terim olarak ilkenin tek bir söylenişi bulunmamaktadır. Zihinlerdeki olası anlam kargaşasını berraklaştırmak adına bu farklı söylemleri belirtmek uygun olacaktır. Kavramın yazım biçimleri üç kategoriye ayrılabilir:

İlki, Latince ibarenin kullanımının tercihidir. Çoğu durumda *rebus sic stantibus*³² olarak kullanılan bu ilke başına ve sonuna getirilen kelime eklemeleri ve nadir de olsa yazım farklılığıyla oldukça geniş bir yazım çeşitliliğine sahiptir. Başına, *conventio omnis intelligitur*³³ ve çoğunlukla *clausula* (kayıt) ifadesi konulmaktadır. İlkenin daha ziyade sonuna eklemeler yapılmaktadır. *Rebus sic stantibus* ilkesi bunlardandır.³⁴ Yazım farklılıklarına örnek olarak *rebus six stantibus* verilebilir.³⁵

---

³¹ William L. Scheffler, “The Politicization and Death of Rebus Sic Stantibus”, *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, Vol. 2, No. 1 (Spring 1974), s. 68.

³² Örneğin Athanassios Vamvoukos, *Termination of Treaties in International Law: the Doctrines of Rebus Sic Stantibus and Desuatitude*, Oxford (Oxfordshire): Clarendon Press, 1985, ss. 1x, 6, 14, 18, 19, 22, 24.

³³ William Bishop, Jr., *International Law, Cases and Materials*, Second Writing, Boston: Little, Brown & Co., 1954, s. 163. *Conventio omnis intelligitur rebus sic stantibus* deyimi ilkenin ilk halidir.

³⁴ Yusuf Çalışkan, “Milletlerarası Tahkimde Ahde Vefa ve Akdin Değişen Şartlara Uyarlanması Prensiplerinin Uygulanması”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt: 24, Sayı: 1-2 (2004: Prof. Dr. Sevin Toluner’e Armağan), ss. 365, 367, 369, 371, 373-377, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/hukukmhb/article/viewFile/2625/2213>, (Erişim: 4.7.2012). Diğer kullanımlar: İlke (Arie Marcelo Kacowicz, *Peaceful Territorial Change*, South Caroline: University of South Caroline Press, 1994, s. 48), kayıt (Kacowicz, s. 33), kavram (İng.: “the concept of rebus sic stantibus”. Herbert W. Briggs, “The Attorney General Invokes Rebus Sic Stantibus”, *The American Journal of International Law*, Vol. 36, No. 1 (January 1942), s. 94), kaydı kavramı (İng.: “the concept

İkinci tarz, Latince temelli olmayan, İngilizce kullanımudur. “*The doctrine of changed circumstances* (değişen şartlar öğretisi)”³⁶ ve “*fundamental change of circumstances* (şartlarda esaslı değişiklik)” ifadeleri bu tarz kullanıma örnek verilebilir.

Üçüncüsü, hem “*rebus sic stantibus*” hem de “şartlarda esaslı değişiklik” merkezli ibarelerin bir arada kullanılmasındır. Bu yaklaşımda üç tarz göze çarpmaktadır.

---

clausula rebus sic stantibus”. Liu Chengwei, *Remedies for Non-performance: Perspectives from CISG, UNIDROIT Principles and PECL*, Cambridge University Press, 2009, s. 236, http://www.jus.uio.no/sisu/remedies_for_non_performance_perspectives_from_cisg_upicc_and_pecl.c_hengwei_liu/landscape.b5.pdf, (Erişim: 22.10.2010)), kural (Suzanne Lalonde, *Determining Boundaries in a Conflicted World: the Role of Uti Possidetis*, Montreal: McGill-Queen’s University Press, 2002, ss. 143-145. İngilizce yazılış biçimleri genellikle “the rebus sic stantibus rule” (örneğin Lalonde, s. 143) ve “the rule of rebus sic stantibus”tur (örneğin Vamvoukos, s. 10)), madde (*clause*) (Rein Müllerson, “The ABM Treaty: Changed Circumstances, Extraordinary Events, Supreme Interests and International Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 50, No. 3 (July 2001), ss. 511, 530), zımnî maddesi (Bishop, s. 165), öğretisi (Jeremy Waldron, “The Half-Life of Treaties: Waitangi, *Rebus Sic Stantibus*”, *Otago Law Review*, Vol. 11, No. 2 (2006), ss. 165, 179), kaydı öğretisi (H. C. Gutteridge, “Comparative Law and the Law of Nations”, William Eliot Butler, *International Law in Comparative Perspective*, Alphen aan den Rijn: Sijtoff & Noordhoff Publishers, 1980, ss. 18, 20), sözsüz-hüküm öğretisi (Arie E. David, *The Strategy of Treaty Termination, Lawful Breaches and Relations*, London: Yale University Press, 1975, s. 35), terim (Oliver J. Lissitzyn, “Treaties and Changed Circumstances (*Rebus Sic Stantibus*)”, *The American Journal of International Law*, Vol. 61, No. 4 (October 1967), ss. 899, 913), teori (John Perry Bullington, “International Treaties and the Clause “*Rebus Sic Stantibus*”, *The University of Pennsylvania Law Review and American Law Register*, Vol. 76, No. 2 (December 1927), s. 173), kayıt teorisi (Vamvoukos, s. 4) ve vecize (Bishop, s. 163).

³⁵ David Adeyavo Ijalaye, *The Extension of Corporate Personality in International Law*, New York: Oceana Publications, 1978, s. 220 dn. 231. Diğer farklılıklar olarak: *De rebus sic stantibus* (Richard Wildman, *Institutes of International Law, Vol. 1: International Rights in the Time of Peace*, London: William Benning & Co., Law Booksellers, 1849, s. 175), *rebus exstantibus* (“Article 28. *Rebus Sic Stantibus*”, *The American Journal of International Law*, Vol. 29, Supplement: Research in International Law (1935), s. 1115), *rebus sic standibus* (Thomas Buergethal and Sean D. Murphy, *Public International Law*, Fourth Edition, St Paul: Thomson/West Publishing, 2007, s. 127), *ribus sic stantibus* (Tayyab Mahmud, “Colonial Cartographies, Postcolonial Borders, and Enduring Failures of International Law: The Unending Wars Along The Afghanistan-Pakistan Frontier”, *Brooklyn Journal of International Law*, Vol. 36, Iss. 1 (2010), s. 70, http://www.brooklaw.edu/~media/PDF/LawJournals/BJI_PDF/bji_vol36i.ashx, (Erişim: 8.11.2012)), *res sic stantibus* (Taslim Olawale Elias, *The Modern Law of Treaties*, New York: Oceana Publications, 1974, s. 127). Son sıradaki kullanım imla hatası olabilir, zira ne bu eserin başka bir yerinde ne de başka bir eserde böyle bir ibareye rastlanmaktadır.

³⁶ William R. Slomanson, *Fundamental Perspectives on International Law*, Fifth Edition, Belmont: Thomson Wadsworth, 2007, s. 371. İng.: “the changed conditions doctrine”. Jan F. Triska and Robert M. Slusser, *The Theory, Law and Policy of Soviet Treaties*, California: Stanford University Press, 1962, ss. 132, 135. Diğer örnekler olarak: Değişen şartlar (Alexander Fuehr, *The Neutrality of Belgium*, London: Funk & Wagnalls Company, 1915, ss. 132-145), değişen şartlar maddesi (İng.: “changed conditions clause”. Triska and Slusser, ss. 132, 133, 135) ve değişen şartlar kavramı (İng.: “changed conditions concept”. Triska and Slusser, s. 133).

İlki, İngilizce ibarenin önce yazılması, Latince ibarenin ayraç içinde verilmesidir. Örneğin “*changed circumstances* (değişen şartlar) (*rebus sic stantibus*)”.³⁷ İkincisi, Latince ibarenin kullanımı, İngilizce ibarenin ayraç içinde verilmesidir: “*Rebus sic stantibus* (*the doctrine of changed circumstances*) (değişen şartlar öğretisi)”.³⁸ İkinci kullanım; 1) önce kullanılanı açıklamak, 2) uluslararası hukuk alanında kalıplaşmış, kabul edilmiş ve genel kullanımı olan Latincesini kullanma ihtiyacı, ve 3) konuyu hatırlatma, düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Sonuncusuysa *veyalı* kullanımdır. Öncelik-sonralık addetme yerine ikisinin de bir arada aynı öncelikte ve değerde kullanılmasıdır. Örneğin şartlarda esaslı değişiklik veya *rebus sic stantibus* kaydı.³⁹

Yukarıda belirtilen kullanımlardan farklı yazımlara da rastlanabilmektedir. Bu hususta birkaç farklılığa değinmekte fayda vardır. İlki, tam yazımdan sonra kısa kullanımdır. Örneğin *clausula rebus sic stantibus* veya *rebus sic stantibus* denden sonra sonraki kullanımlarda kısaca *rebus* da denilmektedir.⁴⁰ İkincisi, aynı yazar farklı eserlerinde, hatta aynı eserinde farklı isimlendirebilmektedir.⁴¹

---

³⁷ Library of Congress, *Treaties and Other International Agreements: the Role of the United States Senate*, Washington: 2001, s. 190. Diğer örnekler olarak: “Unforeseen circumstances” (öngörülemeyen şartlar) (*rebus sic stantibus*). David, s. 292), şartlarda esaslı değişiklik (*rebus sic standibus*) (Buergethal and Murphy, s. 127), Değişen Şartlar - *Rebus Sic Stantibus* (Herbert W. Briggs (Ed.), *The Law of Nations: Cases, Documents, and Notes*, Second Edition, New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1952, s. 917).

³⁸ Yusuf Çalışkan, *The Development of International Investment Law*, 2008, s. 24.

³⁹ Zhiguo Gao, “Current Issues of International Law on Offshore Abandonment, with Special Reference for the United Kingdom”, *Ocean Development & International Law*, Vol. 28, Iss. 1 (January 1997), s. 64. Başka örnekler: Şartlarda değişiklik veya *rebus sic stantibus* kaydı (Chengwei, s. 235), değişen şartlar veya *rebus sic stantibus* (İng.: “changed circumstances”. Library of Congress, s. 194), *rebus sic stantibus* öğretisi aynı zamanda şartlarda esaslı değişiklik olarak adlandırılır (Slomanson, s. 370).

⁴⁰ Martti Koskenniemi, *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870-1960*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 336; Lalonde, s. 144. Kısaca *clausula* da denilmektedir. Reinhard Zimmerman, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Cambridge: Clarendon Paperbacks, 1996, ss. 579, 581.

⁴¹ Başlıkta “Changed circumstances” (Detlev F. Vagts, “*Rebus Revisited: Changed Circumstances in Treaty Law*”, *Columbia Journal of Transnational Law*, Vol. 43, No. 2 (2005)) ve “*rebus sic stantibus kaydı*” Detlev F. Vagts, “Hegemonic International Law”, *The American Journal of International Law*, Vol. 95, No. 4 (October 2001), s. 846. Aynı eserde farklı kullanımlara şunlar örnek verilebilir: Young, *rebus sic stantibus* (C. Walter Young, *The International Legal Status of the Kwantung Leased Territory, Japan's Jurisdiction and International Legal Position in Manchuria*, Baltimore: The John Hopkins Press, 1931, ss. 187, 199, 201, 206), *rebus sic stantibus kaydı* (s. 121), *rebus sic stantibus* ilkesi (ss. 156, 167, 185-186, 188, 190-192, 194, 196-198, 200-203, 205, 207), *rebus sic stantibus*

Üstteki veriler ekseninde, terimsel bir tahlil yapıldığında genellikle deyim, ilke, kavram, kayıt, kural, madde, teori, öğreti, terim kelimelerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Eldeki 22 Türkçe ve 359 İngilizce eserin başlıkları ve alt başlıklarına göre yapılan tahlilde (ilk rakam eser, ikinci rakam alt başlığı ifade etmektedir) Rebus Sic Stantibus (11, 27), Rebus Sic Stantibus Öğretisi (9, 9), Şartlarda Esaslı Değişiklik (3, 17), Rebus Sic Stantibus Kaydı (7, 12), Değişen Şartlar (7, 4) isimlendirmelerinin çoğunlukla kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğerleri sayıca az olduğundan dikkate alınmamıştır. Kullanımların sıklığı dikkate alınarak, çalışmamızda “*rebus sic stantibus*”, Türkçe karşılığı olarak da “şartlarda esaslı değişiklik” ibaresi yeğlenecektir.

“İlke”, hem öğretilerde hem de yazılı uluslararası hukukta kabul edilmiş kavramları nitelemektedir. *Rebus sic stantibus* bu doğrultudadır. Bu nedendir ki çalışmamızda “ilke” nitelemesinin kullanılması yoluna gidilmiştir.

2. İlkenin Anlamı

Öğretilerde *rebus sic stantibus*un hem anlamı hem de tanımı konusunda bir dağınıklık ve belirsizlik hâkimdir. Tüm uluslararası hukukçuların üzerinde hemfikir olduğu bir *rebus sic stantibus* tanımı yoktur. Pek çok kişi ve organ bir tanıma ulaşmaya çalışmışsa da bu pek mümkün olmamıştır.⁴²

*Rebus sic stantibus*un, öz itibarıyla aynı olmakla birlikte, değişik şekillerde ifade edilen pek çok tanımı vardır. İlkenin tanımı çeşitli sınıflamalara tabi tutulabilir: Terimsel veya sözcük anlamlı tanımı, dar-geniş tanım ve ortak hususlar temelinde tanım.

öğretisi (ss. 160, 200, 202); Lalonde, kural (s. 143), öğreti (s. 144) ve ilke (s. 144) ifadelerini kullanmaktadır.

⁴² Yearbook of International Law Commission, Doc. A/CN.4/156 and Addenda 1-3: Second Report on the Law of Treaties, by Sir Humphrey Waldock, Special Rapporteur, “Article 22 – *Rebus Sic Stantibus*”, (20 March, 10 April, 30 April and 5 June 1963), Fifteenth Session (6 May - 12 July 1963), Vol. II, 1963, s. 84, pr. 12, [http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1963_v2_e.pdf](http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1963_v2_e.pdf), (Erişim: 3.10.2009; 1.8.2012; 10.5.2014), (Bundan sonra: Art. 22, YILC, 1963, II).

Sözcük anlamı itibarıyla *rebus sic stantibus*, andlaşma şartlarında esaslı değişiklik anlamındadır. “Koşullar önemli ölçüde değişmiştir”,⁴³ “İşler, bugünkü durumda kalmak kaydıyla”,⁴⁴ “koşullar aynı kalmak şartıyla”,⁴⁵ “koşullar değiştiği takdirde”,⁴⁶ “koşullarda köklü değişiklik”,⁴⁷ “şartların esaslı değişikliği andlaşmayı etkisiz kılar”,⁴⁸ “andlaşmalar değişen koşullara göre tadil edilmelidir”,⁴⁹ “koşullar süre gittikçe”⁵⁰ bu doğrultudaki terimsel tanımlamalardır. *Rebus sic stantibus*un olumsuzu ise *rebus non sic stantibus*ur, yani değişen hal ve şartları dikkate almamaktır.

Sözleşmenin geçerliliğinin kurulduğu andaki şartlara bağlı olması anlamına gelmektedir. *Clausula* ise “hüküm, kayıt, şart” anlamındadır. “*Clausula rebus sic stantibus*, sözleşmenin geçerliliğinin kurulduğu andaki şartlara bağlı olması kaydı”dır.⁵¹ Hukukun sosyal hayata uygunluğunu sağlama açısından bakarak, *rebus sic stantibus*u dinamizme sahip bir kavram olarak gören Çelik, onu “andlaşmaların değişen koşullara uydurulması” olarak niteler.⁵² Meray, ilkeyi “andlaşmaların, akdedildikleri zamanki şartlar devam ettikçe yürürlükte kalması” şeklinde ifade etmektedir.⁵³ Bir başka tanıma göre o, andlaşmanın temelinde olan koşullarda esaslı bir değişiklik olduğu zaman bir

---

⁴³ Yüksel İnan, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, 1986, s. 46.

⁴⁴ “Rebus sic stantibus şartı”, <http://www.vik2.com/rebus-sic-stantibus-sarti/>, (Erişim: 22.8.2009).

⁴⁵ David, s. 16.

⁴⁶ Faruk Sönmezoğlu (Der.), “Rebus Sic Stantibus” Maddesi, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Gözden Geçirilmiş ve Gen. 4. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 2005, s. 555.

⁴⁷ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, “*clausula rebus sic standibus*” Maddesi, *Avrupa Birliği Terimleri Sözlüğü*, Ankara: 2009, s. 427, http://www.abgs.gov.tr/files/Sozluk/glossary_for_the_european_union.pdf, (Erişim: 15.10.2009), (Bundan sonra: *AB Sözlüğü*).

⁴⁸ *AB Sözlüğü*, s. 433.

⁴⁹ Kacowicz, s. 47.

⁵⁰ Seha L. Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977, s. 208.

⁵¹ Mehmet Tezcan, “Clausula Rebus Sic Stantibus İlkesi ve Sözleşmenin Değişen Koşullara Uyarlanması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 16.

⁵² Edip F. Çelik, *Milletlerarası Hukuk*, Birinci Kitap, 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1987, s. 152.

⁵³ Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, Cilt I, Yeniden Gözden Geçirilmiş 3. Bası, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968, s. 22.

andlaşmanın sona ermesine imkân tanıyan öğretilerdir.⁵⁴ *Rebus sic stantibus* konusunda önemli bir makalesi bulunan Bullington'a göre ilke, andlaşma imzalandığı sıradaki mevcut politik ya da ekonomik durumda kayda değer herhangi bir değişiklik olduğunda, taraflardan herhangi birinin sözleşmeyi feshedebilmesi anlamındadır.⁵⁵ Koşulların değişmesiyle hükümlerinin bağlayıcılığı sona eren andlaşmadaki bir terimin veya bir maddenin çıkarımıdır.⁵⁶

Üstte ve şimdi yapılacak olan tanımlardan anlaşıldığı üzere, tanımlarda birtakım ortak hususlar yer almaktadır: Şart, esaslılık, sonuç ve zımnîlik.

Şarta vurgu yapan tanımlarda geçen şartlar, andlaşmanın yapıldığı anda var olan şartlardır. Bunu tanımlayan en iyi ifade, “şartlar değiştiği takdirde” veya “durumlar aynı kaldığı sürece”dir. Bu durumda *rebus sic stantibus*a göre, “bir uluslararası andlaşma sadece imzalandığı zamandaki ilişkiler durumu devam ettiği sürece bağlayıcıdır.”⁵⁷ İlke, “koşullar sadece oldukları gibi kaldığı sürece tarafları bağlar” anlamındadır.⁵⁸ “Bir andlaşma, andlaşmanın imzalanması anında var olan koşullarda esaslı değişiklik olmadığı sürece bağlayıcıdır.”⁵⁹ Temel koşullar üzerinde esaslı değişiklikler hâsıl olduğunda ilke bir andlaşmanın bağlayıcılığını sona erdirir.⁶⁰ Neticede bu ilkeye ve tüm tanımlarda varılan sonuca göre, “temel koşulları esaslı değişikliğe uğrayan bir andlaşmanın bağlayıcılığı durur.”⁶¹ Zaten ilkenin ilk hali olan *conventino omnis*

---

⁵⁴ Michael E. Dickstein, “Revitalizing the International Law Governing Concession Agreements”, *International Tax & Business Lawyer*, Vol. 6, No. 1 (Winter 1988), ss. 75-76.

⁵⁵ Bullington, s. 170.

⁵⁶ John O'Brien, *International Law*, Cavendish Publishing, 2001, s. cviii.

⁵⁷ Edmund Jan Osmańczyk and Anthony Mango (Ed.), “Rebus Sic Stantibus”, *Encyclopedia of the United Nations and International Agreements*, Vol. 3: N-S, Third Edition, New York: Routledge, 2003, s. 1899.

⁵⁸ Valerie Epps, “The Validity of the Political Offender Exception in Extradition Treaties in Anglo-American Jurisprudence”, *Harvard International Law Journal*, Vol. 20, No. 1 (Winter 1979), s. 81.

⁵⁹ Boleslaw Adam Boczek, *International Law: A Dictionary*, Lanham: Scarecrow Press, 2005, s. xxii.

⁶⁰ Briggs, “The Attorney ...”, s. 90.

⁶¹ Ijalaye, s. 219.

intelligitur rebus sic stantibus da koşula vurgu yapan “her andlaşma durumların daha sonra da aynı kalmasıyla varlığını sürdürür” anlamındadır.⁶²

Esaslılık, tanımlardaki bir başka vurgudur. Bu doğrultuda *rebus sic stantibus*, “andlaşmanın uygulanmasını etkileyen temel değişiklikler andlaşmanın sona erdirilmesi için bir haklılaştırma sağlayabilir” şeklindedir.⁶³ Ünlü uluslararası hukukçu Kelsen bu ilkeyi, “ahvalde hâsıl olan hayatî bir değişikliğin taraflardan birine, tatbikine imkân kalmayan bir andlaşmanın tahmil ettiği vecibelerden ibra edilmesini isteme hakkını vermek” olarak tanımlamaktadır.⁶⁴

Sonuç ise sona erdirme, askıya alma veya bir başka akıbetle neticelenme halidir. Sonuca vurgu yapan birkaç örnek tanım verilmesi uygundur. “Sözleşmeci tarafın andlaşmayı sona erdirebileceği veya ondan çekilebileceğine ilişkin bir ilkedir.”⁶⁵ “İlke, bir andlaşmadan vazgeçme ve ilerideki bir uygulamanın reddini haklılaştıracak belirli koşulların değişimidir.”⁶⁶ Bu kurala göre, “bir andlaşmanın sonuçlanması zamanında var olan durum ile ilgili olarak oluşan şartlarda esaslı bir değişiklik gerekçesiyle, bir taraf tek yanlı olarak bir andlaşmadan çekilme veya onu sona erdirme yoluna gidebilir.”⁶⁷ Scheffler’e göre ise “*rebus sic stantibus* bir andlaşmanın, bazı koşullar yerine geldiğinde, kısmen ya da tamamen feshedilebileceğini ileri süren bir ilkedir.”⁶⁸

Rebus sic stantibus kaydı, uluslararası örf ve adet hukukunda bir andlaşma tarafının andlaşmanın uygulanmasını sonlandırma ya da askıya almanın bir gerekçesi olarak, andlaşmanın yapıldığı anda var olan şartlarda esaslı bir değişiklik olduğu

---

⁶² Waldron, s. 162 dn. 9; Claudia Andritoi, “Controversies and Ambiguities Regarding the Clause *Rebus Sic Stantibus*”, *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, Vol. 4(1) (2012), s. 228.

⁶³ M. Sornarajah, *The Pursuit of Nationalized Property*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1986, s. 133.

⁶⁴ Hans Kelsen, “Birleşmiş Milletler Teşkilatından Çekilme Hakkı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2-4 (1949), s. 99.

⁶⁵ Delano Verwey, *The European Community, the European Union and the International Law Treaties*, The Hague: T.M.C. Asser Press, 2004, s. 146.

⁶⁶ Chester Rohlich, “Self-Release from Treaties”, *United States Law Review*, Vol. LXVI, Iss. 18 (1932), s. 22.

⁶⁷ Lalonde, s. 143.

⁶⁸ Scheffler, s. 67.

gerçeğini tek taraflı olarak dile getirebileceği bir ilke olup, andlaşmanın temelini oluşturan ya da oluşturması gereken şartlarda esaslı bir değişiklikten dolayı uygulanamaz hale gelen bir andlaşma içindeki açık ya da ima edilen bir terimdir.⁶⁹

Üstteki tanım zımnîlik unsurunu da içermektedir. Zımnîlik ifade edilmeyen ancak öyle olduğu varsayılan söz, davranış, tutum veya şarttır. Örneğin bir devletin bir uluslararası örgüte üyeliği bu duruma iyi bir açıklama sunmaktadır. Devlet, üye olduğu örgütün kendisine yükleyeceği vecibeleri yerine getirme ve örgütün temel amacına ters davranmama zımnî şartıyla bağlıdır. Latince *clausula* bunu ifade etmektedir.

Aslında her bir tanım bir boyutunu daha çok vurgulasa da, tüm tanımlar belirtilen dört unsuru da genellikle ihtiva etmektedir. Zira bu unsurlar ilkenin özünde vardır. Bununla birlikte uluslararası alanda devletler savlarını haklılaştırmak adına ilkenin bir yönüne odaklanabilmektedirler. Örneğin, ilkeyi tanımlamalarında Fransa 9.12.1856 tarihli İngiliz-Fas Andlaşması'nın *rebus sic stantibus* gereği sona erdiğine dikkat çekerken (sonuç); Çin, 2.11.1865 tarihli Çin-Belçika Dostluk, Ticaret ve Denizcilik Andlaşması'nın akıbetini değerlendirdiği 1926'da, ilkenin temelini oluşturan durumlardaki esaslı değişikliklerin andlaşmaları uygulanamaz hale getireceğini (esahlık); 2.12.1922'deki Lozan Andlaşması görüşmelerinde, kapitülasyonların kaldırılması gerekliliğini *rebus sic stantibus* bağlayan Türkiye ise ilkeyi, bir andlaşmanın sonuçlanmasına yol açan koşullardaki değişiklik onun iptaline yol açabilir (şartlar ve sonuç), şeklinde yorumlamıştır.⁷⁰

İlkenin uluslararası bir mahkeme (USAD) tarafından, ortak hususlarını içeren genel bir tanımlaması yapılmıştır. Yukarı Savoy ve Gex Serbest Bölgeleri (kısaca: Serbest Bölgeler) Davası'nda ilke şöyle tanımlanmıştır:

Bir andlaşmanın sonuçlandığı zamandaki koşullarda meydana gelen temel nitelikte bir değişikliğin, taraflar için hak oluşturan bir eylemin gerçekleşeceği

---

⁶⁹ Elias, s. 119.

⁷⁰ "Article 28, ss. 1114-116, 1119.

sırada andlaşma yükümlülüklerinin hükümsüz olmasına yol açtığı uluslararası hukukta kabul edilmiştir.⁷¹

Üstteki tüm tanımlar çerçevesinde ve onları da kapsayan ilkenin şümillü bir tanımı Akos Toth tarafından şöyle yapılmıştır:

Uluslararası nesnel bir hukuk kuralı, *rebus sic stantibus* nedeniyle, andlaşmanın taraflarından herhangi birisinin, tarafların veya uluslararası yetkili bir mahkemenin veya mercinin andlaşmanın feshedildiğini veya askıya alındığını beyan etmeleri, ya da tarafların iyi niyet dâhilinde onun değiştirilmesi için müzakere etmeleri gerektiğini talep etmek için meşru bir hakka sahiptir ve andlaşmanın sonuçlanması anında ortaya çıkan şartlardaki esaslı veya öngörülmeven ve akdeden tarafların niyetlerine göre andlaşmanın bağlayıcı gücünün temelini oluşturan ve andlaşmanın konu ve amaçlarını hukukî olarak tanıyan bir değişiklik mevcutsa, taraflar veya uluslararası mahkeme ya da merci böyle yapmak için hukukî bir yükümlülük altındadırlar.⁷²

Rebus sic stantibus, “sınıra ilişkin olmayan bir andlaşmanın yapıldığı zamanda mevcut olan ve tarafların andlaşmayla bağlanma rızalarını oluşturan koşulların, ileriki bir zamanda tarafların öngöremediği, yükümlülüklerinin boyutunu köklü derecede değiştirdiği ve taraflardan herhangi birinin kusurunun bulunmadığı esaslı bir değişikliğe uğraması halinde, bir tarafın andlaşmayı değiştirme, askıya alma, sona erdirme veya andlaşmadan çekilme talebinde bulunabileceği bir uluslararası hukuk ilkesidir.” Çalışmamızda bu kapsamlı tanıma ulaşılmıştır.

---

⁷¹ Serbest Bölgeler (*Free Zones of Upper Savoy and the District of Gex*) Davası, “Public Sittings and Pleadings”, *Permanent Court of International Justice*, Ser. C, No. C58, s. 406, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_C/C_58/C_58_04_Zones_franches_Seances_publicques.pdf, (Erişim: 29.10.2010), (Bundan sonra: Serbest Bölgeler Davası, C58). Serbest Bölgeler Davası s. 60’da ayrıntılı incelenecektir.

⁷² Akos Toth, “The Doctrine of Rebus Sic Stantibus in International Law”, *The Juridical Review*, (September 1974), s. 281.

3. İlkenin Özellikleri

Rebus sic stantibus ilkesinin özelliğinin ilki, onun sözleşmeden sonraki olaylara etkili olmasıdır. İlkenin mevzubahis olduğu durumlar ancak andlaşmanın yapılmasından sonra meydana gelen durumlardır.⁷³ Andlaşmanın yapılması anında var olan koşulların sonradan -andlaşmanın neticelendirilmesinden sonra- değişmesi söz konusu olmalıdır. Bir başka ifadeyle şartlardaki değişikliğin uygulanmış olan hükümleri değil, uygulanacak olan hükümleri etkilemesi, örneğin sona erdirmesi, konusunda genel bir fikir birliği vardır.⁷⁴ Yani *rebus sic stantibus* ilkesi kural olarak geçmişe (*ex tunc*) değil, ileriye (*ex nunc*) etkilidir. Aksi halde bu ilkeye başvurulamaz. İlkenin andlaşma yapıldıktan sonrası için söz konusu olabileceği VAHS m. 62’de “... *hâlâ icra edilecek yükümlülüklerin* ...” ifadesiyle hukukî hüviyet kazanmıştır.

İkinci özelliği, istisnaîliğidir. İstisnaîlik unsuru neredeyse tüm kesimlerin üzerinde oydaşma halinde olduğu bir özelliğidir. Buna göre ilkeye sadece istisnaî hallerde başvurulabilir. İstisnaîlik unsuru, onun daha çok son çare olarak uygulanmasını ifade eder.

İlkeye istisnaî durumlarda başvurulabileceği pek çok mahkeme kararında, uluslararası hukukun yetkin yazarlarınca ve uluslararası hukuk belgelerinde belirtilmiştir. Oppenheim ve Hershey ilkeye gerçekten çok istisnaî koşullarda başvurulması gerektiği uyarısında bulunurlar.⁷⁵ BM Genel Sekreteri de ilkenin uygulanmasının istisnaî yönünü vurgulamıştır. VAHS m. 62, ilkenin çeşitli istisnalarla sınırlandırılacağını belirten genel bir kural ortaya koymaması gibi olumsuz bir biçimde

---

⁷³ Heribert Franz Koeck, “The “Changed Circumstances” Clause after the UN Conference on the Law of Treaties (1968-69)”, *Georgia Journal of International and Comparative Law*, Vol. 4, No. 93 (Winter 1974), ss. 103-104.

⁷⁴ Chesney Hill, *The Doctrine of “Rebus Sic Stantibus” in International Law*, The University of Missouri Studies, Vol. IX, No. 3 (July 1, 1934), s. 16.

⁷⁵ L. Oppenheim, *International Law: A Treatise, Vol. I. – Peace*, Ronald F. Roxburgh (Ed.), Third Edition, New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd., 2005, s. 691; George W. Keeton, “The Revision Clause in Certain Chinese Treaties”, *The British Year Book of International Law*, (1929), s. 115; Amos S. Hershey, *The Essentials of International Public Law and Organization*, New York: The Macmillan Company, 1927, s. 453 dn. 60; Vamvoukos, ss. 20, 26.

de olsa istisnaîliğini vurgulamıştır.⁷⁶ Avrupa Akit Hukuku İlkeleri (AAHİ) ve Özel Hukukun Uyumlaştırılması Enstitüsü (UNIDROIT) yaklaşımında da önceliğin ahde vefa, uyarlanmanın istisna olduğu vurgulanmıştır.⁷⁷ Keza devlet uygulamalarında da sıklıkla başvurulmamıştır. Hükümetler, şartların değişmesi nedeniyle andlaşmaların bozulduğu savına istisnaî olarak müracaat etmişlerdir.⁷⁸

Son özelliği ise, kısmîliğidir. *Rebus sic stantibus* andlaşmanın tamamına bir bütün olarak yansımayaabilir. Değişen şartlar andlaşmanın yalnızca bir bölümünü etkiliyor olabilir. Bu durumda *rebus sic stantibus* savında bulunan taraf yalnızca değişen şartların etkilediği hükümlerden dolayı böyle bir savda bulunabilecektir. Bu doğrultuda, değişen şartlar sözleşmenin ayrılabilir bir bölümüne uygulandığında, askıya alma veya sona erdirmeye yalnızca o bölüme uygulanır.⁷⁹

---

⁷⁶ Koeck, s. 103; Yearbook of International Law Commission, Doc. A/6309/Rev.1, Reports of the Commission to the General Assembly, “Article 59. - Fundamental change of circumstances, Commentary”, Eighteenth Session (4 May - 19 July 1966), Vol. II, s. 259, pr. 9, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1966_v2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1966_v2_e.pdf), (Erişim: 10.7.2012), (Bundan sonra: Art. 59, YILC, 1966, II); Nancy Kontou, *The Termination and Revision of Treaties in the Light of New Customary International Law*, New York: Oxford University Press, 2001, s. 34; Mark E. Villiger, *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 771.

⁷⁷ Hakan Acar, “UNIDROIT ve Avrupa Borçlar Hukuku Prensipleri Işığında Aşırı İfa Güçlüğü”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XII, Sayı: 1-2 (Haziran 2008), s. 131; Avrupa Akit Hukuku İlkeleri - *Principles Of European Contract Law*, <http://www.trans-lex.org/400200#head-102>, (Erişim: 19.3.2013), (Bundan sonra: AAHİ); UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010, Rome: 2010, <http://www.unidroit.org/English/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf>, (Erişim: 13.3.2013), (Bundan sonra: UNIDROIT).

⁷⁸ Hersch Lauterpacht, *International Law: Being the Collected Papers of Hersch Lauterpacht*, Elihu Lauterpacht (Ed.), London: Cambridge University Press, 1970, s. 355; UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Sixth Session, “Study of the Legal Validity of the Undertakings Concerning Minorities”, E/CN.4/367, 7 April 1950, s. 36, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/GL9/006/98/PDF/GL900698.pdf?OpenElement>, (Erişim: 26.4.2012), (Bundan sonra: E/CN.4/367); Rainer Geiger, “The Unilateral Change of Economic Development Agreements”, *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 23 (1974), s. 85. Karşit görüş: Devletler ilkeye çokça başvurmuşlardır. Ancak bu, her şart değişikliğinde olmayacak şekilde sınırlı bir başvurudur.

⁷⁹ Oliver J. Lissitzyn, “Stability and Change: Unilateral Denunciation or Suspension of Treaties by Reason of Changed Circumstances”, in *Proceedings of the American Society of International Law*, Vol. 61 (April 27-29, 1967), s. 188; Yearbook of International Law Commission, Doc. A/5509, Report of the Commission to the General Assembly, “Article 44. - Fundamental change of circumstances, Commentary”, Fifteenth Session, (6 May - 12 July 1963), Vol. II, s. 210, pr. 14, [http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1963_v2_e.pdf](http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1963_v2_e.pdf), (Erişim: 3.10.2009;

II. *REBUS SIC STANTIBUS* İLKESİNİN GELİŞİMİ

A. İlkenin Doğuşu ve Roma Hukuku Dönemi

Rebus sic stantibus ilkesinin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı, kavramın işlevi kadar değişken ve belirsizdir. Bununla birlikte ilkenin, pek çok uluslararası hukuk kavramında olduğu gibi, Avrupa çıkışlı olduğu kesindir. İlkenin kökenlerinin Yunan kent devletleri, Roma ve kilise hukuklarında olduğuna dair görüşler vardır. Ancak ilkenin, daha çok son ikisinde doğduğu kabul edilmektedir.

Yunanistan'da bazı şartların bir andlaşmayı bozmaya etkili olduğu kabul edilmiştir.⁸⁰ Siyasî olarak, şartların andlaşmaları değiştirebileceğine ilişkin bazı durumlar dile getirilmiştir. Örneğin Spartalılar ile Aetolianlar arasındaki bir andlaşma hakkında Sparta'daki Arkadya (Acaranian) elçisi Lysicus tarafından zikredilmiştir.⁸¹ Bir andlaşmayla ilgili olduğu için kısmen hukukî kabul edilebilecek bu durum herhangi bir hukukî metne dönüşmediğinden ve bir hukuk ilkesi veya sürekli bir uygulama sayılmayacağından *rebus sic stantibus*un kabulü manasına gelmemektedir.⁸² Dolayısıyla ilkenin bu dönemde doğmadığı genellikle kabul edilmektedir. Asıl doğuşu Roma dönemi ve hukukuyla ilişkilendirilmektedir.

11.5.2014), (Bundan sonra: *Art. 44*, YILC, 1963, II); United Nations Report of the International Law Commission: Covering The Work Of Its Fifteenth Session, May 6 - July 12, 1963, "*Article 44 - Fundamental change of circumstances, Commentary*", *The American Journal of International Law*, Vol. 58, No. 1 (January 1964), s. 290, (Bundan sonra: AJIL, 1964).

⁸⁰ Vamvoukos, s. 5.

⁸¹ Polybius, *The Histories*, Book IX, pr. 37, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Polybius/9*.html, (Erişim: 20.4.2012); Vamvoukos, s. 6. Lysicus savında, "Eğer şimdiki koşullar Aetolianlılarla yaptığım ittifakın zamanındakilerle aynıysa senin politikan da aynı kalmalıdır. ... Ama koşullar tamamen değişmişse, sorun hakkında tamamen yeni ve önyargısız taleplerde bulunman meşrudur." Polybius, pr. 37; Samuel Benjamin Crandall, *Treaties, Their Making and Enforcement*, Second Edition, New Cersey: The Lawbook Exchange Ltd., 2005, s. 440 dn. 54.

⁸² Vamvoukos, ss. 5-6.

Roma hukuku ilkenin doğuşunda önemli bir yere sahiptir ve onun uygulanması için bir temel oluşturmuştur.⁸³ Dolayısıyla bu ilke kaynağını ulusal hukukta bulmuştur.⁸⁴ Ortaçağ'daki özel hukuk yazarlarına göre ilk olarak Roma döneminde uygulanmıştır.⁸⁵ Bir kısım yazarlar ise *rebus sic stantibus*, her sözleşmenin ilkeyi gerçekleştirdiği anlamda Roma hukukundan geldiğini iddia eder.⁸⁶ Örneğin Leopold Pfaff tarafından temsil edilen görüş, ilkenin *Corpus Juris Civilis*⁸⁷ yorumuna dayandığını belirtmektedir. Eski görünüşü, özel bir *condicto causa data causa non secuta*⁸⁸ davasına ilişkin *Corpus Juris Civilis*'in bir kuralına dayanan *rebus sic stantibus* ilkesinin kökeninin izlerini taşır.⁸⁹

---

⁸³ Stephen M. Schwebel, "The Alsing Case", *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 8 (April 1959), s. 342. Roma hukuku, genellikle Roma kentinin kuruluşundan (M.Ö. 753) Doğu Roma İmparatoru I. Jüstinyen'in ölümüne kadarki (M.S. 565) sürede Roma'da ve Roma egemenliği olan ülkelerde uygulanan hukuktur. Seldağ Güneş Ceylan, "Roma Hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2 (Haziran-Aralık 2004), s. 75.

⁸⁴ Verwey, s. 146.

⁸⁵ Hill, s. 18; Vamvoukos, s. 5. İlke, 17. yüzyılda ortaya atılmıştır. Seçkin Topuz, *Denge Bozulması ve İfa Güçlüğü Durumlarında Sözleşmeye Müdahale (Hakimin Sözleşmeyi Uyarlaması)*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2009, s. 69.

⁸⁶ Cicero (*Yükümlülükler Üzerine*, Latince Aslından Çev.: C. Cengiz Çevik, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013, I.X, s. 16), Seneca (*On Benefits*, IV, XXXIX), Afrikanus (*Digesta* XLVI.3) ve Paulus (*Digesta* L.17) bazı yazılarında, eski zamanlardan beri kişinin sosyal davranışıyla ilgili kurallar arasında *rebus sic stantibus* benzer bir ilkenin olduğunu gösterir. Vamvoukos, s. 5 dn. 8.

⁸⁷ Roma hukuku konusunda en geniş, derinlemesine bilgi veren temel bilgi kaynağıdır. İmparator emirnamelerini içeren *Codex* (*Codex* I: 528, *Codex* II: 534), klasik hukukçuların eserlerini içeren *Digesta* (530-33), daha basit ve kısa bir el kitabı niteliğindeki *Institutiones* (533) ve I. Justinyen'in imparator olduğu dönemde çıkardığı yeni emirnamelerini içeren *Novellae*'den (534-565) oluşan dört bölümlük eserdir. Hepsine birden *Corpus Juris Civilis* denir. Haluk Emiroğlu, "Roma Hukuku'nun Bilgi Kaynaklarından *Corpus Iuris Civilis* ve Türkiye'de Hukuk Resepsiyonu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 3 (2002), ss. 85-87. Çağdaş hukukta "Medenî Hukuk Külliyyatı" anlamındadır.

⁸⁸ *Condictio causa data causa non secuta*: İyi ve haklı bir neticeyi elde etme amacıyla ve aralarındaki anlaşma gereğince, herhangi bir edada bulunmuş ve fakat sebebin sonradan tahakkuk etmemiş olması dolayısıyla, yapılan edanın geri alınmasını temin eden terimdir. André Bussy, "İsviçre Hukukunda Sebepsiz Zenginleşmenin (Haksız İktisap) Umumi şartları üzerinde bir inceleme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2-4 (1946), ss. 582-583. Toth'un belirttiğine göre, Roma hukukunda, önceden mevcut olan bir sebebin sonradan gerçekleşmemesi davasıdır. Söz konusu ilke, nişanlı bir kişinin çeyiz maksadıyla vermiş olduğu bir eşyanın, "evlenme niyetiyle verildiğinden, bu durum devam ettiği müddetçe geri istenemeyeceğini" öngörür. Akos Toth, "The Doctrine of Rebus Sic Stantibus in International Law", *The Juridical Review*, (April 1974), s. 60 dn. 7.

⁸⁹ Toth, April, s. 60; Vamvoukos, s. 8.

Buna karşılık Zimmerman, Romalı hukukçuların böyle birşeyden haberdar olmadığını, ilkenin ahlâkî düşünürlerce belirlendiğini belirtir. Değişen koşullara ilk dikkati çekenler onlardır ve *rebus sic stantibus*un ilk tohumları bu ahlâkî düşünürlerin keşfiyle atılmıştır. Bilhassa Seneca tarafından “*Omnia esse debent eadem, quae fuerunt, cum promitterem, ut promittentis fidem teneas*” genel önerisi açık ve kesin olarak ifade edilmiştir.⁹⁰

Bederman ise *rebus sic stantibus*un kökeninin birçok düşünürün görüşlerinde yattığını belirtmektedir. Marcus Tullius Cicero bu düşünürlerden birisidir. Ona göre, adalet kimseye zarar vermemeli ve müşterek faydaya hizmet etmelidir. Adaletin bu temel unsurları gerçekleşmediyse, emaneti vermeme ve sözü tutmama adilane olabilir. Örneğin, korsana verilen söz tutulmayabilir, çünkü korsan adil değildir, kurallara uymaz ve herkesin ortak düşmanıdır. Dolayısıyla yükümlülükler hep aynı kalmaz, koşullar değiştiğinde yükümlülük de değişir.⁹¹

İlkenin ilk görünümüne ilişkin ikinci görüş, *Corpus Juris Canonici* (Kilise hukuku kurallarının meydana getirdiği hukuk manzumesi) yorumuna dayandığını kabul eder. O. Fritze tarafından açıklanan bu görüş, ilkenin kökenini kilise hukukuna dayandırır, özellikle *Decretum Gratiani* ve *Liber Extra* yorumlarına atfetmektedir.⁹²

İlkenin tarihsel olarak değil ama siyaset ve hukuk bilimi açısından ortaya çıkış ve var oluş nedeni bazıları için devletlerin doğasından ve egemenliklerinden gelirken, bazıları için devletlerin sadece kendi çıkarlarını düşündüğü gerçeğinden ortaya çıkmıştır ve diğerleri için bu hüküm, devletin “ulusal kalkınma özgürlüğü”, “egemenlik” gibi özelliklerini vazgeçilmez olarak gören kurama dayanmaktadır.⁹³

---

⁹⁰ Seneca, *De beneficiis*, Lib. IV.XXXV, 3’ten Zimmerman, s. 579. Bu Latince ifade “sözün verildiği zamandaki koşulların ortadan kalkmasıyla” ilgilidir.

⁹¹ Cicero, I.X, III.XXIX, ss. 16, 155-156.

⁹² Toth, April, ss. 60-61; Vamvoukos, s. 8.

⁹³ Il Rivier, *Principes du Droit des Gens*, 128’den Bullington, s. 154.

Bir başka görüş, ilkeyi ortaya çıkarmanın, andlaşmalara bir özel hüküm katmanın geleneksel olduğu ve eski ve kullanılmayan kelimelerin şu anda bile kullanılması gerektiği anlayışıdır.⁹⁴

Öz itibarıyla, ilkenin bu dönem ve kökende ortaya çıktığı sadece Ortaçağ dönemi özel hukukçuları tarafından değil, aynı zamanda pek çok çağdaş yazarlarca da kabul edilmektedir.⁹⁵

İlkenin doğuşunun ortaya konmasından sonra, onun tarihî gelişiminin incelenmesine geçilebilir. *Rebus sic stantibus* ilkesi kuramda, andlaşmalar üzerine etkisi konusunda oldukça eski bir tarihe sahiptir. Ancak Roma öncesinde *rebus sic stantibus* ile ilgili kayda değer bir gelişme göze çarpmamaktadır. İlkenin ilk gelişmeleri Roma hukuku döneminde, hatta daha somut olarak 12. yüzyıldan itibaren sergilenmiştir.

Roma hukukunda *rebus sic stantibus*un bilhassa son dönemlerde dolaylı bir şekilde yer bulduğu anlaşılmaktadır. Roma hukukunun önemli bir kısmı, İmparator I. Jüstinyen'in derlettiği *Corpus Juris Civilis* adlı eserde toplanmıştır. Bu külliyatta, ilgili tarafa değişen şartlardan dolayı andlaşmayı sona erdirmeyi veya ondan çekilmeyi meşru kılan bazı özel kurallara yer verilmiştir. *Rebus sic stantibus*a dayandığı ayırt edilebilen davaların bazıları *donatio*, *locatio conductio*,⁹⁶ miraslar ve diğer örneklerle bağlantılı olarak ortaya çıkar. Ancak bu eserdeki haliyle *rebus sic stantibus*, bugünkü anlaşıldığı manada Roma hukukunda yasal bir kurum olarak benimsenmemiştir. Bir başka ifadeyle bu dönemde benimsenen ilke ile ilgili hususlar çağdaş *rebus sic stantibus*tan farklıdır.⁹⁷

Rebus sic stantibus Roma'da daha çok özel hukuk alanında haksız zenginleşme durumuna yönelik olarak ele alınmıştır. İlke açısından Roma hukukunun en önemli kurumu, kanunun bir tarafın haksız yere diğerine karşı zenginleştirdiği savına bir temel

---

⁹⁴ Vamvoukos, s. 5.

⁹⁵ Örneğin Hill, s. 18; Vamvoukos, s. 28; Claudia Andritoi, "The Clause "Rebus Sic Stantibus" in the State Practice", *Social Behavioural Sciences*, No. 1 (61), (2011), s. 52.

⁹⁶ Roma Hukuku'nda hizmet ilişkisi "locatio conductio" denilen ve İslâm Hukuku'ndaki "icâre" akdine benzer bir nitelik gösteren akit türü içinde ele alınmıştır. Rızâî ve aynı zamanda tam iki taraflı bir hüsnüniyet akdidir. Murat Şen, "Cumhuriyet Öncesi Türk Hukukunda Hizmet Akdine Genel Bakış", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 1-2 (2000), s. 528.

⁹⁷ Vamvoukos, ss. 6-7.

kabul etmesi yoluyla beş *legis actionest*en biri olan *legis actio per conditionem* idi.⁹⁸ Haksız zenginleşme ile ilgili kurallarda *rebus sic stantibus* yoksa bile, en azından bitişik bir alan olarak görülebilir. *Condictio causa data causa non secuta* denilen hukukî araç, *rebus sic stantibus*un gelişiminde bir iz olmuş, bu hukukî araç daha sonra dava niteliğini alarak *rebus sic stantibus*un da çıkarılabileceği Roma hukuk kurallarından biri haline gelmiştir.

Rebus sic stantibus Roma hukukunda yalnızca haksız zenginleşmeyle ilgili durumlarda söz konusu değildir. İlke aile hukukuna da genişletilmiştir. Örneğin, eğer evlilik çağında bir adam eşine her zaman onu yasal eşi olarak dikkate alacağına dair söz verirse, evliliğinden önce kadını zina işlediği için bırakamayacağı koşulunu sağlar. Ancak yemin kadının evlilikle ilgili görevlerde suç işlemeyeceği koşuluna dayanarak yapıldığı için, erkek, eğer karısı evlilikten sonra bir suç işlerse boşayabilir, yemini de bozmuş sayılmaz. Aynı koşullar altında erkek, nişanlısına yaptığı evlilik teklifini geri çekebilir çünkü bu teklif nişanlısının nişan yükümlülüklerini ihlâl etmeyeceği zımnî koşuluna bağlı olarak yapılmıştır.⁹⁹ İkinci olarak, *Decretum Gratiani* kuralı, borç alanın borç aldığı şey şartlardaki değişikliklerin bir sonucu olarak ödünç veren için veya herhangi bir başka kişi için ciddi bir tehlike oluşturacaksa ödünç aldığı şeyi geri vermekle yükümlü olmadığını ifade eder. Ödünç alan kişi, ödünç aldığı şeyi sadece tehlikeli durum sona erdikten sonra iade etmek zorundadır.¹⁰⁰

Genel bir *rebus sic stantibus* ilkesi Roma hukukunda gelişmemiştir. Zira her sözleşmede zımnî bir kayıt olarak var olduğu fikri veya eylemi, *Corpus Juris Civilis*'in

---

⁹⁸ Roma hukukunun temelini *actio*lar (dava ya da dava hakkı) oluşturmaktaydı. Roma usul hukukunda Özel Mahkemeler Sistemi ve Sistem Dışı Yargılamalar diye ikiye ayrılmaktadır. Klasik hukuk döneminde, geçerli olan yargılama sistemi ilkiydi. Bu sistem kendi içinde, *legis actio* (yasal dava) ve *formulo* yargılaması diye ikiye ayrılmaktadır. Yasal davalar yargılamasında dava kalıpları, *legis actio per sacramentum*, *legis actio per iudicis postulationem*, *legis actio per conditionem*, *legis actio per manus iniectio* ve *legis actio per pignoris capionem* olmak üzere beş taneydi. Gökçe Türkoğlu Özdemir, "Roma Medeni Usul Hukukunda *Formula* Yargılaması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1 (2005), ss. 167-169, 176 dn. 32.

⁹⁹ Toth, April, s. 60 dn. 9; Vamvoukos, s. 9.

¹⁰⁰ Toth, April, ss. 60-61 dn. 9; Vamvoukos, ss. 9-10. Her iki yazar da *Liber Extra*, Liber II, Titulus XXIV, C. 25, C.J.Can II, ss. 368-369'dan almıştır.

mantığına terstir; ilke Roma *obligationun* (borç ilişkisi) hukukî karakteriyle *juris vinculum quo necessitate adstringimur*¹⁰¹ olarak neredeyse hiç uyuşmamaktadır.¹⁰²

B. İlkenin Roma Döneminden 19. Yüzyıla Kadarki Gelişimi ve Uluslararası Hukukun İlk Yazarlarının *Rebus Sic Stantibus* Yaklaşımları

Batı hukuk sistemi Roma ve Kilise hukuku kurallarıyla gelişimini sürdürmüş¹⁰³ ve hukukî meseleler bu iki hukuk sistemi menşesinde ele alınmıştır. İlke, 12. yüzyıla kadar daha önce belirtilen, dolaylı, önemsiz ve kimliksiz, bir başka ifadeyle hukukî tanıma olmaksızın bir yaşantı sürmüştür. Batı sözleşme hukukunda, andlaşmaların kutsallığı anlamına gelen ahde vefa anlayışı hâkimdir. Ne var ki 12. ve 13. yüzyılda Kilise hukukçuları ahde vefa ilkesinin bir kısıtlaması üzerinde ayrıntılı şekilde çalışmışlardır. Artık kilise hukukçularına göre şu Latince söz geçerlidir: *contractus qui habent tractum succesivum et deperitiam de future rebus sic stantibus intelliguntur*. Bu sözün serbest çevirisi “gelecek bir zamanda işlerin sürekli yapılmasını gerektiren sözleşmeler koşulların değişmeyeceği esasına göre anlaşılmalıdır.”¹⁰⁴

Ortaçağ Katolik kilise hukukçularından olan Thomas Aquinas, *Summa Theologica* adlı eserinde kavramdan bahsetmiş ve “her yalanın bir günah olup olmadığı”

---

¹⁰¹ *Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura*: Borç ilişkisi, öyle bir hukukî bağıdır ki, onunla, devletimizin hukukuna uygun olarak, bir edimi ifa etmeye zorunlu tutuluruz. Haluk Emiroğlu, “Roma Hukukunda Vekalet Sözleşmesi (*Mandatum*) ve Hukuki İşlemlerde Temsil”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 1 (2003), s. 109 dn. 39.

¹⁰² Inst., Gai., II, Commentary, p. 141, n. 3 (ed. F.de Zulueta, 1953)’ten Vamvoukos, s. 7.

¹⁰³ Roma hukuku, tüm kıta Avrupası ülkelerinde, 19. yüzyıldaki kanunlaştırma hareketlerine kadar, etkinliğini sürdürmüştür. Avrupa’da bugünkü özel hukuk sistemlerinin temelinde bu hukuk vardır. Örneğin Almanya, Fransa, İtalya ve İsviçre gibi ülkelerde yürürlükte olan özel hukuk kurallarının kaynağı Roma hukukudur. Güneş Ceylan, s. 75.

¹⁰⁴ Aziz T. Saliba, “*Rebus sic stantibus*: A Comparative Survey”, *Murdoch University Electronic Journal of Law*, Vol. 8, No. 3 (September 2001), pr. 9, http://www.murdoch.edu.au/elaw/issues/v8n3/saliba83_text.html, (Erişim: 14.2.2009).

yönündeki soruya cevabında, bir adam eğer sözünü tutmazsa, “kişiler ve iş bağlamında şartlar değiştiği takdirde bu adamın mazur görülebileceğini” ifade etmiştir.¹⁰⁵

Bartolus De Saxoferrato medenî hukukun içine “*rebus sic se habentibus*” zımnî koşul fikrini soktu.¹⁰⁶ Baldus De Ubaldis onu tüm taahhüt altında olanları ele alacak şekilde genişletti.¹⁰⁷

15. yüzyıl sonu itibarıyla ilkenin uygulama alanı, olası en geniş terimlerle tanımlanmıştır. İlke, zamanın yazarları arasında hızla yayılarak, sonraki üç yüzyıl içinde iyice yerleşmiştir.¹⁰⁸ 16. yüzyılla birlikte *rebus sic stantibus*un daha çok zikredilmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde ilkenin somut durumlarla sınırlılığını genelleştirme eğilimi ortaya çıkmıştır.¹⁰⁹ 16. ve 17. yüzyıllarda ilke tüm andlaşmalarda açık veya imalı bir şekilde yer almıştır. 16. yüzyılın başlarında Jason De Mayno *rebus sic stantibus*un tüm haklardan vazgeçme bildirimlerini, antları, imtiyazları, sözleşmeleri, vasiyetnameleri kapsayıcı biçimde kullanılabilceğini belirterek onu genişletmiş¹¹⁰ ve yalnızca bir akit hukuku ilkesi olmaktan çıkarmıştır.¹¹¹ Bir başka yazar Andreas Tiraquellus, *rebus sic stantibus*un tüm işlerde ve hükümlerde geçerli bir kural olduğunun kendiliğinden anlaşılan bir durum olduğuna işaret eder.¹¹² Mamafih ilkenin uygulama alanı kapalı kalmıştır.¹¹³ 16. ve 17. yüzyıllar boyunca ilke Roma ve Alman hukukuyla ilgilenen yazarlar arasında genel kabul görmüştür. Bunlar arasında Alciati (Alciatus), Menochius, Barbosa, Brunneman, Celsus Hugo, Cachernus ve Jacobus Schultes

---

¹⁰⁵ Vamvoukos, s. 5.

¹⁰⁶ Bartolus De Saxoferrato, *Commentaria*, D. 12, 4, 8, § Quod Servius, 3'ten Zimmerman, s. 580.

¹⁰⁷ Baldus De Ubaldis, *Commentaria*, (Venetiis, 1586), ad D. 12, 4, 8'den Zimmerman, s. 580.

¹⁰⁸ Vamvoukos, s. 10; Zimmerman, s. 580.

¹⁰⁹ Ralf Köbler, *Die clausula rebus sic stantibus als allgemeiner Rechtsgrundsatz*, Tübingen: 1991, s. 30; Ayşe Arat, *Sözleşmenin Değişen Şartlara Uyarlanması*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2006, s. 52.

¹¹⁰ Jason De Mayno, *In prinam Dig. Veteris part, comment.* (1582), Fol. 140, 8-10'dan Vamvoukos, s. 10; A. Cindy Cohn, “Interpreting the Withdrawal Clause in Arms Control Treaties”, *Michigan Journal of International Law*, Vol. 10, No. 3 (Summer 1989), s. 856.

¹¹¹ Köbler, s. 30; Arat, s. 52.

¹¹² Arat, s. 53 dn. 195.

¹¹³ Cohn, s. 856.

sayılabilir.¹¹⁴ Yine bu zamanlarda, ilkenin özel ve kamu hukukuna eşit uygulanabileceğine dikkat çekilmiştir. Bunun yanında, ilkenin niteliğine daha az eğilinerek, onun bir sözleşmeyi bitirip bitiremeyeceği, sözleşmeyi kendiliğinden geçersiz kılma durumu ve yükümlülöklere etkisi hususları incelenmemiştir. Dolayısıyla bu yazarlar da ilkenin önceki özelliklerini tekrarlamışlardır. İlke kabul edilmiş olmakla birlikte, onun hukukî gelişimi hâlâ başlangıç aşamasındadır.¹¹⁵ Yasallığının kabulü uzun ve netameli bir süreç olacaktır, bu yüzyıllar bu sürecin henüz yol başıdır. İlkenin sonraki yüzyıllardaki hukukîliğinin ve hatta varlığının kabulü konusundaki ihtilaflar dikkate alındığında, bu zamanlardaki ete kemiğe bürünememiş olmasının doğallığı yadsınmayacaktır.

17. ve 18. yüzyıllarda ilkenin alanında genişleme sürmüştür.¹¹⁶ Mesela 18. yüzyıldaki bazı Alman yasalastırma hareketlerinde yer bulmuştur.¹¹⁷ Bununla birlikte, bu dönemlerde hukukun güvenliğini bozduğu gerekçesiyle, ilkenin uygulama alanının genişletilmesi eleştirilmiştir. Sadece akit hukukunda ve şartların değişmesinden dolayı haksız, ağır, çekilmez durumlarda uygulanması gerekliliği dile getirilmiştir.¹¹⁸ 18. yüzyıl ortalarında ilke, doğal hukuk ve ortak hukuk tarafından formüle edilmiştir.¹¹⁹

Görüldüğü üzere, üstte ifade edilen yazarlar başta olmak üzere çok kişi ilkeye katkı yapmıştır. Bu ilkeyi uluslararası hukukun ilk yazarları olarak kabul edilen pek çok âlim de ele almış, ilkenin gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Devletlerarası hukukî ilişkilerin bireyler arası ilişkilerle temelde benzer olduğundan hareketle, uluslararası hukuk yazarları, özel hukukun birçok konusuyla birlikte, *rebus sic stantibus* da uluslararası hukuka aktarmışlardır. Bunu, ilkenin hukukî

---

¹¹⁴ Vamvoukos, s. 10 dn. 34.

¹¹⁵ Vamvoukos, ss. 10-11.

¹¹⁶ Köbler, s. 31; Arat, s. 53.

¹¹⁷ Arat, s. 53. 1756 Bavyera Yasası, 1794 tarihli Prusya Yasası gibi. Kemal Tahir Gürsoy, *Hususî Hukukda Clausula Rebus Sic Stantibus (Emprevizyon Nazariyesi)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1950, s. 12 dn. 3; Arat, s. 53.

¹¹⁸ Arat, s. 53. *Rebus sic stantibus* ilkesinin genişletilmesini eleştirenlerin başında Cocceji, Grotius ve Pufendorf gelmektedir. Arat, s. 53.

¹¹⁹ Topuz, s. 69.

doğasına bakılmaksızın, uluslararası hukukun bir parçasını oluşturması gerektiği inancıyla yaptılar.¹²⁰ Onlar *rebus sic stantibus* ilkesinin hukukî temelini bulma ve onun yasal etkileri ve uygulama sınırlarını belirleme çalışmalarında, onunla ilgili teorileri incelemişler ve sonuçta gelişiminin özel hukukta daha hızlı ve derin olduğunu fark etmişlerdir. İlkenin özel hukuk ve uluslararası hukuk alanındaki ortak yönleri belirlenmiştir. Örneğin ilke her iki daldaki andlaşma ve akitlerde ifade edilmektedir. Andlaşma yapma anında tarafların niyetinden böyle bir ima edilen ifadenin varlığı tespit edilmiştir. İlkeyi Hugo Grotius “amaç için tek neden”, C. P. Kopp “sözün güdüsü”,¹²¹ Emerich De Vattel de “son sebep (*causa finalis*)” kavramlarına bağladılar. Bu ifadeler andlaşmanın, yapıldığı zamandaki koşullarla devam etmesinin tarafların taahhütlerinin ve amaçlarının vazgeçilmez şartı olmasını vurgular. Yazarların yaklaşımları sonucu, ilke bir andlaşmanın sona erdirilmesinden çok, onun yorumu için bir kural haline gelmiştir. Bu yön, ilkenin gelişim sürecinin karakteristik özelliği olmuştur.¹²²

Francisco Suarez, Richard Zouche ve Johann Wolfgang Textor ilkeyle ilgilenenlerdendir. Örneğin Textor ve Suarez, “mevcut durumda kalan şeyler” ifadesinin tüm andlaşmalar içinde okunması, varsayılması gerekliliğini vurgulamaktadır.¹²³ Yazarların görüşlerini ayrıntılı incelemek yerinde olacaktır.

Rebus sic stantibus ilkesini ele alan ilk uluslararası hukukçunun Alberico Gentili olduğu sanılmaktadır.¹²⁴ Bu kavramı uluslararası hukuka sokan da odur.¹²⁵ Bununla birlikte o, ilkenin oluşumunun Baldus ve Alciati sayesinde olduğunu belirtir.¹²⁶

Gentili’ye göre bir müttefiğinin ihtiyacını karşılama sözü veren, eğer güce kendisi ihtiyaç duyarsa bu sözünü tutmayabilir. Her yalan doğal hukuka göre bir

---

¹²⁰ Vamvoukos, s. 11; Hill, s. 18.

¹²¹ Bkz. C. P. Kopp, *Dissertatio Inang. De Clausula Rebus Sic Stantibus Secundum Jus Cum Naturale Tum Civile*, Marburg: 1750.

¹²² Vamvoukos, s. 15.

¹²³ Vamvoukos, s. 12; György Haraszti, “Treaties and the Fundamental Change of Circumstances”, in *The Hague Academy of International Law, Recueil des cours*, Vol. 146, Iss. III (1975), s. 10.

¹²⁴ Boczek, s. 9; Vamvoukos, s. 11.

¹²⁵ Meray, *Devletler Hukukuna ... I*, s. 27; Villiger, s. 767.

¹²⁶ Haraszti, s. 10.

günahtır ve hiçbir yemin sorun artırıcı işlevde olamaz. Bir yemin ancak *rebus sic stantibus* varsayımıyla bağlıdır.¹²⁷ Bu nedenle “ilişkinin şartları öngörülemez şekilde değişmişse” andlaşma uygulanmamalıdır.¹²⁸

İlke üzerinde çok belirleyici ve kararlı bir tutum sergileyen Gentili, *rebus sic stantibus* andlaşma türü düzenlemelerde genel bir kayıt olarak algılamış ve her andlaşmada örtük olarak var olduğunu savunmuştur. Gentili'nin *rebus sic stantibus* en önemli katkısı ilkenin barış andlaşmalarına da uygulanmasını sağlamasıdır.¹²⁹

Buna karşılık, ilkeyi ilk olarak Grotius 1620'de tutarlı bir kavram olarak göstermiştir.¹³⁰ Ancak Grotius, tavrı biraz muğlâk da olsa, ilkeyi reddetmiştir.¹³¹ Bu reddiye iki gözlemden kaynaklanmaktadır. Birincisi, andlaşmanın parçası olan ilk ve değişen koşullar net bir şekilde tanımlanmadıkça, ilke sözü etkilememektedir.¹³² İkincisi ise, ilkenin andlaşma yükümlülüklerini iptal etme niyetine yol açmasıdır.¹³³ Roma hukukunun katı andlaşma hukuku sisteminden etkilenmeleri sebebiyle Grotius (ve diğer doğal hukuk yazarları), zayıf taraf için herhangi bir destek öngörmemiş, andlaşma şartlarının tamamen yerine getirilmesini gerekli görmüştür.¹³⁴ Grotius'un ilkeyi reddinin altında yatan bir düşünce de bu olsa gerektir.

Grotius ilkeye karşı olmakla birlikte, mevcut hallerin andlaşmanın tam ve etkin bir neden sağlayan tek sebebi olduğu durumlarda,¹³⁵ andlaşmanın geçerliliğinin

---

¹²⁷ Alberico Gentili, *De Iure Belli Libri Tres*, The Translation of the Edition of 1612, John C. Rolfe, New York: Oceana Publications Inc., 1964, s. 151.

¹²⁸ Haraszti, s. 10.

¹²⁹ Meray, *Devletler Hukukuna ... I*, s. 27; Vamvoukos, s. 11.

¹³⁰ Scheffler, s. 67.

¹³¹ Charles G. Fenwick, *International Law*, 3rd Edition, New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1948, s. 454; Robert L. Montague III, “A Brief Study of Some of the International Legal and Political Aspects of the Guantanamo Bay Problem”, *Kentucky Law Journal*, Vol. 50 (1961-1962), s. 477; Meray, *Devletler Hukukuna ... I*, s. 29; Vamvoukos, s. 12; Wildman, s. 175.

¹³² Fenwick, s. 454.

¹³³ Wildman, s. 175.

¹³⁴ Bullington, s. 154.

¹³⁵ Vamvoukos, s. 12 dn. 39.

devamının bir koşulu olarak, sınırlayıcı bir şekilde, onu kabul etmektedir.¹³⁶ Bu kabulün ölçüsü mutlak bir zaruret halidir.¹³⁷

Grotius'un *rebus sic stantibus* getirdiği yenilik, onu andlaşma yorumlama kuralı ve tarafların andlaşmaya ilişkin amaçlarında hukukî bir temel olarak sunmasıdır. *Rebus sic stantibus* açık reddi ve kabulü ile kendisinin önemli uzmanlığı, ilkenin hem karşıtları hem de yandaşları arasında Grotius'un bir başvuru merci haline gelmesini sağlamıştır.¹³⁸

Baruch Spinoza "bir ittifak andlaşması temelde tehlike korkusu ve üstünlük umudu var olduğu müddetçe yürürlükte kalır. Ne zaman ki bu temel ortadan kalkar, andlaşma da kendiliğinden sona erer" şeklinde siyasî bir öğretiyi ortaya koymaktadır. Onun, bir andlaşmanın temeli olan koşullara vurgu yapan bu siyasî öğretisi, *rebus sic stantibus*un tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Şöyle ki, devletlerarası ilişkilerle bireyler arasındaki ilişkilerin temelde aynı olduğu varsayımına dayanan görüşün aksini savunmuştur. Özel hukukta ve uluslararası hukukta yer alan *rebus sic stantibus* kavramları arasındaki çatlağın ilk işaretlerini ortaya çıkarmıştır. Spinoza'nın siyasî görüşü 19. yüzyılda hukukî fikirlerin gelişmesine büyük etkiler yapmış, böylece devletin ve devletlerarası ilişkilerin doğasından çıkarılan, özel bir hukukî kavram olan yeni bir *rebus sic stantibus* kavramını doğurmuştur.¹³⁹

İlaveten Samuel Pufendorf, Grotius'u hatırlatıcı bir tarzda ilke üzerinde çalışmıştır. O, *De iure naturae et gentium, libre octo* (Doğal Hukuk ve Devletler Hukuku Üzerine, Sekizinci Kitap) adlı eserinin *De Interpretatione* bölümünde ilkeye karşı olumsuz bir tavır takınmış ve hatta ilkenin iptal edilmesini savunmuştur.¹⁴⁰

---

¹³⁶ Robert Phillimore, *Commentaries Upon International Law*, Vol. 2, London: Elibron Classics, 2005, s. 114; Meray, *Devletler Hukukuna ... I*, s. 29; Vamvoukos, s. 12; Crandall, s. 440.

¹³⁷ Meray, *Devletler Hukukuna ... I*, s. 29.

¹³⁸ Vamvoukos, s. 12.

¹³⁹ Vamvoukos, ss. 13-14.

¹⁴⁰ Haraszti, s. 11. İngilizcesi için bkz. Samuel Pufendorf, *Of the Law of Nature and Nations*, Eight Books, Fourth Edition, London: J. Walthoe, R. Wilkin, J. and J. Bonwicke, S. Birt, T. Ward, and T. Osborne, 1729.

Cornelius Van Bynkershoek da andlaşma yükümlülüklerini iptal etme ihtimalinden dolayı ilkeyi reddedenlerdendir.¹⁴¹ Onu çok başlı bir canavar gibi görerek, andlaşmaların yerine getirilmesinin devleti zarara sokacağı durumlarda, devletin (veya kişinin) ilkeye dayanarak, andlaşmaları bozabileceği sonucuna varacağını belirtir.¹⁴² *Rebus sic stantibus* her andlaşmada zımnen var olan bir kurtarma hükmü olarak görmekte ve buna binaen andlaşmaların bozulabileceğini ifade etmektedir.¹⁴³

*Rebus sic stantibus*un gelişimi Vattel ile zirveye ulaşmıştır. *The Law of Nations or Principles of the Law of Nature* isimli kitabında uluslararası hukuk tarihinde ilk kez ilkenin kapsamlı hukukî temeli için bir açıklama sunar. Vattel, Grotius'un yorumunu geliştirmiştir. İlk yazarların yüzeyselliğinin aksine o, teorisinde, andlaşmanın yapılması zamanında tarafların niyetlerinde bir *rebus sic stantibus* kuralı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bunun neticesinde değişen şartlar sorununu andlaşmanın yorumu içine yerleştirmiştir.¹⁴⁴

Vattel ilkeyi örneklerle açıklamaktadır. Çocuğu olmayan ve ardılık için bir dostuna söz veren bir prensin daha sonra bir oğlunun olması, onun sözünü geçersiz kılar. Keza bir devlet başka bir devlete belirli ticarî maddelerle donatma sözü vermiş ve daha sonraki koşullar nedeniyle o maddeler müteahhit devletin üstün hedefleri için elzem hale gelmişse, yükümlülüğü her ne pahasına olursa olsun yerine getirmek mantıklı olmayacaktır. Örneğin tahıl yardımı için söz vermiş, ama daha sonra bir kıtlık meydana gelmiş ve kendi amaçları için yeterli miktarda tahıl yoksa, bu ikilemde prens önceliği kendi halkı ve ülkesinin çıkarları yönünde kullanarak sözünden dönebilecektir. Bir taahhüt, gerçek ve iyi niyetli bir gereksinimin hâsıl olması halinde geçersiz

---

¹⁴¹ Fenwick, s. 454; Wildman, s. 175.

¹⁴² Vamvoukos, s. 14.

¹⁴³ Cornelius Van Bynkershoek, *Questions of Public Law*, (1737), Book 2, Chapter X, <http://www.lonang.com/exlibris/bynkershoek/bynk-210.htm>, (Erişim: 21.4.2012).

¹⁴⁴ Vamvoukos, ss. 14-15.

olabilecektir.¹⁴⁵ Görüldüğü üzere Vattel ilkenin uygulanma şartlarına ilişkin veriler de ortaya koymaktadır.

Vattel ilkenin uygulanmasında azami dikkat gösterilmesi gerektiğini belirterek, ilkeye ilişkin ciddi uyarılarda bulunmaktadır.¹⁴⁶ Ona göre, ilkenin uygulanmasında ihtiyatlı ve ılımlı olunmalıdır. Taahhütlerden kurtulmak için her bir değişimi leyhte kullanmaya çalışmak, ilkenin utanç verici bir yola sapmasına yol açar. Verilen sözler, sadece ilgili durumun koşullarında bir değişiklik olması halinde ve yasalara uygun şekilde tutulmayabilir.¹⁴⁷ Dolayısıyla *rebus sic stantibus*un yorumu onur ve dürüstlük duygularıyla uyumlu olmalıdır.¹⁴⁸

C. İlkenin 19. Yüzyıldaki Durumu

18. ve 19. yüzyıllarda uluslararası hukukta pozitivist ve seçmeci (eklektik) okullar hâkimdir. Bu yüzyıldaki yazarlar istikrarın üzerine titredikleri için ahde vefa yüce bir kavram olarak görülmüştür. Onlara göre, andlaşmaların istikrarı uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler sisteminin çekirdeği olmalıdır.¹⁴⁹ Nitekim andlaşmalara saygı, istikrarlı ve tutarlı bir diplomatik ortam sağlamıştır.¹⁵⁰

*Rebus sic stantibus*un bu yüzyıldaki değerine ilişkin esasta birbirine zıt iki farklı yorum çarpışmaktadır.¹⁵¹ İlki, ilkenin değerinin bu yüzyılda zirve sayılabilecek kadar

---

¹⁴⁵ Emerich De Vattel, *The Law of Nations*, Book II, Chapter XII, § 170, <http://www.constitution.org/vattel/vattel.htm>, (Erişim: 19.7.2012); Phillimore, ss. 114-115; Haraszti, s. 50.

¹⁴⁶ Vattel, Chapter XVII, § 296, (Erişim: 4.3.2014); Phillimore, s. 116.

¹⁴⁷ Vattel, Chapter XVII, § 296, (Erişim: 21.4.2012); Crandall, s. 440; Fenwick, ss. 454-455.

¹⁴⁸ Phillimore, s. 116.

¹⁴⁹ Shabtai Rosenne, “The Influence of Judaism on the Development of International Law: An Assessment”, in Janis, Mark W. and Carolyn Evans (Ed.), *Religion and International Law*, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1999, ss. 72-73; David, s. 80.

¹⁵⁰ Bederman, s. 4.

¹⁵¹ Aynı çelişki özel hukuktaki yeri için de söz konusudur. İlk görüş, *rebus sic stantibus*un yükselişte olduğuna vurgu yapar. Bu dönemde ilkenin geçmişinde bir parlama var ise, bu yükseliş bilhassa özel hukuk için geçerlidir. Medenî hukukta, hakkında şüpheler oluşmaya başladığı zaman olan 18. ve 19.

arttığıdır. Buna göre ilke uluslararası hukukta bundan daha yüksek bir değer kazanmıştır.¹⁵²

Karşıt görüşe göre ise bu yüzyıl *rebus sic stantibus* için karanlık bir geçmişi ifade eder. İlke, zamanın uluslararası hukukçularına göre ciddi bir değerlendirmeye tabi tutulacak kadar hukukî bir önem arzetmemekteydi.¹⁵³ Hukuk bilimi ağırlıklı olarak ilkeye düşman olduğundan *rebus sic stantibus* kapı dışarı edilmiştir. Ancak genel eğilim onun geçici olarak gözden kaybolduğudur. Zira Bernhard Windscheid'in dediği gibi, kapıdan kovulan ilke, pencereden girecektir.¹⁵⁴ Bunun bir neticesidir ki, ilke hem devlet uygulamasından kaynaklanan bir durum olarak hem de ilkenin uygulamasını gerektirecek bir durum olmamasından dolayı 1870 yılına kadar fazlaca uygulamaya konmamıştır.¹⁵⁵

İlkenin anlamında da bir değişim hâsıl olmuştur. Spinoza'nın görüşleri bu yüzyılın âlimlerine ve teorilerine yol göstermiş, *rebus sic stantibus* ilkesi devlet ve devletlerarası ilişkilerin doğasından yeni bir hukukî kavram olarak belirlemiştir. İlke, özel hukuk alanı içinde büyüyen bir kuraldan, uluslararası hukukun münhasır karakteristiğindeki bir kurala dönüşmüştür. Uluslararası hukukun gelişiminde baskın olan, kökenleri Niccolo Machiavelli ve Spinoza'ya kadar giden Alman düşünürler Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Johann Gottfried Herder ve Johann Gottlieb Fichte tarafından geliştirilen felsefî ve siyasî kuramları ihtiva edecek şekilde yeniden yorumlanmıştır. Uluslararası hukukun dayanağı ve niteliğine ilişkin olan bu görüşlere göre devletlerin emelleri doğrultusunda uluslararası hukuk ikinci plana atılabilmekteydi. Devletin üstün

---

yüzyıllar onun doruk noktasına ulaştığı zamanlar olmuştur. Bederman, s. 8. Bir kısımlarına göre ise ilke bu yüzyılda sönüktür ve önem kaybetmiştir. Vamvoukos, s. 15. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyıldaki eleştiriler ve liberal/bireyci akımların etkisiyle ilke gözden düşmüştür. *Rebus sic stantibus*un tüm akitlerde örtük bir biçimde var olduğu fikri hem öğretilerde hem de mahkeme kararlarında reddedilmiştir. Emile Thilo, "Laesio Enormis ve Clausula Rebus Sic Stantibus İle Bir Para Borcunda Mücbir Sebep Hakkında Not", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 1, Sayı: 3 (1935), s. 346; Arat, s. 53. Bunda, ilkenin akitlere olan güveni zedelemesiyle ekonomiye zarar verme tehlikesi etkilidir. Gürsoy, s. 12; Thilo, s. 346.

¹⁵² Cohn, s. 856; Vamvoukos, s. 15.

¹⁵³ Bederman, s. 8; Chengwei, s. 236.

¹⁵⁴ Zimmerman, s. 581.

¹⁵⁵ Bederman, s. 8.

çıkarları ile andlaşmalara bağılılık arasındaki bu ilişki *rebus sic stantibus* sınırlı bir hareket serbestliğinde tutmaktaydı.¹⁵⁶

Bu yüzyılın sonuna kadar yazarlar ilkenin daha çok teorik boyutuyla ilgilenir ve daha öncekileri tekrar ederken, artık devlet uygulamalarıyla da ilgilenir olmuşlardır.¹⁵⁷

İlaveten, güç dengesi sistemi *rebus sic stantibus* geliştirmiş görünmektedir. Zira ilkenin Avrupa ayağındaki uygulaması genelde güç dengesi andlaşmalarıyla ilgilidir. Avrupa güçlerinin kutuplaşmasındaki değişimlerin, ilkeye göre andlaşmayı hükümsüz kıldığı ortaya atılabilmektedir.¹⁵⁸

1. Londra Bildirisi (1871)

1871 tarihli Londra Bildirisi ilkenin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Ama öncesinde Bildiriye yol açan siyasî ve hukukî ortamı görmek gerekir.

1815'te Avrupa'da oluşturulan güç dengesi sistemi, devrimler (bilhassa 1830 ve 1848 devrimleri) ve savaşlar (Kırım (1856), Sadova (1866) ve Sedan (1870) savaşları) neticesinde Avrupalı devletler arasındaki ittifaklar ve düşmanlıkların artmasıyla bozulmuştur. Çatışma ortamının sonucu olarak, devletler görüşmelere, andlaşmalara ve andlaşmalarla getirilecek birtakım düzenlemelere tabi olmayacak "bağımsız" politikalar izlemeye başlamışlardır. Söz konusu dönemde uluslararası ilişkiler bir belirsizlik ortamına girmiş ve ilişkiler daha az tahmin edilebilir hale gelmiştir. Bu belirsizlikte 19. yüzyılın son çeyreğinde kendini iyice hissettiren -her milletin devlete sahip olması gerektiği anlamına gelen- milliyetler ilkesi önemli bir görev yerine getirmiştir. Andlaşmaların kutsallığına karşı çıkmalar ve andlaşmaların belirsizliği devletlerin

---

¹⁵⁶ Vamvoukos, ss. 15-16.

¹⁵⁷ Hill, s. 17.

¹⁵⁸ Bullington, s. 173.

çıkarlarını gerçekleştirmek için dolaylı ve kaygı verici yollara başvurmalarına yol açmıştır.¹⁵⁹

Kimilerine göre *rebus sic stantibus* başvurmak bu kaygı verici yollardandır. Pek çok devlet ilkeyi çıkarlarına uygun bularak, onu siyasi mecrada uygulamaktan kaçınmamıştır.¹⁶⁰ Nitekim bu gerilim, güvensizlik ve çıkar durumunun belirgin bir örneği 1870 yılında yaşanmıştır. Rusya 31.10.1870 tarih ve 19/31 sayılı (Gorçakof) notayla, şartların değişmesi sebebiyle 30.3.1856 tarihli Paris Andlaşması'nın Karadeniz'i askersizleştiren ve Rusya'nın Karadeniz'deki güçlerini sınırlayan 11., 13. ve 14. maddeleri¹⁶¹ ile bağlı olmadığı hususunda diğer âkit devletleri (Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya) bilgilendirmiştir. Bu konuyu görüşmek için 1871'de Londra Konferansı toplanmış ve Rusya'nın isteklerine uygun olan yeni bir bildiri ve andlaşma (protokol) kabul edilmiştir.¹⁶²

Bu konferans ve protokolde *rebus sic stantibus* bakımından şu temel uluslararası hukuk ilkesi benimsenmiştir: Dostça bir düzenleme yoluyla tarafların rızası olmadıkça, hiçbir taraf tek yanlı olarak ne bir andlaşmanın yükümlülüklerinden kurtulabilir ne

---

¹⁵⁹ Bederman, s. 5.

¹⁶⁰ Bullington, s. 156.

¹⁶¹ “(Onbirinci Madde) Bahr-i Siyah bitaraf kalub her milletin tüccar teknelerine meftuhdur bahr-i mezkûrun suları ve limanları işbu muahedenin ondördüncü ve ondokuzuncu maddelerinde zikr olunan istisnâlardan maada gerek bahr-i mezkûrun sevhilinde mutasarrıf olan devletler ve gerek sair devletler cenk sefinelerine katiyyen ve daimî olarak memnu ve mesdud olacaktır.”

“(Onüçüncü Madde) Onbirinci maddenin meali mucibince Bahr-i Siyah bitaraf kalmış olmağla sevhilinde harb tersanelerinin ibkası ve icad ve inşası bilâlüzum ve lâmaksud olub binaenaleyh zat-ı hazret-i padişahî ve Haşmetlü Rusya İmparatoru Hazretleri sevhil-i mezkûrede hiç bir harb tersanesi yapmamak veya ipka etmemek hususunu müteahhid olurlar.”

“(Ondördüncü Madde) Zat-ı hazret-i şahane ve Haşmetlü Rusya İmparatoru Hazretleri sevhillerinin hizmetinde lâzım olacak kadar Bahr-i siyahda bulundurulacak sefen-i hafifenin kuvvet ve miktarını tayin itmek zımında beyinlerinde muahede-i mahsusa akd itmişler olub muahede-i mezkûre senedi işbu muahedeye rabt olunacak ve muahedenin cüz’ü mütemmimi gibi kuvvet ve kıymeti olacaktır ve düvel-i muahidenin inzimam-ı muvafakati olmadıkca ne ilga ve ne de tadil olunmayacaktır.” Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953, s. 347; “Paris Andlaşması”, <http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/ktpbelge/belge02.pdf>, (Erişim: 24.3.2014).

¹⁶² Bildiri 17.1.1871’de yayınlanmış ve İngiltere, Avusturya, Fransa, İtalya, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Kuzey Almanya tarafından imzalanmıştır. 13.3.1871’de andlaşma imzalanmıştır. Seha L. Meray, *Devletler Hukuku*, 3. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, s. 142.

andlaşmanın hükümlerini değiştirebilir ne de onu sona erdirebilir.¹⁶³ Bu bildiri ahde vefayı yeniden onaylamakta ve her türlü tek yanlı yürürlükten kaldırmaları kınamaktadır.¹⁶⁴ Bildirinin birinci yönü ve esas vurgusu budur.

Her ne kadar hareketi hiçbir devletçe meşru olarak görülmemişse de Rusya *rebus sic stantibus* binaen eylemde bulunmuştur.¹⁶⁵ Ancak Rusya'nın tek yanlı savı kabul edilmiştir.¹⁶⁶ Bir andlaşma hükmünün (Paris Andlaşması, m. 11, 13 ve 14) bir imzacı devlet tarafından (Rusya) tek yanlı olarak (1870 notasıyla) sona erdirilebilmesi onaylanmıştır. Bildiri'nin ikinci yönü de budur.

Üçüncü olarak, bildiri ilkenin varlığını hukukî olarak onaylamıştır.¹⁶⁷ Zira Rusya'nın *rebus sic stantibus* dayanan görüşleri kabul edilmiştir. Bu bile ilkenin başarısını göstermesi açısından yeterlidir. Bildiri Avrupalı devletlerce imzalanmıştır.

Dördüncüsü, her ne kadar *rebus sic stantibus* uygulaması ve varlığı kabul edilmiş olsa da, ilkenin durumu hâlâ tam manasıyla hukukî bir husus olarak algılanmamaktadır. İlke geniş ölçekli bir güç sorunu (Rusya'nın andlaşma hükümlerini tek yanlı sona erdirmesi ve ilkeyi bir nevi baskıyla kabul ettirmesi) olup, ülkenin kendisini koruyabilmesinin¹⁶⁸ bir aracı olan diplomasi sorunudur.¹⁶⁹ Yine de bu kriz *rebus sic stantibus* hem hukukî hem de diplomatik bir mantık olarak öne çıkarmıştır.¹⁷⁰

Son olarak, Rusya ve bildiri *rebus sic stantibus*un yöntemine ilişkin bir ölçüt ortaya koymuştur. Rusya bir sona erdirme *bildiriminde* bulunmuş, bunu andlaşma

---

¹⁶³ Bederman, s. 3; Bullington, s. 156; Fenwick, s. 456; Hershey, s. 453 dn. 60; George W. Keeton and Georg Schwarzenberger, *Making International Law Work*, Second Edition, London: Stevens & Sons Limited, 1946, s. 144; E/CN.4/367, s. 37 dn. 2; David, s. 80.

¹⁶⁴ Waldron, s. 162.

¹⁶⁵ Bullington, s. 156.

¹⁶⁶ Keeton and Schwarzenberger, s. 144; Waldron, s. 162.

¹⁶⁷ Keeton and Schwarzenberger, s. 144.

¹⁶⁸ Karadeniz'deki çıkarlarını korumak için askersizleştirmeyi ilkeye dayandırması bu doğrultudadır. Nitekim Fenwick ve onu izleyen T. J. Lawrence ve W. Hall bildiriye ilişkin olarak, milletlerin kendilerini korumaya dair öncelikli bir hakları olduğunu ve *rebus sic stantibus*un bu hakkı teşvik etme eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir. Bederman, s. 24.

¹⁶⁹ Matthew C. R. Craven, "What Happened to Unequal Treaties? The Continuities of Informal Empire", *Nordic Journal of International Law*, Vol. 74, No. 3-4 (2005), s. 368 dn. 125.

¹⁷⁰ Bederman, s. 8.

taraflarına iletmiştir. Konferans ise tüm devletlerin rızasını öngörme yoluyla,¹⁷¹ yeni bir andlaşma ile sorunu çözmüştür.

2. Jellinek: İlkenin Devlete Hizmet Ettiği Görüşünün Savunucusu

Azınlıktakiler hariç, Avrupa’da milli hislerin artışından etkilenen pek çok yazar zımnî terim anlayışını yaymıştır. Hegelci fikirler, devleti birey gibi değerlendirmişler ve devletin bir andlaşmayla sürekli bağlı kalmasını eleştirerek ilkeyi geliştirmişlerdir.¹⁷² Örneğin John Stuart Mill sürekli andlaşmaları barışçıl değişimle yeniden uzlaştırmak amacıyla hukukî bir zemin oluşturma çabasında olmuştur.¹⁷³

*Rebus sic stantibus*un en önemli savunucularından biri Georg Jellinek’tir.¹⁷⁴ İlke, Jellinek’in kuramında farklı bir yapıdadır. İlk olarak, varlığını andlaşmalarda gerekli gördüğü ilkeyi, özel hukuktan soyutlayarak uluslararası hukukla özdeşleştirir. İkinci olarak, devletler andlaşmayı özel hukukla ilgili husus ve kurallardan çok, devletin örtük gerekliliğine göre yapar. Bu gereklilik devletlerin egemenliği ve üstün çıkarıyla eşdeğerdir. Onun düşüncesinin başlangıç noktası devletin isteğine ve yükümlülüklerini bu isteğe uyarlayabilme çapına dayanmaktadır. *Rebus sic stantibus*un iç hukuk kurallarına temel teşkil ettiğini kabul eden devlet, ilkenin uluslararası yükümlülüklerle yönelik de aynı işlevde olduğunu kabul eder, zira “yükümlülüklerin devamı ve teminatı hususunda devletlerin iç ve dış ilişkileri arasında bir fark yoktur.”¹⁷⁵ Bu, devletlerarası andlaşmaların özel hukuk sözleşmeleriyle değil, devletlerarası kurallarla değerlendirilmesi sonucunu doğurur.¹⁷⁶ Bu nedenledir ki *rebus sic stantibus* ilkesi

---

¹⁷¹ Her ne kadar bazı yazarlar devletlerin Rusya’nın *rebus sic stantibus* yaklaşımını kabul etmediklerini belirtseler de (Bullington, s. 156) bildiriye imzalamaları hem rıza gösterdiklerinin hem de bir oйдаşma halinde olduklarının kanıtıdır.

¹⁷² David, s. 19.

¹⁷³ Bederman, s. 27.

¹⁷⁴ Vamvoukos, s. 19.

¹⁷⁵ Georg Jellinek, *Die rechtliche Natur der Staatenverträge*, (1880), s. 41’den Vamvoukos, ss. 17-18.

¹⁷⁶ Jellinek, *Die rechtliche ...*, s. 51’den Vamvoukos, s. 18.

uluslararası alanda sözleşme yapan taraflar olarak devletin doğasından ortaya çıkar. Çıkarları ile andlaşma yükümlülükleri çatıştığında, devlet ilkini tercih eder. *Rebus sic stantibus* gerçek anlam ve değerini böyle durumlarda kazanır.¹⁷⁷

Devletin her yükümlülüğü amacının gerçekleşmesine hizmet eder, o bu amacını yerine getirdiği sürece var olur. Onun içindir ki, devletin isteğine ilişkin her eylemi, *rebus sic stantibus*la birlikte gerçekleşir.¹⁷⁸ İlke, devletin amaçlarını gerçekleştirmede bir meşruiyet oluşturmaktadır.

Bu ilke Jellinek'in sisteminde uluslararası hukukun özel ve istisnaî bir kuralı haline gelmiştir. Hukukî olarak ilke somut (*in concreto*) olarak tarafların sözleşmeye dayalı amacına değil, soyut (*in abstracto*) olarak devletin isteğine dayanır. Bu istek devletin esas amaçlarına, öncelikle kendini koruma amacı üzerine dayanmaktadır.¹⁷⁹

D. Birleşmiş Milletlere Kadarki Dönem ve İlkenin İki Dünya Savaşı Arasında Barışçıl Değişim İle Özdeşleştirilmesi

Londra Bildirisi'nden sonraki zamanlarda ilkenin önemli bir gerilime yol açtığına ilişkin işaretler vardır ve bundan dolayı ilke daha sık telaffuz edilmiştir.¹⁸⁰ I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla taahhüt altındakilerin aşırı yükümlülüklerinden kurtulmalarının nazarı gerekçelerini arama ihtiyacı sonucu *rebus sic stantibus* farklı ülkelerde çeşitli adlar ve yasalar altında tekrar dönüştürülmüştür.¹⁸¹ Bununla birlikte ilke Savaşın ardından hızlı bir düşüşe geçecektir.¹⁸² Bazı yazarlar bu dönemde ilkenin önemsiz

---

¹⁷⁷ Vamvoukos, s. 18.

¹⁷⁸ Jellinek, *Die rechtliche ...*, ss. 40-41'den Vamvoukos, s. 17 dn. 59.

¹⁷⁹ Vamvoukos, s. 18.

¹⁸⁰ Keeton and Schwarzenberger, s. 144.

¹⁸¹ Saliba, pr. 14. Örneğin hâkimin uyarılma yetkisinin genellikle olmadığı Fransa'da, 21.1.1918 tarihli Faillot Yasası'yla hâkime geçici zaman ve haller için sözleşmeleri değiştirme yetkisi verilmiştir. Gürsoy, ss. 46-47.

¹⁸² Vamvoukos, s. 21.

görülmesine yönelik bir eğilim olduğunu belirtmektedir.¹⁸³ Örneğin Schwarzenberger, iki dünya savaşı arası dönemdeki devlet uygulamasını, “hukukî olarak ilkenin genel bir kabulü hakkında 1914 öncesi dönem kadar yetersiz” görmektedir.¹⁸⁴

I. Dünya Savaşı dünyada siyasî, sosyal, ekonomik ve hukukî pek çok açıdan köklü değişikliklere yol açmıştır. Uluslararası hukukun yapısı ve kuramında beklenmedik şekilde vuku bulan değişiklikler, ilkenin iki dünya savaşı arasındaki gelişimini de belirlemiştir. Bu değişikliklerin ilki 19. yüzyıl kuramlarının mutlak çöküşü olarak tezahür etmiştir. Almanya'nın yenilgisinin de etkisiyle devlete öncelik tanıyan ve devleti birey gibi değerlendiren Hegelci dünya görüşü (*Weltanschauung*) başarısız olmuştur. Amaçlarına ulaşmada bireysel davranan devletler dünya barışı, refahı için ortak tutumlara yönelmiştir. Bu doğrultuda özel istekler insanlığın yararını gözeten genel veya ortak isteklere evrilmiştir. Daha önceleri hak olarak görünen unsurlar savaş sonrasında artık görev olarak telakki edilir olmuştur.¹⁸⁵ Bir başka ifadeyle tek başlarına birşeyler yapamayacaklarını gören devletler hem ortak hareket etme hem genel çıkarlar üzerinde durma hem de ellerini taşın altına sokma gerekliliğini görmüşlerdir. Elbette ki tüm bu değişimlerin esas kaynağı savaş olmuştur.

İlke artık “kendini koruma”, “gerekli gelişim” gibi devletin doğasından çıkarılmamış veya ona dayandırılmamıştır.¹⁸⁶ Devletin doğasına hizmet etmek yerine, ilkenin hizmet edebileceği bir şekilde yorumlanmaya çalışılmıştır. Böylece onun ikinci

---

¹⁸³ Elias, s. 119.

¹⁸⁴ Georg Schwarzenberger, “Clausula rebus sic stantibus”, I *Encycl. Int'l L.* 611, s. 614 (1992)'den Bardo Fassbender, *UN Security Council Reform and the Right of Veto: A Constitutional Perspective*, The Hague: Kluwer Law International, 1998, ss. 172-173.

¹⁸⁵ Vamvoukos, ss. 21-22.

¹⁸⁶ İlkenin yorumundaki bu değişikliğin ilginç bir örneği Oppenheim'in *International Law*, Vol. I'inin birbirini izleyen yayınlarında verilir. Bu örnek ilkenin olası yapıları ile genel fikir veya dönemlerin özü arasındaki yakın bağlantıyı gösterir. 1905'teki birinci baskısı, sürecin genel görüşüyle tam bir uygunluk içinde, ilkeden bir Devletin “kendini koruma” ve “gerekli gelişim” hakkı sonucunu çıkarır. *Rebus sic stantibus* ilkesini istisnaî bir koşul olarak nitelendiren bu paragraf 1937'deki beşinci baskıdan çıkarılır, oysa 1955'teki sekizinci baskı, ilkeyi, bozma veya uygulama imkânsızlığının ortaya çıktığı öğretilerde ifade edildiği gibi, hukukun genel ilkesi olarak sunar (ss. 938-44, 939). Vamvoukos, s. 22 dn. 93.

esaslı dönüşümü gerçekleştirmiştir.¹⁸⁷ Uluslararası toplum ilkenin daha nesnel yorumunu geliştirebilmiştir.¹⁸⁸ İlkenin gelişimini etkileyen başka etmenler de vardır. İlk olarak, USAD Statüsü m. 38/1c'deki "hukukun genel ilkeleri" kavramı ilkenin yeniden incelenmesinde çoğu uluslararası hukukçu tarafından bir başlangıç ve neden olarak alınmıştır. İlkenin belirtilen maddede yer alması onun hukukî gücünü artırmıştır. Bu durum ilkenin yeniden incelenmesinin nedeni olmuştur. Bu itibardır ki ilmî çalışmalarda bir yoğunluk söz konusudur. Özel hukuk kaynakları ile uluslararası hukuk benzerliklerine ilişkin çalışmalar artmıştır. İkincisi, *rebus sic stantibus* ilkesi Rus Devrimi'nin hukuk ve devrimi örtüştüren Marksçı-Leninci devlet kuramı ışığında yeniden yorumlanmıştır. Bu yorumun ana fikri, her uluslararası andlaşmanın kurulu sosyal düzenin bir ürünü olduğu ve andlaşmaya bu düzen var olduğu müddetçe uyulması gerektiğidir.¹⁸⁹

Uluslararası hukukta ilkeyle ilgili çalışmalar, Bruno Schmidt'in çalışmasıyla birlikte 1907'de belirmeye başlamış¹⁹⁰ ve 1920'den sonra artış göstermiştir. Özet şeklinde olan veya mevcut uygulamayı içeren bu çalışmaların çoğunun önemli kısımları ilkeyi ve ilkenin nasıl olması gerektiğini ele almaktadır.¹⁹¹ Andlaşmalarda ilkeye bir çare olarak başvurulmamıştır.¹⁹² Lâkin ilke, uluslararası gerilime yol açan eski andlaşmaların dönüştürülmesi, yumuşatılması ve böylece barışçıl değişimin gerçekleştirilmesiyle ilişkilendirilmiştir.

Sovyetler Birliği'nde de ilkeden çokça yararlanılmıştır. Bu dönemde Evgeny Paşukanis ilkeyle yoğun olarak ilgilenmiştir. Yevgeniy Andreyeviç Korovin Sovyet dış

---

¹⁸⁷ Vamvoukos, s. 22.

¹⁸⁸ Cohn, s. 856.

¹⁸⁹ Vamvoukos, s. 25.

¹⁹⁰ Bkz. Bruno Schmidt, *Über die völkerrechtliche clausula rebus sic stantibus sowie einige verwandte Völkerrechtsnormen*, Leipzig: Duncker und Humblot, 1907.

¹⁹¹ Hill, s. 17.

¹⁹² Vamvoukos, s. 22.

politikasını, A. M. Ladyzhenskii ise içinde hükümet politikalarını savunmada ve meşrulaştırmada ilkeye başvurmuştur.¹⁹³

Rebus sic stantibus ilkesinin iki dünya savaşı arası dönemdeki durumuna bakıldığında şunlar söylenebilir: İlk olarak, gelişmeler, *rebus sic stantibus* ilkesine “yazarların dikkatini çekerek, ilkenin hukukî doğasının ve uygulanabilirliğinin incelenmesiyle onun bir çözüm içerip içermediğinin araştırılmasını” sağlamıştır.¹⁹⁴ İlkenin yazılı hukukta yer edinmeyi başarması 1929’a kadar gerçekleşmemiştir.¹⁹⁵ İkinci olarak, ilke hem genelleşmiş hem de daha önce reddeden devletler daha sonra ilkeye başvurmuşlardır. Örneğin 1924’te Norveç, İsveç ile arasındaki birliğin bozulmasını gerekçe göstererek 1907 tarihli Norveç-İsveç Andlaşması’nı sona erdirmeye ilkeye başvurmuştur.¹⁹⁶

Son olarak USAD’ın ilkenin varlığını tanıdığını belirtmek gerekir.¹⁹⁷ Divan, ilkeyi uluslararası örf ve adet hukukunun bir parçası olarak kabul etmiştir. İlkeyi tanınması bu itibardır.

1. Barışçıl Değişim ve *Rebus Sic Stantibus* Bağlamında Milletler Cemiyeti Misakı’nın 19. Maddesi

Öncelikle bu maddenin amacına, neden böyle bir düzenlemeye gerek duyulduğuna değinmekte yarar vardır. Savaş sonrasında, hukukun işlevselleştirilmesi gereği başgöstermiştir. 19. madde hukuka saygıyı ve güveni azaltan, Cemiyet’e ve Misak’a karşı ihlalleri önlemeyi etkisizleştiren oldu-bitti politikalara karşı bir ikame olarak

---

¹⁹³ Triska and Slusser, s. 133.

¹⁹⁴ Vamvoukos, s. 23.

¹⁹⁵ Scheffler, s. 67. Scheffler, ilkenin yazılı hukukta 1929’daki yer edinmesi olarak, Harvard Taslak Sözleşmesi’ni (“Article 28) gösterir. Scheffler, s. 67 dn. 5.

¹⁹⁶ Haraszti, s. 27.

¹⁹⁷ Slomanson, s. 71.

tasarlanmıştır.¹⁹⁸ Esas olarak ülkesel düzenlemeleri ele alması ve m. 10'daki¹⁹⁹ ülke bütünlüklerini tamamlayıcı işlevde bulunması düşünülmüştür.²⁰⁰

Madde 19'da uluslararası hukukun iki sorunu anlatılmaktadır: Özellikle egemenlikle alakalı bazı andlaşmalar ve toprak değişimi ile ilgili sorunlar. Maddenin barış andlaşmalarının, Versay Andlaşması gibi, hükümlerinin kademeli olarak değiştirilmesinin yapılabileceği bir yöntem sağlaması ümit edilmekteydi.²⁰¹ Nitekim m. 19'u kaleme alanların kafalarında adil olmayan, hükümleri mevcut şartları sağlamayan andlaşmaların gözden geçirilmesi taleplerinin olacağı ihtimali bulunmaktaydı.²⁰² Bu amaçla birkaç talep olmuştur.

Misak uluslararası yükümlülükleri barışçıl bir düzenle bağdaştırmanın önemli bir unsuruydu. Madde bu amacın temelini teşkil etmekteydi.²⁰³ Böylece hukukî bir barışçıl değişiklik yoluyla ortak güvenlik sistemi tamamlanacaktı.²⁰⁴ Barışçıl değişim kavramı iki dünya savaşı arası dönemin uluslararası hukukunun adeta parolasıydı.²⁰⁵ Barışçıl değişim, uluslararası siyasette barışçıl değişimin savaş olmadan nasıl gerçekleştirileceği sorunudur. Hersch Lauterpacht barışçıl değişimi, uluslararası hukukun veya uluslararası toplumun etkin bir kurumu kabul ederek, onu uluslararası yasama ile özdeşleştirir.²⁰⁶

---

¹⁹⁸ Wright, s. 64.

¹⁹⁹ MC Misakı, m. 10: "Cemiyet Üyeleri, bütün Cemiyet üyelerinin ülke bütünlüklerine ve şimdiki siyasal bağımsızlığına saygı göstermeyi ve bunları dışarıdan gelecek herhangi bir saldırıya karşı korumayı yükümlenirler. Saldırı, saldırı tehdidi ya da tehlikesi durumunda, Konsey, bu yükümlülüğün yerine getirilmesini sağlayacak yolları belirtir." "Milletler Cemiyeti Misakı", <http://www.erdemdenk.com/mcmisaki.doc>, (Erişim: 28.4.2013).

²⁰⁰ Wright, s. 65. Tobin de m. 19'un bu amaçla tasarlandığını belirttikten sonra, maddenin amacını gerçekleştirmediğini, yani tasarlandığı şeyleri gerçekleştirmediğini belirtmektedir. Wright, s. 75.

²⁰¹ Wright, s. 77. Ancak bu ümit gerçekleşmemiştir. Yorumlar sonucu m. 19'un hükümlerinin zayıflatılmasının yanısıra tadil için Kurul'u kullanma imkânsız hale gelmiştir. Wright, s. 77.

²⁰² J. W. Garner, "The Doctrine of Rebus Sic Stantibus and the Termination of Treaties", *The American Journal of International Law*, Vol. 21, No. 3 (July 1927), s. 511.

²⁰³ Bederman, ss. 22-23.

²⁰⁴ Kacowicz, s. 32.

²⁰⁵ Bederman, s. 3.

²⁰⁶ Edward Hallett Carr, *Yirmi Yıl Krizi (1919-1939)*, Çev.: Can Cemgil, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, ss. 246-248.

Barışçıl değişimin hukukî temeli MC Misakı'nın 19. maddesiydi. Yine de çoğu uluslararası hukukçu siyasî sorunların hukukî değil, ancak siyasî yöntemlerle ve kendi şartlarında çözülmesi gerekliliğine inanmaktaydılar. Zira Versay Andlaşması'nın barışçı bir şekilde değiştirilmesi sırasında ortaya çıkan siyasî sorunlar bulunmaktaydı.²⁰⁷ Almanya bu andlaşmanın silahsızlanma ile ilgili hükümlerini kaldırmak istiyor, Fransa ve Britanya ise 1932'de ve 1933'te sürekli olarak bu hükümlerin tek yanlı değiştirilemeyeceğini ifade ediyordu.²⁰⁸ Zira Avrupa'da yoğun silahlanma başlamıştı ve yeni bir dünya savaşının nüveleri oluşmaktaydı. Almanya siyasî, ekonomik ve askerî açıdan güçsüzken gerçekleştiremediği Versay'ın ilgili hükümlerinin değiştirilmesini, güçlendikten sonra değiştirme çapına kavuşmuştu. Almanya taleplerini adalet temelinde dillendirmekle birlikte, esasında askerî güce vurgu yaparak dillendirince statükocu devletlerin andlaşmadaki adaletsizlikleri bertaraf etmeye ve andlaşmanın güç ile değiştirilmesini kabule meyletmelerine yol açtı. Statükocu devletlerin Versay'ın askerî maddelerinin değiştirilmesi, Ren bölgesinin ilhakı ve Avusturya'nın işgalini kabul etmeleri, bu değişikliklerin kısmen makul ve adil olduğunu kabul etmelerine ilişkin görüş birliğine varmalarına neden oldu. Versay Andlaşması Almanya tarafından hukuka vurgu yapılarak ama gücün gölgesi altında ve statükocu devletlerin de bunu zımnen kabul etmeleriyle barışçıl bir şekilde değiştirilmiş oldu. Siyasî sorun şuradaydı ki, Versay Andlaşması'nın bu şekildeki bir barışçıl değişimi ne statükocu devletlerin içine sinmişti ne de Avrupa barışına hizmet etmişti. Üstelik hukukî bir yöntem de değildi. Esasında uygulamada andlaşmaların barışçıl değişimi nihayetinde bir güç meselesiydi. Güç, taraflar arasında tartışma ortamlarının oluşmamasına yol açmış, bu da andlaşmaların barışçıl değişiminin önündeki en büyük engeli oluşturmuştur.²⁰⁹ Galip ve güçlü tarafın, yenik ve zayıf tarafa yaşam hakkı tanımadaki isteksizliği bu değişimin mutlak başarısını engellemiştir. Yine de başarıya ulaşmış barışçıl değişiklik örnekleri mevcuttur. Rusya'nın 1878'de Ayastefanos'ta Osmanlı İmparatorluğu'na dayattığı

---

²⁰⁷ Vamvoukos, ss. 23-24.

²⁰⁸ Carr, s. 227. Buna karşılık aynı yıllarda Fransa ve Britanya, ABD'yle olan savaş borcu andlaşmasının yükümlülüklerini yerine getirmemişler, dolayısıyla andlaşmayı tek yanlı değiştirmişlerdir. Carr, s. 227.

²⁰⁹ Carr, s. 256-257.

andlaşmanın Berlin Andlaşması ile tadil edilmesi 19. yüzyılın en büyük barışçıl değişim eylemidir. Keza 1920’de Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan Sevr Andlaşması, 1923’te Lozan Andlaşması ile tadil edilmiştir. Bu andlaşmalar baskı ile oluşturulmuştu ve rahatsızlık vermekteydi. Barışçıl değişim zihniyetiyle imzalanan yeni andlaşmalarla rahatsızlıklar giderilmiştir.²¹⁰ Bu örnekler aslında askerî gücün gölgesinde kazanılan hukukî zaferlerdir.

Rebus sic stantibus ilkesiyle m. 19 arasındaki ilişkide karşıt iki görüş vardır. İlkine göre, ilke m. 19’un yazımında doğrudan yer almamaktadır.²¹¹ 19. maddenin kapsadığı zemin ilkenin zemini değildir.²¹² Madde, kamu düzeninin devamı ile andlaşmaların kutsallığı arasındaki ilişkiye; ilkeyse, değişen şartlar ile rıza arasındaki ilişkiye işaret etmektedir.²¹³ Madde *rebus sic stantibus*tan ziyade çağın en sert sorunu olan barışçıl değişime yönelik olup, bu sorunun hukukî temeli niteliğindedir.²¹⁴ Madde ile ilke arasında bir aynılık yoktur zira madde taraflara bir değiştirme hakkı vermemekte, yalnızca tadil ilkesini vurgulamaktadır.²¹⁵

Karşıt görüştekilere göre ise *rebus sic stantibus* ilkesi Misak’ın oluşturucularınca tanınmıştır²¹⁶ ve onun m. 19’da dolaylı da olsa yer almasına izin verilmiştir.²¹⁷ Pek çok yazar, 19. maddenin *rebus sic stantibus*u kesin bir şekilde tanıdığını belirtir.²¹⁸ Dennis, m. 19’da ortaya konanları tüm hukukî kuralların hatta *rebus sic stantibus* ilkesinin de

---

²¹⁰ Carr, s. 252.

²¹¹ John Fischer Williams, “The Permanence of Treaties, The Doctrine of Rebus Sic Stantibus, And Article 19 of the Covenant of the League”, *The American Journal of International Law*, Vol. 22, No. 1 (January 1928), s. 100.

²¹² Williams, “The Permanence ...”, s. 103; Bishop, s. 167.

²¹³ Craven, ss. 367-368.

²¹⁴ Haraszti, s. 69; Vamvoukos, ss. 22-23.

²¹⁵ Haraszti, s. 78.

²¹⁶ James T. Shotwell and Francis Deák, *Turkey at the Straits: A Short History*, New York: McMillan Company, 1940, s. 50; Westel W. Willoughby, *Japan’s Case Examined*, Tomlin Press, 2007, s. 82.

²¹⁷ Osmańczyk and Mango, s. 1899; Willoughby, s. 82.

²¹⁸ Garner şu kişileri sayar: Wigniolle, Goellner, Radoikovitch, Fauchille, Larnande, Scelle ve Potter. Geniş bilgi için bkz. James W. Garner, “Revision of Treaties and the Doctrine of Rebus Sic Stantibus”, *Iowa Law Review*, Vol. 19 (1933-34), s. 328 dn. 31. Ténékidès, m. 19’un *rebus sic stantibus*u birleştirdiği ve onun içeriğini belli ölçüde değiştirdiğini belirtir. Haraszti, s. 77.

ötesine geçen bir davranış olarak görmektedir.²¹⁹ Bu doğrultuda Yukarı Savoy ve Gex Serbest Bölgeleri ile ilgili olarak USAD önünde Fransa'yı temsil eden Paul-Boncour: "19. madde nedir, yoksa *rebus sic stantibus*un ilerideki uygulaması mı?"²²⁰ diyerek bu görüşü destekler bir yaklaşımda bulunmuştur. Fransız hukukçu A. Valade ise, m. 19'u "*rebus sic stantibus*un şüphe götürmeyen bir kutsaması" olarak görmüştür.²²¹ Çinli Ting-Young Huang da görüşlerini benzer şekilde ifade etmektedir.²²² S. Fauchille, m. 19'un *rebus sic stantibus*a başvuruyu düzenleme altına almak istediğine hükmetmiştir.²²³ Buna benzer fikirler Bolivya ile Şili arasındaki ihtilafta Andrée Weiss tarafından da dile getirilmiştir.²²⁴ E. Reut-Nicolussi ise maddede, *rebus sic stantibus*un kesin olmayan bir sosyal düzenlemesini bulur.²²⁵ Kişilere has bu görüşler uluslararası politikadaki bir örnekle güçlenmektedir. İmtiyaz andlaşmaları konusunda gelişen Çin-Belçika ihtilafında, Çin Dışişleri Bakanlığı, Pekin'deki Belçika elçisine yönelik olarak 16.11.1926'da verdiği notada, m. 19'un açık bir şekilde *rebus sic stantibus* ilkesini kabul ettiği ifadesine yer vermiştir.²²⁶

Bu tartışmada ikinci sava katılmak gerekmektedir. 19. madde hükmünde *rebus sic stantibus*tan yazım olarak bahsedilmemiştir. Maddede *rebus sic stantibus* ibaresi yoktur. Ancak içerik olarak Maddede *rebus sic stantibus*u bulmak mümkün

---

²¹⁹ William C. Dennis, "The Doctrine of "Rebus Sic Stantibus", in *Proceedings of the American Society of International Law*, Vol. 26, (April 28-30, 1932), s. 54.

²²⁰ Serbest Bölgeler Davası, "Speeches Made in Court", Ser. C, No. C17/1, Vol. I, s. 89, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_C/C_17_01/C17_01_03_Zones_franches_Discours.pdf, (Erişim: 24.4.2012); Haraszti, s. 77.

²²¹ A. Valade, *Sanctions de la violation des traités*, Paris: 1936, s. 43'ten Haraszti, s. 77.

²²² Ting-Young Huang, *The Doctrine of Rebus Sic Stantibus in International Law*, Shanghai: 1935, s. 5'ten Haraszti, s. 77.

²²³ S. Fauchille, *Traité de droit international public*, Paris: 1926, tome I, troisième partie, s. 393'ten Haraszti, s. 77.

²²⁴ *De la non-révision des traités de paix*, exposé de la délégation du Chili à propos de la demande de la Bolivie contre le Chili en révision du traité de paix de 1904, Geneva: (1921), s. 113'ten Haraszti, s. 77.

²²⁵ E. Reut-Nicolussi, *Zur Problematik der Heiligkeit der Verträge*, Innsbruck: 1931, s. 173'ten Haraszti, s. 77.

²²⁶ *Denunciation of the Treaty of November 2nd, 1865, between China and Belgium*, "Case", "Memorandum of the Chinese Government", *Permanent Court of International Justice*, Ser. C, No. 16/1, s. 79, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_C/C_16_01/C_16_01_03_Traite_sino-belge_memoire.pdf, (Erişim: 28.4.2012), (Bundan sonra: *Çin ve Belçika 1865*).

görülmektedir. Genel Kurul, ilke vasıtasıyla barışçıl değişimi gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Zannımızca barışçıl değişimin hukukî dayanağı *rebus sic stantibus* ilkesidir.

Yazım dili bakımından, Misak'ın Giriş kısmında andlaşmaların kutsallığı vurgusuna karşın,²²⁷ m. 19'da andlaşmaların üstte belirtilen amaçlarla değiştirilmesi öngörülmektedir. Burada bir çelişki gözükmele birlikte, amaç barışçıl bir değişimle andlaşmaları ve uluslararası güvenliği sağlamak olunca çelişki ortadan kalkmaktadır. Madde şöyledir: “Kurul, zaman zaman, Cemiyet Üyelerini, uygulanamaz hale gelmiş andlaşmaların ve süregitmesi dünya barışını tehlikeye atabilecek uluslararası koşulların yeniden gözden geçirilmesini önerebilir.”²²⁸

Maddeyi ikiye bölerek incelemek mümkündür. İlki “... uygulanamaz duruma gelmiş andlaşmaların ...” kısmıdır. Bu ifade, hukukî bir sorunun yalnızca hukukî olarak ele alınmasını sağlamaz. İkinci kısım olan “... süregitmesi dünya barışını tehlikeye sokabilecek uluslararası durumların yeniden gözden geçirilmesi ...” siyasî bir güce işaret etmektedir. Uluslararası koşullarda ortaya çıkan dünya barışına bir tehdit olasılığı Genel Kurul'a başvuruyu haklı kılar. Böyle bir durumda akit taraf kendini, maddelerinin eskimiş olduğunu ileri sürdüğü andlaşmalarla bağlı görmez.²²⁹ Maddede, “...andlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi ...” vurgulanmıştır. Ancak bu ifade taraflara andlaşmaları yeniden gözden geçirme hakkı vermez.²³⁰ Böyle bir hak ve yetki vermediği gibi, taraflara bir zorunluluk da yüklemes. “Uygulanamaz” ve “dünya barışını tehlikeye atma” gibi politik kurallar koymaktadır. Bunlar çok geniş hükümlerdir.²³¹

---

²²⁷ “... andlaşmalardan doğan tüm yükümlülüklerle titizlikle saygı göstermek ...”. Wright, “Ulusların haklarının kurulduğu ve dünya barışı ve düzeninin kurulu olduğu tüm andlaşmaların taraflardan herhangi birinin talebiyle, tadile kapı açacak şekilde Misak'ın yorumlanması MC'yi andlaşmaların garantöründen çok bir düşmanı, destekleyicisi yerine bozucusu haline getirecektir” diyerek ahde vefaya işaret eder. Wright, ss. 66-67.

²²⁸ “Milletler Cemiyeti Misakı”, <http://www.erdemdenk.com/mcmisaki.doc>, (Erişim: 6.8.2013).

²²⁹ Williams, “The Permanence ...”, ss. 100-101.

²³⁰ Haraszti, s. 78.

²³¹ Dennis, ss. 54-55; Wright, s. 67. Carr, “uygulanamaz” kelimesinin “asla tatmin edici derecede açıklanmamış bir ifade” olduğunu belirtmektedir. Carr, s. 253.

Yetki meselesi, üzerinde durulmaya değer hususların başında gelir. Öncelikle “Genel Kurul ... ” ifadesiyle bu hususta yetkili tek organın bu olduğu anlaşılmalıdır.²³² Burada Genel Kurul’un yetkisi, taraflara andlaşmayı tekrar gözden geçirmelerini “tavsiye” etmektir.²³³ Bir başka ifadeyle ve Fransızca metne göre, Cemiyet’in üyelerini yeni bir inceleme yapmaya “davet” etmektir.²³⁴ Bolivya ve Şili arasındaki 1904 Andlaşması’ndan kaynaklı sorunun Cemiyete taşındığı olayla ilgili hukuk komitesi raporunda;

Böyle bir tavsiye, sadece andlaşmaların uygulanamaz hale geldiği durumlarda verilebilir, yani andlaşmaların yapıldığı anda mevcut olan durumların sonradan ya esaslı anlamda ya etik olarak onların uygulamasının mümkün olmadığı köklü değişikliklere uğraması durumunda ... ya da devamlılığı dünya barışını tehdit edebilecek uluslararası koşulların varlığı durumunda verilebilir.²³⁵

yorumu yapılmıştır. Her şeyden önce Genel Kurul’un bir andlaşmanın “uygulanamaz” olduğunu saptaması gerekmektedir.²³⁶ Andlaşmalar, ciddi bir ön soruşturma olmadan uygulanamaz olarak nitelendirilmemelidir. Ayrıca Kurul, böyle bir soruşturma yapsa bile bu, onun mahkemeye dönüşmesine yol açmaz.²³⁷ Genel Kurul’un bir andlaşmayı yalnızca eskimiş veya bozulmuş ilan etme gücü ve yetkisi sözkonusudur.²³⁸ Kendisi bir

---

²³² Koskenniemi, ss. 324, 337; Bullington, s. 174 dn. 55; Williams, “The Permanence ...”, s. 100; Garner, “The Doctrine ...”, s. 511; Shotwell, s. 50.

²³³ Koskenniemi, s. 324; Shotwell, s. 50; Wright, ss. 68, 72, 78; Haraszti, s. 78; Kacowicz, s. 32; J. G. Castel, *International Law, Chiefly as Interpreted and Applied in Canada*, Toronto: University of Toronto Press, 1965, s. 928.

²³⁴ Williams, “The Permanence ...”, s. 100. Madde 19’un İngilizce metninde “advise” (tavsiye etmek) kelimesine karşılık, Fransızca metninde “inviter” (davet etmek) kelimesi kullanılmaktadır. “Pacte De La Société Des Nations, Avec Annexe”, “Covenant of the League of Nations, With Annex”, s. 11, <http://www.fredsakademiet.dk/ordbog/treaty/pact.pdf>, (Erişim: 10.3.2014).

²³⁵ League of Nations Assembly, 1921, Records, Plenary Meetings, s. 466’dan Wright, s. 66.

²³⁶ 1929’da Çin heyeti, m. 19 gereğince, belli andlaşmaların artık tarihinin geçip geçmediğinin incelenmesi için bir komisyon oluşturulması önerisinde bulunmuş, ancak bazı Cemiyet üyelerinin siyasi olarak karşı çıkmasından dolayı işleme girmemiştir. Yuen-Li Liang, “The Doctrine of Rebus Sic Stantibus”, in *Proceedings of the American Society of International Law*, Vol. 26, (April 28-30, 1932), s. 63.

²³⁷ Williams, “The Permanence ...”, ss. 100-101.

²³⁸ Georg Scelle, *Théorie Juridique de la Révision des Traités*, (Paris, Sirey, 1936), ss. 79-80’dan Koskenniemi, s. 337.

andlaşmayı gözden geçiremez. Nitekim bu durum Bolivya ve Şili olayında belirtilmiştir. Wright, John W. Davis'in "Kurul'un konuyu ele almada yetkisiz olduğu" görüşünü aktarır.²³⁹ Bu konuyla ilgili, üstte belirtilen hukuk komitesi raporunda; "... *MC Kurulu kendisi bir andlaşmayı değiştiremez, andlaşmaların değiştirilmesi sadece akit devletlerin yetkisi içindedir*" denilmektedir.²⁴⁰ Kurul, andlaşma hakkında karar veren ve tarafların üzerinde bağlayıcı güce sahip bir yargı organı veya bir hâkim değildir. Bunun yanında, eğer hâkim devlet andlaşmayı sona erdirmeye veya gözden geçirmeye hazırsa tavsiye gereksiz olur.²⁴¹ Bununla birlikte, tarafların tavsiyeye uymada gönülsüz olduğu noktada Cemiyet'in süreci USAD'a götürmeye yetkili olabileceği dikkate sunulmuştur.²⁴²

Madde 19'un hangi işlevi öngördüğü konusunda, onun maddenin yazımında açıkça belirtildiği üzere "andlaşmanın gözden geçirilmesi"ni düzenlediği aşikârdır.²⁴³ Buna karşılık Misak'ın tüm eski istikrarsız andlaşmaların ilgasını temin ettiği görüşü de savunulmuştur.²⁴⁴

19. maddenin uluslararası politikadaki uygulamasının hukuka uygunluğunu değerlendirmek zordur, zira bu madde uygulamada çok az yer almıştır. İlk örnek olarak Peru 1920'de, Şili ile yapmış olduğu 1883 tarihli andlaşmanın değiştirilmesi için Genel Kurul'a başvurmuş, fakat herhangi bir işlem yapılmadan talebini geri çekmiştir.²⁴⁵ Bir diğer örnek Bolivya ile Şili arasındadır. Bolivya, kendisine zorla kabul ettirildiği söylenen, Şili'nin andlaşma hükümlerini yerine getirmemesi nedeniyle Bolivya'nın denizle irtibatını kesen ve daha önce kendisine Büyük Okyanus'a girişi için verilen

---

²³⁹ Wright, s. 67. Davis, Bolivya'nın 1904 Andlaşması'nın tadili için Genel Kurul'a başvurması üzerine Şili'nin destek aldığı ABD'lidir. Luis Barrios Borgano, *The Problem of the Pacific, together with two Juridical Reports by John W. Davis*, LL.D., Baltimore: 1924, s. 180 ff'den Wright, s. 66.

²⁴⁰ League of Nations Assembly, 1921, Records, Plenary Meetings, s. 466'dan Wright, s. 66. Bu madde Kurul'un kendisine andlaşmaları gözden geçirme yetkisini açıkça vermemektedir. Garner, "The Doctrine ...", s. 511; Koskenniemi, s. 337.

²⁴¹ Keeton, s. 115.

²⁴² Haraszti, s. 78; Wright, s. 72.

²⁴³ Bullington, s. 174; Fenwick, s. 457. Tadilin gerekli olabileceğini göz önünde tutar. Bullington, s. 174.

²⁴⁴ Rohrlich, s. 22.

²⁴⁵ Wright, s. 66.

toprağı Şili'ye bıraktığı 1904 tarihli Bolıvy-a-Şili Andlaşması'nın değiştirilmesi için 1921'de Genel Kurul'a başvurmuştur.²⁴⁶ Şili, Cemiyet'in andlaşmaları, özellikle barış andlaşmalarını değiştirme gibi mutlak bir yetersizliğinden dolayı başvuruya karşı çıkmıştır.²⁴⁷ Nitekim konuyla ilgili hukuk komitesi; "Mevcut haliyle Bolıvy'a'nın talebi usule uygun değildir ..." görüşünde bulunmuştur.²⁴⁸ Son örnek, 1865 tarihli Çin-Belçika Andlaşması'nın Çin tarafından 1926'da sona erdirilmesi girişimidir. Çin, altmış yıllık bu andlaşmayı sona erdirme gerekçesini şartlarda meydana gelen değişikliklere dayandırmış ve savını Misak'ın 19. maddesine gönderme yaparak desteklemiştir.²⁴⁹ Belçika ise ne m. 19'un ne de *rebus sic stantibus* ilkesinin andlaşmaların tek yanlı sona erdirilmesine yol açtığı yanıtını vermiş ve Çin'in m. 19 vasıtasıyla andlaşmanın değiştirilmesini elde etmeye çalışmadıkça değişen şartlardan dolayı andlaşmayı sona erdirmesinin söz konusu olamayacağını eklemiştir. Keza Belçika, Çin'in USAD'dan bir karar elde etmedikçe, kendisinin rızası olmadan andlaşma üzerindeki isteğini gerçekleştiremeyeceğini ifade etmiştir.²⁵⁰

Genel olarak değerlendirildiğinde, öncelikle 19. maddenin uygulamadaki başarısızlığını belirtmek yerinde olacaktır. Bu madde beklenildiği gibi uygulanamamıştır. İlk olarak, yöntem ve gerçeklik açısından eksiktir. Yöntemsel olarak Genel Kurul'un ne şekilde hareket etmesi gerektiği açık değildir. Kurul'un tüm yapabileceği, üye devletlerin kendilerinin söz konusu andlaşmaları ve uluslararası koşulları gözden geçirmeleri gerektiğini "önermek"ten ibarettir. Ayrıca Misak'ın 5/1. maddesindeki oybirliği şartından dolayı tarafların oylarını da gerektirmekteydi.²⁵¹ Dolayısıyla Misak'ın 5. maddesinde aranan oybirliği ilkesinden dolayı 19. maddenin devletlerarasındaki ihtilafı ele alan bir

---

²⁴⁶ Garner, "The Doctrine ...", s. 511; Wright, s. 66. Carr, 19. maddenin ilk Bolıvy'a tarafından kullanıldığını belirtir. Carr, ss. 253-254.

²⁴⁷ William Emmanuel Rappard, *International Relations as Viewed from Geneva*, Yale University Press, 1925, s. 111'den Wright, s. 66.

²⁴⁸ League of Nations Assembly, 1921, Records, Plenary Meetings, s. 466'dan Wright, s. 66. Ayrıca Bolıvy'a'nın şikayet ettiği koşulların uzun süredir barışı tehdit etmediği ve bu nedenle Kurul'a getirilmesinin gereksizliği şiddetle savunulmuştur. Carr, s. 254.

²⁴⁹ *Çin ve Belçika 1865*, "Case", s. 79; Castel, ss. 927-928; Elias, s. 120.

²⁵⁰ *Çin ve Belçika 1865*, "Case", ss. 22-23; Castel, s. 928; Elias, ss. 120-121.

²⁵¹ Koskenniemi, s. 324; Kacowicz, s. 32.

yöntem olarak dikkate alınıp alınmayacağı şüpheli olmuştur.²⁵² İkincisi, bu maddeyi uygulamaya geçirmek için belli bir düzenek oluşturulmamıştır. Bu nedenle Kurul kendi eylemiyle herhangi bir andlaşmayı değiştirememiş veya herhangi bir bölgeyi devredememiştir. Üyeler andlaşmaları değiştirme konusunda Cemiyet'e bağlayıcı yargı ve yaptırım yetkisini vermeye hazır oluncaya dek, zaten 19. maddenin barışçıl değişikliği sağlamakta başarısız olacağı belli olmuştur. Madde bu amaç için hiçbir zaman etkili bir yöntem olarak uygulanamamış, ortak güvenlik tasarısı da Anglo-Fransız velayetine dönüşmüştür. Keza bu madde Misak'ın 10. maddesinde düzenlenen ülkesel bütünlük ilkesiyle çelişmekteydi. Bundan dolayı devletler Cemiyet'e bir çeşit ülkeler üstü yetki olarak icra yetkisi vermekte gönülsüz davranmışlardır. MC barışçıl değişiklikte de başarılı olmadı, zira hem bunun için etkili bir mekanizma olarak yeterli değildi hem de devletlerin sınırsız egemenlik hislerinin uygulamasını sağlayan oybirliği kuralını değiştirememiştir.²⁵³ Bir başka neden, maddede belirtilen görevin Cemiyet'in tasarrufta en güçsüz aracı olan Genel Kurul'a tevdi edilmiş olmasıdır.²⁵⁴ Andlaşmaların değiştirilmesinde yasal bir öneri oluşturmak için alınan çare Kurul değil, USAD olurdu.²⁵⁵ Yasal değişim için etkili kurumların yokluğu, politikaları rakip güçler arasında bir mücadele olarak bırakmıştır. Mahkemelere veya arabuluculuğa değiştirme yetkisi verilmedi. Ancak yetki verilme hususu bile inandırıcı bulunmamaktadır.²⁵⁶ İlgili taraflar dışında tüm Kurul bir andlaşmanın gözden geçirilmesi konusunda hemfikir olsa da inatçı tarafa uygulanan ve maddede öngörülen baskı sadece ahlâkîdir; andlaşmayı gözden geçirip değiştirmek için hiçbir hukukî yükümlülük oluşturulmamıştır.²⁵⁷ Aslında Willoughby'nin de belirttiği gibi, nedenleri tartışmak gereksizdir. Zira bu madde meyvesiz sonuçlara sahip olmuştur.²⁵⁸

---

²⁵² Wright, s. 70.

²⁵³ Kacowicz, ss. 32-33.

²⁵⁴ Bullington, s. 174.

²⁵⁵ Koskenniemi, s. 337; Williams, "The Permanence ...", ss. 102-103; Bishop, s. 167.

²⁵⁶ Koskenniemi, s. 337.

²⁵⁷ Williams, "The Permanence ...", s. 102; Bishop, s. 167.

²⁵⁸ Willoughby, s. 82.

Neticede uygulama bakımından m. 19'un değeri, i) onun uluslararası politikadaki uygulanmasının sonucuna, ii) Genel Kurul'un tavsiye vermesi için gerekli oya, iii) oy verirken devletleri etkileyebilecek değerlendirmelere, iv) eğer geçerse, sorunlu andlaşma veya koşulla ilgili bir kararın sonucuna, v) maddenin uluslararası hukukun yetkisi üzerinde kullanılmasının sonucuna bağlı olmuştur.²⁵⁹ Bu değer itibarıyla sorulacak soru şudur: 19. madde herhangi bir şekilde andlaşma yukmllklerine riayeti azaltmış mıdır²⁶⁰ veya artırmış mıdır? Sorunun yanıtı maddenin ve ilkenin başarı lt olacaktır. Burada ilkenin geçmişte ve özellikle bu dönemde suiistimal edilmesinin değerine olumsuz etkisi de göz önünde tutulmalıdır.²⁶¹ Belki bir yanıt olarak şunu söylemek gerekir ki, bu madde ilkenin yasal yollarla yürürlüğe konulması teşebbüsünden çok onun gereksiniminin bir kanıtı olarak grlmştir.²⁶²

2. Döneme Ait Yargısal Uygulamalar

İlkenin gelişmesinde yargı organlarının işlevi oldukça önemlidir. İlkeyle ilgili pek çok dava öncelikle onun uluslararası hukuktaki kabulünü pekiştirmiştir. Keza bu davalar ilkenin biçimlenmesine katkı yapmıştır. Bununla birlikte, devletler genelde, hassas konuları bir uluslararası yargı organına götürmede isteksizdirler.²⁶³ Bu durum, ilkenin gelişimini yavaşlatıcı bir unsurdur.

İlkenin en yoğun tartışıldığı yıllar olan iki dünya savaşı arası dönemde bile mahkemelerde çokça dikkate alınmamıştır. Mahkemelerin ilkeyi uygulamayı reddetmesi, ilkenin reddi olmayıp, genellikle ilkenin olaya uygulanamaz olmasındandır. Örneğin bir uluslararası hakemlik kararı olan Rus Tazminatı Davası bu doğrultudadır.²⁶⁴

---

²⁵⁹ Wright, s. 70.

²⁶⁰ Williams, "The Permanence ...", s. 89.

²⁶¹ Anthony Aust, *Modern Treaty Law and Practice*, Third Printing, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 240.

²⁶² Williams, "The Permanence ...", s. 104.

²⁶³ Haraszti, s. 38.

²⁶⁴ Garner, "Revision ...", s. 325.

Bu dönemde mahkemelerin şartlar haklı gösterdiğinde ilkeyi uygulayacağı veya uygulayabileceğine yönelik birçok göstergeler mevcut olmuştur. Örneğin Serbest Bölgeler Davası ile ilgili olarak H. Lauterpacht, “Divan’ın, şart değişikliğinin andlaşma yükümlülüklerinin devamını etkileyebileceği ilkesini kabul etmeye hazırlandığının açık olduğunu” gözlemlemiştir.²⁶⁵ İlke 1930’lara kadar herhangi bir uluslararası mahkeme tarafından uygulanmamıştır. Garner içtihat hukukunu gözden geçirerek ilkeyle ilgili şu sonuca ulaşmıştır: Herhangi bir uluslararası mahkeme ilkeyi uygulamamış olmakla birlikte, onu doğrudan reddetmemiştir de.²⁶⁶ Uluslararası yargı organlarının *rebus sic stantibus* ilkesine karşı tutumu, dönemin uluslararası toplumunun tutumuyla paraleldir. Bunu aşağıdaki iki davada görmek mümkündür.

a. Uluslararası Daimi Hakemlik Mahkemesi ve Rus Tazminatı Davası (1912)

Hakemlik uluslararası uyuşmazlıkların çözümünde en çok başvurulan yöntemlerdendir. Özellikle son zamanlarda bu yola daha sık başvurulduğu gözlenmektedir. Uluslararası Daimi Hakemlik Mahkemesi’nin (UDHM) 2013’e kadarki 62 uyuşmazlık başvurusunun 35’i geçen yüzyıla aittir. Daha ayrıntılı belirtmek gerekirse

---

²⁶⁵ Hersch Lauterpacht, *The Development of International Law by the International Court*, Cambridge University Press, 1996, s. 85; Yearbook of International Law Commission, Doc. A.CN.4/107: Second Report by G. Fitzmaurice, Special Rapporteur, “*Article 21. Termination or suspension by operation of law. Case of essential change of circumstances, or principle of rebus sic stantibus (general legal character)*”; “*Article 22. Termination or suspension by operation of law. Case of essential change of circumstances, or principle of rebus sic stantibus (conditions and limitations of application)*”; *Article 23. Termination or suspension by operation of law. Case of essential change of circumstances, or principle of rebus sic stantibus (modalities of the claim)*”, (15 March 1957), Ninth Session, (23 April - 28 June 1957), Vol. II, s. 57, pr. 144(2), [http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1957_v2_e.pdf](http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1957_v2_e.pdf), (Erişim: 1.8.2012), (Bundan sonra: *Art. 21*, YILC, 1957, II; *Art. 22*, YILC, 1957, II; *Art. 23*, YILC, 1957, II); *Art. 22*, YILC, 1963, II, s. 80, pr. 2.

²⁶⁶ Garner, “Revision ...”, s. 325.

UDHM'nin verdiği karar, Mahkeme'nin göreve başladığı 1902 ile 1999 arası 35 iken,²⁶⁷ 2000-2013 arası 27'dir.²⁶⁸ 20. yüzyılda yıl başına düşen dava oranı 0,35 iken, yüzyılımızda bu oran 2,07'dir. Bu rakamlar hakemlik kurumunun uluslararası toplumda benimsendiğinin ve giderek artan oranda başvurulduğunun açık delilleridir. Bu sebeple, uluslararası hukukun bir parçası haline gelen ve uluslararası uyuşmazlıkların çözümünde yardımcı bir kurum olan hakemliğin incelenmesi uygun bulunmuştur.

I. Lahey Barış Konferansı sırasında kabul edilen 1899 tarihli Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümüne Dair Lahey Sözleşmesi ile 1899'da kurulan UDHM'nin merkezi Lahey'de olup, bugün 115 üyesi vardır. UDHM, hem bir hakemler mahkemesi hem de sürekli olmaması nedeniyle geleneksel anlamda bir mahkeme olmayıp, sadece uyuşmazlığa bakacak hakemlerin oluşturulmasında yardımcı olunan bir merkezdir. Amacı, tahkim de dâhil olmak üzere, taraflar arasındaki uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümüne katkıda bulunmaktır. Başlangıçta yalnızca devletlerarası uyuşmazlıklara bakmakla görevlendirilen UDHM, günümüzde devletler ile özel hukuk kişileri arasındaki veya hükümetlerarası örgütlerin de dâhil olduğu uyuşmazlıklarda hakemlik, uzlaştırma veya arabuluculuk mekanizmalarını isteyen tarafın hizmetine sunmaktadır.²⁶⁹

Andlaşmanın yapıldığı tarihteki durum andlaşmanın ifasını büyük oranda ve öngörülemez bir biçimde ağırlaştıracak yönde değişmişse, hakemler davayı ne ölçüde bir hükme bağlayabilirler?²⁷⁰ Uyarlamanın tahkimle ilişkisi bakımından, uyarlama tahkim

---

²⁶⁷ Bkz. Permanent Court of Arbitration, "Cases Conducted Under the Auspices of the Permanent Court of Arbitration or Conducted with the Cooperation of the International Bureau", ss. 1-4, <http://www.pca-cpa.org/upload/files/Consolidated%20Annexes.pdf>, (Erişim: 27.2.2012).

²⁶⁸ Bkz. Permanent Court of Arbitration, "Cases", http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1029, (Erişim: 20.11.2013).

²⁶⁹ "Daimi Hakemlik Mahkemesi (PCA)", <http://www.mfa.gov.tr/daimi-hakemlik-mahkemesi.tr.mfa>, (Erişim: 26.2.2012); Permanent Court of Arbitration, "About Us", http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1027, (Erişim: 26.2.2012); Permanent Court of Arbitration, "History", http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1044, (Erişim: 26.2.2012); Permanent Court of Arbitration, "Member States", http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1038, (Erişim: 26.2.2012).

²⁷⁰ Hans Van Houtte, "Changed Circumstances And Pacta Sunt Servanda", Piero Bernardini and Emmanuel Gaillard (Ed.), *Transnational Rules in International Commercial Arbitration*, Paris:

değildir. Hakemin hukukî ihtilafları çözmesi beklenir ancak andlaşmayı uyarlayan kişinin yaptığı tek şey sözleşme ilişkisini taraflar adına yeniden ayarlamaktır. Bazı yeniden müzakere hükümleri tarafların andlaşmanın değiştirilmesi konusunda anlaşamamaları halinde hakemlerin andlaşmayı değişen koşullara uyarlaması gerektiğini hükme bağlar.²⁷¹ Uyarlamada tahkim kuralları uygulanmaz.²⁷² Hakem hâkim değildir. Uyarlamayı yapanların ifadeleri, uyarlamanın kendisi, yöntemi, yorumu, kararı vb. kadar önemlidir. Uluslararası yargılama ve hakemlikte yorumlama farklılık arzedebilir. Hâkim veya hakemler de oldukça muğlâk ifadelere başvurabilir, hatta bu bir zorunluluk olabilir. Örneğin hakem, hâkim veya diğer karar vericilerin, sözleşme tarafı; “diğer tarafın çıkarlarına gereken saygıyı göstermelidir”; “işbirliğinin ruhuna ve kârların hakça dağıtılmasına saygı duymalıdır”; “tarafların kendi konumlarına geri gelmelerini sağlamak için ne mümkünse yapmalıdır” gibi genel ifadeleri kararın bağlayıcı gücünü belirlemektedir. Taraflar bunu bağlayıcı kabul edebileceği gibi kendi onaylarına da tabi tutabilirler.²⁷³ Değişen koşulların sözleşmeler üzerine etkisine ilişkin örnek bir hakemlik kararı İran-ABD Talepler Davası’dır.

Uluslararası hakemlikte *rebus sic stantibus* daha fazla atıf vardır ve buradaki pek çok davada ilkeyle ilgili olumlu tavır takınılmaktadır. Ancak ilke, uluslararası davaların pek çoğunda sonraki imkânsızlık, mücbir sebep ile karışık gibi görünür.²⁷⁴ Aşağıdaki dava buna iyi bir örnektir.

Türkiye ile de ilgili olan Rus Tazminatı Davası’nda *rebus sic stantibus* mücbir sebeple birleşik görünmektedir. Dava, 93 Harbi denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile bağlantılı sorunları çözen 1879 tarihli İstanbul Andlaşması’nın 5. maddesinin uygulanması meselesidir. Osmanlı İmparatorluğu bu andlaşmayla Rus kurum ve uyruklarının uğradığı zararları iyileştirmeyi kabul etmektedir. Aslında ihtilaf küçük

---

International Chamber of Commerce Publications, 1993, s. 107, http://tldb.uni-koeln.de/php/pub_show_document.php?pubdocid=117300, (Erişim: 29.4.2009).

²⁷¹ M. Fontaine, *Droit des contrats internationaux, Analyse et rédaction de clauses*, FEC Paris, 1989, s. 271’den Houtte, s. 122.

²⁷² Houtte, s. 122.

²⁷³ Houtte, s. 122.

²⁷⁴ Haraszti, s. 43.

borçlar ve faizler nedeniyle çıkmıştır. İhtilafta Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'ya yapacağı belirli miktarları ödememiştir. Bunu malî durumundaki değişikliklere ve meşrulaştırıcı bir unsur olarak kısmen *rebus sic stantibus* kısmen de mücbir sebebe dayandırmıştır.²⁷⁵

11.11.1912 tarihli kararda UDHM, Osmanlı İmparatorluğu'nca ileri sürülen Rusya'nın kâr zararlarıyla ilgili borçları ödeme yükümlülüğü olmadığı yönündeki savıyla ilgili olarak;

Mücbir sebep istisnası özel hukukta olduğu gibi uluslararası kamu hukukunda da ileri sürülebilir; uluslararası hukuk bunu siyasî gereklilikler için benimsemelidir. Rusya, bir devletin gerçek varlığı tehlikedeysse ve uluslararası görevin yerine getirilmesi kendine zarar verici mahiyetteyse, o devletin andlaşmaları yerine getirme yükümlülüğünün olmayabileceğini, açıkça kabul eder.²⁷⁶

görüşünde olmuştur.

Babıâli 1881'den 1902'ye kadar iç ve dış gelişmelerin de etkisiyle malî durumunun oldukça bozulduğunu, mücbir sebebin desteğiyle, ispatlamıştır. Ancak mücbir sebep iddiası reddedilmiştir. Mahkeme koşulların değişmesinin mücbir sebep talebini meşrulaştıracak yeterli ciddiyete sahip olmadığına karar vermiştir.²⁷⁷ İlâveten, küçük borçların ödenmesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını ciddi anlamda tehlikeye atmayacağı veya onun uluslararası konumuna gölge düşürmeyeceği sonucuna varılmıştır. Özellikle Osmanlı Bankası'nın kurulmasından sonra, borç bulma imkânının var olduğu belirtilmiştir.²⁷⁸

Bu davada belirtilmesi gereken bir husus, devletin varlığının ciddi anlamda tehlikede olmasının ve andlaşmanın yerine getirilmesi bu sonuca yol açacaksa bu

---

²⁷⁵ Haraszti, s. 43; Garner, "Revision ...", s. 323.

²⁷⁶ Rus Tazminatı (*Russian Claim for Indemnities*) Davası, *Permanent Court of Arbitration*, ss. 12-13, pr. 6, http://www.pca-cpa.org/upload/files/Russian%20Award%20edited%20_final_.pdf, (Erişim: 27.2.2012), (Bundan sonra: Rus Tazminatı Davası); Hill, s. 24.

²⁷⁷ Garner, "Revision ...", s. 323.

²⁷⁸ Rus Tazminatı Davası, s. 13, pr. 6, (Erişim: 27.2.2012); Hill, s. 24, dn. 23; Pazarcı, 1. Kitap, ss. 212-213.

durumun esaslı bir değişiklik olduğunun zımnen kabul edilmiş olmasıdır. Devletin varlığının tehlikede olması *rebus sic stantibus* kapsamındadır.

b. Uluslararası Sürekli Adalet Divanı ve Yukarı Savoy ve Gex Serbest Bölgeleri Davası (1929-1932)

Davayı incelemeden önce USAD'dan ve Divan'ın ilkeyle ilgili görüşünden bahsedilmesi uygundur. 1920'de imzalanan USAD Statüsü, MC Misakı'nın dibacesindeki “uluslararası hukukun devletlerarasındaki ilişkilere temel teşkil etmesi gerektiği ve devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde hak, hukuk ve adaletin temini ve devami” ilkesinin gereği olarak 1921'de yürürlüğe girmiştir. Divan yargıçları uyuşmazlığın taraflarınca değil, MC tarafından seçilmekteydi. Divan, son kez toplanan MC Genel Kurulu tarafından 1946'da lağvedilmiştir.²⁷⁹

*Rebus sic stantibus*un varlığını bile kerhen tanıyan Divan, ilkenin sınırlarını belirlemeyi reddederek, onu tam olarak uygulamamıştır.²⁸⁰ Aslında Divan'ın değişen şartlar için, *rebus sic stantibus* aracılığıyla olsa bile, hukuku hızlı bir biçimde benimseme ve uygulama çapının sınırlı olduğunu belirtmek gerekir.²⁸¹ Bu sınırlılığı, aşağıda bahsedilen davada görülmektedir. Buna karşılık *rebus sic stantibus*u tanıyan USAD, ilkeyi uluslararası hukukta tanınmasının uygun olacağı makul bir ilke olarak görmektedir. Zira o, gücü sınırlı da olsa, demode ve ağır andlaşmalar sorununu çözmeye katkı yapmaktadır.²⁸²

---

²⁷⁹ Malanczuk, s. 281; Feyiz Erdoğan, *Uluslararası Hukuk ve Tahkim*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2004, s. 24.

²⁸⁰ Slomanson, s. 371.

²⁸¹ Wright, s. 61.

²⁸² J. L. Brierly, *The Law of Nations*, Sixth Edition, Oxford: Clarendon Press, 1963, s. 338.

Özellikle *rebus sic stantibus* gerekçesiyle başvuru Serbest Bölgeler Davası, Divan'ın ilkeyle ilgili görüşünü kısmen yansıtmaktadır.²⁸³ 1815 Andlaşmaları ile Fransa ülkesinin bir kısmında İsviçre yararına bir serbest bölge kurulmuştur.²⁸⁴ Fransa bu bölgenin iptali için USAD'da dava açmıştır.

Rebus sic stantibus dayanan Fransa'nın savları başlıca şu noktalarda idi: İlke, süresi dolduğu iddia edilen andlaşmanın tek taraflı sona erdirilmesine izin vermez. Ayrıca ilke, "şartlardaki değişiklik, ilgili iki Devlet arasındaki bir akit yoluyla kabul edildiğinde" bir andlaşmayı bitirebilir ve "İlgili iki Devlet arasında hak oluşturan bu akit, ya şartlardaki değişikliğin ve bu değişikliğin andlaşma üzerindeki etkisinin bir kabulü anlamına gelen bir sözleşme olabilir ya da eğer varsa uluslararası yetkili bir mahkemenin kararı olabilir."²⁸⁵

İsviçre ise, yazarlar arasında ilkeyle ilgili fikir ayrılıkları olduğunu vurgulayarak, yetkili bir mahkeme kararıyla uygulanabilen değişen koşullardan dolayı bir andlaşmayı sona erdirmeye hakkının uluslararası hukuktaki varlığını tartışmıştır. Görüşünü üç hususa dayandırmıştır: a) Değiştiği varsayılan şartlar, tarafların sürekliliğinden bahsettiği şartlar değildir. b) İlke ülkesel haklar oluşturan andlaşmalara uygulanamaz. c) Fransa, iddia edilen koşul değişikliğini makul olmayan derecede geciktirmiştir.²⁸⁶

Fransa (b) savını reddetmemiş gözüküyor, ancak, ülkesel bir yerleşim nedeniyle oluşturulan kişisel haklar ve ülkesel haklar arasında bir ayırım yapmıştır.²⁸⁷ Divan,

---

²⁸³ Haraszti, s. 38. Dava, 19.8.1929 (Ser. A, No. A22, bkz. http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_22/68_Zones_franches_Haute_Savoie_et_Pays_de_Gex_Ordonnance_1929081_9.pdf), 6.12.1930 (İkinci Safha) (Ser. A, No. A24, bkz. http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_24/78_Zones_franches_Haute_Savoie_et_Pays_de_Gex_2e_phase_Ordonnance_19301206.pdf) ve 7.6.1932 (Ser. AB, No. A/B46, bkz. http://www.icj-cij.org/pcij/serie_AB/AB_46/01_Zones_franches_Arret.pdf) yargılamalarından müteşekkildir.

²⁸⁴ Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 2. Kitap, Gözden Geçirilmiş 9. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2013, s. 44.

²⁸⁵ Serbest Bölgeler Davası, C58, s. 579, (Erişim: 6.2.2012); *Art. 22*, YILC, 1963, II, s. 81, pr. 4; *Art. 44*, YILC, 1963, II, s. 208, pr. 4; AJIL, 1964, s. 286.

²⁸⁶ Serbest Bölgeler Davası, C58, ss. 463-476, (Erişim: 7.2.2012); *Art. 22*, YILC, 1963, II, s. 81, pr. 4; *Art. 44*, YILC, 1963, II, ss. 208-209, pr. 4; AJIL, 1964, s. 286.

²⁸⁷ Serbest Bölgeler Davası, "Documents of the Written Proceedings", *Permanent Court of International Justice*, Ser. C, No. C58, ss. 136-143, <http://www.icj->

İsviçre'nin (a) ve (c) savını onaylamıştır.²⁸⁸ Değişmiş olan koşulların tarafların andlaşmaya girdikleri temellerle ilgili olmadığını keşfetmiştir.²⁸⁹ Böylelikle USAD, (a) savı ile m. 62/1'de ifadesini bulan “değişiklik andlaşma imzalandığı andaki koşullara ilişkin olmalıdır” şartını, (c) savı ile ilkenin uygulama yöntemine ilişkin bir kuralı (ilkeye başvuru, değişiklik gerçekleştirildikten sonra makul bir süre içinde olmalıdır) tesis etmiştir. Ancak Divan *rebus sic stantibus* ilkesinin ülkesel haklar yaratan bir andlaşmaya uygulanması konusunda bir görüş belirtmemiştir.²⁹⁰

Divan, Uyruluk Kararnameleri kararında olduğu gibi, bu kararında da ilkeye çokça bir açıklık getirmemiştir. Buna karşılık, Fransa'nın savını doğrulayacak yeterli delil sağlayamadığına hükmetmiş olmakla birlikte Divan'ın ilkeyi kabule yanaştığı ve bir parça da olsa ilkenin uluslararası hukukça tanındığı kabul edilmektedir.²⁹¹ Divan, üstte bahsedilen, “değişiklik ilk şartlarla ilgili olmalı” ve “şartlarda esaslı değişiklik savı makul sürede ileri sürülmeli” tespitiyle hem ilkeyi kabul etmiş hem de ilkenin kurallarının oluşumuna katkı yapmıştır. Böylece ilke kısmen de olsa uluslararası bir mahkemece uygulanmıştır.²⁹²

İlkenin uluslararası bir davada ele alınması dönemin çalışmalarıyla ilişkilidir. İlkeyle ilgili çalışmalar II. Dünya Savaşı öncesi dönemde oldukça fazladır.²⁹³ Bu yoğunluğun bir tezahürü olarak uluslararası yargılamalarda ileri sürülmesi, ilkenin ne derece önemli bir hukukî araç olarak kabul edildiğine kanıttır. Ancak İsviçre'nin de belirttiği üzere öğretilerde ilkeyle ilgili ihtilaflar mevcuttur. Henüz uluslararası bir belgede

---

cij.org/pcij/serie_C/C_58/C_58_03_Zones_franches_Pieces_procedure_ecrire.pdf, (Erişim: 7.2.2012); Art. 22, YILC, 1963, II, s. 81, pr. 4; Art. 44, YILC, 1963, II, s. 209, pr. 4; AJIL, 1964, s. 286.

²⁸⁸ Art. 44, YILC, 1963, II, s. 209, pr. 4; AJIL, 1964, ss. 286-287.

²⁸⁹ Thomas R. Van Dervort, *International Law and Organization: An Introduction*, California: Sage Publications, 1997, s. 414.

²⁹⁰ Art. 22, YILC, 1963, II, s. 81, pr. 4; Art. 44, YILC, 1963, II, s. 209, pr. 4; AJIL, 1964, ss. 286-287.

²⁹¹ Vagts, “*Rebus ...*”, ss. 468-469.

²⁹² Karşıt görüş: Bu davada *rebus sic stantibus* ilkesi mahkemece onaylanmamıştır. Eric Stein and Dominique Carreau, “Law and Peaceful Change in a Subsystem: “Withdrawal” of France from the North Atlantic Treaty Organisation”, *The American Journal of International Law*, Vol. 62, No. 3 (July 1968), s. 614.

²⁹³ Kavramın doğrudan uluslararası hukuk boyutuyla ilgili olan ve ulaşılan 62 eserin zamansal bir tasnifi yapılmıştır. Buna göre onyıllar itibarıyla eser sayıları şöyledir: 1900-10: 3, 1921-30: 4, 1931-40: 10, 1941-50: 2, 1951-60: 3, 1961-70: 5, 1971-80: 9, 1981-90: 5, 1991-2000: 3, 2001-10: 16, 2011-13: 2.

kanunlaşmamış olması ve öğretide bir oйдаşma olmaması gibi nedenlerle bu davada uluslararası mahkemece kısmen uygulanmıştır.

E. Birleşmiş Milletler Dönemi

1. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne Kadarki Süreç

II. Dünya Savaşı sırasında, bilhassa Almanya, İtalya ve Japonya tarafından gerçekleştirilen hukuk dışı eylemlerle uluslararası hukukun ihlâl edilmesi bu bilim dalını güçsüz bırakmıştır. Uluslararası uyuşmazlıkların çözümünde evrensel ve kapsayıcı bir düzeneğin yokluğunda, “savaş devletlerin davasıdır” anlayışı sonucu uluslararası hukuk savaşı kabule zorlanmıştır.²⁹⁴

Bu dönemin en önemli gelişmesi II. Dünya Savaşı'ndan ders alan uluslararası toplumun örgütlenerek BM'yi kurmalarıdır. BM, selefi MC'nin aksine uluslararası meselelerde daha işlevsel bir kurum olmuştur. Uluslararası hukukun gelişmesi bu örgütün desteğinde hız kazanmış ve sağlıklı bir hal almıştır. BM'nin bir organı olan UAD uluslararası hukukun yargılama, uluslararası hukuku oluşturma ve uygulama birimi olarak, uluslararası hukukun pek çok konusunun gelişmesine ışık tutmuştur.

Madde 19'da benimsendiğinden hareketle, MC Misakı'yla paralellik arz ederek BM Andlaşması'nda *rebus sic stantibus* ilkesine ismen yer verilmemiştir. Diğer pek çok konular gibi bu konu da daha ziyade uluslararası hukukun belirli sözleşmelerinde ele alınması için özel kurulların çalışmalarına bırakılmıştır. Ancak Misak'ın 19. maddesinin hedefleyip de başaramadığı, *rebus sic stantibus* ilkesinin hizmet ettiği ve BM'nin daha başarılı olduğu²⁹⁵ barışçıl değişiklik sorunu BM Andlaşması'nda da, m. 14'te, yer bulmuştur. Öneri niteliğinde olan ve *rebus sic stantibus*la ilişkilendirilen m. 14 de,

---

²⁹⁴ Keeton and Schwarzenberger, s. 145.

²⁹⁵ Kacowicz, s. 33.

Misak'ın 19. maddesi gibi *rebus sic stantibus* ile ahde vefa arasındaki bir maddedir.²⁹⁶ Bir yandan *rebus sic stantibus* ilkesine göre geçersiz hale gelmiş andlaşmaların yeniden gözden geçirilmesini açık bir şekilde vurgulamazken diğer yandan "... kamu esenliğine zarar verecek, uluslar arasındaki dostça ilişkileri tehlikeye sokacak nitelikte gördüğü herhangi bir durumun, kökenine bakılmaksızın barışçı yollarla düzeltilmesi ..." olasılığını da açık tutmaktadır.²⁹⁷ Bu bağlamda, ilkenin BM Andlaşması'nda da bir görev üstlendiği düşünülmektedir.

Andlaşmayı kaleme alanlar, BM'nin herhangi bir organının andlaşmaları değiştirme gücünden bahsederken açık ifadeler kullanmaktan özellikle kaçınmışlardır.²⁹⁸ Andlaşmaların uygulanmasına ilişkin olarak Giriş kısmında BM'nin "... adaletin korunması ve andlaşmadan doğan yükümlülöklere saygı gösterilmesi ..." hususunda kararlı olduğu belirtilmektedir. Bu genel bir yaklaşımdır. BM Andlaşması'nın çerçeve bir sözleşme olduğu dikkate alındığında belirli bir konu olan ilkenin açıkça ifade edilmemesi aynı zamanda doğal bir yaklaşımdır.

14. maddeyle ilişkilendirilmesine karşılık, ilkenin BM Andlaşması'nın ne bu maddesinde ne de diğer maddelerinde ifadesini bulduğu yönünde karşıt bir görüş vardır. Buna göre *rebus sic stantibus* BM Andlaşması'nda yer bulmada başarısız olmuştur.²⁹⁹ Dahası BM Andlaşması'nda, Misak'ın 19. maddesiyle kıyaslanabilir hiçbir hüküm bulunmamaktadır.³⁰⁰

1945'te, *rebus sic stantibus*un Andlaşma'daki durumuna ilişkin bu fikir ayrılığına, onun örf ve adet hukuku kuralı mı yoksa uluslararası hukukun genel bir ilkesi mi olduğu tartışması da eklenmiştir.³⁰¹

---

²⁹⁶ Philip Noonan, "Revolutions and Treaty Terminations", *Dickinson Journal of International Law*, Vol. 2, No. 2 (Spring 1984), s. 315 dn. 74.

²⁹⁷ Kacowicz, s. 33.

²⁹⁸ Herbert W. Briggs, "Rebus Sic Stantibus Before the Security Council, The Anglo-Egyptian Question", *The American Journal of International Law*, Vol. 43, No. 4 (October 1949), s. 769.

²⁹⁹ Fenwick, s. 457 dn. 152; Osmańczyk and Mango, s. 1899.

³⁰⁰ Norman Kogan, "Revision of the Italian Peace Treaty", *Indiana Law Journal*, Vol. 28 (1952-53), s. 344.

³⁰¹ Fassbender, s. 172.

BM'nin temel organlarından Sekreterlik *rebus sic stantibus* ilkesinin uygulaması konusunda daha ileri gitmiştir. Sekreter, I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan azınlık andlaşmalarının geçerliliğiyle ilgili uzman görüşünde, ilkeye ismini doğrudan kullanarak başvurmuş ve koşullardaki değişiklik nedeniyle bu andlaşmaların hükümsüz kaldığını belirtmiştir.³⁰² Sekreterlik, ilkenin istisnaî ve sınırlı özelliğini de vurgulamıştır.³⁰³

II. Dünya Savaşı sonrasında diplomatik uygulamadaki örnekler, tarafların bir andlaşmayı sona erdirmeye istediği durumlarda ortaya çıkmıştır. BM döneminin hemen başında 1947'de Mısır, 1936 tarihli İngiliz-Mısır Andlaşması'nın geçerliliği sorununu Güvenlik Konseyi'ne getirmiştir. Mısır, andlaşmanın “artık yürürlükte olmayan uluslararası koşullarda görüşülmüş olduğunu”, kendilerinin “serbest rızalarına dayanmadığını”, bu nedenle andlaşmanın eskimiş ve hükümsüz olduğunu ileri sürmüştür.³⁰⁴ Neticede, bu başvurunun hukukî bir dava olmamasından dolayı Mısır bu girişimden tatmin edici bir sonuç alamamıştır.³⁰⁵ Son örnek olarak, Fransa'nın NATO'nun askerî kanadından çekilmesinde *rebus sic stantibus*a yönelik gerekçeleri önemli yer tutmuştur. Fransa, NATO üyelerine hitaben 11.3.1966 tarihli memorandumunda “şu anki koşullar, 1949'daki koşullardan oldukça farklıdır” diyerek *rebus sic stantibus* ilkesine başvurmuştur. Fransa, başta Avrupa olmak üzere Batı dünyasını tehdit eden tehlikelerin değişmesi, Avrupa devletlerinin ekonomik durumundaki gelişme, Fransa'nın nükleer silahlanması, Sovyetler Birliği (veya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği - SSCB) ile ABD arasındaki nükleer denge ve Avrupa'nın artık nükleer krizlerin odak noktası olmamasını şartların esaslı şekilde değişmesi olarak ileri sürmüştür.³⁰⁶

Rebus sic stantibus ilkesi Doğu Bloku ülkelerinde de yansımaları bulmuştur. Örneğin Sovyetler Birliği'nde uluslararası hukukçu Grigory Ivanovich Tunkin

---

³⁰² Art. 22, YILC, 1963, II, s. 82, pr. 5; Haraszti, s. 31.

³⁰³ E/CN.4/367, ss. 36-37; Art. 22, YILC, 1963, II, s. 82, pr. 5; Castel, s. 929.

³⁰⁴ Briggs, “Rebus ...”, s. 763; Haraszti, s. 31.

³⁰⁵ Briggs, “Rebus ...”, s. 768; Haraszti, s. 31.

³⁰⁶ Haraszti, s. 32.

tarafından hazırlanan bir ders kitabında ilkenin istisnâliğine yapılan vurguyla beraber onun uygulanabilirliği kabul edilmiştir.³⁰⁷

Kişiler bazında ise H. Lauterpacht ilkenin uluslararası sisteme yerleşmesine katkı yapmış, Williams ve James Leslie Brierly gibi uluslararası hukukçular *rebus sic stantibus* ilkesine mantıklı bir hukukî içerik vermede memnun edici yaklaşımlarda bulunmuşlardır.³⁰⁸ Örneğin H. Lauterpacht ilkeye daha çok eleştirel katkı yaparken,³⁰⁹ Brierly ilkenin çok dikkatli tanımlanması gerektiğini, aksi halde andlaşma yükümlülüklerinin ihlalini mazur gösterecek şekilde kullanılabileceğini belirtmiştir.³¹⁰

Bir başka husus ilkenin UHK'de 1957'den başlayarak 1969'a kadar geçirdiği evrimdir. 9. Oturum'da (Nisan-Haziran 1957), *rebus sic stantibus* BM düzeyinde ilk kez, taslak da olsa, bir madde başlığında yer almıştır. Taslak Madde 21-23'te³¹¹ “andlaşmanın *rebus sic stantibus* gerekçesiyle sona erdirilmesi veya askıya alınması” durumu değerlendirilmiştir. Bu, “genel hukukî karakter (m. 21)”, “uygulama koşulları ve sınırları (m. 22)” ve “iddia biçimleri (m. 23)” açısından işlenmiştir. UHK'nin 15. Oturumu (Mayıs-Temmuz 1963) ise *rebus sic stantibus* ilkesinin bir madde başlığı altında doğrudan ele alındığı bir oturum olmuştur. 3 aydan fazla süren bu oturumda ilke, son toplantıya kadar “22. madde”³¹² olarak düzenlenmiştir. Bu madde önceleri “*Rebus sic stantibus* öğretisi” adı altında (694-697. toplantılar, 6-11 Haziran) iken, son üç toplantıda (710-711. ve 717. toplantılar) “Şartlarda esaslı değişiklik” adıyla başlıklandırılmıştır. Son toplantıda (720. toplantı, 11 Temmuz) ise “Madde 44 (Eski 22. Madde) - Şartlarda esaslı değişiklik”³¹³ olarak tartışılmaksızın kabul edilmiştir. 1966'daki 18. Oturum'da ise “Madde 59” olarak numaralandırılmıştır. UHK'nin Genel

---

³⁰⁷ Haraszti, s. 30.

³⁰⁸ Gutteridge, s. 19; Jenks, s. 151.

³⁰⁹ Bkz. Hersch Lauterpacht, *International Law: Being the Collected Papers of Hersch Lauterpacht*, Elihu Lauterpacht (Ed.), Vol. 5: Disputes, War and Neutrality, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, ss. 14-15.

³¹⁰ Brierly, Sixth, s. 335.

³¹¹ Madde metinleri için bkz. *Art. 21*, YILC, 1957, II, ss. 32-33, (Erişim: 4.11.2011).

³¹² Madde metni için bkz. *Art. 22*, YILC, 1963, II, ss. 79-80, (Erişim: 13.12.2011).

³¹³ Madde metni için bkz. *Art. 44*, YILC, 1963, II, s. 207, (Erişim: 13.12.2011).

Kurul'a Raporu'ndaki taslak m. 59 ve VAHS m. 62 metinleri ile taslak m. 44 ve taslak m. 59 Yorumları büyük oranda aynıdır. Aslında maddelerin içeriklerinin aynı olması gayet doğaldır, zira VAHS m. 62 metni tartışmalarla şekillenerek son halini almıştır. UHK'nin Genel Kurul'a sunduğu her taslak metin, bir sonraki taslak metnin temeli ve başlangıcı olmuştur. Yorumların aynı olmasını ise, madde üzerinde ihtilaflar hâsıl olması durumunda, madde yorumlarının yol gösterici olmasının düşünüldüğü şekilde değerlendirmekteyiz.

2. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Sonrası ve Günümüzdeki Gelişmeler

a. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun İlkeyle İlgili Görüşü

BM çerçevesinde kurulmuş olan UHK, BM Kurucu Belgesi m. 13'ün öngördüğü gibi Genel Kurul tarafından 1947'de oluşturulmuştur. UHK Tüzüğü m. 2-3'e göre, Komisyon uluslararası hukuk konusunda belli yeterliliğe sahip 34 üyeden oluşmaktadır. BM üyesi devletlerce gösterilen adaylar Genel Kurul tarafından 5 yıllığına seçilirler ve bağımsız olup hükümetlerinden emir almazlar.³¹⁴ Görevi uluslararası hukukun tedvinini ve giderek geliştirilmesini sağlamaktadır.³¹⁵

UHK'deki, Hazırlık Çalışmaları, Özel Raportörlerin Raporları, UHK'nin Genel Kurula Raporları, Madde Yorumları ve Hükümetlerin Yorumları gibi andlaşmalar hukukuyla ilgili tüm çalışmalar *rebus sic stantibus* ilkesinin nihaî biçimlenmesinin ve kabulünün yolunu açmıştır. İlkenin uluslararası hukukta kabulü ve bu kabulün bir

---

³¹⁴ Birleşmiş Milletler, "Uluslararası Hukuk", <http://www.unicankara.org.tr/today/6.html>, (Erişim: 26.11.2011), (Bundan sonra: BM Ankara); UHK Tüzüğü'nün İngilizce metni için bkz. http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/statute/statute_e.pdf.

³¹⁵ Pazarıcı, 1. Kitap, s. 67; BM Ankara, (Erişim: 26.11.2011).

sonucu olarak VAHS’de yer bulması UHK’deki tartışmalar neticesinde mümkün hale gelebilmiştir.³¹⁶

Komisyon’un ilkeyle ilgili görüşleri şöyledir: Neredeyse tüm uluslararası hukukçuların *rebus sic stantibus*un varlığını kabul ettiğini bildirmesiyle³¹⁷ kendisinin de bu görüşte olduğunu ortaya koymuştur.

Komisyon, ilkenin hukukîliğini etkileyen zımnî terim kuramını reddetmiştir.³¹⁸ Zaman zaman ilkenin hukukî temelini, taslak 59. madde yorumunda olduğu gibi, şüpheyle yaklaşmış³¹⁹ olmakla birlikte son tahlilde m. 62’nin örneğin bir andlaşmanın sona erdirilmesi için “eşitlik ve adalet nedeniyle nesnel bir hukuk kuralını” temsil ettiğini ifade etmiştir.³²⁰ Bu doğrultuda ilkenin bir andlaşmayı sonlandırabileceği veya değiştirebileceğini çoğu uluslararası hukukçu gibi UHK de kabul etmektedir.³²¹

UHK en fazla önemi, çok taraflı bir andlaşmadan çekilmek veya onu sona erdirmek için başvurulabilecek koşul değişikliklerinin biçimlendirilmesine vermiştir. Değişikliğin tarafların rızasının başlıca temelini etkileyen bir değişiklik olması gerektiğine açıklık getirerek, onları nesnel terimlerle ifade etmeye özen göstermiştir. Bazı üyelerin, maddenin andlaşma dışı genel değişikliklerde de devreye sokulabileceği düşüncelerine karşılık Komisyon, eğer bu değişiklikler tarafların andlaşmayla bağlanma rızalarının temeli olan durumu etkiliyorsa maddenin bu değişikliklere de uygulanabileceği sonucuna varmıştır.³²²

Komisyon, genel bir zorunlu yargılama sisteminin yokluğunda ilkenin suiistimal edilmesinin andlaşmaların güvenliğine oluşturduğu risklerin farkındalığıyla

---

³¹⁶ Akos Toth, “The Doctrine of Rebus Sic Stantibus in International Law”, *The Juridical Review*, (August 1974), ss. 164-165.

³¹⁷ Art. 59, YILC, 1966, II, ss. 257, pr. 1 ve 258, pr. 5; Toth, August, s. 165.

³¹⁸ Toth, August, s. 167; Stein and Carreau, s. 616.

³¹⁹ Koeck, ss. 93-94.

³²⁰ Art. 59, YILC, 1966, II, s. 258, pr. 7; Robert J. Munnely, Jr., ““Rebus Redux”: The Potential Utility of Fundamental Change of Circumstances Doctrine to Enforce Human Rights Norms”, *Cornell International Law Journal*, Vol. 22, No. 1 (Winter 1989), s. 159.

³²¹ Art. 59, YILC, 1966, II, ss. 257 pr. 4, 258 pr. 7; Toth, August, s. 165.

³²² Art. 44, YILC, 1963, II, s. 210, pr. 10; AJIL, 1964, s. 289.

“uygulanmasının düzenlenmesi ve sınırlarının dikkatli çizilmesi” gerekliliğini belirtmiştir.³²³ Sınırlandırılma görüşü uzun tartışmalar ve öneriler neticesinde oluşmuştur. Örneğin UHK'nin özel raportörleri Gerald Fitzmaurice ve Humphrey Waldock ikinci raporlarında bu hususa dikkat çekerek Komisyon'a öneride bulunmuşlardır.³²⁴ Waldock'a göre, ilke dar sınırlar içinde sıkı bir şekilde düzenlenmelidir. Zira uluslararası bir yargılamanın yokluğunda andlaşmaların güvenliğine sunduğu riskler, andlaşmanın sona erdirilmesinden daha ciddidir.³²⁵ İlke, devamlılığı andlaşmanın zımnî bir koşulu olarak görülen şartlardaki değişikliklerle sınırlıdır.³²⁶ Nitekim BM Genel Sekreteri, *rebus sic stantibus* ilkesinin istisnâ olduğunu vurgulayarak, onun sınırlı tanımını uygulayacaklarını açıklamıştır. Bu doğrultuda,

(1) öğretinin, andlaşmanın yapıldığı anda var olan ve olmaması durumunda tarafların andlaşmayı yapamayacakları olgulara dayalı bazı şartların ortadan kalkmasını gerektirdiğini ifade etti; (2) yeni şartlar, andlaşma yapıldığında var olan şartlardan ahlâkî ve fizikî açıdan uygulanamayacak ölçüde farklı olmalıdır; ve (3) ilkeye başvuran Devlet, diğer tarafların rızasını almalıdır, böyle bir rızanın olmaması durumunda, fıkranın, BM ya da Uluslararası Adalet Divanı'nın yürütücü organlarından biri gibi, uluslararası yetkili bir organ tarafından onun geçerliliğinin kabul edilmesini sağlamalıdır.³²⁷

Bunun neticesidir ki UHK, Genel Kurul'a gönderdiği raporlarda böyle bir tutuma sahip olmuştur. Salt bir politika değişikliğiyle bir andlaşmayı sonlandırmaya yönelik kötü eğilimli teşebbüslerin ilkenin kapsamı dışında bırakılması gerektiğini söylemiştir. Komisyon, ilkenin suiistimaline karşı usulî tedbirlerin diğer maddelerdekenden farklı

---

³²³ Art. 44, YILC, 1963, II, s. 209, pr. 6; Yearbook of International Law Commission, Doc. A/CN.4/183 and Add. 1-3, A/CN.4/L.107, 833rd Meeting (18 January 1966), “Article 44.- Fundamental Change of Circumstances”, Seventeenth Session (3 - 28 January 1966), Vol. I, Part. I, s. 79, pr. 14, [http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1966_v1_p1_e.pdf](http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1966_v1_p1_e.pdf), (Erişim: 3.8.2012; 11.5.2014), (Bundan sonra: Art. 44, YILC, 1966, I-I); Stein and Carreau, s. 615; Christina Binder, “Stability and Change in Times of Fragmentation: The Limits of *Pacta Sunt Servanda* Revisited”, *Leiden Journal of International Law*, Vol. 35, Iss. 4 (December 2012), s. 912.

³²⁴ Art. 21, YILC, 1957, II, s. 57, pr. 144; Art. 22, YILC, 1963, II, s. 82, pr. 6.

³²⁵ Art. 22, YILC, 1963, II, s. 80, pr. 1; Art. 44, YILC, 1963, II, s. 209, pr. 6; AJIL, 1964, s. 287.

³²⁶ Art. 22, YILC, 1963, II, s. 81, pr. 3.

³²⁷ Art. 22, YILC, 1963, II, s. 82, pr. 5.

olduğunu düşünmediğinden m. 62'ye eklemeye gerek görmemiştir.³²⁸ Bununla birlikte, m. 62 metninde belirtilen bazı hususlar zaten ilkenin suiistimaline karşı önlemler olarak telakki edilmektedir. İlkenin sınır andlaşmalarına uygulanmaması, mağdur tarafın kendisi kusurlu olması halinde ilkeye başvuramaması gibi hususlar birer önlem niteliğini haizdir.

Aslında Komisyon'un *rebus sic stantibus* ile ilgili görüşlerini anlamak için Yıllıklardaki ilkeyle ilgili madde yorumlarına göz atmak kâfidir. Yazarların görüşleri konunun anlaşılmasına yardımcı olmaktadır, ancak temel verinin Komisyon'un yorumları olduğu mutlaklıdır. Yıllıklar, UHK'nin 1. Oturumu'nun gerçekleştiği 1949'dan itibaren düzenli oturum tutanaklarını içeren belgelerdir. *Rebus sic stantibus* ilkesi mezkûr oturumda "(c) Andlaşmalar Hukuku" başlığında bir yerde bir cümle ile, "Madde 12: Uluslararası Yükümlülüklerin Yerine Getirilmesi" başlığı altında ise üç yerde birer cümle ile yer almıştır.³²⁹ Bunların haricinde *rebus sic stantibus*tan hiç bahsedilmemiştir. "*Rebus sic stantibus*" ve "*fundamental change of circumstances* (şartlarda esaslı değişiklik)" kavramlarının madde başlıkları, dipnotlar ve metin içinde geçtiği kayıtlar onyıllar itibarıyla şu şekildedir (ilk rakam *rebus sic stantibus*u, ikincisi *fundamental change of circumstances*ini belirtmektedir):³³⁰ 1949-1958 arası (124,1), 1959-1968 arası

---

³²⁸ Art. 59, YILC, 1966, II, s. 259, pr. 10, 13; Toth, August, ss. 168-169.

³²⁹ İlgili cümlede üye Ricardo J. Alfaro, "*rebus sic stantibus* hükmü hakkında *ahde vefa* ilkesinin değeriyle ilgili belirli kuralların oluşturulması ihtiyacına Komisyon'un dikkatini çekmek istemiştir." ("Yearbook of International Law Commission, "(C) The Law of Treaties", First Session, 1949, s. 48, pr. 18, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1949_v1_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1949_v1_e.pdf), (Erişim: 3.11.2011). Madde 12 kapsamında ise Roberto Cordova, *rebus sic stantibus*u ahde vefa ile ilişkilendirirken (Yearbook of International Law Commission, "Article 12: Discharge of International Obligations", First Session, 1949, s. 103, pr. 86, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1949_v1_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1949_v1_e.pdf), (Erişim: 3.11.2011), (Bundan sonra: Art. 12, YILC, 1949); başkan Manley O. Hudson "*rebus sic stantibus*un anarşik bir düşünce olduğu ve 1946 tarihli Fransız Anayasası'nca reddedildiğini" (Art. 12, YILC, 1949, s. 103, pr. 87); James L. Brierly, "*rebus sic stantibus* meselesinin taslak bildiride tartışılmadığını ve onun andlaşmalar hukukuna ait bir konu olduğunu" (Art. 12, YILC, 1949, s. 103, pr. 88) belirtmiştir.

³³⁰ Sadece "*rebus sic stantibus*" anahtarlı tarama *rebus sic stantibus*un hangi dönemlerde daha çok tartışıldığına dair bir gösterge olmakla birlikte, mutlak sağlıklı bir gösterge değildir. Nedenleri: 1) UHK'nin, bilhassa 1969'da VAHS'nin kabulünden sonra, *rebus sic stantibus* kavramını kullanmadaki isteksizliğidir. Nitekim ilke m. 62'de bu şekilde isimlendirilmemiştir. Dolayısıyla daha az tercih edilen bir kavramın temel veri kabul edilmesi yanıltıcı sonuçlar doğurabilecektir. 2) *Rebus sic stantibus* konunun ifadesinde tek kullanım şekli değildir. İngilizce "*fundamental change of circumstances*" olan

(433,148), 1969-1978 arası (31,118), 1979-1988 arası (12,117), 1989-1998 arası (4,8), 1999-2004 arası (14,34)'tür.³³¹

Bu taramadan şu sonuçlara ulaşılmaktadır: 1) Toplamda 1949-2004 arasında, *rebus sic stantibus* ibaresi 618 kez geçmekteyken, “*fundamental change of circumstances*” (şartlarda esaslı değişiklik) ibaresi 426 kez kullanılmıştır. Ancak VAHS'nin kabul edildiği 1969 baz alındığında bu tarih öncesinde *rebus sic stantibus* 557 kez kullanılırken; “*fundamental change of circumstances* (şartlarda esaslı değişiklik)” 149 kez kullanılmıştır. Buna karşılık, 1969 sonrasındaki kullanımları ilkinin 58, ikincisininin 275'tir. Bu da göstermektedir ki VAHS'nin kabulünden sonra *rebus sic stantibus* kavramı yerine “şartlarda esaslı değişiklik” kavramının kullanımı tercih edilmiştir. 2) Konunun en çok tartışıldığı dönemler 1963, 1966, 1957 ve 1980 yıllarıdır. Ayrıca bu yıllarda ve ilaveten 1982 yılında konu madde başlığı altında incelenmiştir. Buna paralel olarak çalışmamızda mezkûr yıllara ait yıllıklar temel alınmıştır.

b. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Sonrasındaki Süreç ve İlkenin Uluslararası Örgütlere Genişletilmesi Girişimleri

I. Dünya Savaşı'ndan 1990'lara kadar hukuk daha sert bir hal almıştır.³³² Hukukun yumuşatılması işlevi gören *rebus sic stantibus* ilkesinin gerekliliği bilhassa

---

“şartlarda esaslı değişiklik” ibaresi de aynı anlamda kullanılmaktadır. Yıllıklarda tarama yapılırken ancak bu ibarenin de taranmasıyla sağlıklı bir sonuca ulaşılabilir. Bu iki nedenden dolayı “*fundamental change of circumstances*” anahtarlarıyla da taranmıştır.

³³¹ Kayıtlar yıllar itibarıyla şöyledir: 1949 (4,0), 1950 (2,0), 1951 (2,0), 1952 (2,0), 1953 (1,0), 1954-55, 1958, 1960-61, 1967, 1987, 1990-91, 1993-94, 2002 ve 2004 (0-0), 1956 (4,0), 1957 (109,1), 1959 (16,1), 1962 (4,0), 1963 (293,27), 1964 (16,3), 1965 (1,0), 1966 (100,113), 1968 (3,4), 1969 (3,2), 1970 (1,0), 1971 (2,3), 1972 (4,45), 1973 (5,1), 1974 (5,56), 1975 (4,2), 1976 (5,8), 1977 (0,1), 1978 (2,0), 1979 (0,4), 1980 (7,55), 1981 (0,1), 1982 (3,36), 1983 (0,16), 1984 (0,2), 1985 (0,1), 1986 (1,2), 1988 (1,0), 1989 (3,2), 1992 (0,2), 1995 (0,1), 1996 (0,1), 1997 (0,2), 1998 (1,0), 1999 (6,12), 2000 (6,16), 2001 (1,6), 2003 (1-0). 1957, 1963 Oturumları'nda pek çok yerde kısaca “rebus” denilmektedir. “Rebus non stantibus” (1969, I, s. 68) kavramı da kullanılmaktadır. Bunlar da taramadan elde edilen kayıtlara dâhil edilmiştir.

³³² Tim Hillier, *Sourcebook on Public International Law*, London: Cavendish Publishing, 1998, s. 156.

bazı uluslararası sistemik değişimlerin hâsıl olduğu durumlarda ve daha çok olumlu olarak kendini göstermiştir.

VAHS'nin imzalandığı 1969 sonrasında, başat iki kutup -Batı ve Doğu Bloku- arasında 1960'larda başlayan ve 1970'lerde de etkisini sürdüren bir yumuşama dönemi yaşanmıştır. Uluslararası politikadaki bu olumlu dönemin yansımaları andlaşmalar hukukunu ve onun alt konusu olan *rebus sic stantibus* ilkesini de etkilemiştir. Soğuk Savaş'ın II. Dünya Savaşı'ndan yumuşama dönemine kadar olan evredeki sert hukuk kaidelerine ve güvenlik ve savunma odaklı anlayışa göre yapılmış andlaşmaların değiştirilmesi, yeni bir andlaşma yapılması, sona erdirilmesi veya andlaşmadan çekilmesinin ihtiyacı hâsıl olmuştur. Zira yumuşama döneminde tarafların birbirinden tehdit algılamasının şiddeti azalmış, böylece karşılıklı ilişkilerle oluşan göreceli dostluk ortamında, güvenlik temelli andlaşmalar bir anlamda gereksizleşmiştir. Üstelik devletlerin savunma ve güvenliğe yaptıkları harcamalar maliyelerinde yüklere neden olmuş, onların gelişimini kösteklemiştir. *Rebus sic stantibus* ilkesi bir kez daha görev üstlenmiş ve bu andlaşmaların dönüştürülmesinde, yumuşatılmasında devreye girmiştir. Yeni andlaşmalar artık daha barışçıl ve tehdit unsuru az niteliktedir. Örneğin ABM Andlaşması böyledir.

VAHS'nin kabulünden sonra şartlarda esaslı değişiklik ilkesi farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Bunlar ilkenin geliştirilmesi çalışmalarıdır. *Rebus sic stantibus* ilkesinin uygulama alanı 1980'lerde uluslararası örgütleri de kapsayacak şekilde genişletilmek istenmiştir. Aslında bu girişimler, VAHS öncesinde başlamıştır. UHK'nin Onbeşinci Oturumu'nda (1963) Waldock'un Raporu'nun taslak 22/5c maddesinde bu hususa değinilmişti. Buna göre, uluslararası örgütlerin anayasal belgeleri niteliğindeki andlaşmaları *rebus sic stantibus* alanı dışında tutulmuştu. Çünkü uluslararası bir örgütün dağılması ve bir üyenin çekilmesi örgütün kendi iç meselesi olarak görülmektedir.³³³ Ancak bu konu VAHS nihai metnine dâhil edilmemiştir.

---

³³³ Art. 22, YILC, 1963, II, s. 85, pr. 17.

Mayıs-Temmuz 1980'deki 32. Oturum'da ilke, "32. Oturumun çalışması konusunda Uluslararası Hukuk Komisyonu Raporu'nun "IV. Bölüm: Devletler ile Uluslararası Örgütler Arasında veya İki veya Daha Fazla Uluslararası Örgüt Arasında Yapılan Andlaşmalar Sorunu" başlığı altında incelenmiştir. Taslak 62. madde, mevcut VAHS m. 62'ye uluslararası örgütlerle ilgili kısımlar eklenmesi haricinde aynıdır. Eklenmiş olarak tek fark taslak m. 62/2'de görülmektedir: "2. *Bir taraf, şartlarda esaslı değişikliğe, iki veya daha fazla Devlet ile bir veya daha fazla uluslararası örgüt arasında bir sınır oluşturan andlaşmadan çekilme veya onu sona erdirmeye gerekçesiyle başvuramaz.*"³³⁴ Eğik yazılanlar maddeye eklenen kısımdır.

34. Oturum'un (Mayıs-Temmuz 1982) Çalışmaları hakkında UHK Raporu'nda kabul edilen taslak 62. madde metninin farklı olan 2. fıkrası şöyledir: "2. *Şartlarda esaslı değişikliğe, iki veya daha fazla Devlet ile bir veya daha fazla uluslararası örgüt arasında bir sınır oluşturan andlaşmadan çekilme veya onu sona erdirmeye gerekçesiyle başvurulamaz.*"³³⁵

1980 taslağındaki m. 62 ile 1982 taslağındaki m. 62 arasında neredeyse hiçbir fark yoktur: 1980 taslağı m. 62/2-3'teki "bir tarafça/by a party" ifadeleri 1982 taslağında yer almamıştır. Buna karşılık 1980 taslağı m. 62/2'de olmayan "arasında/between" ifadesi yeni taslak maddeye eklenmiştir.

Her iki taslak maddenin (1980 ve 1982'nin taslak 62. maddeleri) gerek metinlerinin gerekse yorumlarının büyük oranda aynı olması nedeniyle, değerlendirmesi bir yapılacaktır.

---

³³⁴ Yearbook of International Law Commission, Doc. A/35/10: Report of the International Law Commission on the work of its thirty-second session (5 May - 25 July 1980), "Article 62. Fundamental change of circumstances, Commentary", Thirty-second Session (5 May - 25 July 1980), Vol. II, Part. II, s. 81, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1980_v2_p2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1980_v2_p2_e.pdf), (Erişim: 23.12.2011), (Bundan sonra: Art. 62, YILC, 1980, II-II). "2. A fundamental change of circumstances may not be invoked *by a party* as a ground for terminating or withdrawing from a treaty *two or more States and one or more international organizations and establishing a boundary.*"

³³⁵ Yearbook of the International Law Commission, Doc. A/37/10: Report of the International Law Commission on the work of its thirty-fourth session (3 May - 23 July 1982), "Article 62. Fundamental change of circumstances, Commentary", Thirty-fourth Session (3 May - 23 July 1982), Vol. II, Part. II, ss. 59-60, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1982_v2_p2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1982_v2_p2_e.pdf), (Erişim: 26.12.2011), (Bundan sonra: Art. 62, YILC, 1982, II-II).

VAHS m. 62/2'deki iki istisna uluslararası örgütler açısından ele alınmıştır. İlki, devletler bakımından şartlarda esaslı değişiklik doğuran birçok durum devletler dışında cereyan ederken, uluslararası örgütlerde bu durum tersinedir. Temel değişikliğe yol açan örgüt içi eylemlerin, ille de örgütlere atfedilmesi gerekli değildir, bunlar devletlere atfedilmelidir.³³⁶

İkincisi, sınırlara uygulanamazlık durumudur. Bu bent, bünyesinde “uluslararası örgütlerin sınır oluşturan bir andlaşmaya taraf olabilme çapı” sorununu barındırmaktadır. Hazırlık çalışmalarından da anlaşılacağı üzere, “sınır oluşturan andlaşmalar” ifadesi kesinlikle, sadece topraksal alanın sınırlanması andlaşmalarından daha fazla bir anlam ifade etmektedir. Örneğin gümrük sınırları, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge sınırlarını içeren deniz sınırları, ateşkes sınırları gibi pek çok sınır çeşidi vardır.³³⁷

Uluslararası örgütler tam manasıyla “toprak” sahibi değildirler. Evrensel Posta Birliği'nin bir “posta alanı” veya bir gümrük birliğinin “gümrük alanı” oluşturduğu düşüncesi basitçe yanlış bir benzetme olur. Uluslararası örgütün bir toprağı olmadığından geleneksel olarak bu örgütün bir sınırı da yoktur ve bu nedenle kendi kendine bir sınır oluşturamaz. Ancak uluslararası örgüte devletlerarasındaki bir andlaşmayla bir toprağına yerleşme imkânı verilebilir veya tek taraflı bir kararla bir sınır çizgisi kararlaştırılabilir. Bunun bir örneği, 1947 Barış Andlaşması'na göre BM Genel Kurulu'nca alınan İtalyan sömürgelerinin geleceğiyle ilgili karardır.³³⁸ Keza, ilk tartışmalarında BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin, uluslararası bir örgütün, bazıları “sınır” olarak kabul edilebilecek hatlar oluşturan andlaşmaları imzalayabileceğini gösterdiğine işaret edilmiştir.³³⁹

Madde 62 yalnızca devletlerin sınırlarının olacağı noktasından hareket etmektedir. Uluslararası örgütler iki veya daha fazla devlet arasında sınır oluşturan

---

³³⁶ Art. 62, YILC, 1980, II-II, s. 81, pr. 2; Art. 62, YILC, 1982, II-II, s. 60, pr. 2.

³³⁷ Art. 62, YILC, 1980, II-II, s. 82, pr. 3-4; Art. 62, YILC, 1982, II-II, ss. 60-61, pr. 3-4.

³³⁸ Art. 62, YILC, 1980, II-II, ss. 82-83, pr. 7-8; Art. 62, YILC, 1982, II-II, s. 61, pr. 7-8.

³³⁹ Art. 62, YILC, 1982, II-II, s. 61, pr. 10.

andlaşmaların tarafı olabilirler, zira andlaşma onların uygulamak zorunda olduğu işlevlerle ilgili hükümler içerebilir.³⁴⁰

Şartlarda esaslı değişiklik ilkesi Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası sistemik yapıdan kaynaklanan devletlerarası andlaşma ilişkilerini düzenlemede kendini hissettirmiştir. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nden (YSFC, kısaca Yugoslavya) ayrılan ve uluslararası sahneye yeni katılan devletlerin özellikle ardılık bağlamındaki sözleşme ilişkileri çözülmesi gereken sorunlar doğurmuştur. Yine güvenlik odaklı andlaşmaların değiştirilmeleri gerekliliği ve bu yöndeki talepler, bazı durumlarda ilkenin adı zikredilmese ve ona göndermede bulunulmasa da, çoklukla ilkeye dayandırılmıştır. Örneğin START andlaşmaları (START I, 1991; START II, 1992) uluslararası sistemdeki dönüşümün ortaya çıkardığı bir gerekliliğin sonucudur.

VAHS sonrasında ilke ciddi sınırlamalara maruz kalmıştır. Örneğin 1975 tarihli eserinde David, ilkenin hiç o zamanki kadar bir sınırlamaya maruz kalmadığını belirtir.³⁴¹ Soğuk Savaş sonrasında ilkeye yönelik olumsuz yaklaşımlar mevcuttur. İlkenin doğasında barındırdığı şüphelerin bir sonucu olsa gerek, ona verilen değerin bir sokak köpeği kadar olduğunu belirtenler bulunmaktadır.³⁴² Buna mukabil varlığı konusunda çokça bir itiraz olmayıp, onun uluslararası örf ve adet hukuku kuralına dönüştüğü kabul edilmektedir.³⁴³ 2000 sonrası hukuk düşüncesi de şartlarda değişiklik ilkesine dair şüphelere sahiptir. Uluslararası alanda kabul edilmesine karşılık andlaşmalara uygulanması konusunda hâlâ önemli anlaşmazlıklar vardır. Bu anlaşmazlık suiistimal edilme korkusundan da doğmaktadır.³⁴⁴ Bu korku ilkeyi sınırlama ve uygulamama eğilimlerine yol açmaktadır.

---

³⁴⁰ Art. 62, YILC, 1980, II-II, s. 83, pr. 11; Art. 62, YILC, 1982, II-II, s. 61, pr. 11.

³⁴¹ David, s. 54.

³⁴² Bederman, s. 3.

³⁴³ Vladimir Djuro Degan, *Sources of International Law*, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1997, s. 460.

³⁴⁴ Verwey, s. 146.

Ayrıca günümüzde BM Andlaşması hükümlerinin tartışmaya açıldığına şahit olunmaktadır. 1945'teki koşullar bugün çok değişmiştir. Herşeyden önce II. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya ve Japonya eski güçlerini tekrar kazanmış, galipler ittifakı Soğuk Savaş döneminde yıkılmış, Batı Avrupa devletleri kendi aralarında örgüt kurmuş, Doğu Bloku'nun pek çok Merkezî ve Doğu Avrupa ülkesi bu örgüte üye olmuş, sömürgecilik bitmiş, onlarca yeni devlet doğmuş, Soğuk Savaş'ın kutuplu yapısı son bulmuş, Doğu Bloku'nun lideri Rusya (eski SSCB) eski düşmanı NATO'yla ilişkilere girmiş, Uzakdoğu'da yeni güç merkezleri belirmiştir. Bu doğrultuda örneğin, değişen şartlardan dolayı, BM Andlaşması'na konulmasını gerektiren şartların olmamasından dolayı, veto sisteminin değişmesi gerektiği sıkça ileri sürülmüştür.³⁴⁵ Sonuç olarak günümüzde ilke bilhassa uluslararası hukuk ve kamu hukukunda geçerliliğini sürdürmektedir.³⁴⁶ Yazılı uluslararası hukuk ilkesi olduğu müddetçe de bu devam edecektir.

---

³⁴⁵ Fassbender, s. 170.

³⁴⁶ Topuz, s. 70 dn. 26.

İKİNCİ BÖLÜM

***REBUS SIC STANTIBUS* İLKESİNİN DİĞER ULUSLARARASI HUKUK İLKELERİYLE İLİŞKİSİ, ELEŞTİREL VE ÖZEL HUKUK BOYUTU**

I. *REBUS SIC STANTIBUS* İLKESİNİN DİĞER ULUSLARARASI HUKUK İLKELERİYLE İLİŞKİSİ

A. Buyruk Kural İle İlişkisi

Buyruk kural (emredici kural, âmir hüküm, *jus cogens*), hukuk kişilerinin sözleşmeyle aksini kararlaştıramayacakları ve kesin olarak uygulamak zorunda oldukları,¹ bir andlaşmanın onunla çatışması halinde geçersiz olacağını belirten kuraldır.² Bu uluslararası hukuk kuralı, uluslararası toplum tarafından, değiştirilemez kabul edilen bir kuraldır.³ VAHS'nin 53. ve 64. maddelerinde tanımlanmakla birlikte

---

¹ Hüseyin Pazarcı, "Uluslararası Hukukta Jus Cogens Kavramı", *Prof. Dr. Bülent Nuri Esen'e Armağan*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977, s. 365.

² Buyruk kuralla çatışan mevcut bir andlaşma sona erer. Yeni bir buyruk kural ortaya çıkarsa, onunla çelişen herhangi bir andlaşma sona ermiş olacaktır. VAHS, m. 53 ve 64.

³ Regina A. Loughran, "The United States Position on Revising the Paris Convention: Quid Pro Quo or Denunciation", *Fordham International Law Journal*, Vol. 5, No. 2 (1981-82), s. 435 ve dn. 177.

buyruk kuralın kapsamına giren konuların ne olduğu belli değildir. Nelerin buyruk kural olabileceği, ancak, örf ve adet, uluslararası yargı kararları ve öğreti gibi yollarla belirlenmektedir. Aslında uluslararası hukukta buyruk kurallarının varlığını yazarların çoğunluğu kabul etmekle birlikte,⁴ ondan şüphe edenlerin bile var olduğunu⁵ bilmek onun belirsizliğine işaret etmektedir.

*Rebus sic stantibus*un uluslararası hukuktaki gücü nedir? O bir buyruk kural mıdır yoksa müsamahakâr bir yapıda mıdır?⁶ Bu konuda karşıt görüşler vardır. Bir kesim onun buyruk kural olduğunu kabul eder. VAHS m. 62'nin taslak hali olan, m. 59'un görüşmelerinde Irak temsilcisi Mustafa Kamil Yasseen⁷ ve Yugoslavya temsilcisi Milan Bartos⁸ bu yönde görüş belirtmişlerdir. Uluslararası hukuk yazınında Pouritch devletin andlaşmayı feshetme gibi hakkından ve devletin temel işlevlerinden mahrum kalmak istemeyeceğinden hareketle *rebus sic stantibus* ilkesinin buyruk kural karakteri lehinde tavır takınır.⁹ A. Back Impallomeni de *rebus sic stantibus* ilkesinin buyurucu özelliğinden yanadır.¹⁰ Schwelb buyurucu doğasını *rebus sic stantibus* ilkesinin kabul edilmesinin işareti olarak görmektedir.¹¹ Buyruk kurallık ilkenin doğasında vardır. *Rebus sic stantibus* ilkesinin varlığı kabul ediliyorsa onun bu özelliği de kabul edilmelidir. Çünkü ilkenin uygulaması tarafların isteğiyle bile hariç tutulamaz. Taraflar

---

⁴ Haraszti, s. 57. Haraszti şu kişileri örnek vermektedir: G. I. Tunkin ve A. Verdross. Haraszti, s. 63 dn. 22.

⁵ Haraszti, s. 57. Haraszti şu kişileri örnek vermektedir: Ch. Rousseau, G. Morelli ve G. Schwarzenberger. Geniş bilgi için bkz. Haraszti, s. 63 dn. 21.

⁶ Haraszti, s. 57.

⁷ Yearbook of International Law Commission, "Article 22. – The Doctrine of Rebus Sic Stantibus", Doc. A/CN.4/156 and Addenda, Fifteenth Session (6 May - 12 July 1963), Vol. I, ss. 142, pr. 59 ve 250, pr. 37, [http://untreaty.un.org/ilc//publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1963_v1_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc//publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1963_v1_e.pdf), (Erişim: 12.7.2012), (Bundan sonra: Art. 22, YILC, 1963, I); Suzanne Antippas, "A Background Report on Codification of the Law of Treaties at the Vienna Conference", *Tulane Law Review*, Vol. XLIII (1968-1969), s. 824; Haraszti, s. 63 dn. 23; ayrıca bu görüşte olan Egon Schwelb, "Some Aspects of International Jus Cogens As Formulated by the International Law Commission", *The American Journal of International Law*, Vol. 61, No. 4 (October 1967), s. 965.

⁸ Art. 22, YILC, 1963, I, ss. 148, pr. 55 ve 251, pr. 50, (Erişim: 12.7.2012); Haraszti, s. 63 dn. 23.

⁹ B. Pouritch, *De la clause "Rebus sic stantibus" en droit international public*, Paris, 1918, s. 75'ten Haraszti, s. 63 dn. 23.

¹⁰ E. Back Impallomeni, *Il principio rebus sic stantibus nella Convenzione di Vienna sul diritto dei trattati*, Milano, 1974, ss. 18-22'den Haraszti, s. 63 dn. 23.

¹¹ Schwelb, "Some ...", s. 965.

andlaşmada yer alan bazı şartlar için onun uygulanmasını engelleyebilir ama geneli için bunu yapamaz.¹²

İkinci yaklaşıma göre, *rebus sic stantibus* ilkesi buyruk kural değildir. Bu doğrultuda, örneğin VAHK’de F. Almanya temsilcisi Carl-August Fleischhauer’e göre, VAHS m. 62 buyruk kural oluşturmaz.¹³ *Rebus sic stantibus* ilkesini buyruk kural yapmak onun andlaşma ilişkilerine kattığı istikrarsızlığı sadece artırır.¹⁴

Rebus sic stantibus ilkesinin buyruk kural olup olmadığı yönünde uluslararası hukuk ve uluslararası uygulama yeterince bilgi vermemektedir. Son yarım yüzyılın uluslararası hukukçuları da bu konuda fazlaca üretici olmamışlardır. UHK’deki tartışmalarda yalnızca Yasseen ve Bartos bu sorunu genişletmiştir.¹⁵

İlkenin buyruk kural vasfı tartışmaları devam etmektedir. Öyle ki bu özelliği ve uluslararası politikada kullanılması ihtimali *rebus sic stantibus* ilkesinin reddine kadar uzanabilmektedir. Örneğin Schwelb, başta ABD olmak üzere devletlerin içeriği bütün olarak, buyurucu vasfını da içeren, değerlendirmesini istememesinden dolayı reddetmiştir.¹⁶

B. Mücbir Sebep

Mücbir sebepler, karşı konulamayan ve öngörülemeyen bir engelin olması durumunda yükümlünün yükümlülüklerini yerine getirememesini mazur gösteren

---

¹² Haraszti, s. 58.

¹³ UN Conference on the Law of Treaties, Second Session, Vienna, Official Records, Doc. A/CONF.39/11/Add.1, “Article 59: Fundamental Change of Circumstances”, Twenty-second Plenary Meeting, (13 May 1969), s. 119, pr. 32, http://legal.un.org/diplomaticconferences/lawoftreaties-1969/vol/english/2nd_sess.pdf, (Erişim: 22.7.2012; 12.5.2014), (Bundan sonra: *Art. 59, CLT, 2nd Ses., 1969*); Villiger, s. 780.

¹⁴ Antippas, s. 825.

¹⁵ Haraszti, s. 58.

¹⁶ Egon Schwelb, “Fundamental Change of Circumstances”, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol. 29 (1969), s. 54, http://www.hjil.de/29_1969/29_1969_1_c_39_70.pdf, (Erişim: 12.7.2012); Haraszti, s. 63 dn. 23.

durumlardır. Yükümlülüklerin yerine getirilememesi sadece ağırlaşmış olmamalı aynı zamanda fiziksel ve yasal olarak imkânsız hale gelmiş olmalıdır.¹⁷

Uluslararası mahkeme kararlarında *rebus sic stantibus*, çoğu zaman mücbir sebep ile bir tutulmaktadır. Zaman zaman ikisi birbirinin yerine kullanılmıştır. *Rebus sic stantibus* bazen mücbir sebep olarak, mücbir sebep de *rebus sic stantibus* durumu olarak algılanmış ve kabul edilmiştir. Örneğin Rus Tazminatı Davası kararında böyle bir birleşiklik görünür. İki ilkenin ilişkisi Hill'e göre, MC Misakı m. 19'da da söz konusudur. O m. 19'un, maddenin uygulamasını mücbir sebep durumuna indirgediğini belirtir.¹⁸ Şöyle ki, şartların esaslı değişikliği hallerinde andlaşmanın uygulanması zorlaşmaktadır. Dolayısıyla andlaşmanın uygulanmasında aynı zamanda bir mücbir sebep de doğmuş olmaktadır.

Rebus sic stantibus ilkesi mücbir sebeplerle karıştırılmamalıdır. Bir görüşe göre mücbir sebeplerde, *rebus sic stantibus*un aksine, ekonomik zorluk ve hatta ekonomik imkânsızlık yoktur.¹⁹ Nitekim Uluslararası Ticaret Odası (UTO) mücbir sebebe ilişkin 2003 yılındaki bir standart belirlemede, şu halleri mücbir sebep olarak kabul edilebilir bulmuştur: Savaş, iç savaş, iç karışıklık, terör, sabotaj, korsanlık, hükümetin yaptığı hukukî veya hukuk dışı fiiller, kamulaştırma, müsadere, salgın hastalık, tabii afetler, patlama, yangın, boykot, grev, lokavt, iş yavaşlatma, fabrikanın işgal edilmesi ve fabrikanın, aletlerin ve makinelerin yok olması. Bu gibi durumlarda borçlu borcundan ve tazminat ödemekten kurtulmaktadır.²⁰ Örneğin hükümet tutumu mücbir sebep kabul edilmekle birlikte, genellikle şartlarda esaslı bir değişiklik olarak kabul edilmektedir. Bir başka fark, mücbir sebep sözleşmenin uyarlanması sonucunu değil, sözleşmenin askıya alınması, sona erdirilmesi, sözleşmeden dönülmesi ve imkânsızlık süresince borçların

---

¹⁷ Saliba, pr. 10.

¹⁸ Hill, s. 83; Wright, s. 66 dn. 36.

¹⁹ Saliba, pr. 10.

²⁰ Yahya Kazım Zabunoğlu, *İdare Hukuku*, Cilt 1, Ankara: Yetkin Yayınları, 2012, s. 493.

ifasının ertelenmesi sonucunu doğurur.²¹ Hâlbuki *rebus sic stantibus* ilkesi bizce, öncelikle bir uyarılma meselesidir.

C. Sonraki İmkânsızlık İle İlişkisi

Genel manada imkânsızlık edimin maddi veya hukukî bir sebeple yerine getirilememesi halidir. İmkânsızlığa ilişkin, başlangıçtaki-sonraki, nesnel-öznel, sürekli-geçici, tam-kısmî ve kusurlu-kusursuz şeklinde sınıflandırmalar yapılmaktadır.²² VAHS’de (m. 61) sadece zamansal imkânsızlığa (sonraki imkânsızlık) yer verilmiştir. Bunun yanında m. 61’de içerik olarak süreklilik-geçicilik unsuru önem arz etmektedir.

Sonraki imkânsızlık (ifa imkânsızlığı, *supervening impossibility of performance*), üstte de belirtildiği gibi, VAHS m. 61’de yer bulmuştur. Özetle, maddeye göre, bir andlaşmanın uygulanması için vazgeçilmez olan bir unsurun sürekli olarak ortadan kalkması veya bozulması durumunda, andlaşma sona erdirilebilir veya ondan çekilinebilir.²³ Geçici olarak ortadan kalkarsa, bu, ancak andlaşmanın askıya alınması gerekçesi olabilir. İfa imkânsızlığına neden olan taraf, bu ilkeye dayanamaz. Andlaşmadan çekilme veya sona erdirmenin için geçerli bir gerekçe olmayacaktır (VAHS, m. 61/2).

Sonraki imkânsızlık *rebus sic stantibus*la bazı benzerliklere sahiptir. Onunla ilişkili olup, bazı yönlerden örtüşmektedir.²⁴ Bir kere *rebus sic stantibus* gibi o da

---

²¹ Eleanor Cashin-Ritaine, “Emprevizyon, Hardship ve İşlem Temelinin Çökmesi: Pacta Sunt Servanda ve Alman-Fransız Hukukî İlişkilerinde Sözleşmelerin Uyarlanmasına Giden Yollar”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: LXIII, Sayı: 1-2 (2005), s. 330 dn. 45.

²² Mustafa Arıkan, “Eser Sözleşmesinde İfa İmkânsızlığı ve Sonuçları”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, Yıl: 2008, ss. 266-267.

²³ VAHS, m. 61/1; Yearbook of International Law Commission, Doc. A/6309/Rev.1, Reports of the Commission to the General Assembly, “Article 58. – *Supervening impossibility of performance, Commentary*”, Eighteenth Session (4 May - 19 July 1966), Vol. II, ss. 255-256, pr. 1-2, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1966_v2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1966_v2_e.pdf), (Erişim: 14.7.2012), (Bundan sonra: *Art. 58*, YILC, 1966, II).

²⁴ Covey T. Oliver vd, *Cases and Materials on the International Legal System*, Fourth Edition, New York: The Foundation Press, Inc., 1995, s. 1032; O’Brien, s. 354.

uygulamadan kaçınmaya karşı sıkı düzenlenmiştir. En az *rebus sic stantibus* kadar sağlam bir hukukî kaynağa sahiptir.²⁵ Keza uluslararası hukukun da tanıdığı üzere, belli durumlarda *rebus sic stantibusta* olduğu gibi sonraki imkânsızlık hali de bir andlaşmanın sona erdirilmesine veya ondan çekilmeye haklılık kazandırır.²⁶ Nitekim bu vasfı m. 61/1’de ifade edilmiştir. Her ikisi de, sonraki imkânsızlık m. 61’de, *rebus sic stantibus* ise “şartlarda esaslı değişiklik” adıyla m. 62 olarak VAHS’de yer bulmuştur. Bir diğer ilişki, *rebus sic stantibusu* sonraki imkânsızlık kavramıyla tanımlamaktadır.²⁷

Sonraki imkânsızlık ilkesi ile *rebus sic stantibus* benzer gözüktüğünden birbiriyle karıştırılmaktadır. Bununla birlikte her ne kadar öyle gözükseler de onlar birbirinden oldukça farklı hukukî kavramlardır.²⁸ *Rebus sic stantibus* andlaşmanın yapıldığı zamandaki şartlarda esaslı bir değişiklik husule geldiğinde andlaşmaya etki eden bir ilkeyken, sonraki imkânsızlık ilkesi, bir andlaşmanın uygulanması için zorunlu olan bir unsurun geçici veya sürekli olarak tümünden ortadan kalkması veya bozulması sonucu andlaşmanın askıya alınması ya da işlevinin sona ermesiyle ilgilidir (VAHS, m. 61/1). Ayrıca sonraki imkânsızlık ilkesi *rebus sic stantibus* ilkesinden daha az kullanılmaktadır.²⁹ Sonraki imkânsızlık durumunda bir andlaşmanın uygulanması fizikî veya hukukî nedenlerden dolayı aşılamayan engellerle karşılaşır ve sonunda andlaşmanın sona ermesi söz konusu olur. Ama *rebus sic stantibusta* böyle bir neden yoktur, diğer şartlar da yerine gelmişse şartlarda esaslı bir değişikliği ileri sürmek yeterlidir. Her durumda ortaya çıkabilen sonraki imkânsızlık koşulları, *rebus sic stantibusun* uygulama koşullarını kapsar, oysa *rebus sic stantibus* zorunlu olarak ortaya çıkan sonraki imkânsızlığı ima etmez. Sonraki imkânsızlığın ortaya çıkmasıyla *rebus sic*

---

²⁵ Oliver vd, s. 1032.

²⁶ Buergethal and Murphy, s. 127. Özel hukuk da bu yöndedir. Borçlunun sorumlu olmadığı kusursuz sonraki imkânsızlıkta, ifanın imkânsızlığı borçluya atfedilemeyen sebeplerden dolayı ise borç sona ermekte (TBK m. 136 ve öğretide hâkim görüş) ve tazmin yükümlülüğü kalkmakta, borçlunun sorumlu olduğu kusurlu sonraki imkânsızlıkta ise borç sona ermekte ancak borçluya alacaklının uğradığı zararı tazmin yükümlülüğü doğmaktadır. Arıkan, s. 271 dn. 24.

²⁷ Haraszti, s. 52.

²⁸ Elias, s. 128; Oliver vd, s. 1032; Kudret Özersay, *Kıbrıs Sorunu: Hukuksal Bir İnceleme*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2002, s. 383.

²⁹ Oliver vd, s. 1032.

stantibus sona erer. Öte yandan sonraki imkânsızlıkta, genelde ilgili devletler, sonraki imkânsızlığı bağımsız bir sona erdirme kategorisi olarak algıladıklarından, *rebus sic stantibus*a başvuramazlar.³⁰

UHK bu iki kavramı şu gerekçelerle ayrı değerlendirmiştir:

Sonraki imkânsızlık durumları, bir andlaşma yürürlüğe girdiğinde var olan şartlarda esaslı bir değişikliğin olduğu *ex hypothesi* durumlarıdır. Komisyonun bazı üyeleri, iki maddede ele alınan bu tür durumlar arasında açık bir farklılık ortaya koymanın kolay olmadığını ve onları birleştirme yanlısı olduklarını ifade ettiler. Bununla birlikte Komisyon, hukukî olarak “uygulama imkânsızlığının” ve “şartlardaki esaslı değişikliğin” bir andlaşmayı sonlandırılmış olarak dikkate almak için farklı gerekçeler olduğunu ve ayrı tutulmaları gerektiğini dile getirdi. İki maddenin birbirini kapsadığı belirsiz durumlar olmasına rağmen, maddelere uygulamada kullanılacak ölçütler aynı değildi ve onları birleştirmek yanlısı anlamalara yol açabilirdi.³¹

Andlaşmanın ifa imkânsızlığına dair az örnek vardır. Şu uygulamalar belirtilebilir. İlk olarak, USAD, Brezilya ve Sırbistan Borçlanmaları davalarında şu hukukî tutumu ortaya koymuştur:

Eğer borç sözleşmelerinin değer standardı olarak altın frank öngördüğü varsayılırsa, bu temelde hesaplanan eşdeğer miktarda frank ödemesi de yapılabilirdi. Böylece, Versay Andlaşması etkin olduğunda, madde 262’de belirtildiği gibi, “altın frankların” 1 Ocak 1914 Kanunuyla belirlendiği şekildeki ağırlıkta, güzellikte ve türde altın madenî olarak elde edilebilir değildir. Fakat bu nedenle Andlaşma yükümlülüğünün uygulama imkânsızlığı gerekçesiyle bu bakımdan uygulanamayacağını söylemek neredeyse imkânsızdır. Bu Devletlerarasındaki bir durumdur ve bu bir Devlet ile borç veren özel kişiler arasındaki bir borç sözleşmesi durumudur. Fakat sorunu orijinal yükümlülüğün bir kaynağı ya da temeli olarak değil, uygulama imkânsızlığının bir kaynağı olarak görürsek, Versay Andlaşması’nın 262. Maddesinde öngörülen türden “altın frank” elde etmek imkânsız gibi görünür.³²

---

³⁰ Haraszti, ss. 53-54.

³¹ Art. 58, YILC, 1966, II, s. 256, pr. 1; Elias, s. 129.

³² Elias, s. 129.

Bir başkası Kıbrıs'a ilişkindir. Zürih (11.2.1959) ve Londra (19.2.1960) andlaşmalarının uygulanması için vazgeçilmez unsur, 1960'ta kurulan "Kıbrıs Cumhuriyeti"dir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk halinin ortadan kalkmış olması bu andlaşmaların uygulanabilmesi için zorunlu olan pek çok unsurun ortadan kalktığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle uluslararası toplumun kurucu andlaşmalara aykırı olarak tanımaya devam ettiği Rumların hâkimiyetindeki devlet Zürih ve Londra andlaşmalarında öngörülen vazgeçilmez unsurun yerini alamaz. Ayrıca sonradan ortaya çıkan imkânsızlık durumunun taraflardan birinin yükümlülüklerini ihlali sonucu ortaya çıkması VAHS m. 61'in Kıbrıs'a uygulanmasını güçlendirmektedir.³³

Son örnekte, Macaristan, Slovakya ile taraf olduğu 1977 Andlaşması'nın esaslı temeli olan "iki tarafın ortaklığıyla işleyecek ve çevrenin korunmasıyla uyumlu ortak ekonomik bir yatırım"ın sürekli olarak ortadan kalktığını ve Andlaşma'nın uygulanamaz olduğunu belirtmiştir. Ancak Macaristan'ın m. 61'i yorumu ne bu madde ile ne de VAHS'yi hazırlayan Diplomatik Konferans'ın niyetleriyle uyumluydu. Böylece UAD, m. 61/1'deki gerekçeyi Gabcikovo-Nagyvaros Davası'nda reddetmiştir.³⁴

Sonraki imkânsızlığa olası örnekler olarak, bir adanın batması, bir nehrin kuruması (günümüzde küresel ısınma bu iki olasılığı önceki zamanlara nazaran daha tatbiki hale getirmiştir) ve bir andlaşmanın uygulanabilmesi için zarurî olan bir baraj veya hidro-elektrik santralının yıkılması verilebilir.³⁵ Keza bir ülkeye ödünç vermek için söz verdiği milli hazinelerin bir yangınla yok olması bu kapsamda bir örnektir.³⁶ UHK'nin sonraki imkânsızlığa sadece fiziksel nesne imkânsızlıklarını örnek vermesi yanılıcı olmamalıdır. Zira uluslararası hukuk yazını hukukî imkânsızlıkları da tanıyarak,

---

³³ Özersay, ss. 386-387.

³⁴ *Gabcikovo-Nagyvaros Projesi (Gabčikovo-Nagyvaros Project (Hungary/Slovakia)) Davası*, "Judgement of 25 September 1997", *International Court of Justice*, ss. 63-64, pr. 103-104, <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7375.pdf>, (Erişim: 14.7.2012), (Bundan sonra: *Gabcikovo-Nagyvaros Davası*); Anthony Aust, *Handbook of International Law*, 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 96; Binder, s. 913.

³⁵ *Art. 58*, YILC, 1966, II, s. 256, pr. 2; Aust, *Handbook ...*, s. 96.

³⁶ Aust, *Modern ...*, s. 240.

iki taraflı bir andlaşmanın taraflardan birinin uluslararası hukuk kişiliğinin ortadan kalkmasını örnek göstermektedir.³⁷

D. İyi Niyet

İyi niyet (Latince: *bona fide*), *rebus sic stantibus*la ilgili bir başka hukuk genel ilkesidir. İyi niyet aynı zamanda uluslararası hukukun da temel bir ilkesidir.³⁸ İyi niyet, herhangi bir kişi veya konuda hiçbir kötü düşünce beslememektir.

Uluslararası hukukta pek çok düzenleme iyi niyetten bahseder. BM Andlaşması m. 2/2 bu ilkeye yer verir. Keza VAHS m. 26'ya göre, taraflar andlaşmaları iyi niyetle uygulamalıdır.

Andlaşmanın uygulanmasında şartlardaki değişikliklerle alakalı çeşitli sorunlar çıktığında ne olacaktır? İyi niyet bu tür sorunların çözümünde bir araç olarak düşünülebilir. İyi niyet şartlarda esaslı bir değişiklik olduğunda gerek bu değişikliğin tespitinde gerekse böyle bir değişiklik halinde gereğinin yapılması hususunda andlaşma taraflarının hakkaniyete uygun davranmasının terazisi olmaktadır. Andlaşmalar iyi niyetle yerine getirilmelidir. Aksi takdirde ölü bir belge olarak kalırlar.³⁹ Bununla birlikte andlaşmanın yapıldığı zamandaki koşullar öngörülemez bir biçimde ve esaslı olarak değiştiğinde andlaşmada başlangıçta belirlenen yükümlülükler dengesi çökmüş olur. Bu yeni durumda taraflar artık andlaşmayla bağlı olmayabileceklerdir. Koşulların

---

³⁷ Elias, s. 132; Özersay, s. 385; Aust, *Modern ...*, s. 240. UHK, bir taraf devletin uluslararası kişiliğinin ortadan kalkmasını sonraki imkânsızlık kapsamında görmüş, ancak karmaşıklığı nedeniyle ve devletlerin ardıllığını ilgilendirdiğinden bu soruna müdahil olmak istememiştir. *Art. 58*, YILC, 1966, II, s. 256, pr. 6; Özersay, s. 385.

³⁸ Haraszti, s. 89.

³⁹ UN Conference on the Law of Treaties, First Session, Vienna, Official Records, Doc. A/CONF.39/11, "Article 59: Fundamental Change of Circumstances", 63rd and 64th meeting of the Committee of the Whole (10 May 1968), s. 367, pr. 18, http://legal.un.org/diplomaticconferences/lawoftreaties-1969/vol/english/1st_sess.pdf, (Erişim: 29.7.2012; 12.5.2014), (Bundan sonra: *Art. 59*, CLT, 1st Ses., 63rd, 1968; *Art. 59*, CLT, 1st Ses., 64th, 1968); Malgosia Fitzmaurice and Olufemi Elias, *Contemporary Issues in the Law of Treaties*, Utrecht: Eleven Publishing, 2005, s. 176.

değişmesine rağmen andlaşmaya bağlı kalmanın talep edilmesi kötü niyet oluşturur.⁴⁰ Ayrıca ilke, süre konusunda da olumlu bir yaklaşım getirir. Süre bakımından iyi niyet ilkesi, sorunun çözümüne katkı yapar.⁴¹

Kendi yükümlülüklerinden kurtulma veya başka amaçla, şartların değişmesine kendisi yol açan tarafın eylemi iyi niyetli değerlendirilmemektedir.⁴²

Rebus sic stantibus ile iyi niyet arasındaki ilişki hep var olmuştur. Başka ilke ve davranışların temel taşı olan iyi niyet, *rebus sic stantibus* ilkesinin çerçevesinin çizilmesinde, uygulanmasında ve nihayetinde başarıya ulaşmasında etkin role sahiptir. Buna karşılık sorunun sadece iyi niyetle çözülemeyeceği aşikârdır.⁴³

II. İLKENİN ULUSLARARASI HUKUKTAKİ ELEŞTİREL BOYUTU

A. İlkeyle İlgili Tartışmalar

1. Varlık Tartışması

Öğretide uluslararası hukuk yazarları arasında *rebus sic stantibus* ilkesinin nitel varlığına ilişkin tartışma vardır. İlkenin varlığı konusunda 3 yaklaşımdan söz edilebilir. İlki ilkenin açıkça tanındığına ilişkindir. Bunlar ilkenin varlığının ispatı olarak gerek ulusal ve uluslararası hukuktan gerekse uluslararası politikadan kanıtlar sunarlar. Karşıt görüştekiler ise ilkeyi yok sayma noktasından, böyle bir ilke varsa bile onu hukukî saymayarak reddetmeye kadar geniş bir yelpaze çizerler. Birbirine zıt bu iki temel görüşten ilkinin daha ağır bastığı, taraftarlarının daha çok olduğu ve çalışmamız

---

⁴⁰ Houtte, s. 113.

⁴¹ Haraszti, s. 89.

⁴² Haraszti, s. 56; Villiger, s. 777.

⁴³ *Art. 59, CLT, 1st Ses., 63rd, 1968, s. 367, pr. 18; Fitzmaurice and Elias, s. 176; Koeck, s. 101.*

süresince *rebus sic stantibus* ilkesinin varlığının mutlak ve uluslararası andlaşmalar hukukunda önemli bir işlevde olduğunun tespit edildiği belirtilmelidir. Son kesimdekiler ise, ilkenin açıkça reddedilmediği veya kabul edilmediği görüşündedirler. Bu görüşler ayrıntılı incelenecektir.

İlki, ilkenin nitel varlığını mutlak olarak tanıyan yaklaşımdır. Buna göre, *rebus sic stantibus* ilkesi uluslararası seviyede kabul edilmektedir.⁴⁴ Aynı zamanda o, çoğu uluslararası hukukçunun uluslararası hukukta varlığını kabul ettiği⁴⁵ bir uluslararası hukuk ilkesidir.⁴⁶ Kabulü konusunda şüphe yoktur. Bu kabullenişin kanıtları olarak, uluslararası hukuk kaynağı, çeşitli uluslararası hukuk belgeleri, UAD başta olmak üzere uluslararası, ulusal ve uzlaşma mahkemeleri kararları, devlet uygulamaları, uluslararası hukukla ilgili yazarlar, düşünürler, devlet adamları gibi muhtelif etkili ve yetkili kişilerin görüşleri gösterilmektedir.⁴⁷ İlkenin varlığı bu unsurlar çerçevesinde incelenecektir.

Rebus sic stantibus ilkesi uluslararası hukukun bir kaynağıdır.⁴⁸ İlkenin ne tür bir kaynak olduğu hususunda bir görüş onun bir hukuk genel ilkesi olduğudur. VAHS tarafından andlaşmalar hukukunun genel bir ilkesi olarak belirlenmiştir.⁴⁹ İran-ABD

---

⁴⁴ Verwey, s. 146.

⁴⁵ Dixon, s. 75; Elias, s. 120; Keeton, s. 113; Koeck, s. 101; Haraszti, s. 46; Lalonde, s. 143; Art. 22, YILC, 1963, I, s. 141, pr. 59, (Erişim: 11.7.2012). Çağdaş yazarların çoğunluğunca benimsenmektedir. Crandall, s. 440; Hans Kelsen, *Principles of International Law*, Second Edition, New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1966, s. 498 dn. 79. Lalonde, ilkeyi kabul eden hukukçulara L. Oppenheim, A. D. McNair, Elias, C. Rousseau ve Hill'i örnek vermektedir. Geniş bilgi için bkz. Lalonde, s. 290 dn. 28.

⁴⁶ Mark Bennett and Nicole Roughan, "Rebus Sic Stantibus and Treaty of Waitangi", *Victoria University of Wellington Law Review*, Vol. 37, No. 4 (2006), ss. 505, 513, 545; Bishop, ss. 161, 162; Briggs, "The Attorney ...", s. 90; Garner, "Revision ...", s. 318; Haraszti, s. 57; Houtte, s. 111; David Kennedy, "The Sources of International Law", *American University Journal of International Law and Politics*, Vol. 2, No. 1 (Spring 1987), ss. 58 dn. 132, 64, <http://www.law.harvard.edu/faculty/dkennedy/publications/sources.pdf>); Koeck, s. 93; Art. 44, YILC, 1963, II, ss. 207, 208, (Erişim: 8.5.2011); AJIL, 1964, s. 285; Willoughby, s. 81; Vamvoukos, s. x1. Kelsen çoğu yazarın böyle kabul ettiğini belirtir. Kelsen, *Principles ...*, s. 498 dn. 79.

⁴⁷ Hill, s. 17.

⁴⁸ Çalışkan, *The Development ...*, s. 25; Haraszti, ss. 47-48. İran-ABD Talepler Mahkemesi ilkenin hukukun bir kaynağı olarak yararlı olabileceğini düşünmüştür. Çalışkan, *The Development ...*, s. 25.

⁴⁹ Hill, s. 17; Çalışkan, *The Development ...*, s. 24. *Rebus sic stantibus* uluslararası yatırımla ilgili bir hukuk genel ilkesidir. Aynı Yer.

Talepler Mahkemesi (*Iran-United States Claims Tribunal*) de bu yönde tutum almıştır.⁵⁰ Yine ilke uluslararası örf ve adet hukukunun bir parçası olup,⁵¹ bu özelliği doğal olarak VAHS öncesinden itibarendir.⁵² Zira ilke uluslararası uygulamada yüzyıllardır vardır.⁵³

Andlaşmalar hukukuna dönük çeşitli uluslararası hukuk belgelerinden ilki olarak belirtebileceğimiz Londra Bildirisi'dir. William Hall 1880'de, Bildiri'de benimsenen ilkeyi "tartışılmaz" bulmuştur.⁵⁴ Pek çok zaman uygulanmış olan *rebus sic stantibus* ilkesi çok taraflı⁵⁵ -Villiger'e göre sadece süre belirtilmemiş andlaşmalara uygulanmakla birlikte- andlaşmalarca tanınmıştır.⁵⁶ Örneğin ilke, 1919 tarihli Versay Andlaşması'nın 31. ve 435. maddelerinde tanınmıştır.⁵⁷ 20.2.1928 tarihli Havana Sözleşmesi'nin 14. ve 15. maddeleri andlaşmaların sonlandırılmasını ele alır. Madde 14/g, "uygulama imkânsız olduğunda" andlaşmaların yürürlüğünün durdurulabileceğini belirtir. Ancak bu Sözleşme'de *rebus sic stantibus* ilkesi açıkça zikredilmez, kabulü veya reddi yapılan tanımlara bağlıdır. Nitekim Bolivya'nın bu fıkrayı yorumuna göre, bir andlaşma:

Andlaşma için temel nitelikte olan veya andlaşmanın kaynağını oluşturan durumlar veya şartlar esaslı bir şekilde değiştiğinde; onun uygulanması durumların doğasına aykırı hale geldiğinde; andlaşma, bir devletin varlığı, bağımsızlığı veya değeriyle çelişir hale geldiğinde; refah veya ticaretine zarar verici hale geldiğinde⁵⁸

---

⁵⁰ Çalışkan, *The Development ...*, s. 26.

⁵¹ Elias, ss. 119-122; Fatsah Ouguerouz, *The African Charter on Human and People's Rights: A Comprehensive Agenda for Human Dignity and Sustainable Democracy in Africa*, The Hague: Kluwer, 2003, ss. 447-448; Waldron, s. 168; Koeck, s. 101; Vinod K. Lall and Danial Khemchand (Ed.), *Encyclopaedia of International Law*, New Delhi: Anmoll Publications, 1997, s. 3.

⁵² Waldron, s. 168.

⁵³ Art. 59, CLT, 1st Ses., 64th, 1968, s. 376, pr. 70.

⁵⁴ Bederman, s. 20.

⁵⁵ Hill, s. 17. İlkenin büyük çok taraflı andlaşmalarda uygun olduğu (Garner, "Revision ...", s. 327) görüşüne karşılık, *rebus sic stantibus* ilkesinin çok taraflı sözleşmeler için muhtemel olmadığı, onun özel ve sınırlı amaçları olan ve sınırlı sayıda taraflı olan çok taraflı sözleşmelerle bağlantılı olduğu ileri sürülmüştür. Art. 22, YILC, 1957, II, s. 62, pr. 165.

⁵⁶ Aust, *Handbook ...*, s. 97; Garner, "Revision ...", s. 327; Villiger, s. 767.

⁵⁷ Garner, "Revision ...", ss. 327-328. Fransa, Versay Andlaşması m. 435/2'nin *rebus sic stantibus* ilkesinin uygulaması olduğunu belirtmiştir. Hill, s. 24.

⁵⁸ M. O. Hudson, *4 International Legislation*, s. 2385'ten Hill, s. 25.

askıya alınabilmelidir. Aynı Sözleşmenin 15/1. maddesi “onu oluşturan şartların ortadan kalkması koşuluyla bir andlaşmanın kadük olması” sonucunu öngörmektedir.⁵⁹ *Rebus sic stantibus*un varlığına kanıt olabilecek uluslararası hukuk belgelerine dair belirtilebilecek temel belge VAHS’dir. Bu belge m. 62’de ilkeye yer vererek varlığını kabul ettiği gibi, onu yazılı uluslararası hukukun bir parçası haline getirmiştir.

Pek çok uluslararası yargı kararı ilkenin varlığını kabul etmektedir. USAD onun varlığını kerhen de olsa tanımıştır.⁶⁰ USAD, 1923’teki Uyruluk Kararnameleriyle ilgili danışma görüşünde şu gözlemlere yer vermiştir:

Sözlü demeçler sırasında ortaya konulduğu gibi, Fransız iddiasına göre, belirsiz bir süre için yapılan bu andlaşmalar, *clausula rebus sic stantibus* fıkrası olarak bilinen ilke bağlamında çökmüştür çünkü Fransız yasamasına uygun olarak hukukî bir rejimin oluşturulması, onun kapitülasyon rejimini *var olma* nedeninden yoksun bırakan yeni bir durum yaratmıştır.⁶¹

Uluslararası bir uyuşmazlık olan İngiliz-Mısır Andlaşması uyuşmazlığında, ilkenin sakıncaları üzerinde durulmasına karşılık onun varlığı hiç tartışma konusu yapılmamıştır.⁶² Bu, ilkenin VAHS’de kabul edilmesinden daha 22 yıl önce bile varlığının tartışma yapılamayacak kadar kabulüydü. UAD ilkenin varlığını daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Divan, Balıkçılık davalarında ilkeyi açıkça kabul etmiştir:

Uluslararası hukuk, tarafların bir andlaşmayı kabul etmesini belirleyen şartlardaki esaslı bir değişikliğin, andlaşmayla üstlenilen yükümlülüklerin ölçüsünün aşırı bir değişimiyle sonuçlanması durumunda bazı koşullar altında, etkilenen tarafa andlaşmanın sona erdirilmesini veya askıya alınmasını dile getirme hakkı verebileceğini kabul eder. Bu ilke ve ona konu olan şartlar ve istisnalar, birçok

---

⁵⁹ Villiger, s. 767.

⁶⁰ Slomanson, s. 371.

⁶¹ Uyruluk Kararnameleri (*Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco*) Davası, “Advisory Opinion of 7 February 1923”, *Permanent Court of International Justice*, Ser. B, No. B04, s. 29, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_B/B_04/Decrets_de_nationalite_promulgues_en_Tunisie_et_au_Maroc_Avis_consul_tatif_1.pdf, (Erişim: 5.7.2012); Hill, s. 24.

⁶² *Art. 44*, YILC, 1963, II, s. 209, pr. 5; AJIL, 1964, s. 287.

bakımdan şartlardaki değişiklik üzerine bir andlaşma ilişkisinin sona erdirilmesi ile ilgili mevcut örf ve adet hukukunun bir kanunlaştırması olarak dikkate alınabilen, Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 62. maddesinde oluşturulmuştur.⁶³

Avrupa Topluluğu Adalet Divanı (ATAD) da A. Racke GmbH & Co. v. Hauptzollamt Mainz Davası'nda *rebus sic stantibus* ilkesinin Topluluk'u bağlayıcı olduğuna karar vermiştir.⁶⁴ Konu Rus Tazminatı Davası'nda da ele alınmıştır.⁶⁵ İran-ABD Talepler Mahkemesi, Talepler Uzlaşma Bildirisi'nin V. Maddesinde ilkeyi tanımıştır.⁶⁶

Ulusal mahkemeler, *rebus sic stantibus*un hem uluslararası hukukta hem de özel hukuklarında uygunluğunu çoğunlukla tanıdılar. Örneğin Hooper v. United States (1887, ABD), Lucerne v. Aargau (1882, İsviçre), Bremen v. Prusya (1925, Almanya)⁶⁷ ve Türkiye'de altta belirtilen pek çok dava.

---

⁶³ Balıkçılık (*Fisheries Jurisdiction*) (B. Kralık/İzlanda) (*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland*) Davası, "Judgment of 2 February 1973", "Jurisdiction of the Court", *International Court of Justice*, s. 18, pr. 36, <http://www.icj-cij.org/docket/files/55/5749.pdf>, (Erişim: 5.7.2012), (Bundan sonra: Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası); Balıkçılık (Almanya/İzlanda) (*Federal Republic of Germany v. Iceland*) Davası, "Judgment of 2 February 1973", "Jurisdiction of the Court", *International Court of Justice*, s. 63, pr. 36, <http://www.icj-cij.org/docket/files/56/10713.pdf>, (Erişim: 5.7.2012), (Bundan sonra: Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası; Elias, s. 122. Balıkçılık davaları s. 196'da ayrıntılı olarak işlenecektir.

⁶⁴ A. Racke GMBH and Co. v. Hauptzollamt Mainz Davası, Case C-162/96, *Court of Justice of the European Communities*, 16 June 1998, pr. 46, <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=43934&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=121705>, (Erişim: 6.3.2013), (Bundan sonra: A. Racke Davası); Verwey, s. 148. A. Racke Davası, s. 208'de ayrıntılı olarak işlenecektir.

⁶⁵ Hill, ss. 23-24.

⁶⁶ İran-ABD Talepler Mahkemesi (*Iran-US Claims Tribunal*), "Talepler Uzlaşma Bildirisi (*Claims Settlement Declaration*)", 19 January 1981, s. 5, <http://www.iusct.net/General%20Documents/2-Claims%20Settlement%20Declaration.pdf>, (Erişim: 1.8.2012), (Bundan sonra: İran-ABD, Talepler Uzlaşma Bildirisi); Çalışkan, *The Development ...*, s. 25. Ayrıca "Mahkeme'nin Usul Kuralları" "Madde 33: Uygulanabilir Hukuk" bünyesinde de tanımıştır. İran-ABD Talepler Mahkemesi, "Tribunal Rules of Procedure", 3 May 1983, <http://www.iusct.net/General%20Documents/5-TRIBUNAL%20RULES%20OF%20PROCEDURE.pdf>, (Erişim: 1.8.2012), (Bundan sonra: İran-ABD, Usul Kuralları). Hakem Heyeti'ndeki hakemler tanımıştır. Houtte, s. 111.

⁶⁷ Art. 44, YILC, 1963, II, s. 207; AJIL, 1964, s. 285; Hill, s. 17. Hooper v. United States, Lucerne v. Aargau, Lepeschkin v. Gosweiler and Co. (1923), Bremen v. Prussia, Rothschild and Sons v. Egyptian Government (1925) ve Thurgau v. St. Gallen (1928) davaları hakkında geniş bilgi için bkz. Hill, ss. 19-23. Ulusal mahkeme kararları, uluslararası hukukun pek çok kavramının ulusal hukuktakiyle benzer olduğu ve ondan türediği görüşü nedeniyle önemlidir. Nitekim UAD Statüsü'nün 38/Id maddesi, "... muhtelif milletlerin adli kararları..."nı uluslararası hukukun kaynağı kabul etmektedir.

Uluslararası uygulamada, ilkeye devletler tarafından başvurulmuştur. Devletlerarasındaki dört tür uyuşmazlıkta kullanılmıştır: 1) Bir devletin ilkeyi ismen zikrettiği uyuşmazlıklar, 2) Devletin ilkeyi ismen zikretmediği ancak kendini haklı gösterecek tarzda şartlardaki değişiklik ilkesini ileri sürdüğü durumlar, 3) Devletin ne ismen ilkeyi ne de genel bir şartlarda değişiklik teorisini dile getirdiği, fakat kesin ve somut şart değişikliğinde ilkenin andlaşma yükümlülüklerini değiştirmeyi haklılaştırdığını kabul ettiği uyuşmazlıklar, 4) Bir devletin üstteki yöntemlerden hiçbirini kullanmadığı ancak uluslararası hukukçuların devletin *rebus sic stantibus* ilkesini dile getirmede haklı olduğunu iddia ettiği uyuşmazlıklar.⁶⁸ Bugün devletler ilkeyi nadiren reddetmelerine karşılık, çoğunlukla ona bel bağlamaktadırlar.⁶⁹

Uluslararası hukukla ilgili yazarlar, düşünürler, devlet adamları gibi muhtelif etkili ve yetkili kişilerin görüşleri ilkenin kabulünün diğer kanıtlarındandır. Uluslararası hukukçularca kabullenilmiştir.⁷⁰ 1960'larda VAHS'nin maddelerini hazırlayan taslak komitesi ve UHK biraz da endişeli bir şekilde belirtmektedir ki, "*Hemen hemen tüm çağdaş yazarlar, bununla birlikte gönülsüzce, genel olarak rebus sic stantibus öğretisi olarak söylenen ... ilkenin uluslararası hukuktaki varlığını kabul etmişlerdir.*"⁷¹ Böylece uluslararası hukukun en önemli yazarlarından olan H. Lauterpacht başta olmak üzere pek çoğu, olumsuzluklarına rağmen ilkenin varlığını kabul ederken onun hukukîliğine de vurgu yapmış olmaktadır. Günümüzde ise Waldron, ahde vefanın bütünleştirici yapısal ilkesiyle çelişmesi nedeniyle ilkenin uluslararası hukuktaki varlığını reddeden tartışmalara dikkat çekmektedir. Bununla birlikte o, ilkenin andlaşma temelli istikrar rejimini bozmayacağını belirterek ilkeyi kabule yanaşır.⁷² *Rebus sic stantibus* ilkesinin gönülsüzce kabullenildiğinin belirtilmesine karşılık, andlaşmaların onu imzalayanları esaret altına alacak, geleceklerini ve gelişimlerini olumsuz etkileyecek, varlıklarını

---

⁶⁸ Hill, s. 26.

⁶⁹ Binder, ss. 912-913.

⁷⁰ Art. 59, CLT, 1st Ses., 64th, 1968, s. 376, pr. 70; Koeck, s. 102.

⁷¹ Art. 44, YILC, 1963, II, ss. 80, pr. 1, ve 207, pr. 1; AJIL, 1964, s. 284; Castel, s. 926; Epps, s. 82; Slomanson, s. 371; Boczek, s. 327; Geiger, s. 85.

⁷² Waldron, s. 169; Bennett and Roughan, ss. 513-514.

devam ettirmelerini önleyecek kadar katılaşması karşısında *rebus sic stantibus* ilkesini hukukun tıkanıklığını açan olumlu bir araç olarak, memnuniyetle kabullenen çok sayıda hukukçu, hükümet vb. vardır.⁷³ İlkenin kabulüne ilişkin değişik görüşlere farklı bir bakış da Garner'in şu ifadesidir:

Bugün yaygın olan andlaşmaların geçerlilik sürelerinin nispeten daha kısa zaman süreleriyle sınırlanması, andlaşmanın feshedildiğinin açıklanması hakkının tanınması ve andlaşma maddeleri arasına andlaşmanın gözden geçirilmesi ile ilgili bir hüküm konulması uygulamaları, *rebus sic stantibus* kuralının altında yatmakta olan ilkenin gerekliliğinin bir kabulüdür.⁷⁴

En eskilerden günümüzde olanlarına kadar pek çok düşünür aynı zamanda bir adalet sorunu olarak *rebus sic stantibus* ilkesini tanımıştır.⁷⁵ Belirtmek gerekir ki uluslararası hukukla ilgili yazarların görüşleri devletleri etkilemiştir. Devletler pek çok durumda andlaşma yükümlülüklerinden kurtulmanın gerekçesi olarak yazarlara dayanma yoluna gitmişlerdir.⁷⁶ Çok sayıda devlet adamı da *rebus sic stantibusu* tamamen tanımış ve savunmuştur. Örneğin Almanya Başbakanı Otto Von Bismarck, “*rebus sic stantibus* kaydının, yürürlüğe giren tüm andlaşmalarda zımnen var olduğunu” belirtir.⁷⁷ BM Genel Sekreteri de uluslararası hukukta ilkenin varlığını tamamen kabul etmiştir.⁷⁸

Neticede ilkenin genel olarak uluslararası uygulamada varlığı ve haklılığı tanınmaktadır. Varlığına ilişkin olarak geçen yüzyılın başlarında mevcut olan tartışmalar ve şüpheler bugün pek çok mahkeme kararları, uluslararası hukuk belgeleri gibi kanıtlarla izale olmuştur. Bilhassa VAHS m. 62 varlığına ilişkin en güçlü kanıtı sunar.

---

⁷³ Oppenheim, Roxburgh (Ed.), s. 689; Shotwell, ss. 48-49.

⁷⁴ Garner, “Revision ...”, s. 314.

⁷⁵ Fuehr, s. 136.

⁷⁶ Hill, s. 17.

⁷⁷ Otto Von Bismarck, *Düşünceler ve Hâtıralar II*, Çev.: Nijad Akipek, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 368; Otto Von Bismarck, *The Man and The Statesman*, Vol. 2, London: Smith, Elder & Co., 1898, s. 280; Fuehr, ss. 136, 141.

⁷⁸ Art. 44, YILC, 1963, II, s. 209, pr. 5; Castel, s. 929; AJIL, 1964, s. 287. Dönemin BM Genel Sekreteri U Thant'tır.

İkinci kesimdekiler, ilgili olması itibarıyla, “Hukukîlik Tartışması”nda incelenecektir. Üçüncü kesimdekiler ise, ilkenin netliğinin olmadığı yaklaşımındadırlar. Bunlara göre ilke hiçbir zaman açıkça reddedilmemiş veya inkâr edilmemiştir.⁷⁹ Açıkça kabul edilmediği müddetçe ilkenin tanınmasından kaçınılmaktadır. İkinci bir unsur da onun uygulanabilirliğine ilişkindir. Uluslararası mahkemeler, varlığını açıkça reddetmezken, onun eldeki verilere uygulanamazlığı nedeniyle onu uygulamaktan pek çok kez kaçınmışlardır.⁸⁰ Geneli incelendiğinde ilkeyi savunur bir tavırda olmayan H. Lauterpacht, “yasadışı unsurları ortadan kaldırdığında geride hâlâ yasal bir posa kaldığını” belirtir.⁸¹

2. Hukukîlik Tartışması

İlkenin hukukîliğine ve uluslararası hukuktaki kimliğine yönelik tartışmalar vardır. Bu hususta esas olarak, ilkenin hukukîliğine ve uluslararası hukuktaki yerine olumsuz bakan ve tersine onu hukukî bir ilke olarak değerlendiren iki yaklaşım vardır.

İlk yaklaşımdakiler, ilkeye olumsuz bakanlardır. Bazıları uluslararası hukukça tanınmadığı, bunun bir uluslararası hukuk ilkesi olmaktan ziyade uluslararası politikanın bir kavramı olarak ona ait olduğunu ileri sürmektedirler. *Rebus sic stantibus* uluslararası hukukun genel olarak kabul edilmiş bir ilkesi olmamıştır.⁸² *Rebus sic stantibus*un bir uluslararası hukuk kuralı olduğu reddedilmektedir.⁸³ Başlarda, uluslararası alanda geçerliliğinin çok az olduğu, mahkemelerce kabul edildiği örneklerin ya çok az

---

⁷⁹ A. M. Graham, “The Effects of Domestic Hostilities on Public and Private International Agreements: A Tentative Approach”, *Western Law Review*, Vol. 3 (1964), s. 135; Kelsen, *Principles ...*, s. 498 dn. 79.

⁸⁰ Kelsen, *Principles ...*, s. 498 dn. 79; USAD’ın tutumu hakkında bkz. Raportör’ün 1 Nolu Notu. The American Law Institute, *Restatement of the Law, Second, Foreign Relations Law of the United States*, Minnesota: American Law Institute Publishers, 1965, s. 468.

⁸¹ Garner, “Revision ...”, ss. 318-319.

⁸² Dong Wang, *China’s Unequal Treaties: Narrating National History*, Lanham: Lexington Books, 2005, s. 47; Bullington, s. 160.

⁸³ Garner, Heinrich Lammasch ve B. Schmidt’in bu görüşte olduğunu belirtir. Garner, “The Doctrine ...”, s. 511 dn. 10; Kelsen, *Principles ...*, s. 498.

olduğundan ya da hiç olmadığından hareketle hukukî bulunmamaktaydı.⁸⁴ İki dünya savaşı arası dönemdeki bir eleştiri ilkenin yazılı uluslararası hukukun bir parçası olmadığı, metin yazarlarının bir ilkesi olduğu, olsa olsa uluslararası hukuka teklif edilen bir ilke olabileceği yönündeydi.⁸⁵ İlkenin bir uluslararası hukuk kuralı olup olmadığı uluslararası hukukçular arasında tartışmalıydı. Yazarların büyük çoğunluğu onu bir uluslararası ahlâk ve kamu politikası ilkesi olarak tanımışlardı.⁸⁶ Örneğin H. Lauterpacht onu en azından “ahlâkî açıdan meşrulaştırılabilir bir politika kuralı”⁸⁷ şeklinde tanımlayarak bu sınıfta yer alır.

Londra Bildirisi’nde, “andlaşma taraflarının rızası olmadan hiçbir devletin yükümlülüklerinden tek yanlı kurtulamayacağı ve andlaşmanın hükümlerini değiştiremeyeceği”nin teyidinin *rebus sic stantibus*un açık reddi olduğu görüşünde olan Kelsen, devletlerin andlaşmalara uymamak için değişen şartlara atıfta bulunmasının onun yazılı uluslararası hukukta bir kabulü olmayıp olsa olsa uluslararası hukukun ihlâli olarak yorumlanabileceğinin altını çizmektedir. Herhangi bir uluslararası mahkemece kayıtsız şartsız benimsenip uygulanmamış olmasını bu reddiyenin güçlendirici unsuru olarak eklemiştir.⁸⁸ Anlaşıldığı üzere Kelsen, bir kısmı üstte bahsedilen, döneminden önceki mahkeme kararlarını *rebus sic stantibus*un tanınması olarak kabul etmemektedir. Örneğin sıklıkla sözü edilen Serbest Bölgeler Davası’nda USAD’ın tutumunun ilkenin uygulamasını haklı çıkarmadığını varsayar.⁸⁹

Değişen şartlardan dolayı bir andlaşmanın hükümlerinin değiştirilebilmesi tarafların rızasına bağlıysa ilkeye ihtiyaç yoktur. Rıza unsuru bir nevi ilkenin reddi anlamına gelir.⁹⁰

---

⁸⁴ Lauterpacht, *Private Law Sources and Analogies of International Law*, 167 vd.; Brierly, *The Law of Nations*, 168 vd.; ayrıca makalesi “Some Considerations on the Obsolescence of Treaties,” *Grotius Society Transactions*, Vol. 11 (1925), 13 vd’den Garner, “Revision ...”, s. 318.

⁸⁵ Garner, “Revision ...”, s. 318.

⁸⁶ Garner, “The Doctrine ...”, s. 511.

⁸⁷ Lauterpacht, *Private ...*, ss. 167 vd. ve 301’den Garner, “Revision ...”, ss. 318-319.

⁸⁸ Kelsen, *Principles ...*, s. 498.

⁸⁹ Kelsen, *Principles ...*, s. 498, 498 dn. 79.

⁹⁰ Fassbender, ss. 172-173 dn. 28.

Gutteridge 1980 tarihli makalesinde, ilkenin asla tanınmamış olması nedeniyle uluslararası uyuşmazlıklarda kanıt olarak kabul edilmediğinden hareketle, uygar milletlerin genel bir ilkesi olarak benimsenmesinin zorluğuna işaret etmiştir.⁹¹ Çünkü ilke asılsız ve önemsiz bir hayal ürünü olarak görülmektedir.⁹²

İlkenin reddine ilişkin bir yaklaşım da onun tamamen reddedilmesi olmayıp, bazı yönlerinin reddine ilişkindir. Örneğin İsviçre bir andlaşmanın sona erdirilebilmesi hakkının varlığını uluslararası hukukta reddetmiştir.⁹³

Bu yaklaşımlar ilkenin varlığının reddinden ziyade onun uluslararası hukukta zararlı olduğuna ve uygulanmaması gerektiğine işaret etmektedirler. Varlığının inkârı veya onun yok hükmünde sayılmasından ziyade etkisinin yokluğu kastedilmektedir zannındayız. Doğaldır ki çok önceleri ilke, uluslararası hukukun bir parçası olarak görülmemekteydi. Üstteki görüşlerin çoğunun VAHS'den önceki dönemlere ait oldukları düşünüldüğünde, haklılık payını kabul etmek gerekmektedir.

İkinci ve genel yaklaşıma göre *rebus sic stantibus* ilkesi hukukîdir.⁹⁴ Önceki başlıklarda bahsedilen durumlar onun hukukîliğini teslim etmektedir. *Rebus sic stantibus* bir uluslararası hukuk ilkesidir. Daha iki dünya savaşı arası dönemde bile hatırı sayılır uluslararası hukukçular onu bir uluslararası hukuk kuralı olarak değerlendirmekteydiler.⁹⁵ VAHS'nin taslak maddelerinin UHK'deki görüşmelerinde de bu görüş var idi. İsviçre temsilcisi Rudolf L. Bindschedler, temsilciliğinin *rebus sic stantibus* ilkesinin genel çağdaş uluslararası hukukun bir parçasını oluşturduğu düşüncesini taşıdığından bahsetmiş,⁹⁶ Afganistan temsilcisi Abdul Hakim Tabibi, ilkenin uluslararası hukukta uzun süredir kabul edilmiş olduğuna dikkat çekmiştir.⁹⁷ Bugünkü

---

⁹¹ Gutteridge, ss. 18-19.

⁹² Koeck, s. 96.

⁹³ Art. 44, YILC, 1963, II, ss. 208-209, pr. 4; AJIL, 1964, s. 286.

⁹⁴ Houtte, s. 111; Lauterpacht, *The Development ...*, s. 86; Wright, s. 68.

⁹⁵ Garner, "Revision ...", s. 318. Garner, bunlara Genet, Radoikovitch ve Noel Baker'ı saymaktadır. Garner, "Revision ...", s. 318 dn. 8.

⁹⁶ Art. 59, CLT, 1st Ses., 63rd, 1968, s. 368, pr. 26, (Erişim: 29.7.2012); Koeck, s. 102.

⁹⁷ Art. 59, CLT, 1st Ses., 64th, 1968, s. 373, pr. 27; Koeck, s. 102.

yaklaşım onun bir örf ve adet kuralı⁹⁸ ve uluslararası hukukun kesin bir parçası olduğu yönündedir.

Son söz olarak, ilkenin doğuş ve gelişme aşamalarında uluslararası hukuktaki varlığına yönelik güçlü muhalefet vardı. Örneğin Bederman 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ortalarına kadarki süreç yazarlarınca hiçbir şekilde hukukî bir ilke olarak tanınmadığını belirtir.⁹⁹ Bu güçlü muhalefet ilkenin gelişimi tamamlandıkça azalmıştır. Reddedenler önceki yüzyılda fazlayken bu konumda olanların günümüzde sayısının nispeten azlığı dikkati çekmektedir. VAHS sonrasında, bilhassa günümüzde, olumsuz görüştekilerin savunucularının önemli derecede azaldığı muhakkaktır.

İlkenin hukukî doğasına ilişkin de uluslararası hukukçular arasında farklılıklar vardır. Özel Raportör Fitzmaurice'ye göre, bu konuda üç temel görüş vardır:

Birincisi *rebus* ilkesini andlaşmaların bazı durumlarda sona ermesi gerektiği ya da onun süresinin bazı şartların devamına bağlı olması gerektiği yönünde tarafların varsayılan beklentilerinden ortaya çıkan zımnî andlaşma terimine dayandırır. İkinci teoriye göre, ilke nesnel bir hukuk kuralıdır, herhangi bir zımnî andlaşma terimine değil, *ab extra* ve bazı şartlardaki değişikliğin bir tarafa sürekli bir andlaşmayı sonlandırma hakkı vereceği sonucuna sahip olan bazı olaylardan doğal olarak çıkan bir sonuçtur. Üçüncü teori, ilk ikisinin paylaştığı şeye bağlıdır. Bu teoriye göre, *rebus sic stantibus* ilkesi nesnel bir hukuk ilkesidir fakat o andlaşmanın içine, andlaşmanın şartlarda esaslı bir değişiklik olması durumunda sona ereceği sonucunu ortaya koyan bir madde ekleyerek işler.¹⁰⁰

İlki klasik ve baskın görüşü, ikincisi ise çağdaş görüşü temsil etmektedir. Fitzmaurice şu nedenlerden dolayı ikincisini yeğlemektedir: 1) Bu tür bir konuda tarafların niyeti kavramı daha çok bir kurmacadır. 2) Eğer taraflar sorunla ilgili bir amaç taşıdıysa ve andlaşmada bu belirtilmişse veya böyle bir amacın varlığı andlaşmadan çıkarılıyorsa o zaman *rebus sic stantibus*a başvurmaya gerek yoktur. Andlaşma onun kendi yorumu ve sonucu olarak zaten sona erecektir. 3) Sözlü bir maddeye başvuru,

---

⁹⁸ Örneğin Özersay, s. 380.

⁹⁹ Bederman, s. 8.

¹⁰⁰ Art. 23, YILC, 1957, II, s. 58, pr. 146.

andlaşmaların zorlayıcı gücünden dolayı çok tehlikelidir, zira kapalı yoruma göre, sayısız değişikliklere yol açabilir. Bu bir Truva atıdır. 4) *Rebus sic stantibus* ilkesini nesnel bir hukuk kuralı olarak ve mutlak andlaşmaların yargıcın talep ettiği özel bir istisna ile uzlaşıldığı bir araç olarak dikkate almak tercih edilebilir.¹⁰¹

Fitzmaurice'ye göre *rebus sic stantibus*un hukukî karakterinde iki husus vardır: 1) bozma, yani andlaşma amaçlarını gerçekleştirmenin imkânsızlığı ve 2) her iki taraf için andlaşma yükümlülüğünün esaslı olan durumların değişmesi veya yok olması.¹⁰² Bu doğrultuda, andlaşmanın amacı ile tarafların güdeleri arasında bir ayırım yapmak gerekir. Ancak bu ayırımı yapmak bazen güç olmakla birlikte hukuken onlar daima ayrıdır.¹⁰³

UHK'nin 15. Oturumu'nun (1963) Özel Raportörü Waldock ise, çeşitli kuramlar içinde özellikle üçünü incelemektedir:

İlk kurama göre tarafların, bazı şartların devamlılığını andlaşmanın devamının temeli olarak gördükleri, bu şartlarda esaslı değişiklik olduğunda andlaşmanın da sona erecek imalı bir şarta maruz kalmasını amaçladıkları varsayılır.¹⁰⁴

İkincisine göre, uluslararası hukukun, taraflar üzerine, şartlarda esaslı bir değişiklik olduğunda bir tarafın andlaşmayı sona erdirmeye yetkili kıldığını belirten nesnel bir hukuk kuralı dayattığı düşünülür.¹⁰⁵

İlk ikisinin karışımı olan üçüncü kurama göre *rebus sic stantibus*, tarafların niyetlerini dikkate almaksızın, şartlarda esaslı değişiklik olması durumunda andlaşmayı sona erdirecek olan örtük koşullu bir uluslararası nesnel hukuk kuralıdır.¹⁰⁶ Waldock, selefi gibi, bu kuramın bir kenara bırakılması, ama UHK'nin ilkinden çok ikinci kurama dayanması gerektiği görüşündedir. Bir başka ifadeyle, *rebus sic stantibus*un andlaşmayı zımnî bir koşula konu yapan tarafların ilk niyeti varsayımından çok nesnel bir hukuk kuralı olduğu görüşü. 1960'lardaki eğilim, zımnî terimi, ahde vefa kuralıyla birlikte

¹⁰¹ Art. 21, YILC, 1957, II, s. 59, pr. 149.

¹⁰² Art. 21, YILC, 1957, II, s. 60, pr. 153.

¹⁰³ Art. 21, YILC, 1957, II, ss. 60-61, pr. 154.

¹⁰⁴ Art. 22, YILC, 1963, II, s. 82, pr. 7.

¹⁰⁵ Art. 22, YILC, 1963, II, ss. 82-83, pr. 7.

¹⁰⁶ Art. 22, YILC, 1963, II, s. 83, pr. 7.

şartlardaki esaslı bir değişikliğin sonucunda andlaşmaların sona ermelerini uzlaştırmak için bir kurmaca olarak dikkate almaktır. Ancak kurmaca arzu edilmeyen bir durumdur, *rebus sic stantibus* tarafların niyetine bağlı hale getirerek, öznel yorumlara ve suiistimallere davetiye çıkarır. Bu nedenle ki birçok çağdaş yazar ve UHK, zımnî terim kuramını reddeder ve onu nesnel bir hukuk kuralı olarak şekillendirirler.¹⁰⁷ Nitekim her iki raportör de bu yönde tutum sergilemişlerdir.

3. Süreli-Süreklî Andlaşmalar Tartışması

Rebus sic stantibus ilkesinin ne tür andlaşmalarda mündemiç olduğu tartışılmalıdır. Bir görüş, süre belirtilmeyen, süreklî andlaşmalara has olduğu yönündedir. VAHS'nin imzalandığı zamanlarda bu konuda fikir birliği fazlaydı.¹⁰⁸ VAHS öncesinde de *rebus sic stantibus*un sadece daimi andlaşmalarda geçerli olduğu konusunda bir fikir birliği vardı. İlkenin diğer andlaşmalarda var olma nedeninin olmadığı görüşü hâkimdi. Çünkü, genel algıya göre, ilke süreklilikten doğan sorunların çözümü için vardı.¹⁰⁹ Uluslararası hukuk alanındakilerin çoğu, 1928 tarihli Havana Sözleşmesi'nin 15. maddesinde olduğu gibi, *rebus sic stantibus*un uygulamasını süreklî andlaşmalarla sınırlandırır.¹¹⁰ Uyruluk Kararnameleri Davası'nda, Fransa'nın süreklî andlaşmaların ilke kapsamında her zaman sonlandırmaya konu olabileceğini belirtmesi bu doğrultuda verilebilecek bir örnektir.¹¹¹

Ancak her iki raportör de uluslararası camiada var olduğunu ifade ettiği bu genel kabule sıcak bakmamıştır. Fitzmaurice, UHK'ye sunduğu raporunun 21. maddesinin son fıkrasında şöyle demektedir: “4. Nesnel bir hukuk ilkesi olan *rebus sic stantibus*, bütün

---

¹⁰⁷ Art. 22, YILC, 1963, II, s. 83, pr. 8; Art. 44, YILC, 1963, II, s. 209, pr. 7; AJIL, 1964, s. 288.

¹⁰⁸ Art. 22, YILC, 1963, II, s. 83, pr. 8-9; Uyruluk Kararnameleri Davası'nda Fransa (Art. 22, YILC, 1963, II, s. 81, pr. 4) ve Çin ile 1865 Andlaşması uyuşmazlığında Belçika bu görüştedir. Vamvoukos, ss. 90, 92. Geçmişte böyle kabul edilmekteydi. Castel, s. 930; Kennedy, s. 59 dn. 134.

¹⁰⁹ Art. 21, YILC, 1957, II, s. 62, pr. 159.

¹¹⁰ Art. 22, YILC, 1963, II, s. 83, pr. 9.

¹¹¹ Art. 22, YILC, 1963, II, ss. 81 pr. 4; Art. 44, YILC, 1963, II, s. 208, pr. 4; AJIL, 1964, s. 285.

süresiz andlaşmalarda ima edildiği ve şartlarda esaslı bir değişiklik olması durumunda onları belirleyici olduğu yönünde bir hüküm içermez.”¹¹² Waldock ve UHK de ilkenin sadece sürekli andlaşmalara uygulanabileceği görüşünü kabul etmemektedir. Bunlara göre, *rebus sic stantibus* ilkesinin kısa süreli andlaşmalardan dışlanması doğru değildir. Zira kısa süreli andlaşmaların yürürlükte olduğu zamanlarda da esaslı değişiklikler vuku bulabilir. Geçen yüzyılın afet niteliğindeki olayları kısa sürelerde de köklü değişiklikler olabileceğini göstermiştir. Üstelik bir kitap da,¹¹³ ilkenin uygulamada sadece sürekli andlaşmalara has olmadığı görüşünü desteklemektedir. Sınırlı süredeki bazı andlaşmalar da ilkeye eşdeğer yapılar barındırmaktadır. *Rebus sic stantibus* süreli andlaşmalar için de dile getirilmiştir. Örneğin 14.12.1932 tarihli Fransız Ulusal Meclisi Kararı’nda, 1926 tarihli Fransız-Amerikan savaş borçları andlaşmasına atfen *rebus sic stantibus*a açık bir başvuru vardır. Bunlardan hareketle Raportör, *rebus sic stantibus*un nesnel bir hukuk kuralı kabul edilmesi halinde sürekli veya süreli andlaşmalar ayırımına gerek kalmayacağını beyan etmiştir.¹¹⁴ Bu görüş, onun tüm andlaşmalarda zımnen var olduğunu savunur.¹¹⁵ Bu andlaşmalarda ilke bozucu (infisahi) şart niteliğinde olup, andlaşmayı sona erdirir.¹¹⁶

İlke, 1950’li yıllarda sadece daimi andlaşmalara uygulanabileceğinden, günümüzde süre bakımından her andlaşmaya uygulanabileceğine yönelik bir evrim geçirmiştir. Bugünkü eğilim ne her andlaşmada ne de sürekli andlaşmalarda mündemiç olduğudur, aksine, onun nesnel bir hukuk ilkesi olarak dikkate alındığıdır. Bununla birlikte, ilkenin sürekli andlaşmalara daha uygun olduğu görüşü hâlâ pek çoklarınca kabul edilmektedir.

---

¹¹² Art. 21, YILC, 1957, II, s. 32, (Erişim: 4.11.2011).

¹¹³ C. Rousseau, *Principes généraux du droit international public*, tome I, s. 586’dan Art. 22, YILC, 1963, II, s. 83, pr. 10.

¹¹⁴ Art. 22, YILC, 1963, II, ss. 83-84, pr. 10; Art. 44, YILC, 1963, II, ss. 209-210, pr. 8; AJIL, 1964, ss. 288-289.

¹¹⁵ Örneğin Garner, “The Doctrine ...”, s. 509; Meray, *Devletler Hukuku*, s. 140. İlke ilk olarak bu anlamda belirmiştir. Vamvoukos, s. 186.

¹¹⁶ Meray, *Devletler Hukuku*, s. 140.

İlaveten *rebus sic stantibus*un yasa-andlaşmalara, sistem veya rejim kuran andlaşmalara ve belirli standart ve şartlara uymayı gerektiren andlaşmalara uygulanamayacağı veya uygulanmaması gerektiğine inanılmaktadır.¹¹⁷

B. İlkeye Yönelik Eleştiriler

1. Andlaşma Yükümlülüklerinden Tek Taraflı Kurtulunabileceği Algısı

İlkenin en temel sorunlarından birisi onun andlaşma yükümlülüklerinden kurtulmanın bir aracı olarak algılanmasıdır. *Rebus sic stantibus* ilkesine başvuran bir andlaşma tarafının gerçekte karşı tarafa olan yükümlülüklerinden kurtulma niyetinde olduğu düşünülmektedir.

Neden böyle bir algı oluşmuştur? İlk olarak, her sıradan şart değişikliğinde bile bu ilkeye başvurarak savlarını gerçekleştirme uğraşında olan hükümetler ve andlaşma tarafları bu düşüncenin oluşmasını perçinlemişlerdir. İkincisi, ilkeye hukukî olmanın yanında siyasî bir araç olarak başvurulması da bu olumsuz anlayışı artırmıştır. Üçüncüsü, bu ilkenin çıkış yeri bile başlı başına ilkeye şüpheyile bakılmasına neden olmuştur. Avrupa kaynaklı ilke Avrupa ve Batı dışı dünyada, Batılıların amaçlarını gerçekleştirmenin bir aracı olarak görülebilmştir. Örneğin Çinli Wang Yao-t'ien ilkeyi “Batılıların andlaşma yükümlülüklerinden kaçınmak için icat ettikleri moda bir buluş” olarak değerlendirmektedir.¹¹⁸ Son olarak, başkasının yapmış olduğu bir andlaşmanın yükümlülüklerinden kurtulma isteği olağan görülebilmektedir. Nitekim yenice bağımsız olan devletler, olumsuz miras yüklerinden kurtulmak için bu ilkeye başvurmuşlardır.¹¹⁹

---

¹¹⁷ Art. 22, YILC, 1957, II, s. 62, pr. 166.

¹¹⁸ Slomanson, s. 370.

¹¹⁹ Alfred De Zayas, “The Status of Guantánamo Bay and the Status of the Detainees”, *Law Review of the University of British Columbia*, Vol. 37, No. 2 (Spring 2004), s. 21.

Esasında *rebus sic stantibus* bir tarafı andlaşma yükümlülüklerinden tek yanlı ve keyfi olarak kurtaran bir ilke değildir.¹²⁰ Londra Bildirisi “andlaşma taraflarının rızası olmaksızın, ilkeye andlaşma yükümlülüklerinden kurtulmanın bir aracı olarak başvurulamayacağı” fikrini ortaya koymuştur.¹²¹ Yine, Gabcikovo-Nagymaros Davası’nda UAD, Macaristan’ın VAHS m. 62’ye dayanarak Slovakya ile olan andlaşma yükümlülüklerinden kurtulma çabalarına karşı çıkmıştır.¹²² Ayrıca, ilkenin temel işlevi, dürüstlük çerçevesinde, kendi iradesi dışındaki olaylardan dolayı tamamen dezavantajlı konumda olanı koruyarak dengeyi sağlama amacına hizmet etmesidir. Bu da siyasî değil hukukî araçlarla gerçekleştirilir.

Bir eleştiri de ilkenin hukukî sonuçlarına yöneliktir. Buna göre m. 62’de getirilen işlevler, kendilerini bağlayıcı bir andlaşmadan kurtarmak için devletlere sunulan uluslararası yasal araçlardır.¹²³ Böyle bir girişim daha çok siyasî ağırlıklıdır.

2. Niyet Unsuru

Niyet unsuru birkaç hususa işaret eder. İlki, tarafların andlaşmanın yapıldığı andaki düşüncelerini ifade eder. İkincisi, niyetin andlaşmaya ilişkin olması icap eder. Tarafların andlaşmayla ilgili olmayan niyetleri *rebus sic stantibus* ilkesi kapsamında değerlendirilemez. Son olarak, bu niyetlerin sonrası için de geçerliliğini devam ettirmesi gerekmektedir. Andlaşma var olduğu ve taraflar arasında uygulandığı müddetçe, tarafların baştaki düşüncelerinin varlığını ve geçerliliğini varsayıp kabul etmeleri durumudur. Dolayısıyla ilke, tarafların andlaşmanın başında tasarlamış oldukları yükümlülüklerini ortaya çıkarmaya yarayan bir yorum kuralıdır.¹²⁴

---

¹²⁰ Lissitzyn, “Stability ...”, s. 188.

¹²¹ Art. 44, YILC, 1966, I-I, s. 76, pr. 60, (Erişim: 3.8.2012); Villiger, s. 767.

¹²² Gabcikovo-Nagymaros Davası, s. 63, pr. 102-103, (Erişim: 14.7.2012); Binder, s. 913. Gabcikovo-Nagymaros Davası s. 201’de ayrıntılı olarak işlenecektir.

¹²³ Bennett and Roughan, s. 513.

¹²⁴ Lissitzyn, “Stability ...”, s. 188.

Niyet unsuru manevi bir unsurdur. Bu nedenle tespiti zor ve bazı durumlarda imkânsızdır.¹²⁵ Niyet unsurunun tespitinin zorluğu ilke hakkında değişik görüşlere ve suiistimallere sebebiyet vermeye uygun ortam hazırlamaktadır.¹²⁶ Tarafların niyetlerinin benimsenmesi halinde, hukukun belirsiz ve öznel bir uygulamasına yol açabilir.¹²⁷ İlkenin gelişmesi ve kabullenilmesinde olumsuz bir unsur olarak bu durum aynı zamanda ona yönelik temel eleştiri noktalarındandır. Buna paralel olarak UHK Taslağı'nın tarafların niyetlerini sorgulamaktan kaçındığı görülmektedir.¹²⁸

Bu hususta uluslararası hukukçuların ihtilaf halinde olduğu muhakkaktır. *Rebus sic stantibus* tarafların niyetine dayandırılmaz, böyle bir yaklaşım hukukî olmaz. Bu doğrultuda, mesela, tek bir tarafın saiklerini etkileyen şart değişikliği *rebus sic stantibus* kapsamına girmez.¹²⁹ Buna karşılık *rebus sic stantibus* nesnel bir hukuk kuralı olarak dikkate alınsa bile, yine de o niyet kavramından tam manasıyla ayrıştırılmaz. Sorun, tarafların niyetleri ile değişiklik arasındaki ilişkiyi ve değişikliğin bu niyetlerin yerine getirilmesini etkilemiş olduğu ölçüyü tanımlamaktır.¹³⁰

Niyet unsuru, ilkenin suiistimalini kolaylaştırmaya yatkındır. Ancak şartlarda esaslı değişiklik ilkesinin hukukî unsurları başlı başına suiistimaline set çeken mahiyettedir. İlkenin unsurları/şartları o kadar çok ve ayrıntılı düzenlenmiştir ki hepsinin birden gerçekleştiği bir değişiklik durumu çok sık vuku bulmamaktadır. O nedenle ilkenin suiistimal edilmesi gibi birşey de nadirdir. Değişiklik öyle olmalı ki, hem esaslı hem öngörülemez olmalı hem yükümlülüklerin boyutunu köklü derecede dönüştürmeli hem sınırlara ilişkin olmamalı hem iddiacı tarafın kusuru ile gerçekleşmemeli (daha da önemlisi iddiacı tarafa isnat edilmemeli) hem andlaşmanın yapıldığı şartlara ilişkin hem de andlaşmayla ilgili olmalıdır. Tüm bu unsurların bir arada olduğu bir değişiklik olmalıdır. İlkenin suiistimal edilmesi olasılığı, bu unsurlardan sadece bir veya birkaçının

---

¹²⁵ Lissitzyn, "Stability ...", s. 188.

¹²⁶ Antippas, Humphrey Waldock'un 1963'te bu yorumda bulunduğunu aktarır. Antippas, s. 826.

¹²⁷ Antippas, s. 826; Lissitzyn, "Stability ...", s. 188.

¹²⁸ Antippas, s. 826.

¹²⁹ Toth, September, s. 266.

¹³⁰ Art. 22, YILC, 1963, II, s. 84, pr. 12.

gerçekleştiği, diğerlerinin gerçekleşmediği bir değişikliğin iddiasıyla söz konusu olabilir. Bu durumun tespiti nispeten kolaydır. Zira ilkenin unsurlarının gerçekleşip gerçekleşmediği sayma yoluyla tespit edilebilir. Suiistimal edilmesine ilişkin asıl sorun, değişiklik halinde ilkenin unsurlarının tespitinde oydaşmadır. En önemli sorunlardan birisi budur. Değişiklikte ilkenin unsurlarının gerçekleştiği veya gerçekleşmediği taraflar arasında ihtilafa yol açabilmektedir. İlkenin çoğu unsurunun gerçekleştiği konusunda taraflar hemfikir olsa bile bir unsurunun (örneğin değişikliğin esaslı olup olmadığı) üzerinde hemfikir olunmaması bile oydaşılan diğer tüm unsurları etkisizleştirebilmektedir (unsurlardan birinin gerçekleşmemesi durumunda uyarılama yapıp yapılmayacağı tartışmalıdır). Dolayısıyla şartlarda esaslı değişiklik ilkesi, tek bir unsurun bile tabiri caizse veto yetkisine sahip olduğu bir sistemdir. Bir unsur diğerlerini adeta bağlamaktadır. Şartlarda esaslı değişiklik ilkesi zincire benzetilebilir. Zincirin tek bir halkası, zincirin işlevi açısından vazgeçilmezdir. Hem her bir halka (örneğin esaslılık) hem de diğer tüm halkalar (esaslılık, rıza, öngörülmezlik vb.) zincirin kullanılabilmesi bakımından gereklidir. Şartlarda esaslı değişiklik ilkesinin bu sıkı örülmüş yapısı hem onun suiistimal edilme olasılığını asgarileştirmekte hem de hukukîliğini kuvvetlendirmektedir.

III. İLKENİN ÖZEL HUKUKTAKİ YERİ

İlkenin uluslararası hukuktaki uygulanabilirliğinin sağlanması ve güçlendirilmesi için, onun özel hukuktaki uygulamasını incelemek yararlıdır. Çünkü *rebus sic stantibus* ilkesi ilk olarak özel hukuk alanında doğmuş ve daha çok bu alanda gelişme göstermiştir. Borçlar hukuku, medenî hukuk, ticaret hukuku gibi çeşitli özel hukuk alanlarında yer bulan¹³¹ ve özel hukukta başarılı bir şekilde işleyen bu sistem uluslararası hukuk için de örnek teşkil edecek mahiyettedir.

---

¹³¹ Houtte, s. 145.

İç hukukta, *rebus sic stantibus* ilkesiyle ilgili oldukça yakın kavramlar ve kurumlar olduğu gibi (örneğin gabin (*laesio enormis*)),¹³² ilkenin kendisi de geniş ve sağlam şekilde bu alanda yer almaktadır. *Rebus sic stantibus* ilkesi, gabin ya da ahde vefa gibi diğer kavram ve kurumlarda olduğu gibi münferit ilişkileri ele alan kurallarla düzenlenmiştir, ayrıca uygulamada da yer almaktadır. *Rebus sic stantibus* ilkesinin arkasındaki fikir, birçok ülkenin sözleşme hukukundaki benzer uygulamalardır.¹³³ İlkenin temeli değişik hukuk düzenlerinde aynı veya benzer esaslara dayanır. İlkenin birçok hukuk düzenlerinde yer almış olması bunun ispatıdır. Bu da göstermektedir ki *rebus sic stantibus* ilkesi uluslararası hukukta tek başına uygulanamaz.¹³⁴ Özel hukukun diğer ülke ve hukuk ilkeleriyle ilişkilidir.

Değişen koşulların hukukî yükümlülükler üzerinde etkisi çeşitli özel hukuk sistemlerinde yer almıştır ve tanınmıştır.¹³⁵ 19. yüzyılda, 20. yüzyılın başlarında ve iki dünya savaşı arası dönemde bile pek çok ülke ulusal mahkemesi (örneğin ABD, Almanya, İsviçre ve Mısır) *rebus sic stantibus* ilkesinin uluslararası anlaşmalar bakımından geçerliliğini kabul etmişlerdir. Hatta o dönemde bu mahkemeler bazı durumlarda belirli koşulların vuku bulması halinde sözleşmenin feshedilmesi hakkını kabul etme noktasına gelmişlerdir. Günümüze kadar olan tarihsel süreçte *rebus sic stantibus* ilkesinin uygulanabilirliğinin reddedildiği davalar olmuştur. Ancak bu reddiye, ilkenin varlığına yönelik değildir. Çünkü onun geçerliliği ulusal mahkemelerce kabul edilmiştir.¹³⁶

Bu ilkenin unsurları Roma hukukunda sebepsiz zenginleşmeyle ilgili kavramlarda, bazı Kıta Avrupası kanunlarının münferit hükümlerinde, Roma hukukunda gabin kavramı ile başka sistemlerin benzer kurallarında, ortaklık ilişkisini düzenleyen

---

¹³² J. S. Chamberlain, “The Doctrine of Rebus Sic Stantibus”, in *Proceedings of the American Society of International Law*, Vol. 26, (April 28-30, 1932), s. 59. Ancak iç hukuk sistemlerindeki ilkelerle *rebus sic stantibus* ilkesi arasındaki bariz fark, bu ilkelerin bireyin isteğinde olmamasıdır. Chamberlain, s. 59. Gabin, sözleşmenin kurulduğu anda bir tarafın aşırı çıkar sağlaması halidir.

¹³³ Fitzmaurice and Elias, s. 173.

¹³⁴ Waldron, s. 165.

¹³⁵ Castel, s. 926; Garner, “Revision ...”, s. 325; Haraszti, s. 12; Houtte, s. 111; bkz. Hersch Lauterpacht, *The Function of Law in the International Community*, Oxford: Clarendon Press, 1933, ss. 273-276.

¹³⁶ Garner, “Revision ...”, s. 325.

hukuk dallarında, kişilerin gelecekteki mülkiyetleri üzerinde tasarrufta bulunma özgürlüklerini kısıtlayan kurallarda ve hibelerin geri alınmasına ilişkin hükümlerde açıkça ifade edilmiştir.¹³⁷ Ayrıca yine hizmet, istisna, kira ve ariyet sözleşmelerinde de yer bulmuştur.

A. Akdin Değişen Şartlara Uyarlanmasının Türleri

Özel hukukta uyarlama, akdin taraflarınca (iradî), kanuna dayanılarak (kanunî) ve hâkim tarafından (kazaî) yapılan olmak üzere üç çeşittir.¹³⁸

İradî uyarlama diğer adıyla sözleşmeye dayalı uyarlama, irade serbestliğinin neticesi olarak tarafların sözleşmeye koyduğu veya bilerek koymadığı hükümlerdir. Taraflar ileride vuku bulabilecek herhangi bir şart değişikliği halinde sözleşmenin değiştirilmesini madde hükmünde belirtmişlerse olumlu uyarlama kuralları koymuşlar demektir. Madde hükmünde belirtmemiş olsalar bile, akdin lafzî yorumundan tarafların bu yönde bir iradeleri olduğu kesin olarak anlaşılıyorsa da olumlu uyarlama kuralları düzenledikleri kabul edilir. Bu şekilde taraflar, değişikliklerin sözleşmeye etkisinin olacağını peşinen kabul etmişlerdir. Aksi durumda olumsuz uyarlamadan bahsedilir. Bir başka ifadeyle olumsuz uyarlama tarafların, her ne değişiklik olursa olsun bu değişikliklerin akde hiçbir etkisinin olmayacağını ve akdin ilk yapıldığı haliyle ifa edileceğini kabul etmeleridir.¹³⁹ Böylece akdin uyarlanmasını peşinen önlemektedirler.¹⁴⁰ Tarafların akitte olumlu veya olumsuz herhangi bir uyarlama hükmü düzenlememeleri halinde sözleşme boşluğu (riziko boşluğu) söz konusudur.¹⁴¹ İradî uyarlamada tarafların iradeleri esastır. Bu açıdan ele alındığında uyarlamayı, herhangi bir araç değil, öncelikle tarafların bizzat kendileri yapmaktadır. Ancak kendi

---

¹³⁷ Lauterpacht, *The Function ...*, ss. 275-276.

¹³⁸ İbrahim Kaplan, *Hakimin Sözleşmeye Müdahalesi*, 3. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2013, ss. 116 vd.; Fikret Eren, *Borçlar Hukuku, Genel Hükümler*, 12. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2010, s. 438.

¹³⁹ Kaplan, ss. 120, 124; Eren, s. 438.

¹⁴⁰ Eren, s. 439.

¹⁴¹ Kaplan, ss. 122-123; Eren, s. 439.

düzenledikleri uyarılma kuralları üzerinde bir anlaşmazlık çıkması halinde başka merciler devreye girmektedir.

Kanunî uyarılma, adında da anlaşılacağı üzere uyarılmanın kanunda yer alan madde veya maddelere dayandırılması halidir. Ülke kanunlarında sözleşmelerin uyarılmasını düzenleyen hükümlerin varlığı söz konusu ise uyarılma bu kanun hükmü baz alınarak yapılacak demektir. Bununla birlikte kanun hükmü, iradî uyarılmaya göre ikincil değerdedir. Kanunda da, yine iradî uyarılmada olduğu gibi, olumlu ve olumsuz uyarılma hükümleri var olabilir ve karşılaştırmalı hukuk sistemlerinde genellikle her ikisi de mevcuttur. Sözleşmenin değişen şartlara uyarlanabileceğini ifade eden olumlu uyarılma kurallarına karşılaştırmalı hukukta şu örnekler verilebilir: Alman Medenî Kanunu (Al. MK) m. 313; İtalyan Medenî Kanunu (İMK) m. 1467 ve Türk Borçlar Kanunu (TBK) m. 138. İlaveten sözleşmenin içeriğinde değil, süresinde değişiklik yapan 818 sayılı TBK m. 264, 286, 517 ve 535/II bu doğrultudadır. Kanunlar olumsuz uyarılma hükümleri de ihtiva etmektedir. Bu hükümler değişen koşullara rağmen sözleşmenin aynen uygulanacağını, uyarılmaya tabi olmayacağını belirtirler. Olumsuz kurallar kanun hükmünde açıkça belirtileceği gibi nitelikli susma şeklinde de yer alabilirler.¹⁴² Örneğin Fransız Medenî Kanunu (FMK) m. 1134/1; İMK m. 1372; İspanyol Medenî Kanunu m. 1091; Belçika Medenî Kanunu (BMK) m. 1134 sözleşmenin taraflar arasında kanun hükmünde olduğunu belirterek, ahde vefayı vurgulamaktadır.¹⁴³ 818 sayılı TBK’de m. 252, 274, 477’de uyarılma açıkça yasaklanmıştı.¹⁴⁴ Görüldüğü üzere kanunlar düzeyinde de *rebus sic stantibus* ile ahde vefa ilkelerinin çatışması, rekabeti ve ilişkisi söz konusudur.

---

¹⁴² Eren, s. 439.

¹⁴³ FMK m. 1134/1: “Hukuka uygun olarak yapılan anlaşmalar, tarafları arasında kanun hükmündedir.” İMK m. 1372: “Sözleşme taraflar arasında kanun hükmündedir.” İspanyol Medenî Kanunu m. 1091: “Sözleşmeden doğan borçlar, sözleşmenin tarafları arasında kanun hükmündedir ve onlara aynı şekilde uyulması gerekir.” BMK m. 1134: “Hukuka uygun olarak kurulmuş olan andlaşmalar, tarafları arasında kanun hükmündedir.” Başak Baysal, *Sözleşmenin Uyarılması*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2009, ss. 8, 20, 21 dn 75.

¹⁴⁴ Eren, ss. 439-440.

Uyarlamanın üçüncü türü kazaî, yargısal veya hâkim tarafından yapılan uyarlamadır. Sözleşmede iradî ve kanunî uyarlama hükümleri bulunmaması halinde uyarlama boşluğu var demektir. Bu boşluğu hâkim doldurur ve sözleşmeyi değişen şartlara uyarlar. Gerçek manada uyarlama budur.¹⁴⁵ Zaten uyarlama deyince ilk akla gelen de hâkim tarafından yapılanıdır. Kazaî uyarlamanın ayrıntılarına aşağıda değinilecektir.

B. Uyarlamayla İlgili Temel Görüşler

Uyarlama ile ilgili çok sayıda görüş vardır. Ancak bunların hepsini burada işlemek hem çalışmanın temel konusundan sapmak demektir hem de kafa karıştırıcı olacaktır. Bu nedenle sadece belli başlı olanlarına değinmek yerinde olacaktır. Çalışmada sadece İşlem Temeli ve Emprevizyon görüşlerine değinilecektir.

1. İşlem Temeli Görüşü

1900 tarihli Al. MK öncesinde de var olan İşlem Temeli (İşlem Temelinin Çökmesi; Mukavelenin Temeli Nazariyesi; *Geschäftsgrundlage*) görüşü 20. yüzyılın başında, Alman hukukunda Paul Oertmann tarafından geliştirilmiştir.¹⁴⁶

Sözleşme kurulurken bir tarafın sözleşmeye koymaya gerek duymadığı düşünceler (tasavvur, saik), eğer karşı tarafça biliniyorsa veya bilinmesi gerekiyorsa ve itiraz edilmiyorsa bunlar işlem temelini teşkil etmektedir. Öyle ki, bunlar gerçeğe uygunluğu nedeniyle bilindik olduğundan ve sözleşmeye bir hüküm olarak konulmaya

---

¹⁴⁵ Eren, s. 440.

¹⁴⁶ Gürsoy, s. 18; Arat, s. 58; Baysal, s. 23; Topuz, s. 75. Oertmann 1921'de yazdığı *Geschäftsgrundlage* (İşlem Temeli) adlı kitapta bu kuramı ortaya koymuştur. Şener Akyol, *Dürüstlük Kuralı ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı*, İkinci Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2006, s. 87; Baysal, s. 25; Topuz, s. 75.

gerek duyulmadığından karşı tarafça anlaşılabilir veya anlaşılması gereken unsurlardır ve Oertmann'a göre işlem temelini oluşturmaktadırlar.¹⁴⁷

İşlem temeli görüşünde hem tek taraflı düşünceler hem de karşılıklı düşünceler işlem temeli olarak kabul edilebilir. Oertmann'ın ifadesiyle;

Sözleşmenin kurulması sırasında ortaya çıkan ve muhatap tarafından anlamı bilinip de itiraz edilmeyen taraflardan birine ait olan bir düşünce, işlem temelini oluşturabileceği gibi; işlem iradesine temel oluşturan bir durumun kesin surette gerçekleşeceğine ya da oluşacağına ilişkin ortak düşünceler de işlem temelini oluşturur.¹⁴⁸

Tanımda görüldüğü üzere işlem temeli görüşünde sadece beyan sahibinin değil, her iki tarafın düşünceleri temel alınmaktadır, bir başka ifadeyle tüm sözleşme dikkate alınmaktadır.¹⁴⁹

Düşünceler mevcut ve gelecekteki durumları kapsar. Sözleşme kurulurken var olan durumlar veya gelecekte meydana gelebilecek olaylar da tarafların tasavvurları kapsamında görülerek işlem temeli sayılmaktadır. Dolayısıyla tarafların tasavvurlarını etkileyecek temel değişiklikler olursa, bunlar da işlem temelinin çökmesi anlamına gelebilecektir.¹⁵⁰

Tek bir tarafın düşüncesi öznel bir durum arzeder, ancak karşı tarafın susma yoluyla da olsa bu düşüncüyü gerçekten bilmesi ve itiraz etmemesi onu nesnel hale dönüştürür. Aslında karşılıklı düşüncelerde de durum aynıdır. Düşünceler her bir tarafın kendisi için özeldir, ne zamanki tarafların düşünceleri karşı tarafça bilinir ve kabul edilir, o zaman nesnelleşirler. İşlem temelinin çökmesi görüşünün özü de buradadır.

---

¹⁴⁷ Karl Oftinger, "Cari Akitlerin Temellerinde Buhran İcabı Tahavvül (Clausula Rebus Sic Stantibus)", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: VIII, Sayı: 3-4 (1942), s. 615, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/hukumecmua/article/view/5730/5254>, (Erişim: 23.9.2012); Akyol, s. 87; Gürsoy, ss. 18-19; Arat, s. 58.

¹⁴⁸ Paul Oertmann, *Die Geschäftsgrundlage, Ein neuer Rechtsbegriff*, Leipzig: 1921, ss. 37 vd; Topuz, s. 76.

¹⁴⁹ Oertmann, s. 38; Topuz, s. 76; Arat, s. 58.

¹⁵⁰ Gürsoy, s. 19; Arat, ss. 58-59.

Tarafların nesnelleşen düşüncelerinin sözlü veya yazılı irade beyanına dönüşmemesi, bir başka ifadeyle sözleşmenin içeriği haline gelmemesi gerekmektedir.¹⁵¹

Bu görüşün hukukî dayanağı ise, Alman hukukundaki baskın görüşe göre dürüstlük kuralıdır. İşlem temeli görüşünün Almanya’da ilk uygulandığı karar olan *Vigognespinnerei* kararının başında *rebus sic stantibus* ilkesinden bahsedilmiştir.¹⁵²

İşlem temeli görüşünün *rebus sic stantibus* ilkesi ile ilişkisine gelince, her ikisinin ortak ve farklı yönleri mevcuttur. Ortak yön olarak, her ikisi de sözleşmenin kurulması zamanındaki şartların değişmeyeceği koşuluyla yapıldığını kabul eder.¹⁵³ Farklı olarak ise, *rebus sic stantibus* sözleşmenin kurulmasından sonraki şartları dikkate alırken, işlem temeli görüşü ise sözleşmenin kurulduğu zamandaki, devamındaki ve yeniden ortaya çıkan şartları da dikkate almaktadır. Haliyle işlem temeli görüşü daha geniştir.¹⁵⁴ *Rebus sic stantibus* ilkesi doğal afet, savaş, şok enflasyon gibi sebepleri önemserken, işlem temeli görüşü bunlara ilaveten bu olayların geçtiği zamana ve geçmişe dönük tasavvurları da dikkate alır. Buna karşılık *rebus sic stantibus* ilkesinin işlem temeli görüşünü kapsadığı savunulmaktadır.¹⁵⁵

2. Emprevizyon Görüşü

Emprevizyon görüşü, doğduğu ve olgunlaştığı ülke olan Fransa ile özdeşleşmiştir. Buna karşılık emprevizyon görüşü Fransa’da, bilhassa Fransız Temyiz

---

¹⁵¹ Topuz, s. 76; Baysal, ss. 34-35. Bu konuda şu örnek aydınlatıcı olacaktır: Taç giyme törenini izlemek için bir evin balkonu kiralanmıştır. Sözleşmenin içeriğinde yer almayan “balkonun töreni izlemek amacıyla kiralandığı” düşüncesi işlem temelidir. Törenin iptal edilmesiyle ifanın imkânsızlığı söz konusu değildir, ancak işlem temeli ortadan kalkmıştır. Buna karşılık şu örnekte de aksi durum söz konusudur. Film izlemek amacıyla bir sinema bileti satın alınmıştır. Filmin iptal edilmesiyle veya yasaklanmasıyla ifa imkânsızlaşmıştır ama burada işlem temelinin çökmesinden bahsedilemez. Zira bilet, filmi seyretmek isteyen ile bileti satan (film gösterimiyle yükümlü şahıs veya kurum) arasında bir sözleşmedir ve film seyretme düşüncesi sözleşmenin içeriğinde düzenlenmiştir. Yani biletle filmin adı, saati vb. bilgilerinin yer alması bu anlamdadır. Baysal, ss. 34-35.

¹⁵² Baysal, ss. 26 dn. 108, 27.

¹⁵³ Öğretide her ikisini de aynı anlamda kabul eden görüşler (Akyol, ss. 83, 89) vardır. Baysal, s. 3 dn. 5.

¹⁵⁴ Gürsoy, s. 20 dn. 24; Arat, ss. 59-60.

¹⁵⁵ Baysal, Akyol’un bu görüşte (Akyol, s. 89) olduğunu aktarır. Baysal, s. 3 dn. 5.

Mahkemesi'nce özel hukuk sözleşmelerinde kabul edilmemektedir. İdare hukukunda ise son zamanlarda ve çok sınırlı bir şekilde yer bulmaktadır.

Emprevizyon görüşü *rebus sic stantibus* ilkesinin zamansal olarak geliştirilmiş hali olarak görülmektedir. Buna göre *rebus sic stantibus* ilkesi neredeyse tüm uyarlama görüşlerinin başlangıcı olup, buna dayanarak yeni çağdaş görüşler türemiştir.¹⁵⁶ Bu görüşler hem her devletin kendi hukuk sistemlerinin hem de zamansal olarak yeni ve farklı öğretilerin bir ürünüydü.

Emprevizyon görüşünün uygulanması için Fransız idare hukukunda öngörülemezlik, değişikliğin taraflara isnat edilememesi ve sözleşme ekonomisinin alt üst olması şartları aranmaktadır. Diğer uyarlama veya şart değişikliği kuramlarında olduğu gibi emprevizyon kuramında da temel şartlar mevcuttur. Nitekim Fransızca *imprévision* teriminin anlamı “önceden görülemez”dir.¹⁵⁷ Buna mukabil emprevizyon görüşü, işlem temeli görüşünde olan sözleşmeyle izlenen amacın boşa çıkmasını düzenlememektedir.¹⁵⁸

Bu görüşte sözleşmenin ekonomisi kavramı oldukça önem arz etmektedir. Yalnız bu görüşün uygulanabilmesi için edim-karşı edim ilişkisinin mutlaka parasal değerle ifade edilebilmesi gerekmektedir.¹⁵⁹

C. Akitlerin Değişen Koşullara Uyarlanması

Rebus sic stantibus ilkesi özel hukukta akdin değişen şartlara uyarlanmasıyla yakın ilişkilidir. Çağdaş öğretilerde, *rebus sic stantibus* ilkesiyle akdin değişen şartlara uyarlanması, uyarlama denilince de hâkim tarafından yapılanı anlaşılmaktadır.¹⁶⁰ Uyarlama, akdin değişen şartlara uygun hale getirilebilmesi için içeriğinin ve süresinin

---

¹⁵⁶ Baysal, ss. 16-17.

¹⁵⁷ Baysal, ss. 41, 48, 170.

¹⁵⁸ Baysal, s. 49.

¹⁵⁹ Baysal, s. 49.

¹⁶⁰ Eren, s. 438; Tezcan, s. 16.

değiştirilmesidir. Dar uyarlama sözleşmenin içeriğinin, yani tarafların hak ve borçlarının değiştirilmesidir. Geniş uyarlama ise ilaveten süresinin de değiştirilmesidir. Akdin süresi uzatılabilir veya kısaltılabilir.¹⁶¹

Her akitte tarafların yükümlülüğü, üzerine düşeni yapmaktır. Normal olan budur. Borcun ifası ne kadar zor ve masraflı olsa dahi ifa yerine getirilmelidir.¹⁶² Akitler uygulanmak için yapılır. Ancak bu zorunluluk sınırsız değildir.¹⁶³ Bir başka ifadeyle borçlunun akitten doğan borcunu her ne pahasına olursa olsun ifa zorunluluğunda olmayacağı bir durum hâsıl olabilir. Kanunlar bazı hallerde borçlunun yükünü hafifleterek veya dengeleyerek akdin başlangıçta öngördüğü noktaya gelmesini sağlayıcı hükümler içerir. Bazı hallerde ifa imkânsız hale gelir. Bazı hallerde ise ifa zor da olsa yerine getirilebilecek olmakla birlikte, çok ağırlaşmış ve masraflıdır. İfanın yerine getirilmesi borçlu için bir ekonomik yıkım boyutuna dönüşmüştür veya karşı eda ile arasında çok büyük bir oransızlık mevcuttur.¹⁶⁴ Edimler arasındaki dengesizliğe esas olarak âkitlerin iradesi ve eylemi dışında cereyan eden koşullar sebebiyet verebilir. Âkitlerin durumunu sarsan olağanüstü olaylara beklenmeyen olaylar denir. Beklenmeyen olaylar akdin akçalı koşullarını alt üst eden olağanüstü, öngörülemeyen, kusur dışı ve gerçek olaylardır. Bu olaylar borcun ifasını güçleştirir veya imkânsızlaştırır. Ancak borcun imkânsızlaşması *rebus sic stantibus* kapsamı dışındadır.

Akdin değişen koşullara uyarlanmasında bazı genel ilkeler mevzu bahistir. Bunların başlıcaları sözleşme serbestîsi, ahde vefa ve *rebus sic stantibus*dur. Ahde vefa ilkesinin daha sonraki başlıklarda ayrıntılı işlenecek olması, *rebus sic stantibus* ilkesinin de zaten çalışma konumuz olması itibarıyla burada yalnızca ilk ilkedden bahsedilecektir. Sözleşme serbestîsi ilkesi, kişilerin hukuk sınırları dâhilinde istedikleri sözleşmeyi yapabilmesini ifade eder.¹⁶⁵ Bu, bünyesinde barındırdığı sınırlamalarla birlikte, sözleşme

---

¹⁶¹ Eren, s. 438; Arat, ss. 190, 199.

¹⁶² Arat, s. 29; Gürsoy, s. 1.

¹⁶³ Arat, s. 29.

¹⁶⁴ Gürsoy, s. 1; Arat, s. 29.

¹⁶⁵ Hasan Ayrancı, “Sözleşme Kurma Zorunluluğu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 3 (2003), s. 229; Arat, s. 43.

yapma, karşı tarafı seçme, sözleşmenin biçimini tespit etme, sözleşmenin içeriğini belirleme, sözleşmeyi değiştirme veya ortadan kaldırma serbestîlerini içerir.¹⁶⁶

Sözleşmenin yeni şartlara intibakı, yani uyarlanması tamamen keyfi veya kuralsız yapılmaz. Bunun için gerekli şartlar vardır: 1) Tarafların yükümlülükleri arasındaki denge aşırı ölçüde veya açık biçimde iyi niyete aykırı şekilde bozulmuş olmalıdır.¹⁶⁷ 2) Sözleşmenin akdinden sonra ifa sırasında oluşan olaylar fevkalade ve nesnel nitelikte olmalıdır. Örneğin para değerinin aşırı şekilde düşmesi bu türdendir.¹⁶⁸ 3) Borç bir akitten doğmalı ve akdin mahiyeti *rebus sic stantibus*un ileri sürülmesine mani olmamalıdır.¹⁶⁹ 4) Gelecek bir eda mevzubahis olmalıdır. Yani eda yerine getirilmemiş olmalıdır.¹⁷⁰ 5) Fevkalade halin riski borçluya ait olmamalıdır. 6) Edanın ağırlaşmasında borçlunun kusuru olmamalıdır.¹⁷¹ 7) Akitte değişen hal ve şartlara dair bir kayıt veya hüküm bulunmamalıdır. 8) Şartlardaki esaslı değişiklik taraflarca öngörülemezdir (tahmin edilememelidir) veya beklenebilir nitelikte olmamalıdır veya öngörülebilir olsa bile akde etkisi veya etkinin şiddeti tahmin edilememelidir.¹⁷²

Uyarlamanın gerçekleşmesi genellikle şu yöntemde olmaktadır: Öncelikle akit taraflarının uyarılma talebi olmalıdır. Talep üzerine hâkim sözleşmede ilgili bir hüküm olup olmadığını değerlendirir. Akde olumlu veya olumsuz bir intibak kaydı konulmuş

---

¹⁶⁶ Arat, ss. 43-50.

¹⁶⁷ Y. 11. HD, E. 2001/4448, K. 2001/7062, T. 24.9.2001; YHGK, E. 2002/13-852, K. 2002/864, T. 30.10.2002; Y. 13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265, T. 5.5.2011; Gürsoy, ss. 90-105; Acar, s. 119; Oğuz Sancakdar, *İdare Hukuku*, Gen. ve Gün. 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2012, ss. 546, 548.

¹⁶⁸ Y. 13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265, T. 5.5.2011; Gürsoy, ss. 106-118; Acar, s. 119; Sancakdar, ss. 546, 548.

¹⁶⁹ Gürsoy, ss. 119-148.

¹⁷⁰ Y. 13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265, T. 5.5.2011; Gürsoy, ss. 149-152; Eren, s. 438; Acar, s. 119; Celal Ülgen, “Uyarılma Davaları”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 49 (Ocak 2002), <http://www.mevzuatdergisi.com/2002/01a/03.htm>, (Erişim: 30.4.2012).

¹⁷¹ Y. 13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265, T. 5.5.2011; Gürsoy, ss. 153-156; Acar, s. 119; Hannes Rösler, “Alman ve Uluslararası Sözleşme Hukukunda Değişen ve Öngörülemeyen Koşullar”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: LXVI, Sayı: 1 (2008), s. 353.

¹⁷² Y. 13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265, T. 5.5.2011; Acar, s. 119; Rösler, s. 353.

olabilir.¹⁷³ Akdin bu konuda sessiz olması durumunda kanunu inceler.¹⁷⁴ Orada da bir hüküm yoksa, uyarlamanın gerekliliği değerlendirilir.¹⁷⁵ Örf ve adet hukukuna göre de bir çözüm bulamayan hâkim, son kertede kendisi kural koyarak boşluğu doldurup sorunu çözme yoluna gider.¹⁷⁶

Hâkimin değerlendirmesinde yorumlama oldukça önemli derecede devreye girmektedir. Uyarlama açısından yorumlamanın iki yönü vardır: Akitte uyarlamaya ilişkin bir hükmün varlığının tespiti ve böyle bir hüküm varsa onun kapsamının belirlenmesi. Hâkim açık bir hüküm yoksa, yorum yoluyla uyarlama iradesine ilişkin bir düzenlemeyi araştırır.¹⁷⁷ Akdin hükümleri yorumlamayı zorlaştırıcı veya kolaylaştırıcı nitelikte olabilmektedir. Ne kadar zor olsa da hâkim sorunu net ifadelerle karara bağlar. Akitlerin yorumlanmasında *rebus sic stantibus* ilkesinin ulusal mahkemelerde kullanımında bir artış eğilimi olmuştur.

Yukarıdaki şartlar mevcutsa akdin uyarlanması mümkün olabilmektedir. Hâkim, talep üzerine akde müdahale edebilmektedir. Hâkim ancak talep ve zorunluluk varsa müdahale etmelidir, müdahale son çaredir.¹⁷⁸ Yargıtay'ın pek çok kararında belirttiği gibi müdahale istisnâî, tali ve yardımcı bir unsur olarak düşünülmelidir.¹⁷⁹ Mahkeme akdî terimlerin ve edimlerin değiştirilmesi veya ilgasını sadece olağanüstü koşullarda düzenleyebilecektir.

---

¹⁷³ Arat, s. 41; Y. 13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265, T. 5.5.2011; Kaplan, s. 138. Akitteki intibak kaydına rağmen, edimler arasında aşırı bir oransızlık oluşmuşsa yine uyarlama yapılır. Y. 13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265, T. 5.5.2011.

¹⁷⁴ Y. 13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265, T. 5.5.2011; Arat, s. 41; Kaplan, s. 138.

¹⁷⁵ Y. 13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265, T. 5.5.2011; Kaplan, s. 138.

¹⁷⁶ Arat, s. 41.

¹⁷⁷ Arat, s. 40. Anlamı muğlak olan hükmü yorumlarken hâkim, tarafların gerçek iradelerini ve sahip olabilecekleri muhtemel iradeyi araştırır.

¹⁷⁸ Erkan Küçükgüngör ve Haluk Emiroğlu, "Roma Hukukunda ve Bazı Çağdaş Hukuk Düzenlerinde *Laesio Enormis* (Gabin)", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 1 (2004), s. 78 dn. 2.

¹⁷⁹ Y. 13. HD, E. 1999/22, K. 1999/524, T. 4.2.1999; Y. 13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265, T. 5.5.2011; Acar, s. 131.

D. İlkenin Çeşitli Kara Avrupası Ülkelerindeki Durumu

UHK'nin belirttiği gibi birçok iç hukuk sistemi *rebus sic stantibus* ilkesini tanımıştır.¹⁸⁰ Birçok ulusal mahkeme onu sözleşmelere uygulamıştır.¹⁸¹

Medenî hukukun geçerli olduğu ülkelerde *rebus sic stantibus*la ilgili genel olarak üç yaklaşım vardır. Bazı ülkelerde ilkeyle ilgili yasal düzenleme yokken, bazıları da mahkemece belirlenen içtihat vasıtasıyla hukuk düzenlerine dâhil etmişlerdir. Son kümedekiler ise ilkeyi açıkça yasalarına dâhil etmişlerdir.¹⁸²

Buna karşılık, bu başlıkta *rebus sic stantibus*un şekillenmesine katkıda bulunan ülkelerden üstte belirtilen işlem temeli ve emprevizyon görüşlerinin hâkim olduğu Almanya ve Fransa'nın hukuk sistemleri incelenecektir. Temel olarak Kıta Avrupası hukuku ülkeleri seçilmekle birlikte, ülkemiz olması itibarıyla incelememize Türkiye de dâhil olacaktır.

1. Almanya

Alman hukukunda sözleşmenin değişen şartlara uyarlanmasına ilişkin olarak “*rebus sic stantibus* kaydı”, “beklenmezlik” (*unzumutbarkeit*), “aşırı güçlük” (*unerschwinglichkeit*), “işlem temelinin çökmesi” (*wegfall der geschäftsgrundlage*) ibareleri kullanılmaktadır.¹⁸³

Tarihsel olarak bakıldığında *rebus sic stantibus*un Alman özel hukukundaki altın çağı 18. yüzyıl olarak görülmektedir ve bu yüzyılın sonuna kadar Alman devletlerinde

---

¹⁸⁰ Çalışkan, *The Development ...*, s. 25; Art. 44, YILC, 1963, II, s. 207, pr. 1, (Erişim: 3.10.2009); Epps, s. 82; Kelsen, *Principles ...*, ss. 497-498.

¹⁸¹ “Article 28, s. 1113.

¹⁸² Saliba, pr. 2.

¹⁸³ M. Enis Sarıal, “Beklenmeyen Halin Sözleşmeye Etkisi (I)”, *Yargı Dergisi*, Sayı: 47, (Şubat 1980), s. 26; Tezcan, s. 17; Saliba, pr. 24.

genellikle kabul edilmiştir.¹⁸⁴ Yüzyılın sonlarında Prusya Kanunu hükmün uygulamasını sınırlandırmış, beklenmedik şartların oluşmasına atıfta bulunmuş ve bunun sözleşmeyi sonlandırmaya izin verilebileceğinden bahsetmiştir.¹⁸⁵ 1756 tarihli Bavyera *Landrecht* tüm andlaşmaların *rebus sic stantibus* ilkesini zımnî olarak içerdiğini varsaymıştır. Keza 1793 tarihli Prusya Genel Devletler Kanunu beklenmedik bir değişikliğin andlaşmadan çekilme sebebi olacağını belirtmiştir.¹⁸⁶ 18. yüzyılın sonlarında *rebus sic stantibus*la ilgili kuramlar hem yazarlar hem de Alman devletleri arasında gözden düşmüştür.¹⁸⁷

19. yüzyılda da *rebus sic stantibus* ilkesi pek itibarlı değildir. Örneğin 1865 Saksonya Medenî Hukuku onu açıkça reddetmiştir.¹⁸⁸

Geçen yüzyılda ise ilke, katılıktan yumuşamaya doğru bir seyir izlemiştir. 1900 tarihli Al. MK esaslarını Roma hukuku ve onun ferdiyetçi anlayışından almıştır. Bu nedenle sözleşmelere sadakat ilkesi hâkimdir. Borçlu, borcunun ağırlığı ne olursa olsun, mutlak bir imkânsızlık olmadıkça, borcunu ifa ile mükelleftir. Bunun bir uzantısı olarak mezkûr kanun hâkime akitlere müdahale hakkı tanımamıştı.¹⁸⁹

Al. MK yalnızca çok müstesna hallerde âkitlerden birine akitten rücu hakkı tanımıştır veya değiştirilmesine izin vermiştir: 321. ve 610. maddeler buna imkân veren düzenlemelerdir. Bu hükümler bir tarafın bir yükümlülük veya taahhütten imtina edebileceğini öngörmektedir.¹⁹⁰

Al. MK'de *rebus sic stantibus*u genel olarak düzenleyen bir hüküm yoktur.¹⁹¹ Bununla birlikte özellikle savaşın getirdiği malî zorluklar genel bir *rebus sic stantibus* fikrini doğurmuştur. Alman Yargıtayı'nda (Alman Yüksek Mahkemesi/İmparatorluk Mahkemesi/*Reichsgericht*) da bu yönde bir evrilme görülmüştür. Söz konusu mahkeme,

---

¹⁸⁴ Vamvoukos, s. 13 dn. 49; "Article 28, s. 1113.

¹⁸⁵ Haraszti, s. 12.

¹⁸⁶ Koeck, s. 95.

¹⁸⁷ Hill, s. 18.

¹⁸⁸ Koeck, s. 96; Rösler, s. 355.

¹⁸⁹ Gürsoy, ss. 47-48. İmparatorluk Mahkemesi 1902'deki bir kararında (RG 11.4.1902, RGZ 50, 255, 257) ilkeyi açıkça reddetmiştir. Topuz, s. 70 dn. 26.

¹⁹⁰ Gürsoy, s. 48; Oliver vd, ss. 1031-1032.

¹⁹¹ Gürsoy, s. 48; Acar, s. 116.

ilk başlarda *rebus sic stantibus* aleyhine bir tavır takınmış ve onu açıkça reddetmiş olsa da, süreç içerisinde tarafların akdin yapıldığı zamandaki iradelerinin yönü (pr. 157), yani akdin taraflara bir rücu hakkı tanıyıp tanımadığının araştırılması gerekliliğine işaret etmiştir.¹⁹² Alman Yargıtayı daha sonraki kararlarında rücu hakkını tanıma yoluna gitmiştir. Ancak, esas yine andlaşmalara sadakattir.¹⁹³ I. Dünya Savaşı'nın uzaması ve olumsuz etkileri neticesinde özellikle 1917'den sonraki içtihatlarında bir yumuşama görülmektedir. Küçük çaplı teslim sözleşmelerinde *rebus sic stantibus* ilkesi lehinde bir akım oluşmaya başlamıştır. 17.3.1917 tarihli kararıyla ilk kez akitten rücunun mümkün olduğunu kabul etmiş ve satışın *rebus sic stantibus* ilkesine dayanabileceğini belirtmiştir. 3.2.1922 tarihli kararıyla Yargıtay bir yenilik getirerek, Oertmann'ın işlem temelinin çökmesi kavramından bahsetmiştir.¹⁹⁴ Alman Yüce Divanı'nın (*Staatsgerichtshof*) 25.6.1925 tarihli Bremen v. Prusya kararı ilkenin tanındığını göstermektedir.¹⁹⁵

II. Dünya Savaşı öncesi devrede Al. MK'deki *rebus sic stantibus* ilkesi ekonomik imkânsızlık, işlem temeli ve m. 242'deki nesnel iyi niyet kavramlarına dayalı olarak yorumlanmıştır.¹⁹⁶ *Rebus sic stantibus* ilkesinin Alman hukukundaki en önemli özelliği sözleşmenin tarafların gerçek niyetlerini belirleyici bir kural olması ve kendini koruma, gereksinim, uygulama imkânsızlığı, tarafların çıkarlarının zarar görmesi gibi öznel fikirlerle ilgili olmamasıdır.¹⁹⁷

Savaş zamanında hâkimin akde müdahale yetkisi oldukça fazladır. II. Dünya Savaşı sonrası zamanlarda Sözleşmelere Yardım Kanunu (*Vertragshilfegesetz*) ile şartların aşırı güçleşmesi halinde hâkimin müdahale ederek sözleşmeye denge

---

¹⁹² Gürsoy, ss. 48-49. Örneğin 11.4.1902 tarihli kararında:

Alman Medenî Kanunu'nda akitler veya müddetli muamelelerin *rebus sic stantibus* ilkesi altında yapıldığı kabul edilmemiştir. Bununla beraber değişen şartlar yüzünden tarafların akitten rücu hakkı olup olmadığı, onların iradelerine göre ve münferit hallerde incelenmelidir. Gürsoy, s. 49.

¹⁹³ Örneğin 9.10.1906 tarihli kararı. Gürsoy, s. 50.

¹⁹⁴ Gürsoy, ss. 52-56; Rösler, s. 355.

¹⁹⁵ Garner, "Revision ...", s. 322; Oliver vd, s. 1030.

¹⁹⁶ Arat, s. 26; Gürsoy, ss. 50-57; Saliba, pr. 23.

¹⁹⁷ Hill, s. 18.

getirmesinin devletin bir görevi olduğu anlayışı benimsenmiştir. Hâkimin görevi tarafların durumlarını dikkate alarak zararı mümkün mertebe paylaşmak olmuştur.¹⁹⁸ 1949 ve 1952 tarihli kanunlarla, savaşın, enflasyonun ve paranın değişmesinin borçluya olumsuz etkilerine yasal çareler sunmuş, böylece *rebus sic stantibus* başvurma gereği azalmıştır.¹⁹⁹

Bugün itibarıyla durum şöyledir: Değişen şartlardan dolayı akitlerin bağlayıcılığının son bulması, ahde vefaya ve hukuk güvenliğine zarar verme ihtimali nedeniyle genel bir hukuk ilkesi olarak tasvip görmemektedir.²⁰⁰ Bununla birlikte, değişen şartların etkisi konusu 26.11.2001’de kabul edilip 1.1.2002’de yürürlüğe giren köklü değişiklikle Al. MK’de yer almıştır. Bu doğrultuda işlem temelini çökmesi Sözleşmelerin Uyarlanması ve Sona Ermesi (*Störung der Geschäftsgrundlage*) başlıklı 313. maddede düzenlenmiştir.²⁰¹ Bu maddenin ilk fıkrası genel olarak şartlarda meydana gelen değişikliklerin sözleşme üzerine etkisini ele almaktadır.

Rebus sic stantibus alt derece Alman mahkemelerince de kabul edilmiştir.²⁰² Almanya’da hâkimler veya hakemler sözleşmeleri değişen şartlara göre uyarlamaya yetkilidirler.²⁰³

---

¹⁹⁸ Andreas B. Schwarz, “Harbin Hususi Akitler Üzerindeki Tesiri”, *Adliye Dergisi*, Sayı: 2, Yıl: 35 (1944), s. 195; Arat, s. 26.

¹⁹⁹ Akyol, s. 87.

²⁰⁰ Topuz, s. 70.

²⁰¹ Arat, ss. 26-27. Madde 313: “1. Sözleşmenin temelini oluşturan hal ve şartlar, sözleşmenin kurulmasından sonra kökten bir şekilde değişmişse, öyle ki taraflar bu değişikliği görselerdi, sözleşmeyi hiç kurmayacaklar veya başka içerikle kuracaklar idiyse ve bu sözleşmenin kurulduğu şekilde ifası artık taraflardan birinden, somut olayın tüm özelliklerine ve özellikle yasal ve sözleşmesel risk dağılımı anlayışına göre beklenemez duruma geldiyse, işbu sözleşmenin uyarlanması talep edilebilir.

2. Hal ve durum değişiklikleri haline, sözleşmenin temeli durumuna gelen, tasavvurların yanlış çıkması hali de dâhildir.

3. Eğer sözleşmenin uyarlanması mümkün değil veya taraflardan biri için katlanılamaz ise, mağdur taraf sözleşmeden dönebilir. Sürekli edimli sözleşmelerde, sözleşmeden dönme hakkının yerini, fesih hakkı alır.” Baysal, s. 30; Arat, s. 86; Acar, s. 117.

²⁰² “Article 28, s. 1113.

²⁰³ Houtte, s. 122.

2. Fransa

*Rebus sic stantibus*un Fransız hukukundaki karşılığı veya adı olarak başlıca “emprevizyon - umulmayan haller” (“*imprèvision*”, “*théorie de l'imprèvision*”, “*cas foftuit*”), “Sözleşmenin hâkim tarafından uyarlanması veya feshi” (*Rèvision contrat par le juge*) ve “mücbir sebep” (*force majeure*) ibareleri kullanılmaktadır.²⁰⁴

1804 tarihli FMK de ferdiyetçi olup, iradeye büyük önem vermektedir.²⁰⁵ Napolyon'un kiliseyi devletten ayırdığı ve *rebus sic stantibus* ilkesi ilk olarak dinî mahkemelerce tefecilik şüphesi olduğunda uygulandığı için bu kanunda yer bulamamıştır.²⁰⁶ Medenî Kanun'da genel bir *rebus sic stantibus* ilkesini uygun bulan bir hüküm yoktur.²⁰⁷ Ancak, hukukçular 1804 tarihli FMK m. 1134 (sözleşmelerin tarafların kanunu olduğu, onların ancak karşılıklı rızayla sona erdirilebileceği ve iyi niyetle uygulanması) ve m. 1156'nın (tarafların ortak niyetinin aranması gerektiğini ileri süren) *rebus sic stantibus* ilkesinin uygulanmasına izin verdiği savında olmuştur.²⁰⁸

Yorumcular Fransız Danıştay'ının (*Conseil d'État*) *rebus sic stantibus*u sayısız kez uyguladığına dikkat çekmektedirler.²⁰⁹ Bu daha çok idari sözleşmelerde ve kamu hizmetlerinin devamını sağlamaya yönelik olmuştur. Örneğin 30.3.1916 tarihli Bordo şehri gaz tedarikçisi ile ilgili kararıyla idarî sözleşmelerde emprevizyon nazariyesini kabul etmiştir. Ancak Danıştay akdi bizzat kendi değiştirmemiş, yeni şartlar göz önünde bulundurularak tarafların kendilerinin değiştirmesini uygun görmüş, yani tarafları akdi değiştirmeye davet etmiştir. Eğer taraflar değiştirme konusunda anlaşamazlarsa Mahkeme bunu bizzat yapacaktı. Bu bir yenilikti zira o zamana kadar akdin değişikliği sadece mutlak imkânsızlık hallerinde mümkünken, bu kararlar imtiyaz sahibinin

---

²⁰⁴ Gürsoy, s. 5; Schwarz, s. 191; Pulat Abdullah Gözübüyük, *Mücbir Sebepler ve Beklenmeyen Haller*, Gen. 3. Baskı, Ankara: Kazancı Yayınevi, 1977, ss. 22-23; Tezcan, s. 17.

²⁰⁵ Gürsoy, s. 39.

²⁰⁶ Saliba, pr. 15.

²⁰⁷ Gürsoy, s. 39.

²⁰⁸ Saliba, pr. 19.

²⁰⁹ Saliba, pr. 23.

karşılaşacağı büyük bir zorluk da imkânsızlık sebebi olarak kabul edilmiştir.²¹⁰ Böylece *rebus sic stantibus* ilkesi yavaş yavaş geliştirilmiştir.²¹¹

Fransız Yargıtayı'nın (*Cour de Cassation*) içtihadına bakıldığında ise 19. yüzyılda *rebus sic stantibus* ilkesi lehinde kararlar vermiştir. Örneğin 11.4.1821 tarihli kararın yorumuna dayanarak Yargıtay'a göre *rebus sic stantibus* ilkesi ancak müteselsil edaları kapsayan sözleşmelerde vardır.²¹²

Fransız tarihinde vuku bulan çeşitli ekonomik, siyasî ve toplumsal zorlukların belirmesi *rebus sic stantibus*un tekrar tekrar gündeme gelmesine imkân vermiştir. Kırım Savaşı (1856), Alman-Fransız Savaşı (1870), I. Dünya Savaşı (1914-1918) bunlardandır. Mahkemeler bilhassa Alman-Fransız Savaşı'nda *rebus sic stantibus* ilkesine karşı aleyhte bir tavır takınmışlardır. Bu ve başka durumlar münasebetiyle *rebus sic stantibus* ilkesi Fransız mahkemelerince, gayrimenkul satış sözleşmelerinde hariç, reddolunmuştur.²¹³

20. yüzyılda ise *rebus sic stantibus* ilkesinin sözleşmelerde içkin olduğu medenî kanun tarafından reddedildi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra kanunlarla geçici zaman ve haller için hâkime sözleşmeleri değiştirme yetkisi verilmiştir.²¹⁴ Ancak bugün değişen şartlardan dolayı ifası ağırlaşan bir sözleşmenin değiştirilmesi veya feshi için hâkime verilmiş bir yetki olmadığı gibi, bunu yasaklayan açık bir hüküm de yoktur.²¹⁵ Keza bugün itibarıyla m. 1134'e dayanarak, ahde vefa ilkesi *emprevizyon (rebus sic stantibus)* ilkesine üstün gelecek şekilde yorumlanmakta ve uygulanmaktadır.²¹⁶

---

²¹⁰ Gürsoy, s. 40.

²¹¹ Gutteridge, s. 18.

²¹² Gürsoy, s. 41.

²¹³ Gürsoy, ss. 42-44; Saliba, pr. 20.

²¹⁴ Gürsoy, ss. 46-47. 1918 tarihli Faillot Kanunu bu türden kanunların ilkidir. Bkz. Gürsoy, ss. 46-47.

²¹⁵ Gürsoy, s. 45; Acar, s. 116.

²¹⁶ Acar, s. 116.

Rebus sic stantibus ilkesi uygulamada bayındırlık işleri, devlet mal alımları ve gaz-elektrik gibi üç tür imtiyaz sözleşmesinde²¹⁷ olmak üzere sadece kamu kuruluşlarıyla yapılan akitlere uygulanmıştır.²¹⁸ Mahkemeler bu ilkeyi özel hukuk sözleşmelerine uygulamamışlardır.²¹⁹ Yargıtay *rebus sic stantibus* ilkesinin en çok özel sözleşmelere genişletilmesini önlemiştir.²²⁰ Akdin yerine getirilmesini imkânsızlaştırmayan ama ağırlaştırılan değişen şartlar ilkesine destek vermemektedir²²¹ ve denilebilir ki Fransa *rebus sic stantibus* ilkesini benimsememiş ülkeler sınıfındadır.²²²

3. Türk Hukukunda Değişen Şartlar Nedeniyle Akdin Uyarlanması

Türk hukukunda *rebus sic stantibus* ifadesi kullanılmakla birlikte,²²³ bunu karşılayan “beklenmeyen hal” veya “emprevizyon” ifadelerinin de sıklıkla kullanıldığı öncelikle belirtilmelidir.²²⁴ İlaveten “beklenmezlik”, “evvelden tahmin edilemeyen hal”, “fevkalâde hal”, “derpiş olunamayan hal” ve “sözleşmenin hâkim tarafından tadil veya feshi” ifadeleri de kullanılmaktadır. *Rebus sic stantibus* ilkesi haricindeki tüm kavramlar, aslında değişen şartların sözleşmeye etkisi konusunda yalnızca bir yönü

---

²¹⁷ Keith Rosenn, *Law and Inflation*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982, s. 87'den Saliba, pr. 25.

²¹⁸ Houtte, s. 114; Hill, s. 19. Rosenn'in belirttiği gibi ilke devlete iş yapan müteahhitlerin kamu hizmetinin garantiye alınmasını sağlayan bir kural olmaktan öteye geçememiştir. Rosenn, s. 87'den Saliba, pr. 25.

²¹⁹ Hill, s. 19.

²²⁰ Saliba, pr. 25.

²²¹ Houtte, s. 114; Acar, s. 116.

²²² Saliba, pr. 23.

²²³ “Clausula rebus sic stantibus” olarak örneğin YHGK, E. 2001/15-402, K. 2001/459, T. 30.5.2001 ve Y. 13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265, T. 5.5.2011 kararları.

²²⁴ Örneğin YHGK, E. 2001/15-402, K. 2001/459, T. 30.5.2001 ve Y. 13. HD, E. 2010/188, K. 2010/2991, T. 10.3.2010 kararları; Haluk Burcuoğlu, “Hukukta Uyarılma-Özellikle Taşınmaz Kiralarında ve (Dövizle Endeksli) Kredi Sözleşmelerinde Uyarılma”, *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırması Dergisi*, Cilt: 20 (1996), ss. 60 vd.

(öngörülmezlik) vurgulaması nedeniyle *rebus sic stantibus* ilkesinin yerini tutmamaktadır.²²⁵

Sözleşme hukukunda egemen olan ve Türk hukukunda kabul edilen kural ahde vefa ve sözleşme serbestliğidir.²²⁶ Ancak tarafların sözleşme yapma iradelerine konu olan şartlar sonradan esaslı olarak değişmişse sözleşmeye bağlılık sorgulanır. Böyle bir durumda adalet, hakkaniyet ve nesnel iyiniyet kurallarına aykırı bir durum oluşur.²²⁷ Koşulların gerçekleşmesiyle hâkim sözleşme adaletini gerçekleştirmek üzere 2001 tarih ve 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu (TMK) m. 1-4'ten (hukukun uygulanması ve kaynakları, dürüst davranma, iyiniyet ve hâkimin takdir yetkisi; 1926 tarih ve 743 sayılı TMK, m. 1, 2, 4) yararlanarak sözleşmeyi değişen koşullara uyarlar.²²⁸

Rebus sic stantibus ilkesinin hukuk sistemimizde benimsendiği konusunda tereddüt yoktur.²²⁹ İlke Türk hukukunda bir hukuk ilkesidir, çünkü o kanun ve yargılamalarda benimsenmiştir. 1926 tarih ve 818 sayılı eski Borçlar Kanunu'nda *rebus sic stantibus* düzenleyen genel bir hüküm yok idi. Buna karşılık istisna akdini (eser sözleşmesi) düzenleyen m. 365/2 ile ilişkilendirilmiştir.²³⁰ Mezkûr madde, ilkenin

---

²²⁵ Kenan Tunçomağ, "Alman Hukukunda Borcun İfasında Aşırı Güçlük (Muamelenin Temeli) İle İlgili Objektif Görüşler", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 32, Sayı: 2-4 (1966), s. 887.

²²⁶ Küçükgüngör ve Emiroğlu, s. 78 dn. 2.

²²⁷ Y. 13. HD, E. 2005/1874, K. 2005/9749, T. 9.6.2005; YHGK, E. 2009/14-456, K. 2009/496, T. 11.11.2009.

²²⁸ YHGK, E. 1998/13-815, K. 1998/835, T. 18.11.1998.

²²⁹ Eren, s. 438 vd.; Kaplan, ss. 150-154. Karşıt görüşte olanlara göre ise, *rebus sic stantibus*tan bir özel hukuk ilkesiymiş gibi bahsedilmesi yanlıştır. Bu doğrultuda, Erzurumluoğlu ve Burcuoğlu ilkenin bir hukuk ilkesi olarak kabulünün her zaman ve her yerde tepki çektiğini belirtir. Topuz, s. 70 ve dn. 28. Burcuoğlu, ilkenin gerçeğe uygun olmadığı görüşündedir. Burcuoğlu, s. 61. TBK m. 138 ile ilkenin Türk hukukunda kanunlaştığı ve dolayısıyla bir hukuk ilkesi olduğu güçlü bir şekilde belirtilebilir. İlkenin Türk hukukundaki yerine dair olumsuz görüş belirtenlerin bu görüşlerinin 2011 (yeni TBK) öncesi olduğuna dikkat edilmelidir.

²³⁰ Burcuoğlu, s. 61; Gürsoy, s. 73; Küçükgüngör ve Emiroğlu, s. 78 dn. 2. 818 sayılı TBK'de m. 264 (adi kira sözleşmesi), m. 282 (6098 sayılı TBK'de m. 363), 286 (ürün kirası), m. 344 (hizmet sözleşmesi), m. 517/1 (ölünceye kadar bakma sözleşmesi) ve m. 535 (adi ortaklık sözleşmesi) akdin kurulmasından sonra hal ve şartların değişmesini ele alan başka hükümlerdir. Burcuoğlu, s. 61. Kanunun asıl (Osmanlıca) metni için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/366.pdf>, (Erişim: 26.4.2011); Türkçe metni için bkz. <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.3.818&MevzuatIliski=0&sourceXmlSe> arch=, (Erişim: 26.4.2011). Eski Medenî Kanun, m. 21'de *rebus sic stantibus* ilkesini kabul etmiştir. Çalışkan, *The Development ...*, s. 25.

kurallarından birisi olan öngörülmezliği ve bu boyutuyla ilkenin varlığını nitelemektedir. Ancak bu ve ilgili maddeler (818 sayılı TBK m. 117, m. 24/1-4, m. 21) hem sözleşmenin değişen şartlara uyarlanması konusundaki genel hükümler değillerdi²³¹ hem de bunların çoğu daha ziyade sona erdirmeyeyle ilgiliydiler. Dolayısıyla kanunî bir boşluk var idi.²³² Bu boşluk 2011 tarih ve 6098 sayılı TBK'deki m. 138 ile ortadan kalkmıştır.

Türk içtihadında durum 6098 sayılı TBK'nin yürürlüğe girdiği 1.7.2012 temel alınarak, bu tarihin “öncesi” ve “sonrası” şeklinde ikiye ayırarak incelenebilir. 1.7.2012 öncesinde durum şöyledir:

II. Dünya Savaşı öncesinde Danıştay, Yargıtay'dan önce *rebus sic stantibus* ilkesiyle ilgilenmiştir. Bu konudaki ilk incelemesi, İstanbul Haliç Şirketi'nin 1926 tarihli sözleşmenin değiştirilmesi talebi üzerine verdiği 21.11.1937 tarihli kararıdır. Bu karara göre, Danıştay idari sözleşmelerde ilk kez *rebus sic stantibus* ilkesini kabul etmiştir. İmtiyaz sözleşmesinin uygulamasını zorlaştıran olayın öngörülemez ve olağanüstü olması halinde imtiyazcının tazminata hakkı olacağına karar vermiştir. Danıştay burada *rebus sic stantibusun* bir uygulama unsuru olarak yüklenicinin sadece olağanüstü olayların vuku bulduğu devre için hak ileri sürebileceğine işaret etmiştir.²³³ Bundan başka Danıştay ikinci olarak 1.4.1940-62/63'te, üçüncü olarak 8.4.1940-10/115'te karar vermiştir. Mezkûr son karardaki

Her mukavelenin hükümleri akdi sırasındaki hal ve şartlara göre muvazene edilerek kabul edilmiş olur. Mukavelenin akdinden sonra bu hal ve şartların evvelce tahmini mümkün olmayan ve fevkalade bir surette değişmiş olması tarafların mukaveleyi kabul ederken düşündükleri vaziyeti tamamıyla değiştirmiş olduğu ...²³⁴

ifadesi *rebus sic stantibus* ilkesinin resmen ifade edilmesidir. Aynı zamanda ilk cümlede *rebus sic stantibus* ilkesinin her andlaşmada zımnen var olduğunu kabul etmektedir.

---

²³¹ Arat, s. 81.

²³² Acar, s. 118.

²³³ Gürsoy, ss. 70-71.

²³⁴ Gürsoy, ss. 72-73.

Öğretide kabul edilmiş olan *rebus sic stantibus* Yargıtayca da benimsenmiştir. Yargıtay değişen koşulların sözleşmelere etkisini ilk olarak II. Dünya Savaşı esnasında, 2.6.1942’de, karara bağlamıştır. Bir istisna akdi olayının vesile olduğu, ancak umumi bir mana çıkarılabilecek bu kararın gerekçesinden bir kısmını belirterek *rebus sic stantibus* kabul eden ilk görüşünü ortaya koymak yerinde olacaktır:

Her âkit in’ikat ettiği tarihte mevcut ahval ve şeraitin aynen devamı halinde âkitleri ilzam eder. Akit tarihinden sonra tahaddüs edecek fevkalâde ahval dolayısıyla taraflardan biri için akdin ifası âkitte derpiş edilen ivazlar arasında büyük ve âşikar ve fahiş nispetsizlik husule getirdiği takdirde, mukavelenin tadili icap eder.²³⁵

Yargıtay bundan sonraki pek çok kararında da *rebus sic stantibus* ilkesini dikkate almıştır. 22.9.1943, 17.6.1944, 27.12.1944, 4.1.1945 ve 28.3.1945 kararlarında ilkeyi kabul etmiştir. 2.6.1942 kararını hüsnüniyete ve istisnaya, 27.12.1944 kararını kıyasen istisna akdine diğer kararlarını ise mücbir sebebe dayandırmıştır.²³⁶ 1945-2001’e kadarki dönemde ise *rebus sic stantibus*la ilgili çokça Yargıtay kararı vardır.²³⁷

4721 sayılı TMK’nin geçerli olduğu 22.11.2001 sonrası uygulamayı, yeni TMK nedeniyle, ayırmak gerekir. Bu itibarla, Yargıtay’ın 2001 sonrası içtihatlarını yıllar itibarıyla incelemek, onun ilkeye yönelik yaklaşımının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.²³⁸

---

²³⁵ Gürsoy, s. 76.

²³⁶ Gürsoy, s. 84. Kararlara, 14.12.1942, 7.6.1943, 3.6.1944 ve 28.3.1945 kararları eklenebilir. Gürsoy, s. 84.

²³⁷ Birkaç örnek olarak, 17.10.1980 (HGK, E. 1978/11-773, K. 1980/2310), 24.11.1986 (İBGK, E. 1986/2, K. 1986/2), 28.5.1993 (12. HD, E. 1993/4506, K. 1993/4580), 19.2.1997 (HGK, E. 1996/11-762, K. 1997/77) ve 27.3.2000 (3. HD, E. 2000/2648, K. 2000/2640) tarihli kararlar belirtilebilir.

²³⁸ Yargıtay karar metinlerinin başında davanın hangi konularla ilgili olduğunu belirtmektedir. Bu, bir tür içindekiler kısmıdır. Bu kısım da Yargıtay’ın *rebus sic stantibus* görüşüyle ilgili ipuçları vermektedir. Örneğin 15.10.2003 tarihli kararında (HGK, E. 2003/13-599, K. 2003/599) “Sözleşme Serbestisi (Serbesti içinde sözleşme yapan tarafların daha sonradan sözleşmenin çekilmez hale geldiğini söyleyerek uyarlanmasını talep edebilmeleri)”, “Dövize Endeksli Kira Sözleşmesi Yapılması (Türkiye gibi bir ülkede ekonomik krizlerin her zaman olabileceğinin belirli olmasına rağmen bu şekilde davranılmasının basirete sığmaması)”, “Ekonomik Kriz (Türkiye gibi bir ülkede krizlerin her zaman olabileceğinin dikkate alınmasının gerekmesi-Buna rağmen döviz üzerinden kira sözleşmesi

29.4.2002 (11. HD, E. 2002/474, K. 2002/4030) tarihli kararında, sözleşme serbestisinin geçerli olduğu hukuk sistemlerinde ahde vefanın temel olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, akdin yapılmasından sonra ortaya çıkan olağanüstü değişikliklerden dolayı taraflar arasındaki yükümlülükler dengesinin aşırı ölçüde bozulması gibi genel ve nesnel koşullar gerçekleşirse hâkimin sözleşmeye müdahale ederek, *clausula rebus sic stantibus* mucibince sözleşmeyi yeni koşullara uyarlayabileceği belirtilmektedir. Kararda belirtilen önemli bir husus, uyarlama yapılmış bir sözleşmenin belli hükümleri değişmişse, uyarlamayla ilgili koşulların oluşması halinde, yeniden uyarlamaya tabi olabileceğidir.

20.10.2003 (11. HD, E. 2003/5190, K. 2003/9626) tarihli kararda belirtildiği üzere, uyarlama yapılabilmesi için hüküm tarihinde sözleşmenin ayakta olması gerekmektedir.

22.9.2004 (HGK, E. 2004/11-403, K. 2004/425) tarihli kararında, emeklilik geliri sözleşmesinin günün koşullarına (Ömür Boyu Gelir Sözleşmesi ile davacıya bağlanan aylık gelirin) uyarlanmasıyla ilgili olarak bir sözleşmenin feshedilmesini *rebus sic stantibus*la ilişkilendirmiştir.

9.6.2005 (13. HD, E. 2005/1874, K. 2005/9749) tarihli kararında belirttiği gibi, “edimler arasındaki denge öyle bir bozulmalıdır ki edimin bu bozulmuş denge mucibince ifası borçlunun ekonomik mahfına sebebiyet vermelidir” görüşündedir.²³⁹ Ancak, borçlunun ekonomik mahfi şartı aranmamalıdır. Çünkü bu tek yanlı (sadece borçlu için) bir değerlendirme olur ki, bu durumda borçlunun ödeme gücüne göre

---

yapılmasının basirete sığmaması”, “Uyarlama Davası (Sözleşmede döviz cinsinden kararlaştırılan kira bedelinin uyarlanması talebi)”, “Kira Parasının Uyarlanması Talebi (Döviz cinsinden kararlaştırılan kira parasının döviz fiyatlarının aşırı derecede yükselmesi nedeniyle çekilmez hal aldığı iddiası)”, “Ahde Vefa (Tarafların yaptıkları sözleşmeyle bağlı olması-İstisnasının beklenmeyen hal neticesinde sözleşmenin çekilemez hale gelmesi olması)”, “İşlem Temelinin Çökmesi (Yapılan sözleşmede sonradan beklenmeyen hallerin oluşarak taraflar açısından çekilmez hal alması sonucunda sözleşmenin uyarlanmasının talep edilebilmesi)”, “Emprevizyon Teorisi (Ekonomide beklenmeyen hallerin oluşması neticesinde sözleşmenin çekilmez hale gelmesi-Ekonomik krizlere alışık bir ülkede dövizle sözleşme yapılmasının basirete sığmaması)”, “Basiretli İşadamı Gibi Hareket (Türkiye gibi bir ülkede ekonomik krizlerin sürekli var olduğunun bilinmesine rağmen dövizle sözleşme yapılmasının basiretli hareket edilmediğini göstermesi)” maddeleri düzenlenmektedir.

²³⁹ Süleyman Yılmaz, “Dövizle Endeksli Tüketici Kredilerinde Uyarlama Sorunu ve Yargıtay’ın Bakışı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 59, Sayı: 1, Yıl: 2010, s. 152.

uyarlama yapılıp yapılmayacağı sonucuna varılır. Denge ne kadar bozulursa bozulsun, borçlu çok zengin ve böylece borcunu ödemekle ekonomik mahfa düşmüyorsa, uyarlamanın diğer şartları gerçekleşse bile sırf bu şart gerçekleşmediğinden uyarlama yapılamaz.²⁴⁰ Bu nedenle, ekonomik yıkım ile kastedilen aslında mağdur tarafın genel malî gücü değildir. Borçlu yükü ne kadar ağırlaşsa da borcunu ifa ettiğinde onun için malî bir yıkım mevzubahis olmayabilir. O halde ekonomik yıkıma konu olan akdin ekonomik dengesidir. Eğer denge mağdur taraf aleyhine aşırı derecede bozuluyorsa uyarlama talebi doğacaktır, bozulmuyorsa ifa gerçekleşecektir.²⁴¹ Dolayısıyla doğru olan, ilkinden ziyade bu yaklaşımdır. Yani, uyarlama için “borçlunun mahfı” veya “mali yıkım” yaklaşımı yerine “sözleşmenin ekonomik dengesinin bozulması” şartı aranmalıdır.

27.4.2006 (11. HD, E. 2005/2289, K. 2006/4730) tarihli kararda, *rebus sic stantibus* gereğince sözleşmeye müdahalenin şartlarına değinilmiştir. Değişiklikler olağanüstü ve nesnel olmalı, yükümlülükler dengesi aşırı ve açık biçimde bozulmalı, değişikliğe ilkeye başvuracak tarafın kendisi neden olmamalı, değişiklik öngörülemez olmalı ve sözleşme tamamen ifa edilmemiş olmalıdır. Böylece onun ileriye etkili, geleceğe yönelik özelliği vurgulanmaktadır.

26.9.2007 (11. HD, E. 2005/2289, K. 2006/4730) tarihli kararda da uyarlamanın şartlarına değinilmekle birlikte, ilkenin/uyarlamanın uzun süreli sözleşmelerde geçerli olabileceği zımnen kabul edilmiştir.

25.5.2009 (9. HD, E. 2009/17729, K. 2009/14144) tarihli kararıyla çalışma hayatında, işçinin ücretinin düşürülmesi, ücretin eki niteliğindeki sosyal hakların ortadan kaldırılması veya eksiltilmesini işveren-işçi arasındaki anlaşmanın şartlarındaki esaslı değişiklik olduğunu kabul etmiştir. Davaya konu olan olaydaki Kasım ayı ücretinin

---

²⁴⁰ Yılmaz, s. 152. Bu konuda Türk hukukundaki hâkim görüşü destekleyen yazarlar için bkz. Topuz, s. 249 dn. 287'deki yazarlar. İlkenin şartlarından sadece birinin gerçekleşmesi halinde uyarlama yapılıp yapılmayacağı konusunda tartışma vardır. Örneğin Alman Federal Mahkemesi'ne göre, borçlunun mahfına sebep olunan durumlarda, diğer şartlar gerçekleşse bile, sözleşmeye müdahale edilebilir. Topuz, s. 250.

²⁴¹ Acar, ss. 128-129.

düşük ödeneceği, diğer haklarının verilmeyeceği, SSK ücretlerinin asgari ücretten süreceğini bildirmesini de iş şartlarında esaslı değişiklik kabul etmiştir.²⁴² 11.11.2009 (HGK, E. 2009/14-456, K. 2009/496) tarihli ziraî ürün kirasından kaynaklanan uyarlamaya ilişkin kararda, olağanüstü felaket hallerinde ve doğal olaylardan dolayı tarımsal gelirin önemli derecede azalması durumunda, kiracı kira bedelinin indirilmesini isteyebilecektir. Öğretide kuraklık bir *rebus sic stantibus* gerekçesi olup, Türkiye’de 2007’deki kuraklık buna bir örnektir. Keza, sözleşmede bu yönde bir hüküm olsa bile,²⁴³ kiracı, kira bedelinin indirilmesini talep hakkından kural olarak önceden vazgeçemez,²⁴⁴ ancak felaketin ortaya çıkmasından sonra vazgeçebilir. Mahkeme, *rebus sic stantibus* ilkesinin sözleşmenin belirli bir kısmına uygulanabilir özelliğine binaen, 2004-2013 aralığında kiralanan zeytinliklerde yaşanan 2006-2007 yıllarındaki aşırı kuraklıktan dolayı, yalnızca bu yıllara ilişkin uyarlama yapma yetkisini vurgulamıştır. Kuraklığın bir tarafa aşırı yük yüklediği ve sözleşmede öngörülen yükümlülükler dengesinin kiracı aleyhine bozulduğunu belirlemiştir. Kiranın, kiracı lehine uyarlanması gerekliliğine hükmetmiştir.²⁴⁵

Önceki kararlar neredeyse aynı olan 27.1.2010 (HGK, E. 2010/14-14, K. 2010/15) tarihli kararda *rebus sic stantibus* ilkesinin önce ani edimli sözleşmelerde uygulanamayacağını aşikar olduğu ve sürekli edimli sözleşmelerde uygulanabileceğinin kuşkusuz olduğu belirtilmektedir.²⁴⁶ Daha sonra, ilkenin sürekli

---

²⁴² Nurşen Caniklioğlu, “İşçinin Çalışma Koşullarında Tek Taraflı Değişiklik Sözleşmeyi İşverenin Feshetmiş Sayılacağı”, *Sicil*, Sayı: 18, Yıl: 5 (Haziran 2010), ss. 105-106.

²⁴³ Taraflar (kiracı şahıs ile Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü) arasındaki kira sözleşmesinin 23. maddesi, “kiracı, mahsulün az olması, tabii afetlerden veya hasarattan zarar görmesini gerekçe göstererek kira bedelinden tenzilat, erteleme veya zarar ziyan talep edemez” şeklindedir. YHGK, E. 2009/14-456, K. 2009/496, T. 11.11.2009, s. 995.

²⁴⁴ Kiracının kira bedelinin indirilmesi hakkında önceden vazgeçmesi iki durumda mümkündür: Kira bedelinin bu gibi durumların ortaya çıkması dikkate alınarak yerel rayiçten düşük tespit edilmiş olması ve zararın sigortayla karşılanmış olması halinde (TBK m. 363). Olayda her iki istisna da söz konusu olmadığından önceden feragat geçerli değildir. YHGK, E. 2009/14-456, K. 2009/496, T. 11.11.2009, s. 995.

²⁴⁵ YHGK, E. 2009/14-456, K. 2009/496, T. 11.11.2009, ss. 993-997.

²⁴⁶ İsviçre Federal Mahkemesi 4.5.1922 tarihli kararında, ilkenin bir alım-satım (İtalya’dan ithal edilip teslim edilecek bir otomobil) akdinde de uygulanma imkânı bulunduğunu kabul etmiştir. Gürsoy, s. 62; YHGK, E. 2010/14-14, K. 2010/15, T. 27.1.2010.

edimli sözleşmelerle sınırlandırılmasının doğru olmayacağı vurgulanarak, onun gelecekte hüküm doğuracak, gelecekte ifa edilecek veya ani ifasıyla sona ermemiş sözleşmelerde de uygulanabileceği kabul edilmektedir. Böylece Yargıtay, süresiz ve orta vadeli sözleşmelere ilaveten ani ifalı sözleşmelere de uygulanabileceğini belirterek, şartları yerine getirildiği müddetçe *rebus sic stantibus*un her sözleşmeye genişletilebileceği görüşünde olmuştur. Ancak bu bir yenilik değildir.²⁴⁷ Kiralanan 6663 zeytin ağacından 287.539 kg zeytin elde edilebilecekken kuraklık nedeniyle 2007’de 39.406 kg zeytin elde edilebilmiştir. Bu nedenle Yargıtay, kiranın ertelenmesi veya taksitlendirilmesi gibi uyarılama yerine, o yıla (sözleşme 2004-13 arasındadır) ait kira bedelinin indirilmesi gerektiği görüşünde olmuştur. Böylece *rebus sic stantibus* ilkesinin andlaşmanın belli kısmına uygulanabilme vasfıyla doğru orantılı bir yaklaşım sergilemiştir.

5.5.2011 (13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265) tarihli kararda, sözleşmenin uyarlanması ve sözleşmeye müdahalenin ölçütleri tekrarlanmıştır. Bu doğrultuda, şartlarda değişikliğe ilişkin bir kayıt veya hüküm bulunan sözleşmelerde uyarılama söz konusu olamaz. Hâkimin uyarılama yaparken tarafların farazi iradelerini de göz önünde tutması, uyarlamayı hak, nesafet, doğruluk ve dürüstlük kuralları (TMK m. 1, 2, 4) çerçevesinde ve TMK m. 1’deki yetkiye dayanarak yapması gereği belirtilmektedir. Uyarlamada sözleşmenin özüne sadık kalınmalı ve sözleşme yeni bir hale dönüştürülmemelidir.

Görüldüğü üzere uyarılama gerek 2011 öncesi gerekse sonrasında Türk hukukunda mevcuttur. *Rebus sic stantibus*la ilgili incelenen 131 Yargıtay kararının bir tahlili yapıldığında şu hususlar dikkati çekmektedir: Öncelikle, bu kararların hepsinde *rebus sic stantibus* ilkesi, “*clausula rebus sic stantibus*” olarak yazılmıştır. Açıklaması olarak “*Clausula Rebus Sic Stantibus* - sözleşmenin yeni/değişen koşullara uydurulması” (49 kararda), “*Clausula Rebus Sic Stantibus* (Beklenmeyen hal şartı (nedeniyle) sözleşmenin değişen şartlara uydurulması” (40 kararda), “Beklenmeyen hal şartı

---

²⁴⁷ Bu yönde hem yazarların (Gürsoy, ss. 121-123) hem de Yargıtay’ın 3.2.1988 (HGK, E. 1987/11-411, K. 1988/86) tarihli kararında bu husus yer almıştır.

(*Clausula Rebus Sic Stantibus*)” (5 kararda), “*Clausula Rebus Sic Stantibus*” (4 kararda), “Beklenmeyen hal (Emprevizyon) veya *Clausula Rebus Sic Stantibus*” ibareleri kullanılmaktadır. İkincisi Yargıtay, *rebus sic stantibus* ilkesinden bahsettiği her durumda öncelikle ahde vefadan bahsetmiştir. Bundan anlaşıldığı üzere ve nihayetinde andlaşmalara sadakatin temel kural olduğu, *rebus sic stantibus* ilkesinin hem istisnâî hem de tıkanmış andlaşmaları açıcı bir işlevde olduğu yaklaşımıdır. Üçüncüsü, şartların değişikliğini hak, adalet, dürüstlük ve nesnel hüsnüniyet kurallarına dayandırmaktadır. Dördüncüsü, *rebus sic stantibus* bir ilke veya nazariye olarak dikkate almaktan çok, yalnızca, şartların değişmesi halinde akde müdahale edilmesini ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır.²⁴⁸ Beşincisi, Yargıtay kira sözleşmelerinin uyarlanmasında mağdur yanlısı davranırken, banka kredi sözleşmelerinde mağdur taraf lehine davranmada çekingen bir tavır içinde yer almak suretiyle kararlarında tutarsız ve birlikten yoksun bir tavır sergilemiştir.²⁴⁹ Ve son olarak Yargıtay’ın Türk ve evrensel hukuk öğretisinden farklı kararları söz konusu olmuştur. Örnek olarak, üstte incelenen 9.6.2005 (13. HD, E. 2005/1874, K. 2005/9749) tarihli kararda, uyarlama için “ekonomik mahf” şartı ararken öğretilerde bu tartışmalıdır.

2011 tarih ve 6098 sayılı TBK’nin 1.7.2012’de yürürlüğe girmesiyle yeni bir evreye geçilmiştir. Bu ilke, isim zikredilmeden, TBK’nin “Borçların ve Borç İlişkilerinin Sona Ermesi” başlıklı 3. Bölüm’ün “Sona Erme Halleri” ayrımındaki 138. maddesinde yer almıştır. Bu maddenin ilk fıkrası şöyledir:

III. Aşırı İfa Güçlüğü

Madde 138- Sözleşmenin yapıldığı sırada taraflarca öngörülmemiş ve öngörülmesi de beklenmeyen olağanüstü bir durum, borçludan kaynaklanmayan bir sebeple ortaya çıkar ve sözleşmenin yapıldığı sırada mevcut olguları, kendisinden ifanın istenmesini dürüstlük kurallarına aykırı düşecek derecede borçlu aleyhine değiştirir ve borçlu da borcunu henüz ifa etmemiş veya ifanın aşırı ölçüde güçleşmesinden doğan haklarını saklı tutarak ifa etmiş olursa borçlu, hâkimden sözleşmenin yeni koşullara uyarlanmasını isteme, bu mümkün olmadığı takdirde sözleşmeden dönme hakkına sahiptir. Sürekli edimli

²⁴⁸ Topuz, s. 56 dn. 43. Örnek olarak bkz. YHGK, E. 1997/11-460, K. 1997/651, T. 17.9.1997.

²⁴⁹ Baysal, ss. x, 76.

sözleşmelerde borçlu, kural olarak dönme hakkının yerine fesih hakkını kullanır.²⁵⁰

Madde 138 esasında Yargıtay'ın uygulamasıyla paralellik göstermektedir. Uygulamada oluşan durumu yasalaştırmış,²⁵¹ kanundaki boşluk doldurulmuştur. Böylece akdin değişen şartlara uyarlanması konusunda genel bir hüküm getirilmiştir. Ayrıca evrensel ve Türk öğretisiyle yaşanan farklılıklar da giderilmiştir. En başta, kanunî düzenlemedeki eksiklik tamamlanmıştır. Keza hakkını saklı tutarak gerçekleşmiş olan ifanın da uyarlama kapsamında kabul edilmesi öğretiyile uyumludur.

Bu madde *rebus sic stantibus* ilkesinin hem sarıh bir ifadesi hem de kabulüdür. Bu madde aynı zamanda üstte ifade edilen sözleşmeye sadakat ile sözleşme adaleti arasındaki çatışmayı ortadan kaldırıcı mahiyettedir. Zira mezkûr madde mucibince borçlu hâkimden uyarlama isteyebilir.

1.7.2012 sonrası Yargıtay uygulaması henüz bilinmemektedir. Yargıtay Kararları Dergisi'nin Şubat 2013 sayısına kadar taranmış, ancak *rebus sic stantibus* dair bir karara rastlanmamıştır.

---

²⁵⁰ 11.1.2011 tarih ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu metni için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110204-1.htm>, (Erişim: 26.4.2011). 2011 tarihli Kanun, 1926 tarih ve 818 sayılı Borçlar Kanunu'nu ilga etmiş ve onun yerine geçmiştir.

²⁵¹ Acar, s. 120; Kaplan, ss. 140-145.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VİYANA ANDLAŞMALAR HUKUKU SÖZLEŞMESİ MADDE 62 VE ŞARTLARDA ESASLI DEĞİŞİKLİK İLKESİNİN HUKUKÎ SONUÇLARI

I. MADDE 62'NİN ŞARTLARDA ESASLI DEĞİŞİKLİK İLKESİNİN UYGULANABİLİRLİK KOŞULLARI ÇERÇEVESİNDE TAHLİLİ

VAHS, andlaşmalar hukukunun en önemli belgesi konumundadır. 1897'ye kadar büyük oranda yazısız bir şekilde sürdürülegelen örf ve adet niteliğindeki uluslararası hukuk kuralları mezkûr tarihteki I. Lahey Kodifikasyon Konferansı'ndan itibaren yazılı hale getirilmeye başlanmıştır. Nihayet 1969 tarihli VAHS ile andlaşmalar hakkındaki uluslararası hukuk kurallarının derlenmesi çalışmalarında zirve noktasına ulaşılmıştır. Lâkin bu noktada kalınmamış ve zamanın getirdiği yeni ihtilaf türlerini çözmeye yönelik yeni kuralların belirlenmesi çalışmaları sürmektedir.

62. maddenin içeriğinin tespiti, görüşmeleri ve kabulü zor, uzun ve tartışmalı bir sürecin sonucunda olmuştur. 1950'ler ve 1960'lar boyunca VAHS'nin taslak heyeti şartlarda esaslı değişiklik ilkesinin sınırlarını açıklığa kavuşturmak için çaba

göstermişlerdir.¹ 62. madde, UHK bünyesinde gerçekleştirilen VAHS görüşmelerinde son halini alıncaya kadar birkaç kez değişik numaradaki taslak maddeler altında ele alınmıştır. Bu doğrultuda örneğin 6 Mayıs-12 Temmuz 1963 tarihleri arasında toplanan UHK'nin 15. Oturumu'nun Özet Kayıtları'nda "22. Madde: *Rebus Sic Stantibus* Öğretisi" başlığında ele alınmıştır. Daha sonra "Madde 44" ve son olarak "Madde 59" numarasıyla incelenmiştir.

Madde 62 şu şekildedir:

Madde 62 - Şartların Esaslı Şekilde Değişmesi

- (1) Bir andlaşmanın akdedilmesi sırasında mevcut olan şartlarda meydana gelen ve taraflarca öngörülmeven esaslı bir değişikliğe, aşağıdaki şartlar yerine gelmedikçe, andlaşmayı sona erdirmeye veya andlaşmadan çekilmeye için bir gerekçe olarak başvurulamaz.
  - (a) bu şartların mevcudiyeti, tarafların andlaşma ile bağlanma rızalarının esaslı bir temelini teşkil etmedikçe; ve
  - (b) değişiklik andlaşmaya göre hâlâ icra edilecek yükümlülüklerin kapsamını köklü bir şekilde değiştirme etkisini haiz olmadıkça.
- (2) Şartlarda meydana gelen esaslı bir değişikliğe bir andlaşmayı sona erdirmek veya ondan çekilmek için bir gerekçe olarak şu hallerde başvurulamaz.
  - (a) andlaşma bir sınır tesis ediyorsa; veya
  - (b) esaslı değişiklik ona başvuran tarafın ya andlaşmadan doğan bir yükümlülüğünü ihlâl etmesinin ya da andlaşmanın diğer herhangi bir tarafına karşı herhangi bir milletlerarası yükümlülüğünü ihlâl etmesinin neticesi ise.
- (3) Bir taraf esaslı bir şart değişikliğine bir andlaşmayı sona erdirmeye veya ondan çekilmeye gerekçesi olarak başvurabiliyorsa, değişikliğe, andlaşmayı askıya almanın bir gerekçesi olarak da başvurabilir.²

---

¹ Slomanson, s. 371.

² Bozkurt, *Türkiye'nin ...*, ss. 732-733.

Maddenin İngilizce aslı şöyledir: "Article 62 Fundamental change of circumstances

1. A fundamental change of circumstances which has occurred with regard to those existing at the time of the conclusion of a treaty, and which was not foreseen by the parties, may not be invoked as a ground for terminating or withdrawing from the treaty unless:

(a) the existence of those circumstances constituted an essential basis of the consent of the parties to be bound by the treaty; and

(b) the effect of the change is radically to transform the extent of obligations still to be performed under the treaty.

2. A fundamental change of circumstances may not be invoked as a ground for terminating or withdrawing from a treaty:

(a) if the treaty establishes a boundary; or

Madde 62 incelendiğinde, yazım dilinin olumsuz olduğu görülmektedir. “-medikçe ... başvurulamaz (*may not be invoked ... unless*)” şeklinde çifte olumsuzluk ifadeleri söz konusudur.³ Nitekim bu, 1. ve 2. fıkrada kendini göstermektedir. Bunun ötesinde onun şartlarda esaslı değişiklik ilkesini şekillendirici ve sınırlandırıcı özellikler taşıdığı belirtilmelidir. Bu özellikler şunlardır: 1) değişiklik andlaşmanın yapıldığı andaki koşullara ilişkin olmalıdır, 2) değişiklik esaslı olmalıdır, 3) değişiklik taraflarca öngörülmemiş olmalıdır, 4) şartlar rızanın temelini oluşturmalıdır, 5) değişiklik yükümlülüklerin alanını köklü olarak dönüştürmelidir,⁴ 6) değişiklik ona başvuran tarafın kusuru neticesinde olmamalıdır, ve 7) şartlarda esaslı değişiklik ilkesinin sav edildiği andlaşma sınırı ilişkin olmamalıdır.

UHK'nin 1963'teki oturumunda görüşülen taslak m. 44/3b'de (Waldock'un dördüncü raporu) “andlaşmada hükme bağlanan haller” ifadesi yer almıştır.⁵ Buna göre, taraflar koşul değişikliği hususunu andlaşmada düzenlemişlerse veya andlaşmadan böyle bir anlam çıkıyorsa, şartların esaslı değişmesinden olumsuz etkilenen taraf ilkeye başvuramayacaktır. Taslak m. 44 bu şartı hükme bağlarken, bu ifade ve şart VAHS m. 62 metnine dâhil edilmemiştir.

İkinci olarak UHK kuralın nesnel doğasını vurgulamak amacıyla *rebus sic stantibus* teriminin madde başlığında ve metinlerinde kullanılmamasının daha iyi olacağına karar vermiştir. Böylece onun öğretisel imalarından, zımnî terim gibi, kaçınılmıştır.⁶ Zaten pek çok yetkili tarafından zımnî şart teorisi reddedilmektedir.⁷

(b) if the fundamental change is the result of a breach by the party invoking it either of an obligation under the treaty or of any other international obligation owed to any other party to the treaty.

3. If, under the foregoing paragraphs, a party may invoke a fundamental change of circumstances as a ground for terminating or withdrawing from a treaty it may also invoke the change as a ground for suspending the operation of the treaty.”

³ Binder, s. 912.

⁴ Elias, s. 125.

⁵ Taslak 44. madde metni için bkz. *Art. 44*, YILC, 1963, II, s. 207, (Erişim: 13.12.2011); AJIL, 1964, ss. 283-291. UNIDROIT'te de belirtildiği gibi sözleşmede uyarlama hükmü varsa, müzakere talebinde bulunulamaz. UNIDROIT, *Art. 6.2(3)*, s. 219; Acar, s. 125 dn. 36.

⁶ *Art. 44*, YILC, 1963, II, s. 209, pr. 7; AJIL, 1964, s. 288.

⁷ Antippos, Waldock'un 1963'te bu yorumda bulunduğunu aktarır. Antippos, s. 826.

Madde 62’de belirtilen hususlar aynı zamanda, ilkenin uygulanmasının şartlarıdır. Bunları başlıklar halinde incelemek yerinde olacaktır.

A. Değişikliğe Dair “Zaman” ve “Şart” Kavramları (Madde 62/1)

1. fıkrada belirtilen esas unsurlardan birisi ve *rebus sic stantibus* ilkesinin uygulanabilir olabilmesi için gereken belirli koşullara dair ilki, değiştiği kabul edilen koşulların hangi veya ne zamanki koşullar olduğuna ilişkindir. Aslında bu, “*Bir andlaşmanın akdedilmesi sırasında mevcut olan şartlarda*” ibaresiyle Madde metninde açıkça belirtilmektedir. O halde *rebus sic stantibus* konu olan ve ilkenin uygulanmasına imkân veren koşullar andlaşmanın yapıldığı anda veya zamanlarda var olan koşullar olmalıdır.⁸ Bu koşul andlaşma hayatındaki kesin bir ana gönderme yapmaktadır: andlaşmanın “sonuçlanması anı”na.⁹ Fitzmaurice’ye göre, bu tüm ilkenin özüdür.¹⁰ Andlaşmanın “yapıldığı” zamanlar ile andlaşmanın görüşülmesi ve imzalanması gibi zamanları anlarken, “sonuçlanması anı” ile andlaşmanın yürürlüğe girdiği zaman anlaşılmaktadır.¹¹ Aslında pek çok durumda her iki ifade de her iki anlamda kullanılmaktadır. Andlaşmanın “yapılması” ile “sonuçlanması” aynı anlamda, yani andlaşmanın “görüşülüp tamamlandığı” süreç anlamında kullanılabilir.

Gerek “*Bir andlaşmanın akdedilmesi sırasında mevcut olan şartlarda ...*” ibaresinin gerekse *rebus sic stantibus* ilkesinin koşula ilişkin yönünün ilk anlamında anlaşılması gerektiği açıktır. Andlaşmanın amaçlarının uygulanması için, sadece andlaşmanın yapıldığı şartlar dikkate alınmalıdır. Devletlerin andlaşmanın içeriğine yüklediği anlam da bu şartlara özgüdür. Zaten andlaşma tarafını bir andlaşmayı imzalamaya veya kabul etmeye iten şartlar doğal olarak andlaşmanın içeriğini

---

⁸ Elias, s. 125; *Art. 22*, YILC, 1957, II, s. 63, pr. 171; *Art. 44*, YILC, 1963, II, s. 210, pr. 9; *AJIL*, 1964, s. 289.

⁹ Ougergouz, s. 450. Değişmiş koşullar ise, sözleşmenin kurulması anında var olmayan, daha sonradan ortaya çıkan ve sözleşme açısından oldukça önem arz eden olaylardır. Kaplan, s. 113.

¹⁰ *Art. 22*, YILC, 1957, II, s. 63, pr. 171.

¹¹ Kontou, s. 34.

belirleyenlerle aynıdır.¹² Andlaşma yapıldığında var olsalar bile, tarafları andlaşmaya iten özellikte olmayan şartlardaki bir değişiklik andlaşmayla ilgisiz olacaktır ve *rebus sic stantibus* için bir gerekçe oluşturmayacaktır. *Rebus sic stantibus* ilkesinin uygulanabilmesi için, ya andlaşmanın konusunu ve hedeflerini bozan veya tarafların andlaşmayı ortaklaşa yapmaları için kendilerini buna iten temel değerlendirmelerle ilgili olan şartlarda değişiklik olmalıdır.¹³

Koşula atıf veya koşul meselesi, iki taraflı andlaşmalarda oldukça tatmin edici iken veya sorunsuz uygulanabilirken çok taraflı andlaşmalarda aynı durum söz konusu olmayabilmektedir. Bir taraf andlaşmanın müzakerelerinde yer almamış veya almış olup da şartların kabulü esnasında yer almamış olabilir. Bir başka olasılık olarak, andlaşmanın yapıldığı şartların içeriğinin zamanın çağdaş koşullarına tam uymadığından hareketle taraflar sadece kendilerinin katıldığı anda var olan koşullar temelinde andlaşmaya razı olabilirler. Bununla birlikte andlaşmanın sonuçlandırıldığı andaki koşulları ile çağdaş koşulların aynı, veya neredeyse aynı, olduğu kabul edilir. Bu durum andlaşmanın neticelenmesi zamanındaki koşullara ilişkin bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.¹⁴ Bir başka sorun da, andlaşmanın imzalanma ve yürürlük zamanlarının farklılık göstermesine ilişkindir. Özellikle çok taraflı sözleşmelerde bu duruma sık rastlanmaktadır. Örneğin VAHS 1969'da imzalanmıştır ama 1980'de yürürlüğe girmiştir. Doğal olarak 1969 ile 1980 yılının şartları farklıdır. İki tarih arasında oldukça esaslı olaylar cereyan etmiştir. Ancak andlaşmayı etkilememesi veya etkilese bile taraflarca ileri sürülmemesi nedeniyle bu değişiklikler sorun oluşturmamıştır. Bu durumda sözleşmenin görüşmelerinin olduğu ve imzalandığı ilk koşullar dikkate alınmalıdır zannındayız. Çünkü tarafların andlaşmayla bağlanma rızalarının, kendi iradeleriyle tecelli ettiği an andlaşma görüşmelerinde bulunduğu ve andlaşmayı imzaladığı zamanlardır. Çok taraflı bir sözleşmeye sonradan katılanlar için de bu iradî rızanın tecelli ettiği an sözleşmeye katıldığı andır. Daha somut ifadeyle 1969 tarihli

---

¹² Ouguergouz, s. 451.

¹³ Art. 22, YILC, 1957, II, ss. 63 pr. 171, 64 pr. 174.

¹⁴ Ouguergouz, s. 451.

VAHS'ye 2012'de katılan bir devlet (örneğin Malta) için bağlanma rızası, kendi iradesiyle katıldığı bu yıldır zannındayız.

Rebus sic stantibus başvurulabilmesi için değişiklik doğal olarak andlaşmanın yapılmasından sonra ortaya çıkmalıdır. Andlaşma imzalanmadan önce ve imza sırasında var olan durumlar andlaşmada zaten dikkate alınmıştır. Dikkate alınmasa bile, normal şartlarda bilinebilecekse, bu durumların varlığından haberdar olunmamasının sorumluluğu mağdur tarafından. Dolayısıyla ilke andlaşmanın imzalandığı zamandaki koşulların sonradan esaslı olarak değişmesi sonucu gündeme gelebilmektedir. Anlaşmazlığa, iki zaman (andlaşmanın imzalandığı ve değişikliğin gerçekleştiği) arasındaki uyumsuzluk sebebiyet vermektedir. Bu nedendir ki ilke, andlaşmanın yapıldığı zaman ile daha sonraki zaman arasındaki koşulların köklü derecede farklılaşmasından kaynaklanan sorunların çözümünde uygulanan hukukî bir araçtır.

B. Esaslılık Unsuru (Madde 62/1)

1. Değişikliğin Esaslı Olması ve Esaslılığın Belirlenmesi Sorunu

*Rebus sic stantibus*un ileri sürülebilmesinin ikinci şartı veya bir başka ifadeyle *rebus sic stantibus*un uygulanmasını sınırlayan bir şart da esaslılıktır. Koşullardaki değişiklik çarpıcı, aşırı, esaslı ve hayatî bir değişiklik olmalıdır.¹⁵ Bu durum VAHS m. 62/1'de, "*şartlarda meydana gelen ... esaslı bir değişikliğe*" ifadesiyle belirtilmiştir. Şartlardaki değişiklik, tarafların veya birinin üzerine yüklediği yükü kesin bir şekilde etkileyen nitelikte olmalıdır.¹⁶

---

¹⁵ Çalışkan, *The Development ...*, s. 25; Elias, s. 125; Houtte, s. 112-113. Örneğin balık İzlanda için hayatidir. Hugh Thirlway, "The Law and Procedure of the International Court of Justice 1960-1989 (Part Four)", *The British Yearbook of International Law*, Vol. 63, No. 1 (1992), s. 81. Kelsen'e göre, hayatîlik unsuru, andlaşma hükümlerinin iddiacı tarafın varlığını tehlikeye atmasıdır. Kelsen, "Birleşmiş ...", s. 99.

¹⁶ Haraszti, s. 56.

UAD’ın Balıkçılık Davası’nda belirttiği gibi değişiklikler hayatî olmalıdır: “taflardan birinin varlığını veya hayatî gelişimini tehlikeye atmalıdır.”¹⁷

Esaslılık unsuruna ilişkin bazı sorunlar kendini belli etmektedir. Öncelikle yapılması gereken neyin temel, neyin sıradan bir değişiklik olduğunun belirlenmesidir. Bu bir sınıflamayı gerektirebilir. Olacaksa bile, böyle bir sınıflamanın ancak genelde uluslararası uygulamanın ve yazının, özelde de andlaşma taraflarının kabullerinin bir neticesi olacağı açıktır. Aslında temel değişikliklere ilişkin ayrıntılı bir tanım veya liste sunmak fikir verir, ama bu çaba etkisiz olur. Çünkü hayatta sürekli yeni değişiklikler gerçekleşmektedir. Bir başka husus da, aynı değişikliğin bir andlaşma için, bir tarafça ileri sürülebilen *rebus sic stantibus* gerekçesi olabilirken, başka bir andlaşma tarafı için *rebus sic stantibus* ilkesinin ileri sürülmesine imkân vermeyebileceğidir. Son olarak, esaslı değişikliğin *rebus sic stantibus* ilkesine başvuru için temel oluşturacağını ifade etmek yeterli değildir.¹⁸ Karşı tarafın veya tarafların kabulü gibi diğer unsurlarla desteklenmelidir.

Sıradan olan veya olabilecek değişiklikler *rebus sic stantibus* ilkesinin kapsamına girmemektedir. Örneğin sadece gelir kaybı veya kur düzenlemeleri ilke için yetersizdir.¹⁹ Keza ülkesel değişiklikler, taraflar arasında diplomatik ilişkilerin kopması, rejim değişikliği, bir devletin iç hukuk kurallarının değişmesi genellikle esaslı olmayan değişiklikler olarak kabul edilmektedir.²⁰ Ancak bu değişikliklerin sıradan olmadığı da bir gerçektir. Bir başka ifadeyle bu tür değişiklikler her zaman olan değişiklikler olmayıp, bir devletin ilişkilerini, yapısını veya kaderini derinden etkileyen değişikliklerdir. Dolayısıyla taraflar arasındaki andlaşma ilişkisi bağlamında, bu tür değişiklikler andlaşmaya etki etmedikleri müddetçe sıradan değişiklikler olarak telakki edilmelidir. Esasında değişiklik türlerinin “andlaşmayla illiyet bağı” çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Her değişiklik andlaşmayla ilgili olduğu ve andlaşma

---

¹⁷ Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, s. 19, pr. 38, (Erişim: 21.7.2012); Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, s. 19, pr. 38, (Erişim: 21.7.2012); Houtte, s. 112.

¹⁸ Haraszti, s. 55.

¹⁹ Houtte, s. 112.

²⁰ Haraszti, s. 54.

ilişkilerini etkilediği müddetçe esastır. Esaslı değişiklik olarak addedilebilecek durumların tespiti hem zor hem de görecelidir. Bu zorluk ve görecelilik siyasî hususlarda daha belirgindir. Siyasî güdüler ve tutumlardaki değişiklikler Madde 62'nin taslak hali olan Madde 59'un dışında tutulmadığından devletlerin normal politik bocalamalarının bile Madde 59 (dolayısıyla Madde 62) altındaki talepler için esas olarak kullanılabilceği belirtilmiştir. Aslında genel olarak siyasî değişikliği ilkenin alanına dâhil etmek ile dışarıda tutmak arasında bir ikilemin mevcudiyeti söz konusudur. Doğrusu siyasî değişikliği ilkenin kapsamına dâhil etmek de dışında tutmak da bir gerekliliktir.²¹

2. İlkenin Uygulanmasına İmkân Tanıyan Temel Değişiklik Türleri

Değişikliklerin gözlemlenebilir, ahlâkî, temel veya kurucu değişiklikler olması önemlidir.²² Temel karakterin yanında belli bir kümeye veya olaya özgü olması kabul edilebilir. Ne yazık ki pek çok makale ve yazar, örneğin Waldron, neyin temel bir değişiklik olduğunu kesin bir dille belirtmemektedir.²³ Somuttan ziyade genel ve soyut çerçeve çizilmektedir. Raportör Waldock'un taslak 22/2. maddedeki belirlemeleri bu doğrultudadır. Bunun yanında mahkeme kararları, devlet uygulamaları ve yazar görüşlerine binaen ne tür değişikliklerin *rebus sic stantibus* kapsamına girdiği yorumlanabilir. Bu doğrultuda devletin yıkılışı, devletin varlığını tehlikeye sokan değişiklik,²⁴ devlet değişikliği, hikmet-i hükümet, devlet ardıllığı, devletin güvenliği ve saygınlığı, andlaşmaya göre teslim edilecek nesnelere yok olması veya büyük zarar görmesi, andlaşma ihlâli, savaş, uluslararası hukukun yeni bir kuralının ortaya çıkması, teknolojik gelişmeler, çevre, derin ekonomik değişimler, gereksinim, devrim,

---

²¹ Antippas, ss. 823-824.

²² Bennett and Roughan, s. 516.

²³ Bennett and Roughan, s. 516.

²⁴ Haraszti, s. 54; Houtte, s. 112.

kapitülasyonlar temel değişiklik kabul edilebilmektedir. Bu, *rebus sic stantibus* uygulama alanını genişleten bir yaklaşımdır.²⁵

Burada teknolojik gelişmelerin andlaşma şartlarında esaslı bir değişiklik oluşturabileceği hususuna bir kayıt düşmek gerekmektedir. Bu tür bir değişiklik tahmin edilebilir. Çünkü günümüzde her gün, hatta her an teknoloji yenilenmekte ve gelişmektedir. Bu itibarla teknolojik gelişmeyi *rebus sic stantibus* ilkesi kapsamına sokmak tartışmalı olacaktır. Bunun yanında, eğer andlaşmaya etki eden bir teknolojik gelişme *rebus sic stantibus* ilkesinin şartlarını haiz boyutta gerçekleşmiş ise elbette ilke kapsamında telakki edilebilmelidir. Bahsedilen değişiklik türlerinin ayrıntılı incelemesine geçilebilir.

Rebus sic stantibus ilkesi çevreyle ilgili²⁶ olduğunda sorunların çözümünde ciddiye alınacak bir seçenektir.²⁷ Çevre konusunda temel değişiklik türüne örnek olarak bir nehrin kuruması veya bir andlaşmanın konusu olan bir limanın tıkanması verilebilir.²⁸ Deprem,²⁹ aşırı yağışlardan veya bir barajın yıkılmasından kaynaklanan sel gibi doğal felaketlerin de öngörülemez ve önlenemez niteliğinden dolayı bu kapsamda değerlendirilebileceği kanısındayız. Kuraklık da bir uyarılama sebebi olarak kabul edilebilmektedir. Buna karşılık UAD'ın yaklaşımı olumsuzdur. UAD, çevrenin *rebus sic stantibus* ilkesine etkisini Gabcikovo-Nagymaros Davası'nda ele almıştır. Çevre ve koşullarıyla ülkedeki çevre bilgisinde meydana gelen değişiklikler “tamamen” öngörülemez değildir.³⁰ Böylece UAD, bu davada uluslararası çevre hukukunun gelişen yeni kuralları ve çevre bilgisindeki ilerlemenin değişen koşul oluşturduğu savını reddetmiştir.³¹

---

²⁵ Haraszti, ss. 54-56.

²⁶ Örneğin nesli tükenme veya azalma durumundaki balıkların avlanması konusunda. Waldron, s. 174.

²⁷ Gao, s. 64; Waldron, s. 174.

²⁸ Waldron, s. 170. Waldron, bu örneklerin McNair'e ait olduğunu belirtir. Waldron, s. 170.

²⁹ Doğal felaketlerin öngörülemezliği teknolojik gelişmelere kısmen yenik düşmüştür. Artık depremi önceden haber veren cihazların icadıyla bu doğa olayına karşı önlem alınabilmektedir. Ancak bunun sınırlılığı göz önünde bulundurulduğunda depremlerin hâlâ öngörülemez olduğu savı kabul edilebilir.

³⁰ Fitzmaurice and Elias, ss. 182-183, 191.

³¹ Aust, *Handbook ...*, s. 97.

Devletin hayatiyetliğini tehlikeye sokan değişiklikler de ilkenin alanına girer.³² Andlaşmanın uygulanmasının devletin varlığını tehlikeye atması halinde, andlaşmanın geçerliliğini yitireceği genellikle kabul edilmektedir. Oppenheim'in ilkeyle ilgili bu konudaki görüşü şöyledir:

Bir devletin varlığı veya hayatî gelişimi andlaşma yükümlülükleriyle kaçınılmaz bir şekilde çeliştiğinde, devlet, öncelikli görevleri olan ulusunun büyümesi ve hayatî gereksinimlerine uygun olarak, kendini-koruma ve gelişme amacıyla yükümlülüklerinden vazgeçmelidir. Hiçbir devlet, bu öncelikli görevlerin yerine getirilmesini engelleyen böyle bir andlaşmaya razı olmayacaktır. Devletin bir andlaşmayı kabul etmesi, andlaşmanın devletin varlığı ve hayatî gelişimine tehlike içermediğine ikna olmayı gerektirir. Bu nedenle, her andlaşma, öngörülme şartlardaki değişikliklerle, andlaşmada belirtilen bir yükümlülüğün, taraflardan birinin varlığını veya hayatî gelişimini tehlikeye atması durumunda, söz konusu tarafın ilgili koşuldan kurtulmayı talep etme hakkına sahip olması şartını gerektirir.³³

Yeni bir devletin doğuşu, *rebus sic stantibus* ilkesini haklılaştırıcı bir durum olarak telakki edilebilmektedir. İki devletin birleşmesi veya devletin dağılması ilke kapsamında değerlendirilmektedir. Yine sömürgelerin bağımsız olması şartların esaslı bir değişimidir.³⁴ Bu doğrultuda iki taraflı bir andlaşmanın taraflarından birinin uluslararası hukuk kişiliğinin sona ermesi *rebus sic stantibusun* kapsamına girmektedir.³⁵ Halefiyet ve *rebus sic stantibus* kavramları birbirinden çok farklı olmakla birlikte devletlerin halefiyeti *rebus sic stantibusla* bağlantılıdır. Devletlerin dağılmasıyla yeni devletlerin ortaya çıkması veya devletlerin birleşmesi gibi haller neticesinde selef devletin yapmış olduğu andlaşmalar uygulanması imkânsız veya çok ağır hale gelmiş olabilir. Halef devletin, selef devletlerce yapılmış andlaşmaları uygulamak istememesi veya uygulamakta zorlanması ilkeye başvuruyu haklı kılabilir. Zira andlaşma şartları

---

³² Houtte, s. 112; Loughran, s. 434; Haraszti, s. 50.

³³ Oppenheim, Roxburgh (Ed.), ss. 689-690; Keeton, s. 114.

³⁴ Cohn, s. 858.

³⁵ Özersay, s. 385; Aust, *Modern ...*, s. 251.

esaslı olarak değişmiştir.³⁶ Bir başka deyişle andlaşmayı yapan halef devlet ortadan kalkmış yerine, halefiyle irtibatlandırılmakla birlikte, yeni bir devlet doğmuştur.

Rejim değişikliği, her ne kadar esaslı bir değişiklik olsa da, genellikle andlaşmanın temel koşul değişikliği için yeterli görülmemektedir.³⁷ Zira bu da bir devletin içindeki bir gelişme olup andlaşmaları etkilememektedir. Rejim değişikliği andlaşmayı etkilemez ama devlet bu derin siyasî değişime binaen andlaşmanın uygulanmamasını talep edebilir. O halde bu durum da bir *rebus sic stantibus* gerekçesi olarak dikkate alınabilir.

Hükümet değişikliği meselesi tartışmalıdır. UHK hükümet değişikliğini *rebus sic stantibus* gerekçesi kabul etmemektedir. Zira bir devletin içindeki gelişmelerin uluslararası andlaşmalar üzerine etkisi olmadığı uluslararası hukukta genel kabul gören bir yaklaşımdır. Buna karşılık, hükümetin tutumundaki değişikliğin *rebus sic stantibus* ilkesi için temel değişiklik tipini oluşturabileceği görüşü ileri sürülmektedir.³⁸

Andlaşmaların uygulaması bazı durumlarda ve zorunlu olarak son bulabilmektedir. Vattel ve sonrası yazarların çalışmalarında ve UDHM yargılamasında görüldüğü gibi, uluslararası yükümlülüklerin uygulamasının bir sınırı olarak kendini koruma hakkına göndermeler yapılmıştır.³⁹ İlkenin temelleri, onu devletlerin varlık hakkına dayandıran teorilerle devletlerin temel hakları üzerine dayandıran teoriler dizisine dayanır.⁴⁰

Rebus sic stantibus imkân verebilecek bir başka değişiklik türü ise savaştır. Normal şartlarda savaş andlaşmayı sona erdirme sebebi değildir. Savaş, savaşan devletler arasında yürürlükte olan tüm andlaşmaları otomatik olarak sona erdirmez.⁴¹ Buna mukabil, uluslararası hukuk savaş durumunun savaşan devletlerin hem birbirleriyle hem de tarafsız devletlerle olan geleneksel ve sözleşmeyle ilgili kuralları

---

³⁶ Müllerson, s. 529; Özersay, s. 385.

³⁷ Waldron, s. 171.

³⁸ Waldron, ss. 168-172; Bennett and Roughan, s. 517.

³⁹ J. B. Scott, *The Hague Court Reports*, New York, 1916, s. 546'dan Haraszti, s. 50.

⁴⁰ Haraszti, s. 50.

⁴¹ Kelsen, *Principles ...*, s. 499.

değiştirdiğini kabul eder.⁴² Savaşın esaslı bir değişim olduğundan hareketle andlaşma ilişkilerinde bir değişikliğin olması doğaldır. *Rebus sic stantibus* büyük savaşlarda oluşan acil durumlardan etkilenen andlaşmalara ve yükümlülüklerde meydana gelen köklü değişikliklere uygulanmaktadır. Örneğin sömürgecilikten kurtulma zamanlarındaki savaşlar şartlarda esaslı değişikliğe başvurulmasını haklılaştıran durumlardır.⁴³ Keza bir andlaşmaya taraf olan devletler arasındaki savaş değişen şartlar savını açıkça destekler. ABD'nin 1930 tarihli çok taraflı Yükleme Sınırı Sözleşmesi'ni askıya alması *rebus sic stantibusun* savaş nedeniyle uygulanmasının tipik bir örneğini oluşturmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla ABD Başkanı Franklin Delano Roosevelt 9.8.1941'de "mevcut acil durum süresince" taşıma andlaşmasını askıya almıştır.⁴⁴ Ancak tek başına bir savaş halinin *rebus sic stantibus* ilkesine dayanak oluşturmadığı genellikle kabul edilmektedir.⁴⁵ Uluslararası yargı uygulaması da bu doğrultudadır. USAD, bir devlet ile özel bir borç veren arasındaki sözleşme durumuna ilişkin olan Brezilya Borçları Davası'nda, I. Dünya Savaşı'nın andlaşmanın bir tarafını yükümlülüklerden kurtarmadığını, zira bir imkânsızlık halinin söz konusu olmadığını belirtir.⁴⁶ Keza Sırp Borçları Davası'nda da aynı görüşte olmuştur.⁴⁷

İnsan hakları ihlalleri, sistematik ve ağır olması halinde şartlarda esaslı değişiklik olarak dikkate alınmaktadır. Hollanda'nın Surinam'a yönelik tutumu buna örnektir.

---

⁴² Wright, s. 62.

⁴³ Cohn, ss. 855, 858.

⁴⁴ Cohn, ss. 858-859; Richard Rank, "Modern War and the Validity of Treaties: A Comparative Study", *Cornell Law Quarterly*, Vol. XXXVIII, (1952-1953), ss. 337-338.

⁴⁵ SSCB Üst Mahkemesi'nin yorumunda belirtildiği üzere savaş, borçluyu akdî uygulamasından kurtarmaz, savaşın andlaşmanın uygulanmasını imkânsızlaştırdığı veya aşırı şekilde güçleştirdiği kanıtlanmalıdır. Vladimir Gsovski, *Soviet Civil Law*, Vol. 1, Michigan Legal Studies, 1948, s. 446; Jenks, s. 151. Savaşın andlaşmalar üzerine etkisi konusundaki İngiliz görüşü de, savaşın, savaş öncesi andlaşma yükümlülüklerini sona erdirmeyeceği yönündedir. A. D. McNair, *The Law of Treaties*, Oxford: The Clarendon Press, 1961, s. 697; Graham, s. 138.

⁴⁶ Brezilya Borçları (*Brazilian Loans*) Davası, "Judgment of 12 July 1929", *Permanent Court of International Justice*, Ser. A, No. A21, s. 120, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_20/64_Emprunts_Bresiliens_Arret.pdf, (Erişim: 21.7.2012); Lauterpacht, *The Development ...*, s. 87.

⁴⁷ Sırp Borçları (*Serbian Loans*) Davası, "Judgment of 12 July 1929", *Permanent Court of International Justice*, Ser. A, No. A20, s. 40, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_20/62_Emprunts_Serbes_Arret.pdf, (Erişim: 21.7.2012); Lauterpacht, *The Development ...*, s. 87.

C. Değişiklik Taraflarca Öngörülemez Olmalıdır (Madde 62/1)

Andlaşmanın sonuçlanması zamanındaki koşulların sonradan öngörülemez bir değişikliğe uğramasının andlaşmanın ömrüne yapabileceği etki sorunu uluslararası andlaşmalar hukukunun eski ve büyük tartışmalarındandır.⁴⁸ Bunun yanında, öngörülemezlik de ilkenin uygulanabilirlik koşullarından birisidir. Bu husus m. 62/1’de “... taraflarca öngörülme...” şeklinde yer almaktadır. Esaslı şekilde değiştiği ileri sürülen olay öngörülemez ve öngörüleni aşan durumlar olmalıdır.⁴⁹ Taraflar koşulların değişikliğini öngörmeyi asla varsaymış da olmamalıdır⁵⁰ veya değişiklikler öngörülebilir olsa da andlaşmaya etkisinin olabileceğini zannetmemiş olmalıdırlar.⁵¹ Eğer değişiklik taraflarca öngörülmüşse, ister gerçek olsun isterse olasılık olsun ve bu durum andlaşmada terim olarak belirtilmese bile, tarafların ona atıfla veya onun olasılığıyla anlaştıkları varsayılmalıdır.⁵²

Yükümlülük koşulların öngörülemez esaslı değişikliği sonucu arttıysa, her andlaşmanın, imzacı tarafın bu yükümlülüğünden kurtulma talebine hakkı olduğuna ilişkin zımnî bir şart ihtiva ettiği kabul edilir.⁵³

Ulusal uygulamada akitler genellikle sık ve rastgele yapılabilmeyle birlikte, uluslararası andlaşmalar çoğunlukla tamamen dikkatli ve risk türleri göz önünde bulundurularak taslaklandırılmaktadır. Özellikle devlet dikkatli ve sağlam temellere dayandırılmış bir kararı temin etme imkânına ve uzmanlığına sahiptir.⁵⁴ Bu açıdan değerlendirildiğinde uluslararası andlaşmalarda öngörülemezlik gibi bir durum pek söz

---

⁴⁸ Haraszti, s. 7.

⁴⁹ Schwebel, s. 343; Binder, s. 912; Yusuf Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2012, s. 162; Acar, ss. 122-123, 129.

⁵⁰ James Wilford Garner, *International Law and the World War*, Vol. II, London: Longmans, Green and Co., 1920, Section 449, s. 218; Hershey, s. 453 dn. 60.

⁵¹ Y. 13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265, T. 5.5.2011.

⁵² Art. 21, YILC, 1957, II, s. 62, pr. 161, (Erişim: 1.8.2012). Eğer onların her ikisi de bunu öngörmüşlerse ve andlaşmada buna yer vermişlerse, o zaman elbette bir sorun çıkmaz. Aynı yer.

⁵³ Hershey, s. 453 dn. 60; Brierly, Sixth, s. 335.

⁵⁴ Dickstein, s. 78.

konusu değildir. Özellikle vuku bulması tahmin edilebilen olaylara karşı önlem almak ve onun fena neticelerinden korunmak daima mümkündür.⁵⁵

Buna karşılık her türlü önlem ve imkân öngörülemez olayların sayısını azaltabilir ama onları ortadan kaldırmaya yetmez.⁵⁶ Bu tür olaylara karşı tedbir alma imkânı ya yoktur⁵⁷ ya da çok sınırlıdır. Aslında, koşullarda öngörülemez değişiklik durumlarına çözüm getiren bir andlaşma hazırlamak çoğu zaman mümkün değildir. Andlaşma gibi düzenlemeler sadece öngörülebilir değişiklikleri temin eder.⁵⁸

Öngörülemezlik kavramını yorumlamada aşırıya gitmemek gerekir. Hayatta neredeyse her şeyin gerçekleşmesi olasıdır. “Umulmayan veya öngörülmeleyen olay ancak bugüne kadar hiç gerçekleşmeyen bir olaydır” demek kavramın aşırı yorumu olur. Hâlbuki *rebus sic stantibus* kapsamına giren öngörülmeleyen esaslı değişiklikler -savaş, devrim, iktisadî buhran, grev gibi- sık veya olağan olaylardır.⁵⁹ Dolayısıyla kavram makul yorumlanmalıdır. Burada asıl olan, olayın öngörülebilecek veya öngörülemeyecek nitelikte olmasından ziyade tarafların öngörmemesi ve andlaşmayı öngörmeme durumuna göre akdetmeleri veya öngörseler bile andlaşmaya şiddetli etki edebileceğini varsaymamış olmalarıdır.

Öngörme ve andlaşmaya sadakat arasındaki ilişki olayın öngörülebilirlik durumuna göre belirlenir. Eğer vuku bulan olay öngörülebilecek durumda idiyse ve taraf (veya mağdur) buna rağmen gerekli önlemi almamış ise, yükümlü artık koşulların değişmesinden şikâyet edemez ve andlaşmadan kaynaklanan borcunu veya taahhüdünü her ne pahasına olursa olsun yerine getirmekle yükümlüdür. Olması muhtemel bir olayı veya olayları, olası görmemek veya olması muhtemel olayın olabileceğini düşünmeden yükümlülük altına girmek bu olayların doğurabileceği neticeleri önceden kabul etmek anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle olası bir olayın olmasını ihtimal dışı görmek bir kusurdur ve bu, kusurlu bir tarafın andlaşma yükümlülüğünden kurtulmasına

---

⁵⁵ Gürsoy, s. 108.

⁵⁶ Dickstein, s. 78.

⁵⁷ Gürsoy, s. 108.

⁵⁸ David, s. 17.

⁵⁹ Gürsoy, s. 109.

manidir. Zira böyle bir durumda, olaydan doğan riski kendi üzerine almış kabul edilmektedir.⁶⁰

Öngörülemezliğe ve öngörülebilirliğe ilişkin olarak, UNIDROIT İlkeleri'nin 6. Bölüm, ifa güçlüğü (*hardship*) başlıklı 2. Kısmı'nda 2. maddenin (m. 6.2(2)) yorumundaki şu iki örnek konuyu aydınlatıcıdır: Madde 6.2(2)'nin 2. örnek olayında,

A, bölgedeki şiddetli siyasî gerginliğe rağmen, beş yıl süre ile sabit fiyat üzerinden, X ülkesinden B'ye ham petrol tedarik etme taahhüdü altına girmiştir. Sözleşmenin yapılmasından iki yıl geçtikten sonra, komşu ülkeler arasında savaş çıkmıştır. Savaş dünya enerji krizine neden olmuş ve petrol fiyatları aşırı bir şekilde artmıştır. Bu durumda A ifa güçlüğüne düştüğü iddiası ile uyarlama istemeyecektir. Çünkü ham petrol fiyatlarındaki böyle bir artış sözleşmenin yapıldığı sırada öngörülemez değildir.⁶¹

Aynı maddenin bir başka (3.) örnek olayında,

A ile B, X ülkesinin para birimi üzerinden bir satış sözleşmesi yapmışlardır. Ancak sözleşmenin yapılmasından önce bu para birimi yavaş bir şekilde değer kaybetmeye başlamıştır. Sözleşme yapıldıktan bir ay sonra X ülkesinde meydana gelen siyasî kriz nedeniyle, bu para birimi %80 oranında değer kaybetmiştir. Diğer şartların gerçekleşmesi halinde, uyarlama talep edilebilecektir. Çünkü, her ne kadar sözleşme yapılmadan önce de bu para biriminde bir düşme eğilimi olsa da, bu orandaki bir değer kaybının taraflarca öngörülebilmesi mümkün değildir.⁶²

Andlaşmaların belirli süreliğine yapılması şartların değişmesine veya öngörülemezliğe bir çare olarak düşünülebilir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı andlaşmaların, ileride vuku bulabilecek bir şart değişikliğine karşılık, belirli bir süreliğine yapıldığı görülmektedir. Örneğin Rusya ile 23.12.1798 tarihli İttifak Andlaşması, m. 13; İngiltere ile yapılan 5.1.1799 tarihli İttifak Andlaşması, m. 12;

---

⁶⁰ Gürsoy, ss. 108-109; Acar, s. 123.

⁶¹ UNIDROIT, *Art. 6.2(2)*, s. 215.

⁶² UNIDROIT, *Art. 6.2(2)*, ss. 215-216, (Erişim: 13.3.2013).

Rusya ile yapılan 24.9.1805 tarihli İttifak Andlaşması, m. 14 ve 8.7.1833 tarihli Hünkâr İskeleyi Andlaşması, m. 5.⁶³

D. Rıza Unsuru (Madde 62/1a)

Rıza, aslında, sadece *rebus sic stantibus*la değil, andlaşmalar hukukuyla ilgili temel bir unsurdur. Bilhassa andlaşmaların yapılması ve sonlandırılması aşamalarında olmazsa olmaz bir şarttır. Çok sayıda uluslararası hukuk belgesi, uluslararası mahkeme kararı bu şartın varlığını vurgular. VAHS pek çok maddesinde rızanın gerekliliğini ortaya koyar.⁶⁴ Mezkûr Sözleşme maddelerinin üçte birlik kısmında rızadan bahsedilmektedir. Bu oran Sözleşmenin rızaya verdiği değeri ve andlaşmalar hukukunda rızanın önemini göstermektedir. Genel manada rızanın yanında, üstte bahsedilen oranın büyük kısmı andlaşmayla bağlanma rızası üzerinedir.⁶⁵

Sözleşmenin 20/2, 44/3b, 48/1, 62. maddeleri tarafların andlaşmayla bağlanma rızasının esaslı temelini arar. O halde, andlaşmayla bağlanma rızasının temeli nedir, hangi durumlarda belirir ve ortadan kalkar? Ortadan kalkmış koşullar tarafların andlaşmayla bağlanma rızalarının temeli olan koşullardır.⁶⁶ Bu temelin, bir andlaşma tarafının kendisi açısından vazgeçilmez olarak kabul ettiği unsur olduğu zannındayız. Örneğin 1945 yazında, küçük devletlerin BM Sözleşmesi ile bağlanma rızalarının temeli

---

⁶³ Erim, ss. 200, 204, 225, 298; Meray, *Devletler Hukuku*, s. 140 dn. 14. 23.12.1798 tarihli İttifak Andlaşması, m. 13; 5.1.1799 tarihli İttifak Andlaşması, m. 12; 24.9.1805 tarihli İttifak Andlaşması, m. 14 ve 8.7.1833 tarihli Hünkâr İskeleyi Andlaşması, m. 5 içerik olarak aynı olup, şu şekildedir (23.12.1798 tarihli İttifak Andlaşması, m. 13): “Devleteyn-i fahimeteyn-i müteahiteyn bu muahedenin mümkün olduğu mertebe müddet-i medide hafzına samimi rağıp iseler dahi badezamanın tebeddül-i ahval-i ruzigâr hasebile bazı mevaddın tebdili lâzım gelmesi muhtemel olduğundan işbu tedafüi ittifaka tasdiknamelerin mübadelesi gününden itibar olunarak sekiz senelik müddet tayinine karar verildi müddet-i mezkûrenin hitamı tekarrüp ettikte o vaktin iktizasına göre işbu ittifaknamelerin tecdidi hususu devleteyn-i müteahideteyn beyninde dostane müzakere oluna”. Erim, s. 200.

⁶⁴ VAHS, m. 2, 7, 9-18, 20, 23-25, 34, 36-37, 42, 44-49, 50-51, 54, 57, 62, 66, 69.

⁶⁵ VAHS, m. 2/b-c, f-g, 7/1, 11-18, 20/2, 20/4c, 20/5, 23/2, 24/2-4, 34, 42/1, 44/3b, 46/1, 47, 48/1, 49, 50, 51, 62, 69/4.

⁶⁶ Özersay, s. 380; Aksar, s. 162. Özersay, *rebus sic stantibus* ilkesinin, “koşulların, tarafların andlaşmayla bağlanma rızasının temelini oluşturması” ve “değişikliklerin tarafların yükümlülüklerini köklü şekilde değiştirmesi” olmak üzere iki esas ölçütü olduğu görüşündedir. Özersay, ss. 380-381.

veto unsuruydu.⁶⁷ Keza Mısır 1936 tarihli İngiliz-Mısır Andlaşması'nın sona erdirilmesi için 1947'de BM Güvenlik Konseyi'ne başvurduğunda Mısır'ın andlaşmanın geçersizliğine dayandırdığı görüşlerden birisi de rıza unsuruydu. Mısır temsilcisi, "1936 Andlaşması bizim serbest rızamızın ürünü değildir" demiştir. Temsilci rıza halinin 1936'da da ifade edildiğini belirtmiştir: "Andlaşmanın yapıldığı zamanda Mısır bağımsız bir ülke değildi. Toprakları İngiltere tarafından işgal edilmişti. Dolayısıyla Andlaşmayı sonlandırabilecek bağımsız bir taraf değildi."⁶⁸ Bir başka örnek, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran andlaşmalardır. Zürih ve Londra andlaşmaları imzalandığında Kıbrıs adası coğrafi olarak bir bütündü ve adada yaşayan iki halk (Rumlar ve Türkler) bazı yerlerde ayrı ve bazı yerlerde karma yaşamaktaydı. Andlaşmayla oluşturulan iki toplumlu, iki meclisli ve Cumhurbaşkanı ile yardımcısının farklı toplumlardan oluşacağı bir "Kıbrıs Cumhuriyeti" ve onun uluslararasılaştırılmış statüsü tarafların andlaşmayla bağlanma rızalarının temelidir. Ancak 1963'ten itibaren Kıbrıs Cumhuriyeti ortadan kalkmıştır. Bugün adada iki ayrı devletin varlığı Zürih ve Londra andlaşmaları zamanında var olan rıza koşullarının ortadan kalkması anlamına gelmektedir.⁶⁹

Rızanın esaslı temeli ibaresini eleştirenlere göre, onun belirsizliği aşikârdır. VAHS imzalanmadan önceki Taslak Metin'in 59. maddesini inceleyen Oliver J. Lissitzyn, mezkûr maddenin Yorumu'nun da bu belirsizliği açıklığa kavuşturmadığını ve ibarenin öznel yorumlara yol açmadan nasıl kurulabileceğini açıklamadığına işaret eder. O'na göre,

Karar yapıcı, hangi şartların tarafların rızasının zorunlu bir temelini oluşturduğunu belirlemek için sadece tarafların ortak niyet ve beklentilerini oluşturmamalı, aynı zamanda 59. maddenin belirsiz ifadelerine atfedilebilecek çeşitli anlamlar arasında seçim yapmalıdır.⁷⁰

---

⁶⁷ Fassbender, s. 171.

⁶⁸ Briggs, "Rebus ...", ss. 763-764.

⁶⁹ Özersay, ss. 380-381.

⁷⁰ Lissitzyn, "Treaties ...", s. 915.

M. 62 metninin m. 59 ile aynı olmasından dolayı m. 59 için yapılan eleştiri, m. 62 için de geçerlidir. Elbette m. 62'nin yorumu da aynı kifayetsizliktedir.

UHK'nin belirlediğine ve m. 62'den anlaşıldığına göre, taraflar andlaşmanın imzalandığı zamandaki şartları, daha sonra andlaşmayla bağlanma rızalarının temeli olarak kabul etmezse, andlaşmadan çekilebilir veya sona erdirebilir. Bu şartların rızalarının temeli vasfının sona erdiğini addettiğinde, gerekli yönetsel süreçler yerine getirilerek, andlaşmadan çekilebilir, andlaşmayı sona erdirebilir veya askıya alabilir. Madde 62 andlaşma tarafına yalnızca bu üç yolu öngörmüştür.

Sonuç olarak, her ne kadar öznelliklere kapı aralamaktaysa da, bir tarafın bir andlaşmayla bağlanma rızası ve bu rızanın esaslı temelde olması, yalnızca *rebus sic stantibus* özgü olmayıp andlaşmalar hukukunun genel bir kuralıdır. Bu kural, genel manalarda m. 62'de de zikredilmiştir zannındayız.

E. Değişiklik Yükümlülüklerin Boyutunu Köklü Biçimde Değiştirmelidir (Madde 62/1b)

Yükümlülüklerin köklü değişimi, *rebus sic stantibus* ilkesinin uygulanabilmesinin şartlarından birisidir. Bu şart mantıken bir öncekini takip eder. Eğer değişiklik tarafların andlaşmayla bağlanmada ana oydaşma temelini bozarsa, andlaşmanın sağladığı denge de bozulmuş olur. Bununla beraber bu denge çok ciddi şekilde bozulmuş olmalıdır. Dolayısıyla değişikliğin yükümlülüğün boyutunda bir farklılık oluşturması yeterli değildir, yükümlülükteki değişiklik “köklü” olmalıdır (VAHS, m. 62/1b). Değişiklik, bir tarafın andlaşmadan doğan yükümlülüğünü zorlaştırmalı ancak ifayı imkânsızlaştırmamalıdır.⁷¹ *Rebus sic stantibus* ilkesinin temeli, andlaşma yükümlülüklerini başlangıçtan farklı hale getirmesidir.⁷²

---

⁷¹ Acar, s. 128.

⁷² Art. 22, YILC, 1963, II, s. 84, pr. 12; Özersay, ss. 380-381.

Öncelikle yükümlülükten kastedilenin ne olduğunu belirlemek gerekmektedir. Bunun iki yönlü olduğu görülmektedir. Birincisi, andlaşmanın imzalandığı zamanda tarafların andlaşmaya göre üstlendikleri yükümlülüklerdir. Bir başka ifadeyle andlaşmanın ilk halinde belirtilen yükümlülüklerdir. İkincisi, andlaşmaya göre hâlâ uygulanmakta ve ileride uygulanacak olan yükümlülükler kastedilmektedir. Geçmişteki herhangi bir yükümlülük bir taraf veya taraflar için ne kadar ağır olursa olsun yerine getirildiğinden kapsam dışıdır.⁷³ Geçmişte uygulanmış yükümlülüklerin *rebus sic stantibus* kapsamı dışında bırakılmasının mantığı şudur: andlaşma tarafı bu yükümlülüğü yerine getirebildiğine göre yükümlülüğün boyutu taraf için aşırı dönüşmemiş demektir. Eğer taraf için katlanılamaz ve yerine getirilemeyecek kadar ağır bir yük oluştursaydı, ilgili taraf bu yükümlülüğü yerine getiremezdi. Geçmişteki değil hâlihazırdaki ve gelecekteki yükümlülüklerin *rebus sic stantibus* kapsamında olması, ilkenin ilerisi için geçerli bir ilke olma özelliğinin neticesidir.

Yükümlülüklerin boyutunun köklü biçimde değişmesine dair akla gelen ikinci soru hangi olayların veya hangi hallerin böyle bir dönüşüme yol açabileceğidir. Bunu gerek hukukî gerekse siyasî yazından seçilen bazı örneklerle açıklamak yerinde olacaktır. Surinam ve Hollanda arasındaki 25.11.1975 tarihli Kalkınma İşbirliği Yardımı (*Development Cooperation Assistance*) Andlaşması yerinde bir örnektir. Hollanda, Surinam'daki insan hakları ve demokrasinin gelişimine katkı sağlama sözüyle andlaşmaya katılmıştır. Ancak Surinam'daki 25.2.1980 askerî darbesi andlaşma şartlarını etkilemiştir. Hollanda 10.12.1982 tarihli notayla, “Surinam’da hüküm süren koşulların kalkınma andlaşmasını imzalayan iki hükümetin zamanında var olan koşullardan farklı olduğunu, imzacı tarafların bu değişimi öngöremediğini ve andlaşmanın neticelendirildiği zamanda hüküm süren koşulların kalkınma programının

---

⁷³ Özel hukukta, değişiklikten olumsuz etkilenen taraf yükümlülüğünü eğer ihtirazi kayıtlarla yerine getirmişse, geçmişteki ödemeleri için de *rebus sic stantibus* ilkesine başvurabilmektedir. Y. 13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265, T. 5.5.2011; Arat, s. 197. Öğretide bu yönde bir evrilme ve kabul söz konusudur.

tamamlanması için esaslı bir önkoşul olduğunu” ileri sürerek, andlaşmayı askıya aldı.⁷⁴ Hollanda, darbe sonrasında, yeni rejimin insan hakları ihlalleri neticesinde insan haklarını geliştiren değil, aksine yok eden rejime destek veren bir konuma düşmüştür. Andlaşmanın sürekliliği Hollanda’yı böyle bir durumla karşı karşıya bırakmıştır. Rejimdeki değişiklik açık bir şekilde esaslıydı ve böyle bir rejimi desteklemek Hollanda’nın taahhüt ettiği yükümlülükten köklü derecede farklıdır.⁷⁵ Hollanda-Surinam örneğinde yükümlülüklerin boyutunu köklü olarak değiştiren unsur darbe ve cunta yönetiminin uygulamaları olmuştur. Nicel köklü yükümlülük dönüşümü yoktur ama manevî bir artış söz konusudur. Yardım sivil hükümete ve halkın gelişimine hizmet ederken artık aksi mevzubahistir.

Bir başka örnek Kıbrıs ile ilgilidir. Hak ve yükümlülüklerin tanımlandığı Kıbrıs Cumhuriyeti ortadan kalktığından, bunların pek çoğunun Zürih ve Londra andlaşmalarında belirlendiği şekilde yerine getirilmesi mümkün değildir. Jacovides, özellikle Garanti Andlaşması’nın ana konusunu oluşturan Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası’nın uygulanamaz hale gelmesinin, önceden düşünülen yükümlülükleri köklü şekilde değiştirdiğini ve *rebus sic stantibus* uygulama imkânı bulduğunu belirtmektedir. O, bu fikrin Zürih ve Londra andlaşmalarının artık yürürlükte sayılamayacağını desteklediği görüşündedir.⁷⁶

Değişikliğin, yükümlülüğün boyutuna yaptığı köklü etkinin yönü ne olmalıdır? Artırmalı mıdır, azaltmalı mıdır? Madde 62’de değişikliğin yükümlülüğün boyutunu köklü olarak değiştirmesi ifadesi yer almaktadır. Madde 62/1b metni aynen şöyledir: “*değişiklik andlaşmaya göre hâlâ icra edilecek yükümlülüklerin kapsamını köklü bir şekilde değiştirme etkisini haiz olmadıkça.*” Madde metninde yükümlülüğün boyutunun hangi yönde olacağı belli değildir. Maddenin lafzî yorumundan da bir kanıya ulaşmak zor görünmektedir. Bu serbestlikten hareketle denilebilir ki, yükümlülükte ciddi bir artış,

---

⁷⁴ Dutch Government, Note Verbale of 16 December 1982, [1983] *Tractatenblad* No. 6’dan Binder, s. 913.

⁷⁵ Munnely, s. 168.

⁷⁶ Andreas J. Jacovides, *Treaties Conflicting With Peremptory Norms of International Law and the Zurich-London ‘Agreements’*, Nicosia: y. y., 1966, s. 24’ten Özersay, s. 381.

azalış veya niteliğinde değişme olabilir. Pek çok yazar bu doğrultuda yorum yapmaktadır.⁷⁷ UAD'a göre değişiklik, uygulamada, yükümlülükleri, “başlangıçta üstlenilenden esaslıca farklı hale getirecek biçimde artırmış olmalıdır.”⁷⁸

Bununla birlikte, yükümlülüklerin boyutunun köklü derecede değişmesi hem her olayda kendine özgü şartlara göre tespit edilebilecek olan hem de siyasî ve öznellik yönü ağır basan bir durumdur. Nitekim üstteki olayda Hollanda'nın bu savını Surinam'ın reddetmesi buna delil mahiyetindedir. Keza, daha VAHS taslak (m. 59) halindeyken, öznellikten kaynaklanan suiistimal riskine dikkat çekilmiş, bu riskin azaltılması için emniyet-vanasını daraltmaya yönelik tasarlanması gerekliliği vurgulanmıştır.⁷⁹ Toth bu öznelliğe ve suiistimale karşı bir çözüm sunar. O, yükümlülüklerin boyutunun köklü derecede değişmesi unsurunu birbiriyle bağlı şu önemli sorularla test eder:

1) Değişiklik; andlaşmada esas olarak üstlenilenden “temelde farklı” olan yükümlülüğün yerine getirilmesini sağladı mı?

2) Değişiklik; andlaşmanın tehlikeye girmesinin de ötesine geçen aşırı bir şartın karşılıklı olarak yerine getirilme dengesini altüst etti mi?

3) Uygulama ilkeye başvuran devlet üzerinde, andlaşmada düşünülmüş “dayanılmaz bir yük” veya “makul olmayan zarar”a sebep oldu mu?⁸⁰

Zannımızca yükümlülüğün boyutunun köklü dönüşümü konusundaki temel sorun, yükümlülük ile ifa arasındaki bağda yatmaktadır. Bu iki kavram birbirine hem çok yakın hem de birbirinin sebep-sonucu niteliğindedir. Yükümlülüğün boyutunun

---

⁷⁷ Örneğin Ouguergouz, s. 455.

⁷⁸ Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, s. 65, pr. 43, (Erişim: 24.7.2012); Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, s. 21, pr. 43, (Erişim: 24.7.2012); Ouguergouz, s. 455. Durum bir kurgusal olayla açıklanabilir. Akdeniz'de A, B ve C devletleri arasında 1500 askerin katılacağı ve 3 gün sürecek olan ortak bir askerî tatbikat gerçekleştirilecektir. A devleti, sözleşmeden doğan yükümlülüğü gereği, tatbikat için gıda temininde bulunmuştur. Ancak tatbikatın başlamasına az bir süre kala, B devleti ile C devleti arasında kriz çıkmıştır. Bu nedenle tatbikat 1 ay sonrasına ertelenmiştir. Yeni durumda A devletinin yükümlülüğünü 1 ay sonra yerine getirmesi söz konusudur. A devleti temin ettiği gıda malzemelerinin bozulması, taşınması, depolanması gibi giderlerinden dolayı yeni durumun kendisine aşırı külfet yüklediğinden hareketle, diğer şartların da gerçekleşmesiyle sözleşmenin uyarlanmasını talep edebilecektir.

⁷⁹ Lissitzyn, “Stability ...”, s. 191.

⁸⁰ Toth, September, s. 269; Munnelly, ss. 158-159 dn. 79.

köklü oranda değişmesi nicel olduğu kadar nitel bir unsurdur. Örneğin Hollanda-Surinam ilişkisinde görüldüğü üzere *rebus sic stantibus* başvurmayı gerektiren dönüşüm niteldir.

F. Değişiklik, Ona Başvuran Tarafın İhlâli Neticesi Olmamalıdır (Madde 62/2b)

Değişiklik, zarar görenin iradesinden bağımsız olmalıdır.⁸¹ Herşey ilkeye başvuran tarafın denetiminin dışında nesnel bir şekilde gerçekleşmelidir. Değişiklik, *rebus sic stantibus* ilkesine başvuran tarafın eyleminin ya da andlaşmanın taraflara yüklemiş olduğu yükümlülüklerin bu tarafça ihlâli sonucu meydana gelmişse bu taraf ilkeyi andlaşmayı sona erdirmeye veya ondan çekilme amacıyla işletemez.⁸² Sadece bir andlaşmadan çekilme veya onu sona erdirmeye amacıyla değil, diğer amaçlar için de kullanamaz. Bir taraf, andlaşmanın ruhuna aykırı bir avantaj sağlama amacıyla andlaşma ilişkilerini değiştirmemelidir. Zaten bir tarafın kendi yanlısının avantajlarından faydalanamayacağı hukukun meşhur ve genel bir ilkesi olup, m. 62/2b’de getirilen istisna bu ilkeye dayanmaktadır.⁸³ Şartlardaki esaslı değişikliğe kendi eylemi veya ihmaliyle yol açan tarafın ilkeyi ileri sürmesi iyi niyet ilkesine de terstir.⁸⁴ Dolayısıyla bu sınırlandırma hem kendi yanlısının avantajlarından yararlanamama hem de iyi niyet ilkeleri gereği mantıklı bir sınırlandırmadır.⁸⁵

---

⁸¹ Schwebel, s. 343.

⁸² Elias, ss. 126-127; Binder, 912; Aksar, s. 162.

⁸³ Elias, s. 127; Koeck, s. 109; Özersay, s. 383; Thirlway, s. 77 dn. 277. İlkeye ilişkin m. 62/2b’deki bu istisna USAD’ın 1928 tarihli Chorow Davası’nda yer almıştır. Dava hakkında bkz. *Chorzow* (Case Concerning the Factory at Chorow) Davası, *The Permanent Court of International Justice, Series A, No. A09, 26 July 1927*, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_17/54_Usine_de_Chorow_Fond_Arret.pdf.

⁸⁴ Villiger, s. 777. Özel hukukta tarafın kusuru, dürüst ve makul bir insan gibi davranılıp davranılmadığının tespitiyle anlaşılır. Arat, s. 198.

⁸⁵ Koeck, s. 109.

Kendisinin sebep olduğu değişikliğin ne olduğu konusuna, UHK’de 1963’teki ve 1968’deki görüşmelerde bazı raportör ve temsilcilerin desteklediği gibi, bir hükümet politikası veya davranışındaki öznel bir değişiklik örnek verilebilir. Andlaşmayla ilgili olsa da, çoğunluğun görüşü bu tür bir değişikliğin *rebus sic stantibus* ilkesinin gerekçesi olamayacağı yönündedir.⁸⁶ Örneğin Tüm Komite’deki (*the Committee of the Whole*) B. Krallık temsilcisi Francis Vallat, birinin kendi siyaset değişimini *rebus sic stantibus* kapsamında değerlendirmesinin açıkça yasaklanması gerekliliğini gözlemlerken,⁸⁷ Sovyet temsilcisi Feliks Nikolaevich Kovalev, bir ülkenin yalnızca iç politikasındaki bir değişimin, andlaşma şartlarında esaslı bir değişiklik olmadığını belirtir.⁸⁸

Değişiklikte, tarafın kusurunun olmaması gerektiği hususunun 62. maddenin 2. fıkrasında değil, 1. fıkra içerisinde yer alması gerektiğine yönelik şekli bir itiraz vardır. Eleştiride bulunan, şekli farklılığın ilkenin işlemlerine engel olmadığını da belirtmektedir.⁸⁹

G. Sınırlara Uygulanmama Hükümü (Madde 62/2a)

VAHS m. 62/2a, “eğer andlaşma bir sınır oluşturuyorsa *rebus sic stantibus*un o andlaşmayı sona erdirme veya ondan çekilmenin bir gerekçesi olamayacağını” belirtir. Sözleşme, bu hususun uluslararası örf ve adet hukukunun bir ilkesi olduğunu tekrar ifade etmektedir.⁹⁰ Kısaca *rebus sic stantibus* sınır andlaşmalarına uygulanmaz.⁹¹ Sınır çizilmesi, yani belirlenmesi ve sınırlandırılması andlaşmaları bu kapsamdadır. Dolayısıyla sınır andlaşmaları tek yanlı olarak feshedilemez. Bir tarafın siyaset, askerî vb.

⁸⁶ Koeck, s. 109; Art. 22, YILC, 1963, II, ss. 84-85, pr. 15; Art. 44, YILC, 1963, II, s. 210, pr. 11; AJIL, 1964, s. 289. Karşıt görüş: Hükümet tutumundaki bir değişiklik, andlaşma taraflarından biri tarafından kasten yapılmış olsa bile, *rebus sic stantibus* ilkesi kapsamına girebilir. Waldron, ss. 168-172.

⁸⁷ Art. 59, CLT, 1st Ses., 63rd, 1968, s. 369, pr. 38; Koeck, s. 110.

⁸⁸ Art. 59, CLT, 1st Ses., 64th, 1968, s. 374, pr. 44, (Erişim: 29.7.2012); Koeck, s. 110.

⁸⁹ Koeck, s. 109.

⁹⁰ S. Akweenda, *International Law and Protection of Namibia’s Territorial Integrity Boundaries and Territorial Claims*, The Hague: Kluwer Law International, 1997, s. 44.

⁹¹ VAHS, m. 62/2a; Art. 22, YILC, 1963, II, s. 85, pr. 17; Art. 44, YILC, 1963, II, s. 210, pr. 12.

zayıflığı diğer tarafa bir meydan okuma veya fırsat oluşturmaz.⁹² Sınır andlaşmaları uluslararası hukukta nesnel statü tesis eden andlaşmalardır ve sadece taraflarca değil herkesçe uyulması zarurî andlaşmalardır. Bu yönüyle sınır andlaşmaları adeta dokunulmazlığa sahiptir.

Sınırlara uygulanmama konusu üzerinde oйдаşma sağlanamamış ve maddenin bu bendine itirazlar olmuştur. VAHK görüşmelerinde, başta yenice bağımsız olan bazı devletler sınır andlaşmalarının da *rebus sic stantibus* kapsamına alınması için uğraşmışlardır. Kamerun delegesi, “Afrika sınırlarının güç kullanarak (yapılan andlaşmalarla) çizildiğini *rebus sic stantibusu* sınır andlaşmalarından hariç tutmanın kendi kaderini tayinle çelişeceğini” ileri sürmüştür.⁹³ Suriye ve Afganistan delegeleri de ilkeyi buyruk kuralla ilişkilendirerek sınır andlaşmalarına uygulanmamasına karşı çıkmışlardır. Afganistan delegesi Tabibi, sınır andlaşmalarının *rebus sic stantibusu* hariç tutulmasının hem buyruk kuralı zayıflatabileceği hem de sömürgeci ve eşit olmayan andlaşmalara tanıma verebileceği uyarısında bulunmuştur. Yine o, sınır andlaşmalarıyla ülkesel statü belirleyen andlaşmaların farklı olmadığını belirtmiştir.⁹⁴ Arjantin, Fas, Cezayir, Mısır ve Şili de bu doğrultuda itirazlarda bulunmuşlardır.⁹⁵ İlâveten içeriği konusundaki muğlâklıklar dile getirilmiştir. Örneğin deniz ve nehir

---

⁹² Ahmad Razavi, *Continental Shelf Delimitation and Related Maritime Issues in the Persian Gulf*, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1997, s. 194.

⁹³ Yearbook of International Law Commission, Doc. A/CN.4/183 and Add. 1-4: Fifth Report on the Law of Treaties, by Sir Humphrey Waldock, Special Rapporteur, “Article 44.- Fundamental Change of Circumstances, Comments of Governments”, Seventeenth Session, (18 January 1966), Vol. II, s. 41, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1966_v2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1966_v2_e.pdf), (Erişim: 26.7.2012), (Bundan sonra: Art. 44, YILC, 1966, II); Art. 44, YILC, 1963, II, s. 210, pr. 12; AJIL, 1964, s. 290; Akweenda, s. 44 dn. 8. Kendi kaderini tayin hakkı, kısaca, halkların kendi geleceklerini hiçbir dış müdahale olmadan özgürce kendilerinin belirlemesidir. Afrika’daki pek çok halk/devlet kendi sınırlarını kendisi belirlememiştir. Çoğunluğu sömürgeci güç tarafından belirlenen sınırların yerli halklarca *rebus sic stantibus* çerçevesinde tadil edilmesi mümkün olabilmelidir. Zira her ne kadar m. 62/2a sınır andlaşmalarını ilkenin uygulama alanı dışında tutsa da bu şart hariç, Afrika’daki durum ilkeye uyar görünmektedir. Her şeyden önce bu devletlerin bağımsız olması gibi esaslı bir şart değişikliği vuku bulmuştur. Buna göre yükümlülüklerde de köklü bir dönüşüm hâsıl olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Kamerun delegesinin talebi yerinde görülmelidir.

⁹⁴ Art. 59, CLT, 2nd Ses., 1969, ss. 117 pr. 11-12, 118 pr. 19-20, (Erişim: 22.7.2012); Akweenda, s. 44; Elias, s. 126; Özersay, s. 383. Eşit olmayan andlaşmalar özellikle Napolyon Avrupası sonrasındaki güç dengesinde değişiklikler yapan ve zamanın geçmesiyle tenkide açık olanlardır. Mahmud, s. 70.

⁹⁵ Anne Peters, “Treaties, Unequal”, pr. 58, <http://www.mpepil.com/ViewPdf/epil/entries/law-9780199231690-e1495.pdf?stylesheet=EPIL-display-full.xsl>, (Erişim: 25.4.2012).

sınırları meselesi gündeme taşınmıştır. Diğer taraftan bazı yazarlar, ülkesel haklar veren ve üs andlaşmalarını bu kategoriye dâhil etmek istemiştir. Son olarak sınır andlaşmalarının ilkenin kapsamı dışında tutulmasının ilkeden uzaklaşmak anlamına geldiği itirazları da dillendirilmiştir.⁹⁶ Ancak bu görüşler kabul görmemiştir. Görüldüğü üzere sınır andlaşmalarının ilke dışında tutulmasında andlaşmalar hukuku ile ilgili UHK'deki tartışmalar etkilidir. Bu tartışmalar baz alınarak *rebus sic stantibus* sınır andlaşmalarına genişletilmemiştir.⁹⁷ Bunu desteklemek için 1963 taslağını incelemek yeterli olacaktır. 1963 tarihli UHK oturumunda görüşülen taslak madde 22/5'te, geçiş hakları gibi ülkesel haklar veren, sınır tesis eden veya toprak devrini etkileyen andlaşmalar (a bendi) ile, ülkesel hak oluşturmayan ancak toprak devrini öngören andlaşmalar (b bendi) *rebus sic stantibus*tan hariç tutulmaktaydı.⁹⁸ Ancak VAHS m. 62'de sadece "andlaşma bir sınır tesis ediyorsa" ibaresiyle sınır andlaşması kavramı dar kaleme alınmıştır.

VAHS hazırlayıcıları sınır andlaşmalarını neden ilkenin kapsamı dışında tutmuşlardır? Bize göre şu unsurlar etkilidir: 1) Bu yaklaşım uluslararası örf ve adet hukukuyla uyumludur. 2) VAHS'nin yapıldığı 1960'lı yıllar Soğuk Savaş'ın cereyan ettiği yıllardır. Karşı bloktaki devletin andlaşmadan çekilmesi uluslararası güç ve dehşet dengesinde önemli dengesizliklerin oluşması anlamına gelebilecekti. Bu nedenle andlaşmaların istikrarına önem verilmiştir. 3) Öncekiyle bağlantılı olarak, 1960'lı yıllarda yenice bağımsız olan devletler istikrar kavramının canlı tutulmasına yol açmıştır. Zira aksi durumda, hem başka yeni devletlerin ortaya çıkma girişimleri devlet içi istikrarsızlığı artıracığı gibi uluslararası huzursuzluğa da yol açabilecekti hem de yenice bağımsız devletlerin varlığı tehlikeye girebilirdi.⁹⁹ 4) Devletleri diğer devletlere

---

⁹⁶ Art. 44, YILC, 1963, II, s. 210, pr. 12; AJIL, 1964, s. 290.

⁹⁷ Razavi, s. 194.

⁹⁸ Art. 22, YILC, 1963, II, s. 85, pr. 17.

⁹⁹ Örneğin *uti possidetis juris* ilkesi yenice bağımsız devletlerin istikrarını ve varlığını korumayı amaçlayan bir ilke olmuştur. Buna göre sömürge sınırları aynen korunmalıdır. Bu doğrultuda kendi kaderini tayin hakkına dayanarak bağımsız olan eski bir sömürge ülkesinin içindeki başka bir halk kendi kaderini tayine dayanarak bağımsızlık talep edememektedir. Halis Ayhan, "Kendi Kaderini

karşı müteceviz davranışlardan alıkoymak ve yükümlülüklerin ahde vefaya binaen yerine getirilmesi andlaşmaların sürekliliğiyle sağlanır. 5) Uluslararası hukukun genel ve temel amacı uluslararası ilişkilerin istikrarlı ve güvenli işlemlerini sağlamaktır.¹⁰⁰ Uluslararası sınırların değişikliğe uğratılması talepleri uluslararası ilişkileri istikrarsızlaştıracaktır. Her devletin bir başkasının uluslararası sınırını müzakereye açması halinde, kaotik bir ortam tesis edilir ki bu durum hem bölgesel hem de uluslararası çapta bir güvenlik riski oluşturduğu gibi andlaşmaların istikrarını tehlikeye atar. Dolayısıyla, sınır andlaşmalarının uluslararası ilişkilerin istikrarına katkısı büyüktür.

Rebus sic stantibusun sınırlara uygulanmayacağına ilişkin uluslararası bir karar olarak Orta Amerika Adalet Divanı'nın (*Central American Court of Justice*) 1916'daki kararı örnek verilebilir. Mahkeme, ilkenin Kosta Rika ile Nikaragua arasında sınır oluşturan Canas-Jerez Andlaşması'na uygulanamaz olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹ Keza Irak ile arasındaki Şattül-Arap sınır uyuşmazlığında İran, *rebus sic stantibus* temelinde 1937 Sınır Andlaşması'ndan feragat etmiştir.¹⁰² Görüldüğü üzere ilke daha VAHS'de yer bulmadan önce uluslararası örf ve adet hukuku kuralı olarak çok öncelerden gelişme göstermektedir.

II. VİYANA ANDLAŞMALAR HUKUKU SÖZLEŞMESİ MADDE 62 İŞİĞİNDE *REBUS SIC STANTIBUSUN* HUKUKÎ SONUÇLARI

Madde 62, şartlarda esaslı bir değişikliğin bir andlaşma üzerinde esas olarak üç etkiye sahip olduğunu belirtir: andlaşmayı sona erdirmek (fıkra 1, 2 ve 3), andlaşmadan

---

Tayin ve Kosova”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, ss. 52-53.

¹⁰⁰ Razavi, s. 194.

¹⁰¹ Haraszti, ss. 42-43.

¹⁰² Kaiyan Homi Kaikobad, “Some Observations on the Doctrine of Continuity and Finality of Boundaries”, *The British Yearbook of International Law*, Vol. 54, No. 1 (1983), s. 130.

çekilmek (fıkra 1, 2 ve 3) ve andlaşmayı askıya almak (fıkra 3). Gerek uygulama gerekse uluslararası hukukçuların görüşleri çerçevesinde, ilaveten, şu diğer etkilerin de olduğu belirtilebilir: andlaşmayı değiştirme (tadil etme) ve yeni bir andlaşma yapma. Veya *rebus sic stantibus*un bir uzantısı olarak bu etkilerin de haiz olduğu sonucuna varılmıştır.

Madde 62’de belirtilen yasal sonuçlar arasında öncelik-sonralık sıralaması yoktur. Tüm bunlar birbiriyle “veya” ve “ise” bağlaçlarıyla bağlanmıştır ki bu da bize bu üç durum arasında bir üstünlük olmadığını göstermektedir.

A. İlkenin Madde 62’de Belirtilen Hukukî Sonuçları

1. Andlaşmayı Sona Erdirme

Üstte de belirtildiği üzere, uluslararası bir andlaşmanın birçok sona erme yolları vardır ve bunlardan birisi de *rebus sic stantibus* ilkesiyedir. Uluslararası hukuk, andlaşmanın bu yolla sona ermesini geniş oranda tanımaktadır.¹⁰³

Sona erdirme kavramına açıklık getirmekte fayda vardır. Sona erdirme, ya da feshetme, henüz süresi bitmemiş, devam eden yani taraflar arasında halen yürürlükte olan bir andlaşmanın uygulamasının bitirilmesidir. Bir başka ifadeyle andlaşmanın işleyişini yarıda keserek, onun gücünü hitama erdirmektir.

Rebus sic stantibus ilkesini uluslararası hukukta kabul eden yazarların andlaşmaların sona erdirilmesi konusundaki görüşleri genel olarak iki kümede toplanmaktadır. İlkinde göre, ilkenin süreli veya süresiz her andlaşmada bozucu bir şart olarak var olduğu varsayımından hareketle, andlaşmalar “koşullar devam ettiği müddetçe” kaydıyla yapılır. Şartlarda esaslı bir değişiklik olduğunda taraflardan biri bu zımnî şarta, yani *rebus sic stantibus*a, dayanarak andlaşmayı tek taraflı olarak sona

---

¹⁰³ Oliver vd, s. 1030.

erdirebilir. Zira taraflar andlaşmayla “koşullar değişmediği müddetçe” şartıyla bağlanmak istemişlerdir.¹⁰⁴ Şart değiştiğine göre, andlaşmayla bağlanma rızası da ortadan kalkmış demektir. Bu bağlamda düşünüldüğünde m. 62’de ilkenin üç hukukî sonucunun kabul edilmesi VAHS’nin zımnî şart kuramını kabulü anlamında yorumlanabilir. Zira, şartlarda esaslı değişiklik gerçekleşirse, andlaşmadaki bozucu (zımnî) şarta binaen bir taraf andlaşma üzerinde tasarrufta bulunabilir. *Rebus sic stantibus* ilkesi, şartların esaslı değişmesi nedeniyle, bir tarafın andlaşmayı sona erdirmeye ve değiştirme talebini haklı gösterebileceği görüşünün geniş bir kabulüdür. Şartlarda esaslı değişiklikten dolayı uygulanamaz hale gelen andlaşmaların bağlayıcılığı sona erer.¹⁰⁵ Dolayısıyla *rebus sic stantibus* ilkesi sonlandırma konusunda hiçbir hüküm içermeyen bir andlaşmanın tek yanlı sona erdirilmesinin istisnasıdır. Andlaşmalar ilkeye dayanılarak tek yanlı sona erdirilebilir.¹⁰⁶

İkinci kümedeki ve öğretideki egemen görüş ise andlaşmanın tek yanlı olarak sona erdirilemeyeceğini belirtir. Uluslararası hukukçuların çoğunluğu bu görüştedir.¹⁰⁷ Örneğin Fitzmaurice, gerçek sonlandırmanın sadece yetkili bir mahkemenin kararıyla olması gerektiği görüşündedir.¹⁰⁸

Bir andlaşmanın uygulanma koşulları, imzalandığı zamanın koşullarına göre kökten değişikliğe uğramışsa, o andlaşma sona erdirilebilir.¹⁰⁹ Andlaşma şartlarındaki değişikliğin sadece taraflardan bazıları arasındaki ilişkiyi etkilemesi durumunda, çok sayıda taraf arasında imzalanan bir andlaşma *rebus sic stantibus* ilkesine göre geçersiz olabilir.¹¹⁰

---

¹⁰⁴ Meray, *Devletler Hukuku*, s. 141; Brierly, Sixth, s. 335.

¹⁰⁵ Art. 22, YILC, 1963, II, ss. 80 pr. 1, 81 pr. 4.

¹⁰⁶ Kelsen, “Birleşmiş ...”, s. 99.

¹⁰⁷ Art. 21, YILC, 1957, II, s. 61, pr. 155; F. Le Roy, “1919’den İtibaren Devletlerarası Hukukda Vuku Bulan Tahavvüller”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2 (1951), s. 371.

¹⁰⁸ Art. 21, YILC, 1957, II, s. 62, pr. 157. Bu görüşe “Andlaşmayı Askıya Alma” başlığında değinilecektir.

¹⁰⁹ Doğan, s. 105.

¹¹⁰ Bennett and Roughan, s. 518.

VAHS m. 62 her üç fıkrasında da şartlardaki esaslı bir değişikliğin bir andlaşmayı sonlandırabileceğini açıkça belirtir. Buna karşılık, 1. fıkra, “ tarafların andlaşma ile bağlanma rızalarının esaslı bir temelini teşkil etmedikçe” (a bendi) ve “hâlâ icra edilecek yükümlülüklerin kapsamını köklü olarak değiştirmedikçe” (b bendi); 2. fıkra, “andlaşma sınır tesis ediyorsa” (a bendi) ve “bir tarafın, şartların değişmesine kendisinin yol açması” (b bendi) hallerinde andlaşmanın sona erdirilemeyeceğini hüküm altına almaktadır.

Andlaşmaları oluşturan rıza, elbette onları sona da erdirebilir.¹¹¹ Bu nedenle andlaşmanın diğer sona erme yöntemleri esas olarak rızaya dayanır.¹¹² Bunun yanında, andlaşmaların sona erdirilmesinde rıza ve *rebus sic stantibus* arasındaki ilişkide farklı görüşler ortaya konulabilir. İlki, şartlarda esaslı değişiklik hallerinde rıza vardır, ancak bu her zaman açıkça olmaz.¹¹³ İkincisi, gerçekte, *rebus sic stantibus*a göre sona erme andlaşmaların rıza temelli olduğu kuralını hükümsüz kılmaktadır.¹¹⁴ Andlaşmalar tarafların rızaları doğrultusunda yapılmaktadır. Ancak rıza temelinde sona ermeyebilmektedir. Karşı taraf, mağdur tarafın *rebus sic stantibus* savını kabul etmiyorsa bile, *rebus sic stantibus* temelinde andlaşmanın sona ermesini kabul etmek zorunda kalabilmektedir.

VAHS'nin 62. maddesi, andlaşmanın *rebus sic stantibus*a dayandırılarak sonlandırılması için bir tarafa sınırsız bir hak verir mi?¹¹⁵ Bu sorunun cevabı kesinlikle “hayır” olmalıdır. Bu, felsefî açıdan da haiz olduğu şartlar açısından da böyledir. Haiz olduğu şartlar açısından, öncelikle, şartlardaki esaslı bir değişiklik, bir sınır andlaşmasını sona erdirmek amacıyla ileri sürülemez (VAHS, m. 62/2a). İkincisi, andlaşma ilişkilerini köklü şekilde etkileyen esaslı değişiklik olmadıkça (VAHS, m. 62); üçüncüsü, bu değişiklik tarafların andlaşmayla bağlanma rızalarının esaslı temelini oluşturmadıkça (VAHS, m. 62/1a); dördüncüsü, ne derece esaslı olursa olsun ve iddiacı tarafa ne kadar

---

¹¹¹ McDougal, s. 366.

¹¹² Dixon, s. 75.

¹¹³ McDougal, s. 366.

¹¹⁴ Dixon, s. 75.

¹¹⁵ Oliver vd, s. 1031.

ağır yük yüklerse yüklesin, öngörülebilen değişiklikler halinde (VAHS, m. 62/1); beşincisi, halen yerine getirilmekte olan veya yerine getirilecek olan yükümlülüğün boyutu köklü oranda dönüşmedikçe (VAHS, m. 62/1b); altıncısı, değişiklik ilkeye başvuran tarafın ihlâli neticesinde ise (VAHS, m. 62/2b); yedincisi, andlaşma şartlarında esaslı bir değişiklik halinde bile, bir andlaşma tek taraflı olarak keyfice sona erdirilemez.¹¹⁶ Bu husus Londra Bildirisi'nde açıkça vurgulanmıştır. Aşağıda belirtileceği üzere ilkeyi ileri süren taraf, hem gerekli titiz incelemede bulunmaksızın hem de karşı tarafla yöntemsel gereklilikleri yerine getirmeksizin andlaşmayı *rebus sic stantibus* temelinde sona erdiremez. Son olarak, *rebus sic stantibus*a dayanarak bir andlaşmayı sona erdirme genellikle süresiz andlaşmalarda mümkün olabilmektedir. Zaten süresiz andlaşmalarda bir hüküm olarak belirtilmese bile, bu hakkın re'sen var olduğu kabul edilmektedir.¹¹⁷

Felsefi açıdan ise, şartlarda esaslı değişiklik ilkesi öncelikle talep doğurur. Sonrasında VAHS m. 62'de yetkilendirilen hukukî sonuçları kullanma hakkı doğurur. Bunun anlamı şartlarda esaslı değişiklikten olumsuz etkilenen andlaşma tarafının (iddiacı tarafın) andlaşmanın yeni koşullara uyarlanmasını talep edeceğidir. Karşı tarafa savlarını iletir. Gerek müzakereler gerekse başka şekillerle karşı tarafın rızasını elde etme yoluna gider. Ancak karşı taraf, şartlarda esaslı değişiklikten olumsuz etkilenen tarafın savlarını, müzakereyi reddeder, uzlaşmaz tutum sergiler ve bunu sreklileştirirse, bu durumda, şartlarda esaslı değişiklik iddiacı (mağdur) taraf için "talep" olmanın ötesine geçer ve "hak" boyutuna evrilir. Bunun sonucu olarak ilk başta şartlarda esaslı değişiklik ilkesini talep eden iddiacı taraf, bu talebinin karşı tarafın üstte belirtilen tutumları nedeniyle reddedilmesi üzerine, sona erdirme, askıya alma ve ondan çekilme hakkına sahip olabilecektir.

Tüm bu nedenlerden dolayı şartlarda esaslı değişiklik ilkesi önce talep sonra hak doğurur düşüncesindeyiz. Tek başına talep bir anlam ifade etmeyecektir. Böyle bir talebin hukukî bağlayıcılığı veya etkisi yoktur veya çok sınırlıdır. Bu, zihinde duran ve

---

¹¹⁶ "Article 28, s. 1124; zersay, s. 382.

¹¹⁷ Doğan, s. 105.

ifade edilmeyen düşünce gibidir. Düşünce ne zamanki ağızdan çıkar, ifadeye veya yazıya dönüşür o zaman bir değer taşır. Talep de, ancak hakka yol açarsa bir anlama veya değere sahiptir. Sonunda hakka dönüşecek bir talep, karşı (uzlaşmaz) tarafın uzlaşmazlığını kırıcı ve onu müzakerelere teşvik edici bir mahiyete sahiptir. Keza, talep ve hak sorunsalına yönelik olarak şöyle bir başka yaklaşım sergilenebilir. Şartlarda esaslı değişiklik ilkesinin unsurlarından bir veya birkaçının gerçekleşmesi şartlarda esaslı değişiklikten olumsuz etkilenen iddiacı tarafa “talep” hakkı verebilir. İddiacı taraf yeni durumdan dolayı pekala şartlarda esaslı değişiklik ilkesinin uygulanması talebinde bulunabilir. Özel hukukta ilkenin tüm unsurları gerçekleşmeden akdin uyarlanmasına imkân tanınabileceğine yönelik tartışma vardır. Ancak uluslararası hukukta bu mümkün olmamalıdır. Zira, devletlerin egemen birimler olması ve andlaşmaları onlardan başka kimsenin değiştiremeyeceği anlayışından hareketle, sözleşmenin tarafların kanunu olduğu anlayışının uluslararası hukukta daha yerleşik olduğu zannındayız. Şartlarda esaslı değişiklik durumunda ilkenin tüm unsurlarının yerine gelmesi ise iddiacı tarafa andlaşma üzerinde hukukî tasarrufta bulunma, yani değiştirme, sona erdirme, askıya alma, andlaşmadan çekilme “hakkı” verebilir veya bu hakkını oldukça güçlendirebilir. Nihayetinde bizim de benimsediğimiz gibi, taraflar andlaşmayı sona erdirme yoluna gitmeden önce onun değiştirilmesi için çaba göstermelidir. Bu, andlaşmaların değiştirilmesi kısmında incelenecektir.

UAD’ın ilkeyi andlaşmaların sona erdirilmesini haklılaştıran bir gerekçe olarak kabul etmekte isteksiz olduğu belirtilebilir.¹¹⁸ İlkeyi değil, ilkenin bir andlaşmayı tek yanlı olarak, karşı tarafça uzlaşma yollarını aramadan, sona erdireceğini kabulde isteksiz davranmaktadır.

---

¹¹⁸ Sornarajah, s. 133.

2. Andlaşmadan Çekilme

Andlaşmanın şartlarında esaslı değişikliği ileri süren tarafın elindeki ikinci imkân andlaşmadan çekilmedir. Çekilme, çok taraflı bir andlaşmanın bir tarafının kendisi bakımından bu andlaşmaya son verme işlemidir.¹¹⁹ Sona erdirmeye iki taraflı andlaşmalarda söz konusuysen, çekilme ise kural olarak çok taraflı andlaşmalar için geçerli bir uygulamadır. Bir taraf, tarafların üstün çıkarlarını tehlikeye atan, andlaşmanın esas konusuyla ilgili olağanüstü durumlar halinde andlaşmadan çekilebilir.¹²⁰

Bazı andlaşmalarda, tarafların andlaşmadan çekilme hakkı açıkça düzenlenmiştir. Örneğin Semipalatinsk Andlaşması'nın 16. maddesi ile ekli Protokol'ün 6. maddesi;¹²¹ Pelindaba Andlaşması'nın 20. maddesi ile ekli I. Protokol'ün 6. maddesi;¹²² Rarotonga Andlaşması'na ek 1. ve 3. Protokol'ün 5. maddesi, 2. Protokol'ün 6. maddesi;¹²³ Bangkok Andlaşması'na ek Protokol'ün 5. maddesi¹²⁴ tarafların üstün çıkarlarını tehlikeye atan olağanüstü olaylar vuku bulması halinde bir tarafın andlaşmadan

---

¹¹⁹ Pazarıcı, 1. Kitap, s. 207.

¹²⁰ Jozef Goldblat, "Denuclearization of Central Asia", *Disarmament Forum: Central Asia at the Crossroads*, No. 4 (2007), s. 30, <http://www.unidir.org/pdf/articles/pdf-art2685.pdf>, (Erişim: 4.10.2011).

¹²¹ Semipalatinsk Andlaşması (Orta Asya Nükleer Silahlardan Arınmış Bölge Andlaşması - Treaty on a Nuclear Weapon Free Zone in Central Asia) 8.9.2006'da Semipalatinsk/Kazakistan'da Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan arasında imzalanmış olup, 22.3.2009'da yürürlüğe girmiştir. Andlaşma'nın ve ek Protokol'ün İngilizce metni için bkz. http://www.opanal.org/Docs/Desarme/NWFZ/CANWFZ_treaty.pdf, (Erişim: 4.10.2011); Marco Roscini, "Something Old, Something New: The 2006 Semipalatinsk Treaty on a Nuclear Weapon-Free Zone in Central Asia", *Chinese Journal of International Law*, Vol. 7, No. 3 (2008), s. 614.

¹²² Pelindaba Andlaşması (Afrika Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge Andlaşması - African Nuclear Weapon Free Zone Treaty) 11.4.1996'da Kahire/Mısır'da imzalanmış olup, 28. devletin (Burundi) onayıyla 15.7.2009'da yürürlüğe girmiştir. Andlaşma'nın ve I. Protokol'ün İngilizce metni için bkz. http://www.opanal.org/NWFZ/Pelindaba/Ptreaty_en.htm, (Erişim: 4.10.2011).

¹²³ Rarotonga Andlaşması (Güney Pasifik Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge Andlaşması - South Pacific Nuclear Free Zone Treaty) 6.8.1985'te Rarotonga/Cook Adaları'nda imzalanmış olup, 11.12.1986'da yürürlüğe girmiştir. Andlaşma ve Protokollerin İngilizce metni için bkz. http://www.opanal.org/NWFZ/Rarotonga/rarotonga_en.htm, (Erişim: 4.11.2011).

¹²⁴ Bangkok Andlaşması (Güneydoğu Asya Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge Andlaşması - Southeast Asia Nuclear Weapon Free Zone Treaty) 15.12.1995'te Bangkok/Tayland'da imzalanmış olup, 27.3.1997'de yürürlüğe girmiştir. Andlaşma'nın ve Protokol'ün İngilizce metni için bkz. http://www.opanal.org/NWFZ/Bangkok/Btreaty_en.htm, (Erişim: 4.11.2011).

çekilebileceğini açıkça hüküm altına almaktadır. Rarotonga ve Bangkok andlaşmalarında çekilme hakkı andlaşma amaçlarının başarılmasındaki esaslı bir hükmün andlaşmanın diğer herhangi bir tarafının ihlâli ile kazanılmaktadır.¹²⁵

VAHS'nin 62. maddesinin her üç fıkrasında da çekilme düzenlenmiştir. 1. fıkra göre, bir taraf “esaslı şekilde değişen şart, eğer tarafların andlaşma rızalarının temelini oluşturuyorsa” (a bendi) ve “değişiklik hâlâ icra edilecek yükümlülüklerin boyutunu köklü olarak değiştiriyorsa” (b bendi) andlaşmadan çekilebilir. 2. fıkra göre, “sınır andlaşmaları” (a bendi) ile “şartların değişimine kendisi sebep olunması durumunda” (b bendi) andlaşmadan çekilinemez. Örneğin, bir devletin tutumu veya politikasındaki öznel bir değişiklik m. 62/2b'ye uyan bir değişiklik olup, böyle bir değişikliğe sebep olan devletin andlaşmadan çekilemeyeceği VAHK'de Tüm Komite'de görüşülüp destek bulmuştur.¹²⁶ 3. fıkra ise, şartlarda esaslı değişikliğin bir andlaşmadan çekilme sebebi olabileceğini açıkça belirtir.

VAHS m. 62'de “sona erdirme” ile “çekilme” kavramları “veya” bağlacıyla ve birlikte zikredilmiştir. Bu, her ikisinin de aynı koşullar (62. maddenin 1. ve 2. fıkralarında belirtilen) karşısında eşit konumda olduğu sonucunu akla getirmektedir. Yani, 1. fıkranın *a* ve *b* bentlerindeki koşullar gerçekleşmezse, bir taraf ilkeye dayanarak bir andlaşmadan çekilemez. Keza, 2. fıkranın *a* ve *b* bentlerindeki hususlar da andlaşmadan çekilme için kullanılamaz.

VAHS m. 56, çekilme konusunda hiçbir hüküm ihtiva etmeyen bir andlaşmadan ancak “tarafların çekilme niyetlerinin tespit edilmesi” (m. 56/1a) ve “çekilme hakkının andlaşmanın içeriğinden zımnen çıkarılması” (m. 56/1b) hallerinde mümkün olabileceğini belirtir. Bu iki duruma, m. 62 ile uyumlu olarak “şartların esaslı değişmesi” halinde de andlaşmadan çekilinebileceği eklenebilir. Bunun yanında iki maddede çekilme durumu menşe itibarıyla farklıdır. 56. maddedeki “niyet” ve “hakkın zımni tespiti”nin yerini m. 62'de andlaşma metni-dışı şartlar almıştır. Niyet ve çekilme hakkının zımni tespiti andlaşma metninden -yani andlaşma cümlelerinden- çıkarılırken,

¹²⁵ Rarotonga Andlaşması, m. 13/1; Bangkok Andlaşması, m. 22/2.

¹²⁶ Art. 59, CLT, 1st Ses., 63rd, 1968, s. 369, pr. 38; Koeck, s. 109.

62. maddede yer alan çekilme tarafların andlaşma yükümlülüklerini köklü etkileyen herhangi bir olay veya olaylardan doğmaktadır.

3. Andlaşmayı Askıya Alma

Konuya başlamadan önce şekli bir açıklama yapılması zaruri görülmektedir. Aslında bu başlığı ve konuyu ilkenin hukukî sonuçları içerisinde ilk sıraya koyarak işlemek daha uygundur.¹²⁷ Koşullarındaki değişiklikten dolayı bir andlaşmayı hemen sonlandırma yerine öncelikle askıya alma en mantıklı yoldur. Uluslararası uygulama ve öğretisi de bu doğrultudadır. Ancak VAHS m. 62’de askıya alma işlevinin son fıkrada zikredilmesinden dolayı, mezkûr maddedeki sıralamayı izleyerek konu son sırada incelenmiştir.

Terim itibarıyla askıya alma veya durdurma doğası gereği devam eden bir sürecin kesintiye uğratılması, dondurulmasıdır. Bir başka ifadeyle sürecin veya işlemin tamamen bitirilmesi değildir. Şartlar yerine geldiğinde kaldığı veya belirlenen yerden devam edebileceği anlamına gelir.

Uluslararası hukukçulardan ilk kümedekilerin görüşleri, şartlarda esaslı bir değişiklik olduğunda ve uzlaşamadığı hallerde tarafın andlaşmayı sonlandırabileceği şeklindeydi. İkinci kümedekiler ise, şartlarda esaslı değişikliğe binaen andlaşmanın sona erdirilemeyeceğini belirtir. Onlara göre, bir taraf, sözleşmenin dayandığı ilk koşulların değişmesinden dolayı, tek taraflı olarak andlaşmadan çekilmeye ve uygulanmasını ret etmeye yetkili değildir. İddiacı devlet, andlaşmayı sadece askıya alma hakkına sahiptir, eğer gerekiyorsa, andlaşmanın uygulamasını belirsiz bir süreliğine askıya almalıdır.¹²⁸ Sorun çözülene kadar veya taraflar arasında rıza unsuru gerçekleşene kadar bu yol daha mantıklı görülmektedir.

---

¹²⁷ VAHS, m. 62’ye göre ilkenin hukukî işlevleri (andlaşmayı sona erdirmeye, askıya alma ve andlaşmadan çekilme) içerisinde ilk sıraya konulmalıdır. Diğer işlevleri (andlaşmayı değiştirme ve yeni andlaşma tesis etme) de dikkate alındığında “değiştirme” işlevinin ilk sırada olması daha yerindedir.

¹²⁸ *Art. 21, YILC, 1957, II, s. 62, pr. 157.*

Bir andlaşmanın şartlarda esaslı değişiklik ilkesine dayanarak sona erdirilmesi ve andlaşmadan çekililmesi m. 62'nin her fıkrasında belirtilmesine karşılık, askıya alınabileceği hususu VAHS m. 62'nin yalnızca bir yerinde (3. fıkrada) belirtilir. Fıkroda şartlardaki esaslı değişiklik ilkesinin bir andlaşmayı askıya alabilmesinin hal ve şartları (değişikliğin sürekli ya da geçici olması gibi) belirtilmemektedir.¹²⁹ Bununla birlikte, maddenin 1. ve 2. fıkrasında belirtilen hususların askıya almada da aynen geçerli olduğu açıktır.

Bir andlaşmayı sona erdirme veya ondan çekilme yerine andlaşmayı askıya almanın pek çok faydası sayılabilir. Andlaşmanın müzakeresi veya değiştirilmesi imkânı mümkün değilse koşulların belki eskiye rücu etme ihtimaline şans tanımak için andlaşmayı bir müddetliğine askıya almak iyi bir fikir olacaktır. Bu hususu Tasarı Komitesi Başkanı Yasseen de VAHS taslak görüşmelerinde, “bir tarafın bazı koşullar altında, sözleşmeye dayalı bir ilişkinin kesilmesinden çok askıya alınmasını tercih edebileceği”ni belirtmiştir.¹³⁰ Askıya alma şartlardaki esaslı değişikliğin sebep olduğu olumsuz durumun bertaraf edilmesi veya bu olumsuz durumdan kaynaklanan soruna çözüm arayışına büyük imkân sunar. Bu nedenle bir karışıklığa sebep olması ve uluslararası barışı tehlikeye atması daha az olasıdır. Askıya alma, andlaşmanın diğer taraflarının tepkilerini anlamayı da sağlamaktadır.¹³¹ Orantılılık ilkesiyle de alakalıdır.¹³² Zira bir andlaşmanın koşullarının değişmesi geçici bir durum olabilir. O halde andlaşmanın uygulanması da geçici olarak ortadan kaldırılmalıdır, yani durdurulmalıdır. Eğer şartların değişikliği süreklilik arz ediyorsa o zaman *rebus sic stantibus* ilkesinin diğer şartları da yerine gelmişse andlaşmayı sona erdirme veya çekilme yoluna gidilebilir. Böylelikle andlaşmanın sona erdirilmesi halinde olası daha kötü sonuçlara sebebiyet verilmemiş olunacaktır.

---

¹²⁹ Villiger, s. 778.

¹³⁰ Koeck, s. 112.

¹³¹ Koeck, s. 112; Villiger, s. 778.

¹³² Villiger, s. 778.

Eğer tüm taraflar, şartlarda esaslı değişikliği kabul ederlerse veya *rebus sic stantibus* ilkesini ileri süren tarafın andlaşmayı müzakere etme, değiştirme veya reddetme gibi tekliflerini önemsemezlerse ilgili taraf andlaşmayı askıya alabilir. Buna karşılık her ne sebeple olursa olsun müzakereyi veya uzlaşmayı reddeden tarafın andlaşmayı askıya alamayacağı kabul edilmektedir.¹³³ Şartları esaslı şekilde değişen andlaşmayı askıya alma talep ve hakkı, şartların değişiminden ziyadesiyle olumsuz etkilenen ve yeni bir durum isteyen iddiacı tarafa aittir.

Askıya almanın devlet uygulamasında örnekleri vardır. Örneğin Hollanda, Surinam ile arasındaki, üstte belirtilen, 1975 tarihli andlaşmayı askıya almıştır. Aralık 1982’de Surinam askerî makamları muhalefetin 15 üyesini öldürmüştür. “Bunun insan hakları ihlâllerinin uluslararası hukuka göre andlaşmanın durdurulması veya sonlandırılmasını haklı çıkaran şartlarda esaslı değişiklik anlamına gelmesi” nedeniyle, Hollanda, Surinam ile yaptığı uzun vadeli kalkınma yardımı andlaşmasını geçici olarak durdurmuştur. Hollanda, Surinam’ın insan haklarının korunması ve hukuk kurallarına uymak için yeterli garantiyi vermesi halinde çalışmalara devam etme sözü vermiştir.¹³⁴ Keza Rusya, NATO ülkelerinin doğuya ilerlemesini gerekçe göstererek Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Andlaşması’nı (AKKA) 2007’de askıya almıştır.

Uluslararası hukuk kurallarının oluşumunda uluslararası örf ve adet kuralları aslî kaynak sayılmaktadır. *Rebus sic stantibus* uluslararası hukuk ilkesinin oluşumu ve şekillenmesinde devletlerin örf ve adet oluşturan bu nevi uygulamaları önemlidir. Hollanda’nın davranışından hareketle, münferit olmayan insan hakları ihlâllerinin andlaşma şartlarında esaslı değişiklik olarak kabul edilebileceği sonucuna ulaşılabilir. Bu olay, hem hangi hallerin *rebus sic stantibus* oluşturabileceğine hem de bir andlaşmanın hangi durumlarda askıya alınabileceğine ilişkin bir ışık tutmaktadır.

---

¹³³ Ouguergouz, ss. 459-460.

¹³⁴ Munnelly, s. 148.

B. İlkenin Madde 62’de Belirtilmeyen İşlevleri

1. Andlaşmayı Değiştirme ve Soğuk Savaş Sonrası Uyarlama Andlaşmaları

VAHS’nin 62. maddesinde şartlarda esaslı değişiklik halinin bir andlaşmanın değiştirilmesini gerektirdiğine ilişkin bir ibare yoktur. *Rebus sic stantibus* ilkesinin andlaşmayı değiştirme hususu kısmen tartışmalı olsa da¹³⁵ ilkenin andlaşmaların gözden geçirilmesinde etkili bir unsur olduğu malumdur. Pek çok uluslararası hukukçu bu yönde görüş belirtmektedirler. Örneğin Haraszti, andlaşmanın sonuçlanması zamanındaki şartların esaslı ve öngörülemeyen şekilde değişmesinin andlaşmanın ömrüne etkisi konusunun, andlaşmalar hukuku içerisinde ya andlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi (değiştirilmesi, tadili) ya da sona erdirilmesi kısmına yerleştirilmesinin uygunluğu görüşündedir.¹³⁶ Yine Özersay, ilkenin herşeyden önce bir sona erdirme ve değiştirme nedeni olduğunu beyan eder.¹³⁷ Sur da UAD’ın ilkenin bu yönünü kabul ettiğini belirtir.¹³⁸ Son olarak Meray’a göre *rebus sic stantibus*, idare hukukundaki beklenmeyen haller nazariyesi ışığında ele alındığında, bir andlaşmanın dostane veya yargı yoluyla değiştirilmesini ifade etmektedir.¹³⁹ MC Misakı m. 19 bu doğrultuda olup, taraflara uygulanamaz andlaşmaların gözden geçirilmesi gerekliliğini salık vermektedir. Tüm

---

¹³⁵ VAHK’nin 1968’de düzenlenen ilk oturumunda, SSCB temsilcisi Kovalev, “andlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi talebinin açık bir şekilde, koşulların değişiminden ayırt edilmesi ve sadece tarafların anlaşmazlığa düştüğünde işletilmesi gerektiğini” belirtmiştir. Koeck, ss. 99-100. Bir başka ihtilafli husus da, tadil edilen andlaşmanın eski mi yoksa yeni bir andlaşma mı olduğudur. Gürsoy, tadil edilen andlaşmanın yeni bir andlaşma olduğunu belirtir. Gürsoy, s. 184; Arat, s. 174. Ancak biz, tadil edilen andlaşmanın taraflarca “ayrı ve yeni bir andlaşma” olarak kabul edilmedikçe veya BM Sekreteryası’na kaydedilmedikçe eski andlaşma olduğu görüşündeyiz. Bu nedenle, bir andlaşma üzerinde yapılan değişiklikler “Andlaşmayı Değiştirme ve Soğuk Savaş Sonrası Uyarlama Andlaşmaları” başlığında değerlendirilmiştir.

¹³⁶ Haraszti, s. 7.

¹³⁷ Özersay, s. 381.

¹³⁸ Sur, s. 69.

¹³⁹ Meray, *Devletler Hukuku*, s. 141.

bunlardan hareketle denilebilir ki, bir andlaşma tarafı şartlardaki esaslı değişiklikten dolayı andlaşmanın değiştirilmesini isteyebilecektir.

Bir andlaşmanın uygulanamaması yeni şartların andlaşmanın devamını imkânsızlaştırdığı veya çok zorlaştırdığı her durumda yasal olabilir. Örneğin kömür ve petrol rezervi çok zengin bir devletin, bu rezervlerinin azalması halinde andlaşmanın değiştirilmesini isteyeceği veya bitmesi halinde andlaşmanın devamını sağlayamayacağı açıktır. Bu, hiçbir andlaşmanın sonsuza dek yaşayamayacağı yönündeki genel kanıyı doğrular. Bazı temel noktalara dayanan ve andlaşmada belirtilemeyen değişiklikler ortaya çıktığında, imzacı devletler andlaşmanın değiştirilmesini talep etme hakkına sahip olurlar.¹⁴⁰ Andlaşmalar dokunulmaz ve sabit hukuk kurallarının gelişimine izin vermemelidir. Onlar belirli koşullar altında varılan uzlaşılardır ve bu koşullar köklü olarak değiştiğinde andlaşmalar da hem değiştirilebilmeli hem de onlardan vazgeçilebilmelidir. Zira bağlayıcılık ulusların özgür yaşamını engelleyebilir ve durum bir müddet sonra hoş görülemez hale gelebilir.¹⁴¹ Bilhassa önceki yönetimler tarafından yapılan ve mevcut yönetimler için olumsuzluklar içeren andlaşmalar için durum böyledir. Bu nedenle devletler pek çok durumda andlaşmalara, sonradan değişecek şartlara uyumlaştırmak ve vecibelerin tek yanlı kararlarla ortadan kaldırılmasını önlemek amacıyla değiştirme hükümleri koyarlar. Bu, *rebus sic stantibus* ile ahde vefayı bağdaştırmaktır.¹⁴²

Öğreti devletlerin bu hakka dayanarak andlaşmaları sona erdirmesine sıcak bakmamakta, hatta süreli andlaşmalarda böyle bir hakkın olmadığı ileri sürülmektedir. Andlaşmalar uygulanmak için yapıldığına göre amaç onun süresi bitene veya andlaşmadan beklenen ifa tamamlanıncaya dek yaşatılmasıdır. Devletlerin sonlandırma yoluna sık başvurması, hukukun istemediği bir yol olacaktır. Özel hukukta değiştirme etkisi uyarılmanın özüdür. Uluslararası hukukta da aynısı söz konusudur. Çünkü ahde

---

¹⁴⁰ Andritoi, "The Clause ...", s. 57.

¹⁴¹ Shotwell, s. 48.

¹⁴² Meray, *Devletler Hukuku*, s. 143.

vefanın uygulaması, andlaşmanın değiştirilmesiyle mümkündür. Bununla birlikte, uluslararası hukukta değiştirme mercii özel hukuka nazaran belirsiz ve etkisizdir.

Andlaşmanın değiştirilmesi elbette ki tek taraflı bir işlem değildir. Karşılıklı taraf veya tarafların rızasıyla gerçekleştirilmesi gerekir. Değiştirme talebinde bulunan taraf bu isteğini andlaşmanın diğer taraf veya taraflarına bildirip, müzakereler yoluyla andlaşma üzerinde gerekli değişiklikleri yapabilir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, iki kutuplu uluslararası politika anlayışına uygun olarak imzalanan pek çok silah sınırlama andlaşması yeniden müzakere edilerek değiştirilmiştir. 1990 tarihli AKKA ile Silahsızlanma Andlaşması'nın değişen siyasî, askerî ve stratejik gerçeklere uyarlanması gerekmiştir. AKKA'nın üyeleri 19.11.1999'da, İstanbul'da AKKA'nın Uyarlaması hakkında Andlaşmayı (Uyarlama Andlaşması) imzaladılar. Bu uzlaş, ilk Andlaşmanın tarihi geçen blok-blok yapısını kaldırmıştır. Özel bir uzlaşya göre Rusya, Kuzey Batı Rusya'da ve Kuzey Kafkaslardaki "Cephe Bölgeleri"nde 2140 zırhlı araç konuşlandırabilir.¹⁴³ İlaveten, SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla gerek Orta ve Doğu Avrupa'da gerekse Orta Asya gibi diğer bölgelerde ortaya çıkan yeni devletlerle selef devletleri arasındaki andlaşmaların değiştirilmesi sorunu gündeme gelmiştir. Selef devletlerin çoğu andlaşmaları, müzakere edilerek değiştirilmiş şekilde yeni devletlerle güncellenmiştir.¹⁴⁴

2. Yeni Andlaşma Yapma ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936)

Yeni bir andlaşma tesis etmek de ilkenin işlevleri arasında değerlendirilebilecek bir husustur. VAHS m. 62'de şartlarda esaslı değişiklik durumunun yeni bir andlaşma tesis edilmesine sebebiyet verdiğiine ilişkin ne bir hüküm vardır ne de böyle bir anlam çıkar. Bununla birlikte uygulamada, şartlarda esaslı değişikliğin yeni bir andlaşma tesisine etkili olduğu hususu mevzubahistir.

---

¹⁴³ *The Military Balance 2000-2001*, The International Institute for Strategic Studies, Oxford University Press, 2000, ss. 35-36'dan Müllerson, s. 529 dn. 74.

¹⁴⁴ Müllerson, s. 529.

Sovyetler Birliği'nde, Doğu ve Orta Avrupa'da meydana gelen olağandışı olaylar andlaşmalarda değişikliklere yol açmıştır.¹⁴⁵ Devletlerin ardıllığıyla irtibatlı olarak selef-halef devletler arasındaki pek çok andlaşmanın yerine yeni andlaşmalar yapılmıştır.¹⁴⁶

Bir ihtilaf durumunda yeni bir andlaşma tesis etmek tarafların müzakerelerini gerektirir. Andlaşmadan çekilmeyi talep eden taraf hâlâ güçlü konumda olduğundan veya krl olan taraf andlaşmanın değiştirilmesini akıllıca buluyorsa, taraflar yeni ve dostça bir andlaşma imzalayabilirler.¹⁴⁷ Burada aynı andlaşma hükümleri değil, andlaşmaların değiştirilmesi (yeni bir andlaşma yapılması) yoluyla konu üzerinde değiştirme söz konusudur. Bununla birlikte, tarafların bir anlaşmazlığa andlaşma yoluyla zm getirme olasılığının azlığını göz ardı etmemek gerekir.¹⁴⁸

Uygulamadan bir örnek olarak, ABD-B. Krallık arasındaki 19.4.1850 tarihli Clayton-Bulwer Andlaşması yerine 1901 yılında Hay-Pauncefote Andlaşması'nın imzalanması belirtilebilir. Bu süreçte, ABD Dışışleri Bakanı James G. Blaine, ABD'nin Londra'daki elçisine (James Russell Lowell) 19.11.1881'de gönderdiği talimatta, Clayton-Bulwer Andlaşması'nın üzerinden 30 yıl geçmiş olması nedeniyle geçerliliğinden şüphe duyulması gerektiğinden ve uzun zamandır var olmayan ve yenilenemeyecek olan "istisnaî ve olağandışı koşullar"ın mevcudiyetinden bahsetmiştir. İlaveten ABD'nin Büyük Okyanus kıyılarında son 30 yıl içerisinde ciddi bir gelişme sağlanabileceği gerçeğine de değinmiştir.¹⁴⁹

*Rebus sic stantibus*la irtibatlandırılarak yeni bir andlaşma yapılmasının diğer bir rneği Montrö Boğazlar Sözleşmesi'dir. Karadeniz (İstanbul), Marmara ve

---

¹⁴⁵ SSCB'nin dağılmasının ardından, ülkesi üzerinde, nükleer silahları olan dört bağımsız Devlet (Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve Belarus) ortaya ıktı. Beş Devlet tarafından (ABD, Rusya, Kazakistan, Ukrayna ve Belarus), sadece Rusya'nın Silahsızlanma Andlaşması'na nükleer güç olarak taraf olduğu, Belarus, Kazakistan ve Ukrayna'nın ise nükleer olmayan devletler olarak katıldığı bir protokol imzalandı. Müllerson, s. 529 dn. 75.

¹⁴⁶ Müllerson, s. 529.

¹⁴⁷ Bullington, s. 171.

¹⁴⁸ Koeck, s. 112.

¹⁴⁹ *Foreign Relations of the United States*, 1881, s. 554, <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=turn&id=FRUS.FRUS188182v01&entity=FRUS.FRUS188182v01.p0678&q1=Clayton>, (Erişim: 13.11.2011); Haraszti, s. 22.

Çanakkale'den oluşan Türk boğazlarının (Boğazlar bölgesi) rejimi 24.7.1923'te Lozan'da imzalanan "Boğazların Tabi Olacağı Usule Dair Mukavelename" (kısaca ve bilinen adıyla Lozan Boğazlar Sözleşmesi) ile belirlenmişti. Ancak 1936'ya gelindiğinde Türkiye, 1923 tarihli Sözleşme'nin, koşullarında meydana gelen köklü değişikliklerden dolayı eskidiğine ve yeni bir sözleşme yapılması gerektiğine dair görüşlerini 11.4.1936 tarihli notayla¹⁵⁰ LBS'nin taraflarına iletmiştir.

İki Sözleşmenin hükümleri ve bu iki sözleşme arasında gerçekleşen koşul değişikliği konu bazında şu şekilde tespit edilebilir:

1. *Boğazların askersizleştirilmesi:*

LBS: 4. maddeye göre, Türk Boğazlar bölgesinin kıyı şeridi ile bu şeridin 15-20 km'lik içe uzanan kısımları, İmralı adası hariç Marmara Denizi'ndeki tüm adalar ve Ege Denizi'nde Semadirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları askersizleştirilmiştir.

Şartlarda esaslı değişiklik durumu: Türkiye'nin, notada belirttiği savları temelde şunlardı: a) Avrupa'nın durumu askerî ve siyasi bakımdan 1936'da oldukça değişmiştir. 1923'te silahsızlanmaya giden Avrupa, 1930'ların başında silahlanmaya başlamış ve 1936'da dünyada silahlanma yarışı hızlanmıştır.¹⁵¹ Silahsızlanma girişimleri başarısız olmuştur. b) Sözleşme'nin öngördüğü güvence sistemi artık işlemez hale gelmiştir. Sözleşmenin kurduğu denge yalnızca Türkiye'nin aleyhine değil, aynı zamanda Avrupa barışının da aleyhine bozulmuştur. c) Ayrıca ortak güvenlik sistemi çökmüştür.¹⁵² 1930'lu yıllarda Akdeniz ve dünyada görülen gelişmeler, bazı güvenlik sorunları doğurmuştur.¹⁵³ Almanya ve İtalya kaynaklı yayılmacı politikalar 1923'teki barış ortamı koşullarının ortadan kalktığını göstermektedir. Değişen koşullar nedeniyle bozulan güvenlik yeniden sağlanmalıdır.¹⁵⁴

---

¹⁵⁰ Nota 10 Nisan tarihli. Oppenheim, Roxburgh (Ed.), s. 941 dn. 2.

¹⁵¹ İnan, *Türk ...*, s. 46; Başak Er, "Türk Boğazları'nın Hukuksal Değerlendirmesi", *Mülkiye*, Cilt: XXIII, Sayı: 219 (Kasım-Aralık 1999), s. 216.

¹⁵² İnan, *Türk ...*, s. 41; Vamvoukos, s. 100.

¹⁵³ Pazarcı, 2. Kitap, s. 352; İnan, *Türk ...*, s. 46; Vamvoukos, s. 100.

¹⁵⁴ İnan, *Türk ...*, s. 47; Vamvoukos, s. 100.

Boğazlar bölgesinin askersizleştirilmesi ve savaş gemilerinin serbest geçişi Türkiye'nin güvenliği için birtakım sakıncalar barındırmaktaydı. LBS buna karşı bazı güvenlik önlemleri içermekteydi. Boğazlar bölgesinin güvenliğine yönelik bir saldırı veya saldırı tehdidi durumunda LBS'nin tarafları, özellikle garantör devletler olan Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya, MC'nin alacağı her türlü önlemi uygulayacaktı. Böylece güvenlik sağlanacaktı (LBS, m. 18). LBS'nin sağladığı güvence sisteminin en önemli sakıncası, MC Konseyi'nin oybirliğiyle karar almasının öngörülmesiydi. Oybirliğiyle karar alnamaması halinde ortak güvenlik sistemi işlemeyeceğinden Türkiye'nin güvenliği tehlikeye düşecekti.¹⁵⁵

Boğazların güvenliğinin garantörü olan devletlerden ikisi saldırgan eylemlerde bulunmuşlardır. Japonya 1931'de Mançurya'yı işgal etmiştir. İtalya da 1935'te Habeşistan'ı işgal etmiş, Avrupa'da revizyonist politikalar takip etmiş, Anadolu'ya yönelik yayılmacı emeller taşımıştır. Bilhassa İtalya'nın Türkiye'ye karşı olmak üzere, bu iki devletin saldırgan politikalar izleyeceği öngörülebilir bir durum değildi. İlaveten Almanya'nın da revizyonist politikalar takip edeceği önceden bilinemezdi. Almanya'nın Versay Andlaşması'ndan kaynaklı hoşnutsuzluğu bilinmekteydi. Ancak bu ülkenin yeni bir dünya savaşı başlatacağı, 1930'larda dünyanın yeni bir büyük savaşa sürükleneceği, Türkiye'nin boğazlardan dolayı aşırı zor durumlarda kalacağı 1923'te bilinemezdi. Üstelik MC Misakı m. 8/1'e göre, üye devletler uluslararası barış, istikrar ve güvenliğin devamı için ulusal silahları kendileri için lazım olan asgarî düzeye indirmekle yükümlüydüler. Devletler bunu kabul ederek üye olmuşlardı. İlaveten 23.5.1933'te Londra'da Silahsızlanma Konferansı yapılmıştı. 1930'ların özellikle ikinci yarısındaki gelişmeler Türkiye ve LBS açısından bir şartlarda esaslı değişiklik durumu oluşturmuştur.

---

¹⁵⁵ İnan, *Türk ...*, s. 40; Vamvoukos, s. 100.

MBS: Ek Protokol ile, Boğazlar bölgesi yeniden askerle konuşlandırıldı. Bu protokol silahlandırılacak bölgeyi (Boğazlar bölgesini) açıkça belirtmiş, bölgenin hemen ve yeniden silahlandırılmasını kabul etmiştir.¹⁵⁶

2. Boğazlar Komisyonu:

LBS: Madde 10-14'e göre, Boğazlar suları üzerinde görev yapacak, başkanı Türk olan ve LBS'ye taraf olan devletlerin temsilcilerinden oluşan bir uluslararası "Boğazlar Komisyonu" oluşturulmuştur. Komisyon'un görevi, savaş gemileri ile askerî uçakların LBS'ye uyup uymadıklarını tespit etmektir.

Şartlarda esaslı değişiklik durumu: Boğazlar Komisyonu her yıl MC'ye rapor vermekle yükümlüydü (LBS, m. 15). Öncelikle, bu komisyon Türkiye'nin egemenliğini kısıtlayan bir durumdu. Ayrıca LBS'ye göre Komisyon'un oluşturulması Türkiye'nin rızası dışında ve baskıyla kabul ettirilmişti.¹⁵⁷ Türkiye, bunu kabul ederken hem MC'nin teminatında olacak güvenlik sistemine hem de genel bir silahsızlanmanın gerçekleşeceğine inanmaktaydı. Ancak her ikisi de ne mutlak manada ne de Türkiye'nin ve boğazlar bölgesinin güvenliğini sağlayacak derecede gerçekleşmişti.¹⁵⁸ Bir görüşe göre *rebus sic stantibus* ilkesinin devletlerin egemenliğinden doğduğu dikkate alındığında Komisyon'un varlığının ilkeye ters olabileceği belirtilmelidir. Andlaşmaların uygulanmasının devletlerin egemenliğine olumsuz yansıdığı durumlarda, andlaşmanın koşullarında esaslı bir değişiklik olduğu kabul edilebilmekte ve *rebus sic stantibus* ilkesi gereği andlaşma yükümlülüklerinin uygulanıp uygulanamayacağı tartışılmaktadır. İkinci olarak, andlaşmayla bağlanma rızası tam olarak gerçekleşmemiştir. Keza, MC'nin ve LBS taraflarının güvenceleri doğrultusundaki beklentilerin aksi gelişmeler öngörülmemiştir. LBS'nin şartlarında meydana gelen bu aksi gelişmeler, yetkilerin Boğazlar Komisyonu'nda olması nedeniyle Türkiye'nin elinin kolunun bağlı kalmasına

---

¹⁵⁶ İnan, *Türk ...*, s. 56; Vamvoukos, s. 99. Türkiye, hemen 20.7.1936 gece yarısında 70 bin asker ve donanmayla bölgeyi askerileştirdi. Vamvoukos, s. 99 dn. 19.

¹⁵⁷ Türkiye (İsmet Paşa) bu hususu Lozan Andlaşması'nın 20.12.1922 tarihli Oturumu'nda dile getirmiştir. *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Çev.: Seha L. Meray, (18) sayılı Tutanak, Boğazlar Komisyonu'na ilişkin (7) sayılı Tutanak, Takım: I, Cilt: 1, Kitap: 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969, s. 288.

¹⁵⁸ İnan, *Türk ...*, s. 42.

ve dolayısıyla boğazların korunmasında başka ilave önlemler almasına neden olmuştur. Bu da Türkiye'nin yükümlülüklerini artırıcı mahiyette olmuştur.

MBS: Boğazlar Komisyonu kaldırılmıştır. Komisyon, 24.8.1936'da eylemlerini durdurarak, tüm yetkilerini Türkiye'ye devretmiştir.¹⁵⁹ Yeni durumda Türkiye, gemilerin boğazlardan geçişinin MBS'ye uygunluğunu denetleme görevini ve sorumluluğunu üstlenmiştir. Ayrıca ticaret ve savaş gemilerinin, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletlerin gemilerinin vb. istatistikî bilgilerini MC (bugün için BM) Genel Sekreteri ile MBS'nin taraf devletlerine bildirme yükümlülüğündedir (Madde 24).

3. Pek yakın savaş tehlikesi durumu:

LBS: Boğazlar bölgesi için sadece “barış” ve “savaş” döneminde olmak üzere iki durum öngörmekteydi.

Şartlarda esaslı değişiklik durumu: Türkiye, verdiği notada, LBS'nin yalnızca barış ve savaş zamanlarına ilişkin düzenlemeler getirdiğini, oysaki pek yakın bir savaş tehlikesi durumuna ait hükümleri de içermesinin yararlı olacağını savunmuştur.

Barış ve savaşa dair olasılık durumu 1930'ların koşullarında boğazların güvenliği için yeterli değildi. Aslında tarihin her döneminde devletler için “pek yakın savaş tehlikesi” durumları vardı. Ancak 1930'lardaki “savaş tehlikesi” geçmişteki örneklere nazaran daha belirgindi. Almanya ve İtalya saldırganlaşıyor, Almanya silahsızlanmaya son veriyor ve uluslararası hukukça kararlaştırılan yükümlülüklerini ihlal ediyordu. Her iki devlet de, olası bir savaşta, boğazların ne derece önemli olacağını farkındaydı ve bu itibarla Türkiye'ye karşı olumsuz niyetleri söz konusuydu. Çıkacak bir savaşta Türkiye savaşan olmasa bile boğazlardan dolayı yakın tehdit altındaydı. I. Dünya Savaşı'nda boğazların hayatî işlevi tüm Avrupalı devletlerce idrak edilmişti. Boğazları geçip Rusya'ya yardım götürülememesi sonucu Rusya savaş dışı kalmıştır. Yaklaşan savaş gerçeği Türkiye'yi ciddi derecede endişelendirmiş ve güçlü olabilmesi için boğazların denetiminin mutlak olarak kendisinde olması gerektiğini vurgulamıştır. “Pek yakın savaş tehlikesi durumu” LBS'nin imzalandığı koşullarda Türkiye için söz konusu değilken,

---

¹⁵⁹ Vamvoukos, s. 99 dn. 19.

MBS'nin imzalandığı zamanlarda bu daha belirgindi. Dolayısıyla 1920'lerde öngörülemeyen ve esaslı bir değişiklik sözkonusu idi. Bu, tarafların andlaşmayla bağlanma rızalarının da esasını oluşturuyordu. Şöyle ki, Türkiye için LBS ile bağlanma rızasının temeli “ortak güvenlik sistemi” ve bu bağlamda oluşacak “silahsız” bir ortamı. Ancak aksi gelişmeler, yani devletlerin silahlanmayı artırması ve bölgesel güvenliğin ortadan kalkması, Türkiye'nin LBS ile bağlanma rızasını ortadan kaldırmıştır. Nitekim MBS, boğazların ve dolayısıyla Türkiye'nin güvenliğini sağlama amacıyla yapılmıştır.¹⁶⁰

MBS: Üstte belirtilen sebeplerden dolayı olsa gerektir ki MBS'de “barış”, “savaş” ve “pek yakın savaş tehlikesi” olmak üzere üç durum öngörülmüştür. Son durum, Türkiye'nin talebi doğrultusunda Sözleşme'de yer bulabilmiştir.

4. Kılavuz kullanma durumu:

LBS: Barışta ve Türkiye'nin tarafsız olduğu savaşta, ticaret gemileri ve askerî olmayan uçakların kılavuz kaptan alma zorunluluğu yoktur (M. 2'ye Ek §1a-b).

MBS: Kılavuz isteğe bağlıdır (m. 2, 4). Türkiye'nin kendisini pek yakın savaş tehdidinde gördüğü durumlarda kılavuzluk zorunlu kılınabilecek, ancak ücrete tabi olmayacaktır (m. 6).

Şartlarda esaslı değişiklik durumu:¹⁶¹ MBS'de öngörülen “kılavuz kullanma zorunlu değildir” hükmünün şartlarında üstteki sebeplerden dolayı kati bir değişiklik

---

¹⁶⁰ İnan, *Türk ...*, s. 38 dn. 51.

¹⁶¹ Şartlarda değişiklik ilkesinin MBS'ye uygulanabileceği tartışmalıdır. Geleneksel görüş açısından bakıldığında, uygulanamazdır. Çünkü, m. 29, MBS'nin tadil hükmüdür. Buna göre, “taraflar, her 5 yılda bir Sözleşme'nin hükümlerini değiştirmeyi önerebilir.” Özel hukuktaki uygulamaya göre, tartışmalı olsa da, eğer andlaşmada bir hüküm varsa, ilkeye başvurulamamaktadır. VAHS m. 62 bu konuda sessiz olmakla birlikte, uygulanan uluslararası hukuk da bu yöndedir. UAD, Gabcikovo-Nagymaros Davası'nda, “1977 Andlaşması'nın 15., 19. ve 20. maddelerinin yeni koşullara intibak sağlayıcı türden olduğu” gerekçesiyle öngörülemezlik şartının gerçekleşmediğini belirtmiştir. (Bkz. “2. Gabcikovo-Nagymaros Projesi Davası”, s. 187). MBS m. 29 da bu nevidendir.

Bununla birlikte, bir şartın eksikliği halinde veya bir şartın gerçekleşmesiyle ilkenin uygulanabileceği yönündeki çağdaş görüşler de dikkate alındığında, MBS'deki tadil hükmüne rağmen şartlarda esaslı değişiklik ilkesi uygulanabilir gözükmektedir. Örneğin ATAD, Yugoslavya ile olan İşbirliği Andlaşması'nı fesih hükmüne rağmen şartlarda esaslı değişiklik ilkesi temelinde sona erdirmiştir. Bu da, uluslararası hukukta farklı uygulamalar olduğunu göstermektedir. Yine özel hukuktan örnekleme yapılırsa, Yargıtay 5.5.2011 tarihli (Y. 13. HD, E. 2010/17858, K. 2011/7265)

meydana gelmiştir. Bu hüküm değişmelidir. İstanbul gibi dar olan bir boğazda felaketlerin yaşanmaması için kılavuz kaptan alınması zorunlu olmalıdır. Bir kaza veya ani bir duruma karşı Türk Kıyı Emniyeti çekici ve can kurtarma botları sürekli hazır tutulmaktadır. Buna karşılık gemilerin çekici ve kılavuz kullanmak istememesi halinde müdahalede bulunulamamaktadır. 2012 itibarıyla boğazlardan geçen yerli-yabancı gemi sayısı 52.139 olup, 44.346'sı kılavuz almıştır.¹⁶²

Anlaşıldığı kadarıyla LBS'den MBS'ye geçişteki tüm değişikliklerin sebebi güvenlidir. Bu da siyasî ve askerî, yani savaşa ilişkin güvenlidir. Bir başka ifadeyle, Türkiye'nin lehine olan değişikliklerin temel hareket noktası güvenlidir. Türkiye'nin notası incelendiğinde aynı neden, güvenlik ve bu doğrultuda boğazlar bölgesinin askerleştirilmesi, belirleyicidir. Türkiye'nin taleplerine güvenlik endişesi kaynaklık etmiştir.

Türkiye'nin 1936'daki siyasî ve askerî güvenlik endişesi bugün daha çok kıyı/kent ve çevre güvenliği endişesine evrilmiştir. Gemi sayısının, dolayısıyla kaza riskinin, artması kıyı güvenliğine yönelik bir tehdittir. Günümüz koşullarında boğazlardan geçen gemi sayısı artmıştır. 1936'da yılda yaklaşık 4.000 gemi geçerken 2013 itibarıyla yılda ortalama 40.000 gemi geçmektedir. Bu rakam boğaz trafiğinin gemi ihtiyacına doyduğunu göstermektedir. Ancak asıl tehlike tankerlerden kaynaklanmaktadır. Boğazlardan 2011 itibarıyla 17.941 tanker geçmiş, bunlar 294.823.956 ton tehlikeli madde taşımıştır.¹⁶³ İki veya daha fazla tankerin çarpışması veya herhangi bir sebeple patlaması halinde can kaybı, maddi kayıp, çevresel felaket, bilhassa İstanbul için tarihî ve kültürel varlıkların yok olması mevzubahistir. Bir veya daha fazla tankerin batması durumunda ise, denize dökülecek olan kimyasallarla boğazdaki canlı balık kaynakları büyük zarar görecektir. 2010'da Meksika Körfezi'nde batan *British Petroleum*'a ait geminin yol açtığı felaket göz önünde tutulduğunda çok

---

kararında "Akitteki intibak kaydına rağmen, edimler arasında aşırı bir oransızlık oluşmuşsa yine uyarlama yapılır." hükmünü vermiştir.

¹⁶² Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü, 2012 *Faaliyet Raporu*, ss. 27-29, <http://www.kiyiemniyeti.gov.tr/userfiles/editor/pdf/2012-faaliyet-raporu.pdf>, (Erişim: 26.4.2014).

¹⁶³ "Boğazlardan geçen gemi sayısı azalıyor", 16.1.2012, <http://www.denizhaber.com.tr/turk-bogazlari/39673/bogazlardan-gecen-gemi-sayisi-azaliyor.html>, (Erişim: 27.3.2014).

dar bir şerit olan boğazlar bölgesinin ne denli tehlikede olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim 2012 itibarıyla Boğazlar bölgesinde 82 olay (yangın, çatışma, karaya oturma vb.) yaşanmıştır.¹⁶⁴

Bir başka sorun çevre ve sağlıkla ilgilidir. Artan gemi trafiğinin oluşturduğu dumandan kaynaklanan hava kirliliği çevresel olumsuzluklara neden olmuştur. Boğazlar bölgesi halkının çevresel kirlilikten kaynaklanabilecek hastalıklara yakalanması ihtimal dâhilindedir. Uluslararası çevre hukuku açısından da Türkiye'nin sorumluluklarını artıran bir durum sözkonusudur. Kyoto Protokolü'ne göre devletler, küresel ısınmayı azaltmak için birtakım sorumluluklara sahiptir. Her devlet sera gazı salınımını azaltmakla yükümlüdür. Türkiye, Kyoto Protokolü imzalanırken “gelişmiş ülkeler” sınıfında değerlendirilmek ve dolayısıyla “daha fazla sorumluluk üstlenmek”le karşı karşı kalmıştır. Türkiye'nin sera gazı salınımını etkileyen unsurlar içinde boğazlardan geçen gemi sayısının fazlalığının da etkisi olduğu zannındayız. Birtakım düzenlemelere tabi olmakla birlikte, esasında boğazlardan geçiş serbestliği ilkesi sözkonusudur. Türkiye'ye ait olmayan yabancı gemilerin yaydığı sera gazları nedeniyle Türkiye çevresel sorumluluk altına girmektedir. Dolayısıyla bugün MBS'nin koşullarında Türkiye'nin yükümlülüklerini aşırı dönüştüren bir durumun varlığı belirtilebilir. Yükümlülüklerdeki bu köklü dönüşüm hem MBS çerçevesinde hem de genel olarak sözkonusudur. MBS çerçevesinde Türkiye'nin 1923'teki ve 1936'daki gemi sayısı ile bugünkü gemi sayısının denetimi için harcadığı mesai, maliyet vb. çok artmıştır. Örneğin 1936'da Türkiye boğazlardan geçen yaklaşık 4.000 geminin MBS'ye uyup uymadığını izleyip bunları Sözleşme taraflarına ve MC'ye bildirmekte ve bunun için belirli oranda personel çalıştırmaktaydı. 2013 itibarıyla ise boğazlardan geçen yaklaşık 40.000 gemiyi Sözleşme çerçevesinde denetlemekte ve bunun için 1936'da istihdam ettiğinden daha fazlasını çalıştırmakta ve harcama yapmaktadır. Keza, İstanbul'un zarar görmemesi için boğaz trafiğini düzenlemede azami gayret gösteren Türkiye sürekli yatırımlar yapmaktadır. Bu uğurda, dünyanın en çağdaş gemi trafik hizmetleri sistemi,

---

¹⁶⁴ https://atlantis.denizcilik.gov.tr/istatistik/files/DIGER_ISTATISTIKLER/DENIZ_KAZALARI_ISTATISTIKLERI/2012/AAKKM_2012_Yili_itibari_ile_Deniz_Kaza_Olay_İcmali.doc, (Erişim: 2.3.2014).

radar, sensörler ve meteorolojik algılayıcıları içeren teknolojik donanımlar inşa etmektedir.¹⁶⁵ Gemilerin geçiş serbestliği nedeniyle Türkiye'nin doğrudan MBS'nin öngördüğü bir geliri, özel hizmetlerden elde ettiği hariç, ise yoktur. LBS'nin ve MBS'nin imzalandığı yıllarda bugünkü gemi trafiği ve harcama miktarı elbette öngörülebilir değildi. Tüm bu sebeplerden ötürü, kılavuz alma en azından tankerler ve ağır tonajlı gemiler için zorunlu hale getirilmelidir.

LBS ve MBS'ye ilişkin şartlarda esaslı değişiklik durumunu tablo halinde göstermek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Tablo: LBS ve MBS'nin Şartlarda Esaslı Değişiklik Durumuna Göre Karşılaştırılması

<i>Konu</i>	<i>Lozan Boğ. Söz.</i>	<i>Şartlarda değişiklik</i>	<i>Montrö Boğ. Söz.</i>
Boğazların askersizleştirilmesi	M. 4: Boğaz bölgesi askerden arındırılacaktır.	1923'te silahsızlanmaya giden Avrupa'nın, 1936'da silahlanma yarışında olması.	Ek Protokol: Boğazlar bölgesine asker konuşlandırılabilir.
Boğazlar Komisyonu	M. 10-14: Boğazlar'ın idaresi uluslararası Boğazlar Komisyonu'ndadır.	Komisyon, Türkiye'nin rızası dışında oluşturulmuştur ve egemenliğine aykırıdır.	M. 24: Boğazlar Komisyonu kaldırılmıştır.
Pek yakın savaş hali	Sadece "barış" ve "savaş" hali öngörülmüştür.	1923'te öngörülemeyen II. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu tehdit ortamı.	"Barış" ve "savaş" haline ilaveten "pek yakın savaş hali" öngörülmüştür.
Kılavuz alma	M. 2'ye Ek § 1a-b: İsteğe bağlıdır.	Boğazlardan geçen gemi sayısının 1936'ya göre çok artması, güvenliğe ve çevreye ait tehlikenin artması vb. sebepler.	M. 2, 4; Ek I.5: İsteğe bağlıdır. (Öneri: Tankerler ve ağır tonajlı gemiler için zorunlu olmalıdır)

¹⁶⁵ Kıyı Emniyeti Genel Müdürü Salih Orakçı Mülakatı, "İstanbul Boğazı gemi trafiğine doydum", 18.11.2010, http://www.sabah.com.tr/Yasam/2010/11/18/istanbul_bogazi_gemi_trafigine_doydu, (Erişim: 1.3.2014).

Türkiye'nin savlarının haklılığı LBS yerine yeni bir andlaşmanın -20.7.1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi- imzalanmasını sağlamıştır. Buradan hareketle, *rebus sic stantibus* ilkesini anlamına en uygun kullanan ülkelerden birisinin Türkiye olduğunu belirtmek yerinde bir tespit olacaktır. Türkiye'nin ilkeyi kullanmadaki mahareti hem taraflarca takdir edilmiş hem de ilke için ideal bir uygulama ve bir model oluşturmuştur.¹⁶⁶

C. İlkeye Başvuruda İzlenmesi Gereken Usul

Öncelikle belirtilmelidir ki, ilkenin uygulanmasında belli ve herkesin benimsediği genel bir usul yoktur. Ancak uygulama, öğreti ve yazından bazı usuller çıkarılabilmektedir. Andlaşmalar hukukunda usul oldukça önemlidir. Usule aykırı davranmak, haklı olunan bir durumdan haksız ve zararlı duruma düşme sonucunu doğurabilmektedir. Karşı tarafın andlaşmayı değiştirmeyi kabul edip etmeyeceğini bilmeden tek taraflı eylemle andlaşmayı sona erdirmek bu duruma bir örnektir.¹⁶⁷ Andlaşmayı sona erdirmek, askıya almak, andlaşmadan çekilmek gibi eylemlerin, eğer andlaşmada öngörülmemişse veya andlaşmadan böyle bir husus çıkartılamıyorsa, ilk başta tek taraflı yapılması uluslararası hukukta ve örf ve adette sıcak karşılanmamaktadır.¹⁶⁸ Zira tek taraflılık adalet ve rızayı tehdit eder.¹⁶⁹ İddiacı tarafın öncelikle karşı taraf ile bilgilendirme ve istişarelerde bulunması daha uygun görülmektedir.

---

¹⁶⁶ Vamvoukos, ss. 98-99.

¹⁶⁷ Arat, s. 174.

¹⁶⁸ Değişen koşullara dayanarak andlaşma üzerinde tek taraflı tasarrufta bulunma konusunda uluslararası hukukî ve siyasî uygulamada pek çok örnek vardır. 1870'te Rusya'nın değişen şartları ileri sürerek, 1856 Paris Andlaşması'nı tek taraflı olarak sona erdirmesine itiraz edilmiştir. Konuyu görüşmek üzere toplanan uluslararası konferansın bildirisinde "imzacı tarafların rızası olmadan sona erdirilemeyeceği" vurgulanmıştır. Keza Almanya 1935'te V. Bölümdeki, 1936'da ise m. 43'teki yükümlülüklerini reddederek Versay Andlaşması'nı feshettiğinde MC Konseyi bu tek taraflı reddi kınayarak 1871 Bildirisi'ndeki ifadeyi hatırlatmıştır. Rank, ss. 338-339 dn. 82; Meray, *Devletler Hukuku*, s. 143. Çin, 1865'te Belçika ile yapılan andlaşmayı 1926'da tek yanlı olarak feshedince Belçika'nın protestosuna maruz kalmıştır. Belçika, Çin'in yönteminin yasal olmadığına dikkat çekmiştir. Haraszti, ss. 26-27.

¹⁶⁹ Kennedy, s. 67.

Genel olarak, andlaşmaların sona ermesi, askıya alınması, değiştirilmesi, andlaşmadan çekilme gibi durumlarda VAHS m. 65'te belirtilen yol izlenir. Ancak bu işlemlerin *rebus sic stantibus* nedeniyle uygulanma usulü tamamen aynı değildir. Bu, m. 65'teki sürecin takip edilmeyeceği anlamına gelmez.

Uluslararası hukukçuların büyük çoğunluğuna göre, *rebus sic stantibus* ilkesi otomatik sonuç doğurmaz.¹⁷⁰ Bu, ancak ilkenin taraflarca dile getirilmesiyle mümkündür.¹⁷¹ Genellikle, usulî süreci andlaşma şartlarının değişmesinden olumsuz etkilenen taraf devletin başlattığı ve onun, sürecin yürütülmesinde lokomotif taraf olduğu görülmektedir ve öyle olması beklenir. Zira zarara uğrayan tarafın bu değişimin kendisine etkilerini yine en iyi kendisi değerlendirecektir. Borçlu veya mağdur taraf ifanın ağırlaşmasını ve bunun andlaşmada bir uyarlamayı gerekli kıлып kılmadığını değerlendirir.¹⁷² Bu değerlendirme öncelikle ve özellikle değişen şartların tespitini elzem kılar. Özel hukukta tarafsız mahkemeler koşul değişikliğinin sözleşmeyi gerçekten etkisizleştirecek veya değiştirecek ölçüde olup olmadığını tespit eder. Ancak uluslararası hukukta, bunu saptayan, tarafsız, yargı yetkisi zorunlu bir yargı organı yoktur. Uluslararası hukukta bu meseleyi devletlerin daha çok kendileri çözmesi gerekmektedir.¹⁷³ Bu nedenle taraflara büyük görev düşmektedir. Koşul değişikliğinin tespitinde bir yol, her iki veya tüm tarafların ortak niyetidir. Tarafların yükümlülüklerin devamı için temel gördükleri bazı işlerin varlığına binaen andlaşmaya girdikleri kesinse, bu temelin durdurulması veya köklü değişikliği ilkeyi devreye sokar.¹⁷⁴ İkincisi, tarafların başlangıçtaki amacı tespitinde önemli rol oynar. Bir başkası, şartlardaki değişiklik yükümlülüğü başlangıçta üstlenilenden esaslı derecede farklı hale getirirse, andlaşmanın temelleri köklü derecede dönüşmüş veya ortadan kalkmış demektir.¹⁷⁵

---

¹⁷⁰ Art. 21, YILC, 1957, II, s. 61, pr. 155; Art. 22, YILC, 1963, II, s. 81, pr. 3; Art. 59, CLT, 1st Ses., 63rd, 1968, s. 369, pr. 35; Villiger, s. 776; Aust, *Modern ...*, s. 241; Özersay, ss. 381-382.

¹⁷¹ Art. 22, YILC, 1963, II, s. 81, pr. 3.

¹⁷² Arat, s. 173.

¹⁷³ Meray, *Devletler Hukuku*, s. 141 dn. 15; Meray, *Uluslararası ...*, ss. 208-209.

¹⁷⁴ Vamvoukos, s. 191.

¹⁷⁵ Bu, hem VAHS m. 62/1b'nin temel fikridir hem de 1980'lerde İngiliz hukukunun kabul ettiği testtir. Vamvoukos, s. 194 dn. 16.

Öngörülmeven bir olayın karşılıklı uygulamalarının baştaki dengesini veya andlaşmanın ekonomisini aşırı derecede bozup bozmadığı anlaşılmaktadır. Böylece andlaşmanın uygulanması, bir tarafa, andlaşmada öngörülmeven aşırı bir yük veya mantıksız bir fedakârlık yükler.¹⁷⁶ Bir başka tespit yolu, öngörme ile ilgilidir. Tarafların, değişikliği eğer öngörebilmiş olsalardı andlaşma yapmayacakları anlaşılıyorsa esaslı bir değişiklik olmuş demektir. Zarara uğrayan veya yükümlülüklerinin boyutu aşırı artmış olan her taraf böyle bir durumu öngörebilse kuvvetle muhtemeldir ki andlaşma yapmayacak veya hükümleri buna göre belirleyecektir. İran-ABD Talepler Mahkemesi'nin 1985'te karara bağladığı Questech Davası'nda bu durum belirtilmiştir.¹⁷⁷ Son bir yol da, değişikliğin andlaşmanın var olma nedenini ortadan kaldırıcı olmasıdır.¹⁷⁸

Rebus sic stantibus ilkesini ileri süren tarafın bu savını ileri sürmesinde bir süre sınırı yoktur. Ancak bunu, değişiklik vuku bulduktan sonra makul bir süre içinde yapması gerekir.¹⁷⁹ İlke, andlaşmanın askıya alınması süresinin aşırı olmamasını ve bunun sonucu cereyan eden bir sona erdirmenin şartlardaki esaslı değişikliği izleyen makul bir süre içinde gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade eder. Bu, olumsuz durumdaki tarafın kendi durumunu layıkıyla değerlendirebilmesi bakımından gerekli olan süredir. Makul sürenin ne kadar olduğu her özel duruma göre değişir. Makul sürede gerçekleştirilmemesi halinde, olumsuz durumda olan tarafın ilkeye başvurma hakkından vazgeçtiği anlamına gelebilir.¹⁸⁰ Serbest Bölgeler Davası'nda, İsviçre, Fransa'nın şart değişikliği talebini makul olmayan sürede geciktirdiğini ileri sürmüş,¹⁸¹ USAD da bunu kabul etmiştir.¹⁸²

---

¹⁷⁶ Vamvoukos, s. 194.

¹⁷⁷ Çalışkan, "Milletlerarası ...", s. 375.

¹⁷⁸ Art. 21, YILC, 1957, II, s. 57, pr. 142, (Erişim: 1.8.2012).

¹⁷⁹ Art. 22, YILC, 1963, II, s. 81, pr. 3; Villiger, s. 777.

¹⁸⁰ Gürsoy, s. 184; Arat, ss. 174, 177-178.

¹⁸¹ Serbest Bölgeler Davası, Ser. C, No. C58, ss. 463-476, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_C/C_58/C_58_04_Zones_franches_Seances_publiques.pdf, (Erişim: 7.2.2012).

¹⁸² Art. 44, YILC, 1963, II, s. 209, pr. 4; AJIL, 1964, ss. 286-287; Art. 22, YILC, 1963, II, s. 85, pr. 16.

İlkeye başvuracak taraf öncelikle karşı taraf veya taraflara niyetini bildirmeli ve onu müzakereye davet etmelidir.¹⁸³ Hemen belirtilmelidir ki mağdur tarafın *rebus sic stantibus* ilkesine başvurabilmesi sözleşmenin karşı taraf veya taraflarının iznine tabi değildir.¹⁸⁴ Yenilik doğuran bir hak olmasından dolayı ilke şarta bağlı olarak kullanılamaz.¹⁸⁵ İddiacı taraf andlaşmanın uyarlanmasına kanaat getirmesi halinde, bu talebini andlaşmanın diğer tarafına bildirir.¹⁸⁶ Bildirim esastır ve yapılması gereken ilk iştir. Devlet uygulaması da bu yöndedir.¹⁸⁷ İlkeye başvuran taraf, VAHS m. 65/1 doğrultusunda, bildiriminde şartlardaki esaslı değişiklikleri, andlaşmaya etkilerini, önerilen tedbirlerini ve sebeplerini belirtir. Örneğin 1937’de Mısır, 1936 İngiliz-Mısır Andlaşması ile kurulan kapitüler rejimin sona erdirilmesi ve yeni bir andlaşma yapılması amacıyla ilgili devletleri bir konferansa katılmaya davet etmiştir. Mısır’ın, dostça bir müzakereye başvurma yöntemi sistemli bir uluslararası hukuk yöntemi olması nedeniyle tasvip görmüştür.¹⁸⁸

UAD’ın Balıkçılık Davası’nda belirttiği üzere *rebus sic stantibus* ilkesi bir tarafa andlaşmayı ne otomatikman ne de mutlak olarak sona erdirme, değiştirme ve ondan çekilme hakkı verir. İlkeyi dile getiren tarafa bunları ancak talep ve çağrı hakkı verir.¹⁸⁹ Bu nedenle ilkeye başvurmadan önce müzakere yolunu tercih etmek önemlidir.¹⁹⁰

Karşı taraf, ilkeye başvuran tarafın savlarını, yani andlaşmanın şartlarında esaslı bir değişiklik olduğunu ve gerekli değişikliklerin yapılmasını kabul etmişse, sorun

---

¹⁸³ Kelsen’e göre, öncelikle karşı taraftan andlaşmayı feshetmesi veya mahkemeye götürmeyi kabul etmesi istenmelidir. Kelsen, “Birleşmiş ...”, s. 99.

¹⁸⁴ Koeck, ss. 98 ve 112.

¹⁸⁵ Gürsoy, s. 184; Arat, 174.

¹⁸⁶ A. F. M. Maniruzzaman, “Stabilization in Investment Contracts and Change of Rules by Host Countries: Tools for O & G Investors”, s. 100 dn. 212, http://lba.legis.state.ak.us/sga/doc_log/2006-03-15_aipn_stabilization-maniruzzaman_first_draft.pdf, (Erişim: 8.8.2009).

¹⁸⁷ *Art. 21*, YILC, 1957, II, s. 61, pr. 155; *Art. 44*, YILC, 1963, II, s. 209, pr. 6.

¹⁸⁸ Vamvoukos, s. 93.

¹⁸⁹ Elias, ss. 122-123; Özersay, s. 382.

¹⁹⁰ Müzakereye icabet konusunda farklı yaklaşımlar vardır. UNIDROIT İlkeleri’ne göre karşı tarafın müzakereyi kabul etme zorunluluğu yoktur. Ancak UNIDROIT m. 1.7’de belirtilen iyiniyet ve m. 5.1(3)’te belirtilen ortak hareket etme ilkelerine dayanılarak müzakereden kaçınılamayacağı belirtilebilir. AAHİ sistemindeyse böyle bir zorunluluk vardır. Müzakereye icabet etmeyen taraf mahkemece tazminata mahkûm edilebilir (AAHİ, m. 6.111/son).

yoktur. Andlaşma, ilkeye binaen, yeni koşullara uydurulacaktır. Yine, *rebus sic stantibus* ilkesini ileri süren taraf bildirimine asgari 3 ay içinde hiçbir yanıt alamazsa, savlarını hayata geçirebilir.¹⁹¹ Burada kastedilen m. 62’de belirtilen önlemleri hayata geçirebileceğidir. Yani andlaşmayı askıya alma, sona erdirmeye veya andlaşmadan çekilme yoluna gidebilecektir. Ancak sorun, UHK’nin de belirttiği gibi, karşı tarafın koşulların temel değişimini veya bu değişimin diğer tarafın üzerinde aşırı bir yük oluşturduğunu kabul etmemesi halinde baş göstermektedir.¹⁹² Bazıları bu durumda, devlet andlaşmayı sona erdirebilir derken,¹⁹³ bazıları devletin andlaşmayı sonlandıramayacağı görüşündedir. Üçüncü bir kesim, uyuşmazlığın bir mahkemeye götürülmesi gerekliliğine inanırken, bir kesim bir çözüm sunmadan sorunu tartışmayı sürdürür.¹⁹⁴ Bizim de dâhil olduğumuz son kesimdekilere göre ise, taraflar öncelikle görüşmelere girmeli ve sorun taraflar arasındaki görüşmelerle çözümlenmelidir.¹⁹⁵

VAHS m. 65/3 karşı tarafın itirazı halinde BM Andlaşması m. 33’te belirtilen araçlarla çözüm bulunmasını önerir. Görüşme bu araçlardan biri, hatta birincisidir.¹⁹⁶ Görüşmelerde *rebus sic stantibus* ilkesine başvuracak taraf, aşırılaşan yükümlülüklerinden kurtulmak için diğer taraf veya tarafların rızasını aramalıdır.¹⁹⁷ Uygulamada müzakereler andlaşmanın düzeltilmesi (VAHS, m. 39-41), andlaşmayı sona erdirmeye, askıya alma veya andlaşmadan çekilme olasılığı üzerine sürdürülür.¹⁹⁸ Görüşmelerin amacı ve tarafların yükümlülüğü görüşmeleri anlamlı hale getirmek ve bir uzlaşmaya varmak için azami gayreti göstermektir, aksi takdirde tarafların savlarında

---

¹⁹¹ VAHS m. 65/3. Gabcikovo-Nagyvaros Davasında Macaristan, 1977 Andlaşması’nın rızayla sonlandırılmasına ilişkin çağrıya Slovakya’dan yanıt alamayınca andlaşma üzerinde tek taraflı işlemde bulunmuştur.

¹⁹² Koeck, s. 113.

¹⁹³ Örneğin Kelsen bu görüştedir. Bkz. Kelsen, “Birleşmiş ...”, ss. 99-100.

¹⁹⁴ Art. 21, YILC, 1957, II, s. 61, pr. 155. Raportör Fitzmaurice bu yolların hiçbirini tatmin edici bulmamıştır. Art. 21, YILC, 1957, II, s. 61, pr. 156.

¹⁹⁵ Maniruzzaman, s. 100 dn. 212.

¹⁹⁶ Diğerleri soruşturma, arabuluculuk, uzlaştırma, tahkim ve yargı yolları, bölgesel kuruluşlar veya andlaşmaları veya kendi seçecekleri hukuka aykırı olmayan başka yollardır. VAHS, m. 33.

¹⁹⁷ Rank, ss. 338-339.

¹⁹⁸ Villiger, s. 777. AAHİ’ye göre müzakereler sözleşmeden dönme ve uyarlamaya ilişkindir. Acar, s. 129.

ısrarcı olmaları halinde bir çözüme ulaşılamayacaktır.¹⁹⁹ Dolayısıyla görüşmeler bir çözüme ulaşma amacıyla samimiyetle, iyi niyetle ve gerektiğinde tarafların kendi tutumlarından bazı feragatlarda bulunmaları suretiyle yürütülmelidir. Görüşmelerde tarafların yetenek ve niyetleri çözüme ulaşılmasında etkilidir. Eğer yükümlülük altında olan taraf karşı tarafı ikna edebilirse veya şartların değişmesinden kazançlı çıkan taraf siyasî ya da eşitlikçi güdülerle zararlı çıkan tarafın yükünün hafifletilmesini kabul ediyorsa *rebus sic stantibus* ilkesine başvurmaya gerek kalmayacak²⁰⁰ veya ilkeye başvuran tarafın savı doğrultusunda andlaşma üzerinde gerekli işlemleri gerçekleştirebileceklerdir. Görüşmeler için belli bir süre tayin edilebilir.²⁰¹ Bu süre zarfında andlaşmanın değiştirilmesi, sona erdirilmesi veya yeni andlaşma yapılması için çözüm aranır. Ama görüşmeler öncelikle ve daha çok, şartlarda esaslı bir değişikliğin vuku bulup bulmadığı, bulduysa andlaşmaya etkisi, iddiacı tarafın yükümlülüklerinin boyutunu köklü derecede dönüştürüp dönüştürmediği gibi *rebus sic stantibus* ilkesinin şartlarının gerçekleşip gerçekleşmediği üzerine yoğunlaşacaktır.²⁰² İlaveten, müzakere talebinde bulunmak, andlaşmanın askıya alınması hakkını doğurmaz. Müzakere talebinde bulunan mağdur taraf andlaşmadan doğan yükümlülüklerini yerine getirmeye devam etmelidir. Ancak gecikme söz konusu olabilecektir.²⁰³

---

¹⁹⁹ Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı (*North Sea Continental Shelf*), (Almanya FC/Danimarka), (Federal Republic of Germany/Denmark) Davası, “Judgment of 20 February 1969”, “Judgments”, *International Court of Justice*, s. 48, pr. 85, <http://www.icj-cij.org/docket/files/51/5535.pdf>, (Erişim: 3.8.2012), (Bundan sonra: Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı (Almanya/Danimarka) Davası, Judgment of 20 February 1969); Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davası, “Summary 1969/2”, “Summaries of Judgments and Orders”, *International Court of Justice*, s. 75, <http://www.icj-cij.org/docket/files/51/5537.pdf>, (Erişim: 16.3.2012), (Bundan sonra: Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı (Almanya/Danimarka) Davası, Summary 1969/2); Maniruzzaman, s. 100 dn. 212. Bu husus UNIDROIT İlkeleri m. 6.2.3 yorumunda (UNIDROIT, s. 220) ve AAHİ’de de vurgulanmıştır. Mahkeme, gereken hassasiyeti göstermeyerek görüşmelerin akim kalmasına yol açan tarafa tazmin hükmedebilir (AAHİ, m. 6.111/son).

²⁰⁰ Bullington, s. 171.

²⁰¹ ABD ile Avrupa Kurtarma Programı’na katılan devletler arasında 1948’de imzalanan Ekonomik İşbirliği Andlaşması ile ilgili olarak Ekonomik İşbirliği İdaresi’nin Kongre’ye İlk Raporu’nun Eki’nde belirtildiği üzere; taraflar, şartlarda esaslı değişikliği ileri süren tarafın bildirisinden itibaren 3 ay içinde anlaşamazlarsa, ... iddiacı taraf ikinci bir bildiriyle andlaşmayla ilgili kesin kararını karşı tarafa bildirecektir. Yeni hükümler 6 ay sonra yürürlüğe girecektir. Rank, s. 339 dn. 83.

²⁰² Art. 59, CLT, 1st Ses., 63rd, 1968, s. 369, pr. 35; Villiger, s. 777.

²⁰³ UNIDROIT, Art. 6.2(3), s. 220.

Karşı taraf, *rebus sic stantibus* ilkesini ileri süren tarafın savlarını, görüşme talebini kabul etmez veya görüşmeyi kabul eder ama görüşmelerde hiçbir anlaşma sağlanamazsa, 62. maddeye uygun şekilde esaslı değişikliği dile getiren andlaşma tarafı VAHS'nin 65-68. maddelerine başvurabilecektir.²⁰⁴ Yargısal çözüm,²⁰⁵ tahkim,²⁰⁶ uzlaştırma (VAHS, m. 66), araştırma ve arabuluculuk²⁰⁷ başvurulacak araçlardandır.²⁰⁸ Tarafların çözüm bulmada geniş serbestlikleri vardır. Onlar isterlerse VAHS m. 65'i, BM Andlaşması m. 33'ü veya başka maddeleri devre dışı bırakarak²⁰⁹ uluslararası hukuka aykırı olmamak kaydıyla uygun gördükleri başka yollarla çözüm arayabilirler. Dolayısıyla görüşmelerin olumsuzluğu halinde uyuşmazlığın halli için uluslararası hukukça uygun görülen çeşitli seçenekler mevcuttur.

Karşı tarafın görüşmeyi reddetmesi veya görüşmelerde hiçbir uzlaşma olmaması halinde iddiacı taraf, andlaşma üzerindeki son kararını yazılı olarak karşı tarafa bildirir.²¹⁰ Bildirim gereklidir, zira karşı tarafın durumdan haberdar edilmesi dürüstlük ilkesi gereğidir.²¹¹ İddiacı taraf, andlaşmayı sona erdirebilir. Aslında sona erdirme, müzakerelerin sonuçsuz kalmasından çok karşı tarafın uyarlamayı makul olmayan

---

²⁰⁴ Art. 59, CLT, 1st Ses., 63rd, 1968, s. 369, pr. 35; Villiger, s. 777.

²⁰⁵ BM Andlaşması m. 36/3'e uygun olarak UAD'a götürülebilir. Koeck, s. 113. İddiacı devlet sorunu yargıya götürmekten imtina ediyorsa, onun iyi niyetinden şüphe edilir. Meray, *Uluslararası ...*, s. 209.

²⁰⁶ UHK, yöntem olarak tek taraflılık yerine, üçüncü bir tarafın kararını uygun görmektedir. Koeck, s. 113. Hakemliğe başvurulduğunda taraflar hakemlerden şartlarda esaslı değişikliği özellikle dikkate almalarını isteyebilirler. Taraflar İran-ABD Talepler Mahkemesi hakemlerinden "tüm davaları, ticaret, sözleşme hükümleri ve değişen koşulların kullanım alanlarını dikkate alarak, hukuka saygı temelinde karara bağlamalarını..." isteyince Heyet şartlarda esaslı değişikliği dikkate almayı görev addetmiştir. İran-ABD, Talepler Uzlaşma Bildirisi, (Erişim: 3.8.2012); Houtte, s. 110.

²⁰⁷ Arabulucular, değişen koşulların bozduğu yükümlülükler dengesini hak ve nısfet ilkesi çerçevesinde yeniden sağlamak için hakça gördükleri hükmü verebilirler. Houtte, s. 111.

²⁰⁸ Maniruzzaman, s. 100 dn. 212.

²⁰⁹ Villiger, s. 771.

²¹⁰ VAHS m. 67/1, bildirim yazılı olmasını şart koşmaktadır. Bildirimin şekli bir zorunluluğu olmamakla birlikte hem ihtilaf çıkmaması hem de gelenek gereği yazılı olması yeğlenmektedir. Örneğin bu husus, ABD ile Avrupa Kurtarma Programı'na katılan devletler arasında 1948'de imzalanan Ekonomik İşbirliği Andlaşması'nda belirtilmiştir. Rank, s. 339 dn. 83.

²¹¹ Gürsoy, s. 170; Arat, s. 174.

gerekçelerle reddetmesi dolayısıyladır.²¹² Taraf, andlaşmayı askıya alabilir veya andlaşmadan çekilebilir.

D. Şartlardaki Değişikliğin Andlaşmaya Etkisinin Ahde Vefa Temelinde Değerlendirmesi

Andlaşma şartlarında esaslı değişiklik halinde ve tarafların uzlaşamadığı durumlarda andlaşmanın akıbetinin ne olacağı hususu belirsizdir. Yazılı uluslararası hukuk VAHS m. 62’de bir hüküm ortaya koymaktadır. Buna göre böyle bir durumda andlaşma ya sona erer ya askıya alınır ya da andlaşmadan çekilir. Ancak bu hükme rağmen, uygulanan uluslararası hukukta durum oldukça farklı ve belirsizdir. Öncelikle bu belirsizlik m. 62’nin yazım diline dayanarak lafzî yorumla ortaya konulabilir. Maddenin her iki fıkrasının (a) ve (b) bentlerindeki şartlar yerine geldiğinde bir tarafın andlaşmayı sona erdirebileceği, askıya alabileceği ve ondan çekilebileceği ifade edilmektedir. Maddede “-ebilemez” veya tersi ifadeyle (a) ve (b) bentlerindeki şartlar yerine geldiğinde “-ebilir” ifadesi yer almaktadır. “-ebilmek” üç şekilde anlaşılabilir.

İlki, “olasılık”tır. Bir tarafın andlaşmayı m. 62’de belirtilen sonuçlara tabi tutma olasılığı vardır. Buna karşılık aksi olasılığı da vardır. Bir başka ifadeyle bir taraf, şartlarda esaslı değişiklik durumunda andlaşmayı sona erdirebilir de erdirmeyebilir de. Bu tamamen şartlarda esaslı değişiklikten olumsuz etkilenen tarafın takdirine kalmıştır. Bu durumdaki taraf eğer, yeni şartlardan olumsuz etkilenmesine, yükümlülüğünün artmasına rağmen külfeti kabulleniyorsa şartlarda esaslı değişiklik ilkesini ileri sürmeyecektir. Bu, onun insiyatifindedir. “Olasılık” bunu ifade eder.

“Yetki”, “-ebilmek” ifadesinin ikinci yönüdür. Buna göre, bir taraf andlaşmayı şartlarda esaslı değişiklik ilkesine istinaden m. 62’de belirtilen hukukî sonuçlara tabi tutabilecektir. Yani şartlardaki değişiklik halinde andlaşmayı sona erdirmeye, askıya alma veya ondan çekilme yetkisine sahip olabilecektir. Bu yön, olasılıktan daha güçlüdür.

---

²¹² 1974 tarihli bir UTÖ kararı. Houtte, s. 121.

Bununla birlikte andlaşma tarafı bir andlaşma üzerinde bu yetkilere sahip olsa bile, şartlarda esaslı değişiklik ilkesi mutlak olarak ve gerek tarafların gerekse uluslararası hukukçuların üzerinde oydaşma halinde olduğu bir işleyişe sahip olamamaktadır. Öncelikli sorun andlaşma şartlarında bir değişiklik olup olmadığı, olduysa bunun esaslı olup olmadığı, değişikliğin öngörülebilir olup olmadığı, yükümlülüğün boyutunu kökten dönüştürüp dönüştürmediği gibi hususların hepsi hem bir nesnel tespiti hem de tarafların bu hususlardaki oydaşmalarını gerekli kılmaktadır.

Bununla bağlantılı üçüncü yönü “güç” ile ilişkilidir. Bu, bazen, askerî gücün de dâhil olduğu çeşitli yöntemlerin kullanılarak karşı tarafa andlaşma üzerindeki isteklerini kabul ettirmeyi ifade etmektedir. Eğer, şart değişikliğinden olumsuz etkilenen taraf, şartlarda esaslı değişiklik ilkesinden doğan hukukî yetkisini kullanma zayıflığındaysa ilkenin kendisine bir faydası olmayabilir. Çünkü karşı tarafın gücünden ve tepkisinden çekinen mağdur taraf, ne ilkeyi ileri sürerek andlaşmayı sona erdirebilecektir ne de kendisi güçlü olmadığı takdirde karşı tarafa andlaşmaya ilişkin görüşlerini kabul ettirebilecektir. Dolayısıyla ilke, iddiacı tarafa hukukî bir yetki ve güç vermekle birlikte bunun etkisi, siyasî, askerî, ekonomik veya başka yumuşak güç unsurlarıyla desteklenmediğinde zayıf olacaktır. İlke, bazen ve belki de çoğu zaman, hukukî gücün yanında maalesef başka güçlerin de desteğine ihtiyaç duyabilmektedir. Büyük devletler ilkeye istinaden andlaşma üzerindeki taleplerini, küçük ve zayıf devletlere nazaran daha kolay gerçekleştirebilmektedir. Rusya’nın Paris Andlaşması (1856) hükümlerini değiştirmesi bunun en tipik örneğidir.

62. madde birtakım belirsizlikleri haizdir. İlk olarak, rıza unsuruna ilişkindir. Genel itibarıyla uluslararası hukuk özelde de VAHS m. 62 rızaya çok önem vermektedir. Buna karşılık m. 62’nin lafzî yorumu bunun tersi imada bulunmaktadır. Şöyle ki, her iki fıkranın (a) ve (b) bentlerindeki şartlar gerçekleştiğinde “bir taraf” andlaşmayı sona erdirebilir. Maddede “bir taraf” ifadesinin geçmesi eylemi bir tarafın, son çare olarak ve belki de tüm yollar tüketildikten sonra, andlaşma üzerinde girişimde bulunabileceği kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu girişim doğal olarak tek yanlı olacaktır. Uluslararası hukukun mantığı gereği rızanın aranması için görüşmelerde bulunulması gerekse de

bunun zorunlu olmaması tek yanlılığa davetiye çıkarıcı bir durum arz etmektedir. Bu itibarla, çalışmamızda savunduğumuz “andlaşmaların değiştirilmesi” hükmünün m. 62 metninde yer alması, tek yanlılığın yerine rızanın gerçekleşmesine katkı yapacaktır.

İkincisi, anlaşmazlık halinde ne olacağıdır. Madde 62'nin şartlarda değişiklik olduğu durumlarda, tarafların bu konuda oydaşma içinde oldukları veya bu değişiklik durumunu kabul ettikleri varsayımından hareket ettiği kanısındayız. Maddenin lafzî yorumuna göre, “böyle bir değişiklik olduğunda bir taraf maddede belirtilen önlemlere başvurabilecek, karşı taraf da bunu kabullenecektir” gibi bir yargı sezilmektedir. VAHS tarafların uzlaşmadığı durumlara çözüm olarak VAHS m. 65-66'yı ve BMA m. 33'ü göstermektedir. Ancak gerek VAHS m. 62'deki gerekse bu maddelerdeki çözüm önerileri de birtakım açmazlarla karşı karşıyadır.

M. 62'nin öngördüğü çözümlerin açmazlarına paralel olarak, bir başka sorun şart değişikliğinde andlaşmanın ne tür bir hukukî sonuca maruz kalacağıdır. Uygulamada m. 62'de öngörülen hukukî tedbirlerin hayata geçirilmesinde ihtilaflar yaşanmaktadır. Öğretide şart değişikliğinde andlaşmanın akıbetinin ne olacağı konusunda bir hemfikirlik sözkonusu değildir. Andlaşmanın sonlandırılabileninden sonlandırılmayacağına, mahkemeye götürülmesi gerektiğinden görüşmelerde bulunulması gerektiğine kadar farklı görüşler çatışmaktadır.²¹³

Bunu m. 62'nin öngördüğü sonuçlar üzerinden ele almak yerinde olacaktır. Öncelikle “sona erdirmeye” incelenecek olursa, şartların değişikliği halinde bir tarafın andlaşmayı sona erdirmesinde şu sorunların kendini hissettirdiği görülmektedir. İlk olarak, şartlarda esaslı değişiklik ilkesinin en katı hali uygulanmış olmaktadır. Bu da karşı tarafın cezalandırılması anlamına gelebilmektedir. Şöyle ki müzakereler veya askıya alma ile kendini düzenleyebilme imkânı karşı tarafın elinden alınmaktadır. İkincisi, rıza ile kurulan bir andlaşma karşı tarafın rızası dışı bir yöntemle sona erdirilmektedir.²¹⁴ Dolayısıyla, üçüncüsü, devletin egemenliğinin ihlali olarak da

---

²¹³ Bu görüşler için bkz. s. 182.

²¹⁴ Bir taraf andlaşma imzalarırken VAHS'ni, dolayısıyla m. 62'yi kabul etmiş olmaktadır. İmzacı taraf VAHS'a taraf olmasa da, Sözleşme'nin örf ve adet niteliğindeki hükümleriyle bağlıdır. Bunun uzantısı

algılanabilmektedir. Son olarak, henüz süresi bitmemiş bir andlaşmayı sona erdirmeye halinde karşı tarafın andlaşmanın kalan süresinde elde edeceği kazanımları kaybetmesinin sorumluluğu başka bir ihtilaf konusunu oluşturacaktır. Bir başka sorun uluslararası hukukun kendi içindeki açmaz görünümüdür. Bu bağlamda, örneğin, şartlarda esaslı değişiklik ilkesine dayanarak andlaşmayı sona erdirmeye hakkına karşılık andlaşmanın tek yanlı sona erdirilmesine sıcak bakılmamaktadır.

Aynı durum andlaşmanın askıya alınmasında da mevzubahistir. Askıya alma, sona erdirmeye göre daha ılımlı ve çözüme imkân sunan bir önlem olmakla birlikte, bu konuda da bir oydaşma yoktur ve belirsizlik vardır. Bazı uluslararası hukukçular, andlaşmanın belirsiz süreliğine askıya alınması gerektiği görüşündedir.²¹⁵ Bu önlemin sorun çözümlene kadar, çok uzun bir zaman dilimi için bile uygulanması mümkündür. Keza şartlarda değişiklik halinde, andlaşmadan çekilme konusu da aynı doğrultudadır.

Anlaşmazlık halinde mahkemeye gidilmesi de sağlıklı işleyen bir süreç değildir. Şartların değişmesinden olumsuz etkilenen iddiacı taraf, karşı taraf istemediği müddetçe tek yanlı olarak mahkemeye gidememektedir. Çünkü uluslararası hukukta devletlerin egemenliğinin bir sonucu olarak zorunlu bir yargılamanın olmaması nedeniyle, uyuşmazlığa taraf devletlerin ancak birlikte gitmeleriyle yargı süreci başlayabilmektedir.

İlkenin ahde vefayla ilişkisine yönelik yaklaşım, sorunun çözümünün odak noktasını oluşturmaktadır. Ahde vefa yürürlükteki bir andlaşmanın taraflar için bağlayıcı olduğu ve onun taraflarca iyi niyetle yerine getirilmesi anlamına gelir (VAHS, m. 26). Andlaşmalar hukukunun en temel ilkesidir. Ne zaman *rebus sic stantibus* ilkesinden bahsedilse genellikle hemen arkasından ahde vefa ilkesinden bahsedilir. Bu, ahde vefanın bazen -hatta çoğunlukla- *rebus sic stantibus* ilkesinin karşıtı olduğu bazen de - nadiren- destekleyicisi olduğu anlayışındandır. Bu ilişkide, “iki ilkenin birbirine karşıt olduğu”, “*rebus sic stantibus* ilkesinin ahde vefanın tamamlayıcısı olduğu” ve “iki ilkenin aralarında herhangi bir ilişkinin olmadığı” yönünde üç yaklaşım vardır.

---

olarak, onun, şartlarda değişiklik halinde andlaşmanın sona erdirilmesi ve diğer hukukî sonuçlara da rıza gösterdiği sonucu çıktığı göz ardı edilmemelidir.

²¹⁵ Art. 21, YILC, 1957, II, s. 62, pr. 157.

İlk yaklaşım geleneksel anlayışın ürünüdür. Buna göre, ahde vefa ve *rebus sic stantibus* ilkeleri arasında bir gerilim söz konusudur.²¹⁶ Bu iki ilke birbirine karşı durmaktadır. İlke, ahde vefanın büyük bir muhalifidir.²¹⁷ MC Misakı m. 19'un tartışmalarının gösterdiği gibi bu iki ilkenin uzlaşması zor ve faydasız bir iştir.²¹⁸ Bu nedenledir ki *rebus sic stantibus* ilkesi, ahde vefanın bir istisnasıdır. Bu istisnanın hukukî temelini yüksek iyi niyet ve adalet duyguları oluşturmaktadır.²¹⁹ Dolayısıyla bu duygularla oluşturulan istisna yine andlaşmanın uygulanmasına hizmet edecektir. İki ilkenin zıt görülmesinin sonucudur ki, şartlarda esaslı değişiklik ilkesine karşı çıkmaktadır. Bazı yazarlar sözleşmeden doğan taahhütlerinin istikrarıyla tezat görmektedir.²²⁰ Kelsen, ilkeyi uluslararası hukukî düzenin en önemli amaçlarından biri olan uluslararası ilişkileri düzenleme işlevine ters bulmaktadır.²²¹ İlaveten L. Cavarè,²²² B. Schmidt, Salvioli ve Cavaglieri ilkeyi hukukî dayanaktan yoksun olduğu gerekçesiyle reddetmiş ve ısrarla ahde vefanın uygulanmasını savunmuşlardır.²²³

İkinci yaklaşımın ise çağdaş anlayışın bir tezahürü olduğu belirtilebilir. Buna göre *rebus sic stantibus* ahde vefanın bir istisnası ve karşı savı değildir. Onunla uyumsuzluk halinde de değildir.²²⁴ Taslim Olawale Elias, *rebus sic stantibus*un ahde vefanın karşı savı olduğuna ilişkin geleneksel görüşün artık kabul görmediğini belirtmektedir. Her ikisi de birbirini tamamlayıcı olan çağdaş uluslararası hukukun genel kurallarıdır.²²⁵ Pek çok yorumcu *rebus sic stantibus* ilkesinin andlaşmaların katılığını ve yerleşik şiddetli etkisini yumuşatacağını ileri sürmüştür.²²⁶ Uygulanması imkânsız hale

---

²¹⁶ Bederman, s. 2.

²¹⁷ Binder, s. 912.

²¹⁸ Kacowicz, s. 48.

²¹⁹ Toth, September, ss. 274-275.

²²⁰ Ijalaye, s. 220 dn. 231.

²²¹ Kelsen, *Principles* ..., s. 498.

²²² Bkz. L. Cavarè, *Le Droit International Public Positif*, 2nd Édition, Paris: 1951.

²²³ Kelsen, *Principles* ..., s. 498; Vamvoukos, s. 28 dn. 23.

²²⁴ Toth, September, s. 275.

²²⁵ Elias, ss. 127-128.

²²⁶ Dickstein, s. 75.

gelen veya sorunlu andlaşmalara bir çözüm getirerek onların istikrarına hizmet etmektedir.

Üçüncü anlayış, iki ilkeyi uzlaştırmaya yöneliktir. Bu anlayış aralarında aslında özel bir ilişkinin olmadığına dairdir. Gücünü kaybetmesinden dolayı yürürlükte olmayan bir andlaşma ahde vefa ilkesiyle sürdürülemez. *Rebus sic stantibus* gibi andlaşmanın meşru bir fesih, değiştirme veya askıya alma gerekçesinin işlemeye başladığı yerde ahde vefa ilkesi devre dışı kalır. Ahde vefa andlaşmaların ihlâl edilemez olduğu anlamına gelir. Bu demektir ki, andlaşmaların değiştirilmesi veya sona erdirilmesi onun ihlâli olmayıp ona bir aykırılık teşkil etmez. Hukukî yöntemle, andlaşmanın feshi veya değiştirilmesine yönelik bir durumun saptandığı yerde ahde vefa ilkesinin işleyişi durur. Onun uygulama alanı *rebus sic stantibus* ilkesinin başladığı yerde sona erer.

Andlaşmaların değiştirilmesi, sona erdirilmesi veya askıya alınmasında rızayı aramak gereklidir. Rıza gerçekleşinceye kadar ahde vefa temel kuraldır ve geçerliliğini devam ettirir.²²⁷ Rızanın sınırının karşı tarafın uzlaşmazlıktaki ısrarı olduğu belirtilmelidir.

İki ilkenin karşılaştırması şöyledir: 1) Ahde vefa, andlaşmaların temelidir. Olması gerekendir. *Rebus sic stantibus* ise olağandışı durumlarda gündeme gelen istisnâ bir ilkedir. 2) Ahde vefa, *rebus sic stantibus*a göre daha kapsamlıdır. *Rebus sic stantibus* daha sınırlıdır.²²⁸ İlki geneldir, ikincisi özeldir.²²⁹ 3) *Rebus sic stantibus* ilkesi daha somuttur ve kesin sonuçlar elde edici bir niteliğe sahiptir. Yani, bir taraf *rebus sic stantibus* ilkesine dayanarak bir andlaşmayı sona erdirebilir. Ancak diğer taraf ahde vefaya dayanarak ilgili andlaşmanın devamını sağlayamaz, sona erdirmek isteyen tarafı bu ilkeye dayanarak kararından döndüremez. 4) Buradan hareketle ahde vefanın hem andlaşmalar üzerindeki hem de taraflar üzerindeki gücünün veya etkisinin *rebus sic stantibus* ilkesine nispeten zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır. Elias'ın da isabetle belirttiği üzere, ahde vefa dokunulmaz değildir, onun etkileri uluslararası hukukun önemli veya

---

²²⁷ Toth, September, s. 278.

²²⁸ Elias, s. 128.

²²⁹ Toth, September, s. 274.

daha önemli normlarıyla sınırlıdır.²³⁰ 5) Ahde vefa başlangıçtan beridir (*ab inito*). Toplumlar, devletler ve andlaşma tarafları arasında çok eski zamanlardan beri geçerlidir. *Rebus sic stantibus* ilkesi, daha öncesinde de var idiyse bile, hukuken Roma döneminde, hatta 12-13. yüzyılda, belirmeye başlamıştır.

Ahde vefa gereklidir, ama andlaşmanın uygulamasında bir sıkıntı varsa bu ilke göz ardı edilebilmeli, andlaşmaya körü körüne sadık kalınmamalıdır. Aksi halde andlaşmanın kendisi bir sorun olur. Dahası sorun büyür, kangrenleşir, uluslararası alanda telafisi zor sonuçlara kadar giden bir hale dönüşebilir. Böyle bir durumda *rebus sic stantibus* ilkesinin cankurtaran işlevini kabul etmek gerekir. Öyleyse, ahde vefa ilkesinin doğurabileceği adaletsizlikleri gidermek için geliştirilen *rebus sic stantibus* ilkesi,²³¹ ahde vefanın rakibi veya karşıtı değil, onun tamamlayıcısıdır.

Sonuç olarak, öğretisi ve uygulamadaki belirsizliklere karşı, şartlardaki değişiklik durumunda, *rebus sic stantibus* ilkesinin hukukî sonuç ve işlevleri konusunda görüşümüz aşağıdaki gibidir. İlkenin uluslararası hukuktaki uygulaması yumuşak, ılımlı ve katı olmak üzere üçe ayrılabilir. Andlaşmanın değişen şartlara dayanılarak değiştirilmesi için önce görüşmelere girişilmesini *rebus sic stantibus*un yumuşak, askıya alınmasını ılımlı, sona erdirilmesini de katı uygulaması olarak değerlendirmek mümkündür. VAHS sadece ılımlı ve katı uygulamasını öngörmektedir. Hâlbuki ilkenin uygulamasında yumuşaklıktan katılığa doğru bir seyir izlenmelidir.

Tabidir ki, bir taraf tek başına bir andlaşmayı değiştirme durumunda değildir. Bu doğrultuda önce görüşmelere girilerek andlaşmanın içeriğinin değiştirilmesi için gayret gösterilmelidir. Bu sadece tarafların niyet, tutum ve isteklerine bırakılmamalıdır. Aynı zamanda hukukî bir zorunluluk olarak taraflara yüklenmelidir. “Andlaşmanın değiştirilmesi” ifadesi m. 62’ye eklenirse böyle bir hukukî zorunluluk oluşabilecektir. Yine, şartlarda esaslı değişiklik ilkesi, ahde vefa ilkesinin tamamlayıcısı olarak yorumlanırsa ilkenin ilk hukukî sonucu “andlaşmanın içeriğini değiştirmek” olacaktır. Çünkü bir andlaşmayı ayakta tutmak ve devamını sağlamak onun daha çok içerik olarak

---

²³⁰ Elias, s. 128.

²³¹ Meray, *Devletler Hukuku*, s. 140.

değiştirilerek yeni koşullara uyarlanmasıyla mümkündür. Böylece ahde vefanın uygulanması sağlanmış olacaktır.

Şartlarda esaslı değişiklik halinde andlaşmanın akıbetinin ne olacağı büyük bir muammadır. Gerek uygulanan uluslararası hukuk gerekse öğreti bu konuda bölünmüş durumdadır. Böyle bir durumda şu sürecin izlenmesi sorunun çözümüne katkı yapacaktır: İlkenin uygulanmasında yumuşaklıktan katılığa doğru bir seyir izlenmesi anlayışıyla paralel olarak, ilk aşamada taraflar andlaşmanın değiştirilmesi amaçlı görüşmelerde bulunmalıdırlar. Görüşmeler, azami 6 ay gibi makul bir süre cereyan etmelidir. Bu sürede iddiacı taraf andlaşmayı uygulamaya devam etmelidir. Görüşmelerde bir uzlaşmaya varılamaması halinde, iddiacı taraf, ikinci aşama olarak andlaşmayı askıya almalıdır. Üçüncü aşamada, görüşmelerin bitmesinden itibaren azami 6 ay içinde yargıya gidilmelidir. Dördüncü aşamada, karşı taraf mahkemeye gitmiyorsa, iddiacı tarafın elinde tek bir imkân vardır: Andlaşmayı sona erdirmek. Buna, “değiştirme” de eklenmelidir. İddiacı tarafın değiştirme yoluna başvurusu halinde, andlaşma azami 6 ay sonra otomatik olarak ve kendiliğinden sona ermelidir. Böylece sorun azami 1,5 yılda çözülmüş olacaktır.

III. YARGISAL UYGULAMALAR

İlke, 1970'lere kadar herhangi bir uluslararası mahkemece tam manasıyla uygulanmamıştır.²³² İlkenin uluslararası bir mahkemece uygulanıp uygulanmadığı hususunda uluslararası hukukçular alanında bir hemfikirlik söz konusu değildir. Bazı uluslararası davalarda -Balıkçılık ve Gabcikovo-Nagymaros gibi- mahkemelerin şartlarda esaslı değişiklik ilkesini uyguladığını kabul edenlere karşın, çoğunluk ilkenin hâlâ uluslararası bir mahkeme tarafından uygulanmadığını, bir başka ifadeyle ilkeye dayanarak bir karara varmadığını kabul etmektedir.

---

²³² Geiger, s. 85; Stein and Carreau, s. 614.

İlkeye atıflar vardır. Ancak sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, 1970'lere kadar şartlarda esaslı bir değişiklik ilkesinin bir andlaşmayı sonlandırıcı etkisine, uygulamada uluslararası mahkemeler ve tahkim mahkemelerince nadiren atıfta bulunulmuştur.²³³ Engin tarihinde andlaşmaları sona erdirmeye, onları askıya alma gibi hususlarda çok özgür bir koşul arzetmiş olan ilkenin uygulamada tarihi nispeten yenidir.²³⁴

A. Uluslararası Adalet Divanı

Merkezi Lahey'de olan (Statü m. 22/1) UAD, selefi USAD'ın görev süresinin bittiği 1946'da, BM Andlaşması ile BM'nin temel yargı organı olarak kurulmuştur. Ülkelerinden bağımsız çalışan, gösterilen adaylar arasından Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi tarafından (m. 4/1) 9 yıllığına seçilen (m. 13/1) 15 yargıçtan (m. 3/1) oluşur. Divan üyeleri görevleri sırasında diplomatik ayrıcalık, bağışıklık ve dokunulmazlıklardan yararlanır (m. 19). Divandaki davalarda yalnızca devletler taraf olabilmektedir (m. 34/1).

UAD'ın kısa tanıtımından sonra, onun *rebus sic stantibus*la ilgili görüşleri genel olarak şu doğrultudadır: Divan “andlaşmanın yapıldığı zamandaki şartların tarafların rızasının temelini oluşturduğunu” kabul ederek,²³⁵ hem başlangıçtaki şartların önemine hem rıza unsuruna hem de bu ikisinin ilişkisine önem verdiğini göstermiştir. Esaslı değişiklikler taraflardan birinin varlığını veya hayatî gelişimini tehlikeye atan değişikliklerdir.²³⁶ Bunlar yükümlülükleri uygulamada “başlangıçtakinden esaslı derecede artırmalıdır.”²³⁷ Yöntem ve iyi niyet konusunda Divan'a göre, esaslı bir

---

²³³ Haraszti, s. 38.

²³⁴ Antippos, s. 817.

²³⁵ *Gabcikovo-Nagymaros* Davası, s. 64, pr. 104; Ouguergouz, s. 454 dn. 1596.

²³⁶ Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, s. 64, dn. 38; Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, s. 19, pr. 38; Loughran, s. 434; Ouguergouz, s. 452 dn. 1588; Houtte, s. 112.

²³⁷ Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, s. 65, pr. 43; Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, s. 21, pr. 43; Ouguergouz, s. 455 dn. 1597.

değişiklik olduğunda tarafların müzakerelere girmesi yeterli olmayıp, bir çözüme ulaşmak için iyi niyetli gayretlerde bulunmaları gerekir,²³⁸ taraflardan birisinin kendi konumu üzerinde ısrar etmesi iyi niyetli bir yaklaşım olmayacaktır.²³⁹ Divan Preah Vhear Tapınağı Davası'nda *rebus sic stantibus*un sınır andlaşmalarına uygulanmamasını haklı bulmaktadır. Zira sınır andlaşmasının amaçlarından birisi devletlerarasında “istikrar ve kalıcılığı” sağlamaktır.²⁴⁰

Divan, VAHS m. 62'ye sadık kalmıştır. Yargılamalarında davayı, mezkûr maddenin hükümleri çerçevesinde değerlendirmektedir. Örneğin Gabcikovo-Nagymaros Davası'nda belirttiği üzere, andlaşmanın sonuçlanması zamanındaki koşulların varlığı tarafların andlaşmayla bağlanma rızalarının esaslı temelini oluşturmaktadır. Yine, aynı davada, şartlardaki değişikliğin öngörülemez olması gereğine işaret etmiştir.²⁴¹ Divan ilkenin örf ve adet uygulamasına ve doğasına da sadık kalmıştır. İlkenin istisnaîliğini de kabul ederek, m. 62'deki ifadelerin aksiyle kanıt yoluyla yorumlanması halinde,²⁴² andlaşma ilişkilerinin istikrarı açısından ilkenin istisnaî olması gerekliliğini vurgulamıştır.²⁴³ İkincisi, m. 62'de *rebus sic stantibus* ifadesinin tercih edilmemesi

---

²³⁸ Kuzey Denizi Kıta Sahanelığı (Almanya/Danimarka) Davası, Judgment of 20 February 1969, s. 47, pr. 85; Kuzey Denizi Kıta Sahanelığı (Almanya FC/Hollanda), (Federal Republic of Germany/Netherlands) Davası, “Judgment of 20 February 1969”, “Judgments”, *International Court of Justice*, s. 47, pr. 85, <http://www.icj-cij.org/docket/files/52/5561.pdf>, (Erişim: 6.8.2012), (Bundan sonra: Kuzey Denizi Kıta Sahanelığı (Almanya/Hollanda) Davası); *Litvanya ve Polonya Arasında Demiryolu Ulaşımı (Railway Traffic between Lithuania and Poland) Davası*, “Advisory Opinion of 15 October 1931”, *Permanent Court of International Justice*, s. 116, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_AB/AB_42/Trafic_ferroviaire_Avis_consultatif.pdf, (Erişim: 6.8.2012); Vamvoukos, s. 21; Ouguergouz, s. 459 dn. 1611; Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, IV. Kitap, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000, s. 6.

²³⁹ Kuzey Denizi Kıta Sahanelığı (Almanya/Danimarka) Davası, Judgment of 20 February 1969, s. 47, pr. 85; Kuzey Denizi Kıta Sahanelığı (Almanya/Hollanda) Davası, s. 47, pr. 85; Ouguergouz, s. 459 dn. 1612.

²⁴⁰ Elias, s. 126.

²⁴¹ *Gabcikovo-Nagymaros Davası*, s. 65, pr. 104, (Erişim: 23.2.2012); Müllerson, s. 528.

²⁴² Cavid Abdullahzade, “Gabcikovo-Nagymaros Davası Kararı'nda Uluslararası Adalet Divanı'nın 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne İlişkin Değerlendirmeleri”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt: 25, Sayı: 1-2 (2005-2006: Prof. Dr. Aslan Gündüz Anısına Armağan), s. 14.

²⁴³ *Gabcikovo-Nagymaros Davası*, s. 65, pr. 104, (Erişim: 23.2.2012).

yolunu izleyerek davalarda *rebus sic stantibus* ifadesi yerine şartlarda esaslı değişiklik ifadesini kullanmayı yeğlemiştir.

Divan'ın kurumsal görüşünden farklı olarak birçok yargıcı gayriresmi ortamlar ile henüz Divan'a getirilmemiş davalarda ilkeye karşı bireysel ve karşıt görüşler beyan etmişler,²⁴⁴ onun sınırlanması için çaba göstermişlerdir. Sonlandırma konusunda UAD, andlaşmaları sonlandırmayı haklılaştıran bir gerekçe olarak ilkeyi kullanmakta isteksiz olmuştur.²⁴⁵

İlkenin Mahkemece uygulanmasına ilişkin tablo iç acıcı değildir. Bishop, Brierly'nin 1949'daki eserinde, "*rebus sic stantibus* herhangi bir uluslararası mahkemece uygulanmadı" görüşünü nakletmektedir.²⁴⁶ Briggs 1949'daki,²⁴⁷ Kelsen de 1966'daki²⁴⁸ eserlerinde aynı hususu belirtmişlerdir. Buradan hareketle UAD'ın 1970'lere kadar ilkeyi uygulamadığı kesindir. Scheffler hiçbir mahkemenin ilkeyi dikkate almadığını belirtir.²⁴⁹ Wang ise 2005 tarihli eserinde, Kelsen'e gönderme yaparak "hiçbir uluslararası mahkemenin ilkeyi onaylamadığı"na dikkati çekmektedir.²⁵⁰ Tespitlerimize göre, UAD ilkeyi günümüze dek mutlak olarak uygulamamıştır. Bazı davalarda ilkeyi göz önünde tutsa da onun mutlak bir uygulaması sözkonusu değildir. İlkeye dayanılarak karara bağlanmış bir dava yoktur. Bununla birlikte Serbest Bölgeler, özellik de Balıkçılık ve Gabcikovo-Nagymaros davalarının ilkenin kısmî uygulaması olarak addedilebileceğine işaret etmek gerekir. Diğer taraftan, Divan'ın ilkeyi

---

²⁴⁴ Toth, August, ss. 174-175. Bu yargıçlar: Serbest Bölgeler Davası'nda Demetre Negulesco, Rafael Altamira, Cecil J. B. Hurst ve M. Eugène Dreyfus; Geçiş Hakkı (*Right of Passage over Indian Territory*) Davası'nda Enrique C. Armand-Ugon ve Moreno Quintana (Toth, August, s. 174 dn. 84); Korfu Boğazı (*Corfu Channel*) Davası'nda (Merits, 1949) Alejandro Alvarez; Barış Andlaşmalarının Yorumu Davası'nda (İlk Aşama, 1950) Bohdan Winiarski; Sığınma Hakkı (*Asylum*) Davası'nda José Philadelpho de Barsos Azevedo ve Preah Vihear Tapınağı Davası'nda (Merits, 1962) Ricardo J. Alfaro'dur. Toth, August, s. 175 dn. 88.

²⁴⁵ Sornarajah, s. 133.

²⁴⁶ James L. Brierly, *Law of Nations* (4th edi., Clarendon Press, 1949), s. 244'ten Bishop, s. 164.

²⁴⁷ Briggs, İngiltere temsilcisi Alexander Cadogan'ın Güvenlik Konseyi'nde bu yöndeki sözüne atıfta bulunmaktadır. Briggs, "Rebus ...", s. 765.

²⁴⁸ Kelsen, *Principles ...*, ss. 498 ve 498 dn. 79.

²⁴⁹ Scheffler, s. 68 dn. 10.

²⁵⁰ Wang, s. 48. Bkz. Kelsen, *Principles ...*, s. 498.

geliştirdiği ve kendisinin ilkeye yaklaşımının ipuçlarını verdiği belirtilebilir. Örneğin rızaya vurgu yapmanın yanında, istisnaî doğasını sık sık dile getirerek andlaşmalar hukukunda temel kuralın ahde vefa olduğunu üstü kapalı yinelemektedir.

1. Değişikliğin Hayatî Olması Çerçevesinde Balıkçılık Davaları (1974)

1969'dan bu yana üç olay *rebus sic stantibus* açıklık getirmiştir. Bunlar, Balıkçılık Davaları, Gabcikovo-Nagymaros Davası ve A. Racke GmbH & Co. v. Hauptzollamt Mainz Davası'dır. Vagts'a göre bunların hiçbiri ilkeye ne tam bir hukukî tanıma vermiştir ne de onu reddetmiştir.²⁵¹ Bunlardan ilki olan Balıkçılık Davaları (Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda B. Krallığı v. İzlanda; Federal Almanya Cumhuriyeti v. İzlanda), İzlanda'nın münhasır balıkçılık bölgesini 12 milden 50 mile genişletmesiyle ilgili UAD'ın yargılamalarıdır.²⁵² İki dava birkaç durum dışında birbirinin aynısıdır.

İzlanda 5.4.1948'de, kıta sahanlığı bölgelerinde balıkçılık alanlarının kurulmasına imkân veren, "Kıta Sahanlığı Balıkçılığının Bilimsel Korunması Kanunu"nu çıkarmıştır. Münhasır balıkçılık bölgesi 1.9.1958'de ise düz esas hat çizgisinden itibaren 12 mile çıkarılmıştır. 12 mili kabul etmeyen İngiltere sorunu UAD'a götürmeyi önermiştir. İzlanda bunu kabul etmemiş ancak sorun 11.3.1961'deki Nota Teatileri Andlaşması ile çözülmüştür. Buna göre İngiltere, İzlanda ekonomisinin büyük oranda balıkçılığa dayanması gerçeğinden hareketle 12 millik genişliği kabullenmiştir. Ancak Nota Teatileriyle oluşturulan anlaşma uyarınca; İngiliz ve Alman gemileri sonradan ilan edilen 6 millik alanda 3 yıl süreyle avlanabilecek, İzlanda balıkçılık bölgesini tekrar genişletirse bu kararın uygulaması İngiltere bakımından 6 ay sonra

---

²⁵¹ Vagts, "*Rebus ...*", s. 471. Ancak bu görüşe katılmak mümkün gözükmemektedir. İlkenin VAHS m. 62'de kabul edilmesi UAD tarafından da tanınması demektir.

²⁵² Sylvanus A. Tiewul, "The Fisheries Jurisdiction Cases (1973) and the Ghost of *Rebus Sic Stantibus*", *New York University Journal of International Law and Politics*, Vol. 6, No. 3 (Winter 1973), s. 455. Bu davalar ayrı olmakla birlikte, şekliği başta olmak üzere çoğu sürecinin aynı olmasından dolayı çalışmanın bazı yerlerinde ve başka çoğu eserde birleşik olarak ifade edilmektedir.

geçerli olacak ve bu genişlemeden doğacak zarar ve ihtilaflar için UAD'a gidilecekti.²⁵³ 31.8.1971'de İzlanda, münhasır balıkçılık bölgesinin, kıta sahanlığını içine alan deniz alanlarının kıyıları etrafına genişletilmesinin temel önemde olduğunu bildirmiştir.²⁵⁴ İzlanda Meclisi (*Althing*) 15.2.1972 tarihli kararıyla münhasır balıkçılık bölgesini 50 mile çıkarmıştır. Bu kararlar, “balıkçılık sınırlarıyla ilgili 1961 Teatilerinin şartlarda değişiklikten ve bir ulusun hayatî çıkarlarından dolayı artık uygulanabilir olmadığı ve hükümlerinin İzlanda için bir yükümlülük oluşturmadığı” B. Krallık ve F. Almanya'ya bildirilmiştir.²⁵⁵ Yine, 14.7.1972'deki bir yönetmelikle, balıkçılık bölgesi düz esas hatlardan itibaren 50 mil olarak düzenlenmiştir. Her iki düzenlemenin de en geç 1.9.1972'de yürürlüğe girmesi kabul edilmiştir. Böylelikle, münhasır balıkçılık bölgesi İzlanda'nın kıta sahanlığının neredeyse dış sınırına uzanmıştır. İzlanda'nın bu uygulamalarına karşı çıkan B. Krallık ve F. Almanya “1961 Nota Teatileri'nde öngörülen ihtilafı UAD'a götürme “hak”larına”²⁵⁶ binaen Divan'a başvurmuştur.²⁵⁷

B. Krallık'ın savları şunlardır: 1. İzlanda'nın münhasır balıkçılık bölgesini 50 mile çıkarması uluslararası hukuka aykırıdır. 2. 1961 Andlaşması gereğince, tek taraflı genişletme B. Krallık açısından geçersizdir. 3. Balıkçılık kaynaklarının korunması mazereti, İzlanda'ya genişletme hakkı vermez. Bu ancak iki tarafça kabul edilen bir

---

²⁵³ Yüksel İnan, *Devletler Hukuku Bakımından Kıyı Suları Balıkçılığı ve Sorunları*, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1976, ss. 93-94; Enver Bozkurt, “Uluslararası Hukuk Bakımından Münhasır Ekonomik Bölge Kavramının Ortaya Çıkışı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 2, No: 5 (2006), s. 56; Tiewul, s. 456. 1961 Nota Teatileri andlaşmaları, 11.3.1961'de İzlanda-İngiltere, 19.7.1961'de İzlanda-F. Almanya arasında yapılmıştır.

²⁵⁴ Tiewul, s. 456.

²⁵⁵ Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, s. 63, pr. 37, (Erişim: 5.2.2013); Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, s. 19, pr. 37, (Erişim: 5.2.2013); Binder, s. 913.

²⁵⁶ Tiewul, s. 456.

²⁵⁷ İnan, *Devletler...*, ss. 96-98; Bozkurt, “Uluslararası ...”, ss. 56-57; Dervort, s. 414. B. Krallık UAD'a 14.4.1972'de (B. Krallık'ın başvurusu için bkz. Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, “Application”, “14 April 1972”, <http://www.icj-cij.org/docket/files/55/9409.pdf>, (Bundan sonra: Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, Application), F. Almanya ise 5.6.1972'de (F. Almanya'nın başvurusu için bkz. Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, “Application”, “5 June 1972”, <http://www.icj-cij.org/docket/files/56/9395.pdf>, (Bundan sonra: Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, Application) başvurmuştur.

andlaşmayla düzenlenebilecek bir konudur.²⁵⁸ F. Almanya da benzer savlarda bulunmuştur.

İzlanda ise, 1961 Andlaşması'nın şartlarında meydana gelen esaslı değişiklikler nedeniyle, ihtilafı UAD'a götürmenin söz konusu olmadığını ileri sürerek Divan'a gitmeyi reddetmiştir. Yeni teknolojilerin, İzlanda çevresinde iş gören daha büyük çaplı tekneleri mümkün kılması ve balık stoklarını azaltması gibi balık endüstrisinde değişiklikler meydana getirdiği görüşündedir.²⁵⁹

Divan, sorunu bir andlaşmaya ilişkin görmüştür. İlk etapta, şartlarda bir değişiklik olup olmadığı, eğer varsa, 1961 Andlaşması ile çözümlenemeyeceğini araştırmıştır.²⁶⁰

İlke olarak Divan, İzlanda'nın şartlarda esaslı bir değişikliğin andlaşmanın süresini etkilediği savını kabul etmiştir:

Uluslararası hukuk, tarafların bir andlaşmayı kabul etmesini belirleyen şartlardaki esaslı bir değişikliğin, andlaşmayla üstlenilen yükümlülüklerin ölçüsünün aşırı değişmesi durumunda bazı koşullar altında, etkilenen tarafa andlaşmanın sona erdirilmesini veya askıya alınmasını dile getirme hakkı verebileceğini kabul eder. Bu ilke ve ona konu olan şartlar ve istisnalar, birçok bakımdan şartlardaki değişiklik üzerine bir andlaşma ilişkisinin sona erdirilmesi ile ilgili mevcut örf ve adet hukukunun bir tedvini olarak dikkate alınabilen, Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 62. Maddesinde oluşturulmuştur.²⁶¹

Divan, devletler için değişikliklerin onlara ilişkin hukukun değişikliğini doğuracağını kabul etmiştir.²⁶² Ancak, “uluslararası hukukun emredici kurallarının yaratılmasından doğan değişiklikler” ve “mevcut hukukî durum ile uyumsuz uluslararası hukuk

---

²⁵⁸ İnan, *Devletler...*, s. 98; Bozkurt, “Uluslararası ...”, s. 57; Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, Application, s. 11, (Erişim: 13.2.2012); Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, Application, s. 10, (Erişim: 9.8.2012).

²⁵⁹ Vagts, “*Rebus* ...”, s. 471.

²⁶⁰ Tiewul, s. 457.

²⁶¹ Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, s. 63, pr. 36, (Erişim: 9.8.2012); Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, s. 18, pr. 36, (Erişim: 9.8.2012); Tiewul, ss. 458-459; Thirlway, s. 77.

²⁶² Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, s. 61, pr. 32, (Erişim: 9.8.2012); Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, s. 17, pr. 32, (Erişim: 9.8.2012); Tiewul, s. 459.

kurallarının doğurduğu sonuçtan doğan değişiklikler” diye bir ayrıma gidilmiştir. Sıradan hukuk kurallarının değişikliğinde söz konusu kuralın yerine bir başkası geçerli olur. Emredici kuralların değişikliğinde, farklı bir hukukî düzen kuralını ifade eder. Bu kurallar söz konusuysa, taraflar aralarındaki bir andlaşma ile bu kurallardan sapamazlar. Mevcut andlaşma ile çatışan bir emredici kural oluştuğunda o andlaşma geçersiz hale gelir ve sona erer. Bu kurala uymayan bir andlaşma yapılamaz.²⁶³

Divan, İzlanda'nın 1961 Nota Andlaşmaları'nı şartlarda esaslı değişikliğe istinaden sona erdirdiğini belirlemiştir.²⁶⁴ Buna karşılık, tarafların rızalarıyla belirlenen 1961 Nota Teatileri'nin koşullarında bir değişiklik olmadığına karar vermiştir.²⁶⁵

İzlanda'nın belirttiği gibi, İzlanda sularındaki avlanma tekniklerinde herhangi bir köklü değişim olmuş ise, bu değişimler itirazın haklılığını akla getirebilir ve mahkeme bu durumda iddiayı gözden geçirmeye ihtiyaç duyabilir. Fakat iddia edilen değişimler mahkemenin hükmünü belirtmesini etkileyemez. İzlanda'nın ana geçim kaynağı için endişe doğuran tehlikeler -balık avlama tekniklerindeki değişimler gibi- mahkemenin hüküm vermesine yardımcı olacak uzlaştırıcı hükmün varlığı ya da geçersizliği hakkında köklü bir değişime neden olmaz.²⁶⁶

B. Krallık'ın andlaşmadaki görevini yerine getirdiğine, bu nedenle İzlanda'nın yükümlülüğünün hafifletilmesinin haksızlık olacağına hükmetmiştir.²⁶⁷

Ayrıca Divan, şartlarda esaslı değişiklik ilkesinin uygulanabilmesi için esaslı bir koşulun bu davada mevcut olmadığını tespit etmiştir:

Dahası, şartlardaki değişikliğin bir andlaşmayı sona erdirebilme gerekçesi olabilmesi için ayrıca hâlâ uygulanacak olan yükümlülüklerin boyutunun aşırı bir dönüşümü gerekli bir unsurdur. ... Yükümlülük açısından bakıldığında

---

²⁶³ Tiewul, s. 459.

²⁶⁴ Thirlway, s. 81.

²⁶⁵ Tiewul, s. 459.

²⁶⁶ Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, s. 64, pr. 40, (Erişim: 9.8.2012); Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, s. 20, pr. 40, (Erişim: 16.2.2012); Vagts, “*Rebus* ...”, s. 472.

²⁶⁷ Vagts, “*Rebus* ...”, s. 472.

İzlanda'nın ileri sürdüğü değişikliklerin, hukuken verilmiş yükümlülüklerin içeriğinin köklü bir değişimi olduğu söylenemez.²⁶⁸

Bu şart, Divan'a göre tamamen tatmin edici biçimde yerine getirilmemiştir. İzlanda'nın sav ettiği şartlardaki değişiklik, 1961 Nota Teatileri'nde öngörülen hukukî yükümlülüklerin boyutunu aşırı şekilde değiştirmemiştir.²⁶⁹

İzlanda'nın itirazlarını kabul ederek karşı oy bildiren tek yargıç Padillo Nervo olmuştur.²⁷⁰ Nervo, uluslararası örf ve adet kurallarındaki değişimleri örnek göstererek, andlaşma hükmünden çok olayın özünü sorgulamayı gerektiren bir yaklaşımla olayda köklü bir değişim tespit etmiştir.²⁷¹

Nota Teatileri görüşüldüğünden beri şartlarda esaslı bir değişiklik olmuştur, ve kıyı devletlerine kıta sahanlıklarını kapsayan sularda balıkçılık yetkileri iddia etme olanağı veren yeni uluslararası örf ve adet hukuku kuralları ve normları ortaya çıkmış ve gelişmiştir.²⁷²

Divan tarafların itirazları ve ara kararlardan sonra, 25.7.1974'te kesin kararını verdi: 1. İzlanda'nın 50 millik balıkçılık bölgesi ilanı B. Krallık'a karşı geçerli değildir. 2. İzlanda, 12 millik bölgenin ötesinde B. Krallık ve Alman balıkçı gemileriyle ilgili tek taraflı düzenleme yapma yetkisine sahip değildir. 3. Taraflar bu uyuşmazlığı kendi aralarında iyi niyetle çözmekle mükelleftirler. 4. Taraflar aralarındaki görüşmelerde

---

²⁶⁸ Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, s. 65, pr. 43, (Erişim: 9.8.2012); Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, s. 21, pr. 43, (Erişim: 9.8.2012); Vagts, "Rebus ...", s. 472; Tiewul, s. 460; Binder, s. 913; Thirlway, s. 80.

²⁶⁹ Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, s. 65, pr. 43, (Erişim: 9.8.2012); Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, s. 21, pr. 43, (Erişim: 9.8.2012); Tiewul, s. 460; Dervort, s. 417, pr. 43.

²⁷⁰ Tiewul, s. 461; Vagts, "Rebus ...", s. 472.

²⁷¹ Vagts, "Rebus ...", s. 472.

²⁷² Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, "Judgment of 2 February 1973", "Dissenting opinion of Judge Padilla Nervo", *International Court of Justice*, s. 86, <http://www.icj-cij.org/docket/files/56/10721.pdf>, (Erişim: 14.2.2012); Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, "Judgment of 2 February 1973", "Dissenting opinion of Judge Padilla Nervo", *International Court of Justice*, s. 41, <http://www.icj-cij.org/docket/files/55/5757.pdf>, (Erişim: 9.8.2012).

ekonomilerinin balıkçılığa dayalı olup olmadığını ve karşı tarafın çıkarlarını da dikkate almalıdırlar.²⁷³

Bu davada, uluslararası örf ve adet hukukunu tasvir eden 62. maddeye göre karar vermiş olan Divan²⁷⁴ şartlardaki esaslı değişiklikleri değerlendirme fırsatı bulmuştur.²⁷⁵ Böylece Divan, ilkeyi mutlak olarak olmasa da, kısmen uygulamıştır.²⁷⁶

Divan, İzlanda'nın teknik gelişmelerle ilgili savını kabul etmemekle birlikte, önemli boyutlarda olması halinde teknik gelişmelerin de anlaşmayı etkileyen şartlarda esaslı bir değişiklik unsuru olabileceğini zımnen benimsemiştir. Keza İzlanda'nın ekonomisinin balıkçılığa dayalı olmasının hayati bir unsur olduğunu bir yandan göz ardı ederken diğer yandan da tarafların aralarında uzlaşırken ekonominin dayandığı unsuru göz önünde tutmaları gerekliliğini vurgulayarak bu hususu önemsemiştir. Dolayısıyla ekonomik hayatiyetliğin anlaşma şartlarının esaslı değişikliği anlamına gelebileceğini zımnen benimseyen bir tutum takınmıştır. Yargıç Nervo'nun uluslararası örf ve adet hukukundaki bir değişimin şartlarda esaslı bir değişiklik olduğu yönündeki tutumu, sadece somut ve tek seferlik gerçekleşen olayların değil aynı zamanda farklı ve sürekli tutumların da bu kapsamda değerlendirilebileceğine işaret etmiştir.

2. Gabcikovo-Nagymaros Projesi Davası (1997)

UAD'ın *rebus sic stantibus* hakkındaki görüşüne ışık tutan VAHS sonrası ikinci önemli olay Gabcikovo-Nagymaros Davası'dır.

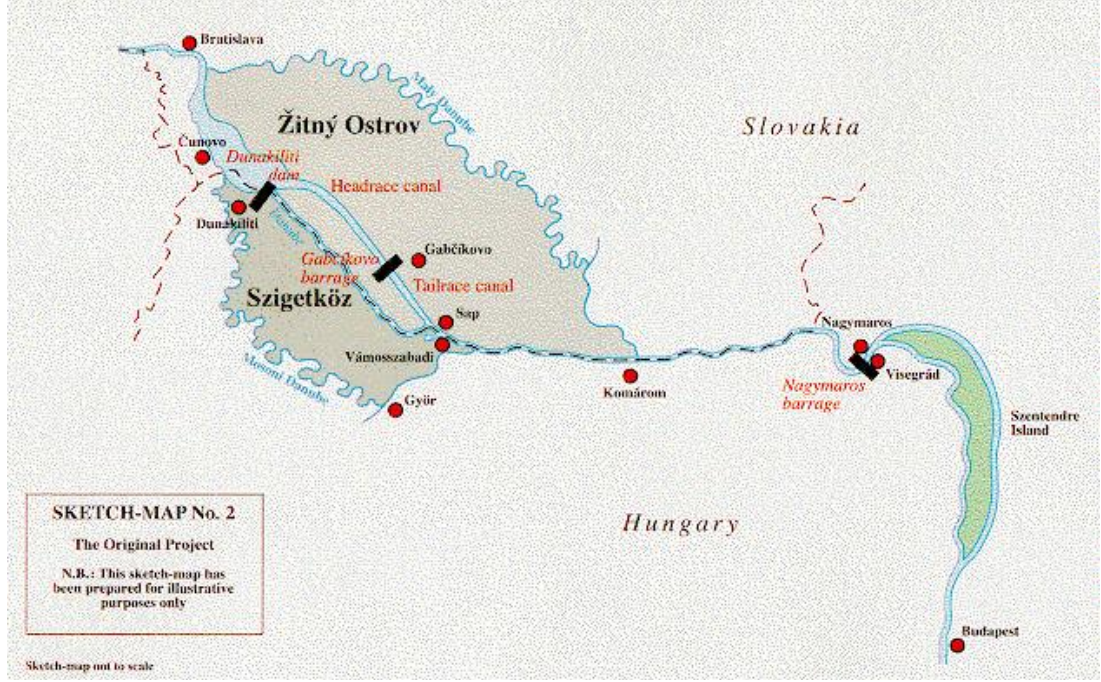
²⁷³ Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, "Summary 1974/1: Summary of the Judgment of 25 July 1974", "Summaries of Judgments and Orders", *International Court of Justice*, s. 92, <http://www.icj-cij.org/docket/files/55/5979.pdf>, (Erişim: 14.2.2012); Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, "Summary 1974/2: Summary of the Judgment of 25 July 1974", "Summaries of Judgments and Orders", *International Court of Justice*, s. 94, <http://www.icj-cij.org/docket/files/56/6003.pdf>, (Erişim: 14.2.2012); İnan, *Devletler...*, ss. 104-105; Bozkurt, "Uluslararası ...", s. 57.

²⁷⁴ Vagts, "Rebus ...", s. 471.

²⁷⁵ Dervort, s. 414.

²⁷⁶ Karşıt görüş: Balıkçılık Davası'nda Divan ilkenin aslında uluslararası içtihat hukukunda fiilen var olmadığı yönünde görüş beyan ederek, ilkenin uygulamasını reddetmiştir. Scheffler, ss. 68, 77.

Harita: Gabcikovo-Nagymaros Baraj Alanı

Kaynak: International Court Justice, <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7375.pdf>, (Erişim: 14.7.2012).

Üstteki haritada da görüldüğü gibi, dava konusu ihtilaf Slovakya (sorunun tarafı 1993'e kadar Çekoslovakya, bu tarihten sonra Slovakya'dır) ile Macaristan arasında sınır oluşturan Tuna Nehri üzerinde ortak baraj yapımıyla ilgilidir. Nehir iki ülke arasında 120 km'lik bir sınır oluşturmakla birlikte proje 200 km'lik bir alanı kapsamaktadır. İki taraf hükümetleri arasında 1951'de başlayıp, 1973 dünya petrol krizi sonrası ivme kazanan görüşmeler, 16.9.1977'de Çekoslovakya ile Macaristan arasında "Gabčíkovo-Nagymaros Baraj Sistemi'nin İnşası ve Ortak İşletmesi Andlaşması"nın imzalanmasıyla önemli bir merhaleye erişmiştir.²⁷⁷ Andlaşmaya göre projenin finansmanı ortaklaşa ve eşit olarak karşılanacaktır (m. 1/1-3). Bunun yanında projenin

²⁷⁷ Vefa Toklu, *Su Sorunu, Uluslararası Hukuk ve Türkiye*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1999, s. 62; Abdullazade, s. 3. 1977 Andlaşması'nın Macarca (ss. 241-265) ve İngilizce (ss. 266-278) metinleri için bkz. *Gabčíkovo-Nagymaros Davası*, "2 May 1994: Memorial of the Republic of Hungary", "Written Proceedings", *International Court of Justice*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/10931.pdf>, (Eriřim: 10.8.2012), (Bundan sonra: *Gabčíkovo-Nagymaros Davası*, 1977 Treaty).

inşası ve işletilmesi hususunda taraflar tek taraflı sorumluluğu kabul etmektedirler (m. 5/1). Bilhassa enerji üretimi amacıyla barajlar yapılmasına ilişkin ayrıntılı ve teknik hükümler içermekte olan Andlaşma, ilaveten sel taşkınlarının önlenmesi, çevrenin korunması ve Tuna'da gemi seferlerinin düzenlenmesini amaçlamaktadır.²⁷⁸

Gabcikovo elektrik santrali inşaatı çalışmaları 1977 Andlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle, 1978'de başlamıştır. Ancak Macaristan, malî kriz ve çevreci hareketlerin muhalefeti nedeniyle 1981'de çalışmaları durdurmuştur.²⁷⁹ 10.10.1983'te imzalanan iki protokolle Macaristan çalışmalara devam etme kararı almış ve projenin 4 yıl gecikmeli olarak tamamlanması öngörülmüştür. Taraflar, üçüncü bir protokol olan 6.2.1989 Protokolü'yle inşaatın hızlandırılması ve sürecin kısaltılması konusunda anlaşmışlardır.²⁸⁰ Ancak politik durumdaki değişimler ve çevreci hareketlerin etkisiyle Macaristan kendi bölgesi olan Nagymaros'taki çalışmaları, değişik seçenekleri değerlendirmek amacıyla, 13.5.1989'da tek yanlı askıya aldığını açıklamıştır.²⁸¹ Macaristan Temmuz'da aldığı kararla durdurmayı Ekim'e kadar uzatmıştır. Projeyi çevreyi koruma amacıyla askıya alma mazeretine Çekoslovakya, savın temelsizliği gerekçesiyle sert tepki göstermiştir. Macar Meclisi Ekim'de, çevresel çıkarların ekonomik çıkarlardan önemli olduğu düşüncesiyle tek yanlı olarak Nagymaros Barajı çalışmalarını tamamen durdurma kararı almış,²⁸² 1977 Andlaşması'nın değişikliği için karşı tarafla görüşmelerde bulunulması konusunda hükümeti yetkilendirmiştir. Macaristan Kasım'da, çevrenin korunmasına saygı gösterilmek kaydıyla Çekoslovakya'nın Gabcikovo projesine devam etmesine rıza göstermeleri karşılığında kendisinin Nagymaros'taki çalışmalara son verilmesine rıza gösterilmesi teklifinde bulunmuştur.²⁸³ Soruna çözüm bulma görüşmeleri sürerken, 1989'da başa gelen yeni

---

²⁷⁸ Abdullahzade, s. 4.

²⁷⁹ Abdullahzade, s. 4; Toklu, s. 63.

²⁸⁰ *Gabcikovo-Nagymaros Davası*, s. 25, pr. 21; Abdullahzade, ss. 4-5; Malgosia Fitzmaurice, "The *Gabcikovo-Nagymaros* Case: The Law of Treaties", *Leiden Journal of International Law*, Vol. 11, Iss. 2 (June 1998), s. 324.

²⁸¹ *Gabcikovo-Nagymaros Davası*, ss. 31-32, pr. 33; Abdullahzade, s. 5; Toklu, s. 63.

²⁸² Abdullahzade, s. 5; Toklu, s. 63.

²⁸³ Abdullahzade, s. 5.

Macar Hükümeti'nin 1977 Andlaşması'nı eski hükümetin bir hatası olarak değerlendirip, Tuna havzasının iyileştirilmesi için yeni bir andlaşma yapılması teklifi ve Meclis'in Nisan 1991'de bu yönde karar alması sorunun çözümünü zorlaştırmıştır.²⁸⁴

Çekoslovakya'nın bir parçası olan Slovak Yönetimi, 18.11.1991'de kendi bölgesinde Gabčíkovo Barajı'na ek kanal yapılması suretiyle barajın tek yanlı tamamlanması kararı almıştır. Şubat 1992'de Macaristan, bu eylemin uluslararası hukukla bağdaşmadığını ve ülkesel bütünlüğünün ihlali olduğunu Çekoslovakya'ya bir notayla bildirmiş, ardından 19.5.1992'de 1977 Andlaşması'nı 25 Mayıs'tan geçerli olmak üzere tek taraflı olarak sona erdirmiştir. Çekoslovakya ise hukukî şartları taşımadığı gerekçesiyle bu feshi kabul etmemiş ve 1977 Andlaşması'nın yürürlükte olduğunu bildirmiştir.²⁸⁵

1.1.1993'te Çekoslovakya'nın bölünmesiyle Slovakya, projenin ve sorunun halef devleti olmuştur. 7.4.1993'te Slovakya ve Macaristan sorunu UAD'a götürme amacıyla özel bir anlaşma yapmışlardır.²⁸⁶

Taraflar UAD'a başvururken savlarını da ortaya koymuşlardır. Macaristan'a göre; Proje'nin yürütülmesi Tuna'nın ana yatağının değişmesine yol açacaktır. Bu durum bölgenin çevresel kaynaklarına ve ekolojik dengesine telafisi imkânsız zararlar verecektir. İçme suyu rezervlerini tehdit edecek, bitki ve hayvan varlığını tahrip edecektir. Ayrıca, ülkesel egemenlik ve uluslararası suların kullanımıyla ilgili uluslararası örf ve adet kurallarını ihlâl edecektir. Slovakya ise, Macaristan'ın 1977 Andlaşması'nı tek yanlı olarak sona erdiremeyeceği, ahde vefa ilkesi gereğince

---

²⁸⁴ Paul R. Williams, "International Environmental Dispute Resolution: The Dispute Between Slovakia and Hungary Concerning Construction of the Gabčíkovo and Nagymaros Dams", *Columbia Journal of Environmental Law*, Vol. 19, No. 1 (1994), s. 12; Abdullahzade, s. 6.

²⁸⁵ Abdullahzade, s. 6; Toklu, s. 63.

²⁸⁶ *Gabcikovo-Nagymaros Davası*, "Special Agreement for Submission to the International Court of Justice of the Differences Between the Republic of Hungary and the Slovak Republic Concerning the Gabcikovo-Nagymaros Project", metin için bkz. <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/10835.pdf>, (Bundan sonra: *Gabcikovo-Nagymaros Davası*, Special Agreement); Abdullahzade, s. 7.

Andlaşma'nın hâlâ geçerli olduğu ve Macaristan'ın tazminat ödemesi gerektiği görüşündedir.²⁸⁷

Taraflar bu gerekçelerle, uluslararası hukuk ilkeleri ve 1977 Andlaşması esasında, Özel Yetki Andlaşması'nın 2. maddesinde Divan'dan taleplerini ortaya koymuşlardır. Buna göre: a) 1977 Andlaşması ile sorumluluk üstlenen Macaristan'ın 1989'da Projeyi askıya alma, sonrasında vazgeçme yetkisi var mıdır? (m. 2/a); b) Çekoslovakya'nın bu durumda inşaata devam etme hakkı var mıdır? (m. 2/b); c) Macaristan'ın 1977 Andlaşması'nı sona erdiren 19.5.1992 tarihli bildirisinin hukukî etkileri nedir? (m. 2/c).²⁸⁸

Macaristan, 1977 Andlaşması'nı uluslararası hukuka uygun olarak askıya aldığını ve sonrasında sona erdirdiğini kanıtlamak için Andlaşmalar Hukuku, Devletin Sorumluluğu Hukuku ve Çevre Hukuku alanında yaşanan uluslararası gelişmelerden oluşan beş ana sebep sunmuştur. Bunlardan birisi de VAHS m. 62'de ifadesini bulan şartlarda esaslı değişiklik, yani *rebus sic stantibus* ilkesidir.²⁸⁹ 1977 Andlaşması'nın sonuçlanması zamanında var olan birçok aslî unsurun sona erdirme bildirim tarihine kadar esaslı değişikliklere uğradığını tespit eden Macaristan m. 62'ye dayanmasını ve esaslı değişiklikleri şu gerekçelerle izah etmiştir:

a) 1977 Andlaşması yapıldığında “sosyalist bütünleşme” bir “araç” olarak öngörülmüştü, ancak bu hal ortadan kalkmıştır. Nitekim Doğu Bloku 1990'ların başlarında son bulmuştur.

b) “Tek ve bölünmez bir işletim sistemi” amacı tek taraflı bir planla değişmiştir.

c) Her iki Devletin ani bir şekilde serbest piyasa ekonomisine geçmesiyle, planlanan ortak yatırımın temelleri bozulmuştur.

ç) Çekoslovakya'nın tutumu “çerçeve andlaşmayı” “değişmez kural” haline dönüştürmüştür.

---

²⁸⁷ Toklu, ss. 63-64; Şule Anlar Güneş, “Gabcikovo-Nagymaros Davası”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 55, Sayı: 2 (2006), ss. 99, 108.

²⁸⁸ *Gabcikovo-Nagymaros Davası*, Special Agreement, (Erişim: 20.2.2012).

²⁸⁹ Abdullahzade, s. 7; Aksar, s. 162.

d) “Çevresel korumayla uyumlu” bir andlaşma “çevresel felaket için bir reçete” halini almıştır.²⁹⁰

Divan 25.9.1997’de kesin kararını vermiştir. Kendisine yöneltilen soruların cevapları olarak, a) 1977 Andlaşması’nda hüküm bulunmadığı, tarafların bu yönde niyetlerinin olmadığı, bilakis Andlaşma’nın uzun süreliğine yapılması gibi nedenler ışığında Macaristan’ın bu Andlaşma’yı askıya alma yetkisinin olmadığı,²⁹¹ b) Çekoslovakya’nın Kasım 1991’de, Özel Andlaşma’da tanımlanan “geçici çözümler”i uygulamaya yetkili olduğu,²⁹² c) Macaristan’ın 1992’de yaptığı sona erdirmeye beyanının hukuka uygun kullanılmadığı,²⁹³ tespitinde bulunmuştur.

Divan, Macaristan’ın *rebus sic stantibus* savları ışığında ilkeyle ilgili açıklamalarda da bulunmuştur. İlk olarak, Divan’ın görüşüne göre, -Macaristan ve Slovakya’nın 1987’de VAHS’ye taraf olmaları nedeniyle Sözleşme’nin 1977 Andlaşması’na doğrudan uygulanabilme hususunu ele alırken belirttiği üzere- m. 62, dolayısıyla şartlarda esaslı değişiklik ilkesi, uluslararası örf ve adet hukuku kuralına dönüşmüştür.²⁹⁴ Balıkçılık Davası’na atıfla²⁹⁵ Divan, “m. 62’nin değişen koşullardan dolayı andlaşma ilişkilerinin sona ermesi konusunda var olan örf ve adet hukukunun bir tedvini olarak değerlendirilebileceğini” belirtmiştir.²⁹⁶

İkinci olarak, Macaristan’ın (a) savına cevaben, Divan’a göre, 1977 Andlaşması’nın sonuçlandırıldığı zamandaki siyasî etki, Andlaşma’nın imzalanmasıyla elbette ilgilidir. Ancak, Andlaşma’nın Tuna’da gemi seferlerinin düzenlenmesi, sellerin denetim altına alınması ve ortak bir enerji üretimi için yatırım programı öngördüğü de

²⁹⁰ *Gabcikovo-Nagymaros* Davası, s. 60, pr. 95, (Erişim: 20.2.2012); Abdullahzade, s. 13; Aksar, s. 120.

²⁹¹ *Gabcikovo-Nagymaros* Davası, s. 82, pr. 155, (1) A, (Erişim: 20.2.2012); Abdullahzade, s. 10. Dolayısıyla 1977 Andlaşması hâlâ yürürlüktedir. Toklu, s. 64.

²⁹² *Gabcikovo-Nagymaros* Davası, s. 82, pr. 155, (1) B, (Erişim: 20.2.2012).

²⁹³ *Gabcikovo-Nagymaros* Davası, s. 82, pr. 155, (1) D, (Erişim: 20.2.2012); Abdullahzade, s. 10; Anlar Güneş, s. 108.

²⁹⁴ *Gabcikovo-Nagymaros* Davası, s. 38, pr. 46, (Erişim: 20.2.2012); Abdullahzade, ss. 8, 13; Aksar, s. 162.

²⁹⁵ Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, s. 18, pr. 36; Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, s. 63, pr. 36.

²⁹⁶ *Gabcikovo-Nagymaros* Davası, s. 64, pr. 104, (Erişim: 22.2.2012); Aksar, s. 162.

dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla Andlaşma yapıldığı zamanda taraf iradelerini etkileyen, bir başka ifadeyle tarafların andlaşmayla bağlanma rızalarını oluşturan itici güç, siyasî olmaktan çok ekonomikti. Divan'a göre, olağan siyasî koşullar, tarafların Andlaşma'nın konu ve amacını oluşturan rızalarının esaslı bir temeliyle yakından ilişkili değildir ve siyasî ortamdaki değişiklikler andlaşma şartlarının köklü değişimi anlamına gelmemektedir. Bu nedenle Divan, hâlâ uygulanacak olan yükümlülüklerin boyutunu aşırı olarak değiştirmedigine karar vermiştir.²⁹⁷

Üçüncü olarak, Macaristan'ın (c) savına cevaben, (a)'daki görüşü kabul eden Divan, 1977 Andlaşması'nın sona erdirildiği 1992'de, -sunulan deliller ışığında, projenin kârlılığının baştaki kadar olmamakla birlikte- şartlarda esaslı bir değişiklik durumunun söz konusu olmadığına hükmetmiştir. Sonuçta, bu azalmaya bağlı olarak tarafların andlaşma yükümlülüklerinde aşırı bir dönüşüm gözükmemektedir.²⁹⁸

Dördüncü olarak, şartlardaki değişikliğin öngörülemez olması gereğine işaret etmiştir. Macaristan'ın (d) savına cevaben Divan, çevre bilimi ve uluslararası çevre hukukundaki gelişmelerin tamamen öngörülemez nitelikte olmadığını belirterek, 1977 Andlaşması'nın 15., 19. ve 20. maddelerinin bu alandaki yeniliklere intibak sağlayıcı neviden hükümler olduğu ve bu hükümlerin taraflara çalışmalarını yürütebilecek imkân sunduğu görüşündedir.²⁹⁹

Beşinci olarak, rıza unsuruna dikkat etmiştir. Andlaşmanın sonuçlanması zamanındaki koşulların varlığı tarafların 1977 Andlaşması'yla bağlanma rızalarının esaslı temelini oluşturmuştur.³⁰⁰

Divan, Macaristan'ın diğer savlarına ilişkin yanıtını üstteki kararlar içine serpiştirmiştir. Macaristan'ın *rebus sic stantibus*a yönelik tüm savlarını hem bireysel ve

---

²⁹⁷ *Gabcikovo-Nagymaros* Davası, s. 64, pr. 104, (Erişim: 20.2.2012); Anlar Güneş, s. 110; Aksar, s. 163.

²⁹⁸ *Gabcikovo-Nagymaros* Davası, s. 64, pr. 104, (Erişim: 22.2.2012); Abdullahzade, ss. 13-14; Aksar, s. 163.

²⁹⁹ *Gabcikovo-Nagymaros* Davası, ss. 64-65, pr. 104, (Erişim: 22.2.2012); Abdullahzade, s. 14; Binder, s. 913; Aksar, s. 163. Andlaşma'nın 15., 19. ve 20. maddeleri su kalitesinin, doğanın ve balıkçılık haklarının korunmasıyla ilgilidir. Anlar Güneş, s. 111 dn. 73. Bkz. *Gabcikovo-Nagymaros* Davası, 1977 Treaty.

³⁰⁰ *Gabcikovo-Nagymaros* Davası, s. 65, pr. 104, (Erişim: 23.2.2012); Abdullahzade, s. 14.

topluca yanıtlamış hem de esaslı değişiklikler olmadığı gerekçesiyle bu savları reddetmiştir. Bu değişiklikler, projenin tamamlanmasında hâlâ uygulanacak yükümlülüklerin boyutunu aşırı dönüştürecek bir etkiye haiz değildir.³⁰¹

Son olarak Divan ilkenin istisnaîliğini vurgulamıştır. VAHS m. 62'nin olumsuz ve şartlı ifadesi, andlaşma ilişkileri istikrarının bir gereği olarak, şartlarda esaslı değişiklik mazeretinin sadece istisnaî hallerde uygulanabileceğini gösteren açık bir belirtisidir.³⁰²

UAD şartlarda esaslı değişiklik ilkesinin varlığını kabul etmektedir ve tanımaktadır. Tarafların ileri sürdüğü savların bu ilkeyi uygulamaya sokacak çapta olmadığı düşüncesinde olmuştur. Anlaşılan o ki, eğer tarafların *rebus sic stantibus* savları m. 62'de belirtilen şartları haiz olsaydı, UAD ilkeyi davaya tam manasıyla uygulayacaktı. Buna karşılık, tarafların ilkeyle ilgili savlarına tek tek cevap verme suretiyle ilkeyi dikkate almış ve kısmen uygulamıştır. Bu, önceki davalara göre daha güçlü bir uygulayıştır.

B. Avrupa Topluluğu Adalet Divanı ve A. Racke GmbH & Co. v. Hauptzollamt Mainz Davası (1998)

Merkezi Lüksemburg'da bulunan ABAD, Avrupa Kömür Çelik Teşkilatı Andlaşması ile kurulmuştur. Avrupa Birliği (AB) mevzuatının her ülkede aynı şekilde yorumlanıp uygulanmasını sağlar ve güvence altına alır.³⁰³ Aynı zamanda, AB üyesi ülke ve kurumlarının yasaların gereklerini yerine getirmelerini sağlar, hatta üye devletlerin Birlik hukukunu ihlâl edip etmediğini tespit ederek karara bağlar. AB üyesi ülkeleri, kurumları, şirketler ve bireyler arasındaki uyuşmazlıkları çözme görevi de

---

³⁰¹ *Gabcikovo-Nagymaros* Davası, s. 65, pr. 104, (Erişim: 23.2.2012); Abdullahzade, s. 14.

³⁰² *Gabcikovo-Nagymaros* Davası, s. 65, pr. 104, (Erişim: 23.2.2012); Abdullahzade, s. 14; Aksar, s. 163.

³⁰³ Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, *Avrupa Birliği Nasıl Çalışır?: AB Kurumları İçin Rehberiniz*, 2009, s. 26; Pascal Fountaine, *AB Nedir?*, Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2010, s. 27.

Divan'a aittir.³⁰⁴ Divan, genel yetkiye sahip bir uluslarüstü mahkemedir, ancak gerçek anlamda ne bir yüksek mahkemedir ne de bir temyiz mahkemesidir.³⁰⁵ Divan'da her üye devletten birer olmak üzere, 6 yıllığına seçilen 27 yargıç görev yapmaktadır. İlaveten Divan, Divan'a gelen uyuşmazlıklara çözüm yolları öneren, 8 tarafsız hukuk sözcüsü³⁰⁶ tarafından desteklenmektedir.³⁰⁷

Davayı incelemeye geçmeden önce AAHİ'ye değinmek yararlı olacaktır. Şartlarda değişikliğin andlaşmaya etkisi AAHİ m. 6.111'de düzenlenmiştir. Buna göre uyarılamanın yapılabilmesi için; 1. Değişikliğin ifayı aşırı şekilde ağırlaştırması, 2. Değişikliğin sonradan meydana gelmesi, 3. Mağdur tarafın, değişiklik riskine katlanması gerekmemesi, 4. Değişikliğin akdin yapılması anında öngörülemez olması, gerekmektedir.³⁰⁸

Rebus sic stantibus ATAD önündeki A. Racke GmbH & Co. v. Hauptzollamt Mainz Davası'nda ele alınmıştır. Dava konusu, 1980 tarihli İşbirliği Andlaşması'nın askıya alınması idi. Olay şu şekilde cereyan etmiştir:

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Konseyi 11.11.1991 tarih ve 3300/91 sayılı Tüzük³⁰⁹ ile AET ve üyesi Devletlerle Yugoslavya arasındaki sınırsız bir süre için yapılan ve andlaşmanın bildirimden sonra 6 ay içinde sona erdirilebileceği hükmü içeren 1980 tarihli İşbirliği Andlaşması'nı askıya aldı (m. 1). Tüzüğün önsözünün ikinci paragrafında Konsey, hem Topluluk hem de Yugoslav Cumhuriyetleri arasında

---

³⁰⁴ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan ve Arif Köktaş, *Avrupa Birliği Hukuku*, 5. Baskı, Ankara: Asil Yayınları, 2011, s. 131; Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, s. 26.

³⁰⁵ Gülören Tekinalp ve Ünal Tekinalp, *Avrupa Birliği Hukuku*, Gün. 2. Bası, İstanbul: Beta Yayınları, 2000, s. 235.

³⁰⁶ İngilizcesi *Advocates General* olan kavram Türkçeye farklı şekillerde çevrilmektedir. Örneğin hukuk sözcüsü (Bozkurt, Özcan ve Köktaş, s. 129), kanun sözcüsü (Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, s. 26), genel savcı (Tekinalp ve Tekinalp, s. 236), umumî vekil (Dış Ticaret Müsteşarlığı, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 6. Baskı, Ankara: 2007, s. 21, (Bundan sonra: DTM)) ve savcı (Erol Manisalı, *Avrupa Çıkmazı*, 6. Basım, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2004, s. 64). Yaygın kullanımından dolayı, bu çalışmada "hukuk sözcüsü" kavramı yeğlenmiştir.

³⁰⁷ Bozkurt, Özcan ve Köktaş, s. 129; DTM, s. 21; Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, s. 26.

³⁰⁸ AAHİ, m. 6.111, (Erişim: 19.3.2013). 3. hüküm uygulamada en zor belirlenenidir. Acar, s. 129.

³⁰⁹ 3300/91 sayılı Tüzük (Regulation) metni için bkz. *Official Journals*, 15.11.1991, No. L315/1, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1991:315:0001:0002:EN:PDF>, (Erişim: 6.3.2012).

ekonomik ve ticarî ilişkilerin sonuçları ve düşmanlıklar peşinde olunmasının, İşbirliği Andlaşması'nın koşullarında esaslı bir değişiklik olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. Sonraki paragraflarda Konsey, 4.10.1991'de Lahey'de yapılan ateşkes andlaşmasına uygunluğu sağlama yönündeki çabaları ve uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturan durumun sürdüğünü belirten BM Güvenlik Konseyi'nin 713 (1991) sayılı Kararı'na atıf yapmıştır.³¹⁰ Keza AET Konseyi, İşbirliği Andlaşması'nı askıya almasının sebebi olarak, Yugoslavya'daki askerî çatışmanın Topluluğun Yugoslavya'ya karşı yükümlülüklerinin boyutunu kökten değiştirmesi görmüştür.³¹¹ Hukuk sözcüsü Francis Geoffrey Jacobs'a göre, Topluluğun *rebus sic stantibus* ilkesine dayanması haklı idi ve Andlaşma'yı askıya alması mantıklı bir davranıştı.³¹² Yugoslavya, verilen ticarî imtiyazların askıya alınmasına itiraz etti.

Askıya almanın bir sonucu olarak daha yüksek ithalat gümrük vergisine maruz kalan ithalatçı Yugoslav şarap firması Alman mahkemelerinde dava açtı.³¹³ Davacı A. *Racke* firması yürütmenin durdurulmasından etkilendiğini, zira Sırbistan'dan şarap ithal ederken Andlaşma'nın sağladığı tarife indiriminden faydalanamadığını belirtmiştir.³¹⁴

Ulusal mahkemeye göre, İşbirliği Andlaşması ile akit tarafların bağlanma rızasının altında yatan temelin koşullarındaki esaslı değişiklik, siyasî değişiklik olarak dikkate alınan etmenler olup, Yugoslavya'daki düşmanlıkları ve Yugoslavya'nın birçok yeni devlete bölünmesini kapsamaktadır. Diğer yandan değişiklik, İşbirliği Andlaşması yükümlülüklerinin boyutunu değiştirmede radikal gözükmemektedir.³¹⁵

Gümrük vergisi konularında en yüksek Alman Federal Finans Mahkemesi (*Bundesfinanzhof*), AT Andlaşması m. 177 gereğince, ATAD'a iki ön karar için

---

³¹⁰ 3300/91, *Official Journals*, 1991, L315/1, s. 1; Fitzmaurice and Elias, s. 184. 713 (1991) Kararı'nın İngilizce metni için bkz. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/596/49/IMG/NR059649.pdf?OpenElement>.

³¹¹ Vagts, "*Rebus* ...", s. 474; Müllerson, s. 530 dn. 78.

³¹² A. *Racke* Davası, "Opinion of Advocate General Jacobs, 4 December 1997", pr. 92-94, <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=43464&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=119715>, (Erişim: 16.3.2014); Verwey, s. 148.

³¹³ Fitzmaurice and Elias, s. 183.

³¹⁴ Vagts, "*Rebus* ...", s. 474.

³¹⁵ A. *Racke* Davası, pr. 20.

başvurdu: 3300/91 Tüzüğü'nün geçerliliğini ve Konsey'in askıya almanın ışığında *rebus sic stantibus* ilkesinin uygulanması konusunda uluslararası andlaşmalar hukuku tarafından belirtilen şekli gereklilikleri tam olarak yerine getirip getirmediğini bilmek istedi.³¹⁶

Yargılamaya ATAD, farklı bir yaklaşım sergileyerek, şu vurguyla başlamıştır:

Avrupa Topluluğu yetkilerini kullanırken uluslararası hukuka saygılıdır. Bu nedenle, Topluluk üye olmayan biriyle andlaşma yaparken bir andlaşmanın cebri yoluyla veya o andlaşma tarafından verilen ticarî imtiyazı askıya alma kararı aldığına, uluslararası örf ve adet hukuku kurallarına uymayı gerekli görmektedir.³¹⁷

Öncelikle Divan, Topluluğun VAHS'nin bir tarafı olmamasına rağmen, VAHS'nin örf ve adet hukukunun bir tedvini olması nedeniyle³¹⁸ Topluluğu bağladığına hükmetmiştir.³¹⁹ Dolayısıyla, şartlarda esaslı değişiklik nedeniyle bir andlaşmanın askıya alınması veya sona erdirilmesiyle ilgili uluslararası örf ve adet hukuku kuralları Topluluk kurumları ve Topluluk hukuk düzeni üzerinde bağlayıcıdır.³²⁰

Konsey'in *rebus sic stantibus*un uygulanmasında peyda bir hata yapıp yapmadığının değerlendirilmesinde, ATAD, şartlarda esaslı değişikliğin başarılı bir şekilde uygulanması için karşılanması gereken iki koşulu belirtmiştir. Bunlar, VAHS m. 62/1'deki "değişikliklerin tarafların andlaşmayla bağlanma rızalarının esaslı temelini oluşturma" ve "değişikliğin andlaşmaya göre hâlâ uygulanacak olan yükümlülüklerin boyutunu aşırı olarak dönüştürmesi" koşullarıydı. Divan'a göre, her ne kadar etmenlerle ilgili bir husus olmasa da, Yugoslavya'da barışın devamı, komşuluk ilişkileri ve Yugoslavya'nın her bölgesinde İşbirliği Andlaşması'nı uygulayabilecek kurumların

---

³¹⁶ Verwey, s. 147.

³¹⁷ A. *Racke* Davası, pr. 45; Verwey, s. 148.

³¹⁸ A. *Racke* Davası, pr. 24; Vagts, "Rebus ...", s. 474; Elihu Lauterpacht, C. J. Greenwood and A. G. Oppenheimer (Ed.), *International Law Reports: Volume 117*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 402; Villiger, s. 780.

³¹⁹ A. *Racke* Davası, pr. 46; Vagts, "Rebus ...", s. 474; Verwey, s. 148.

³²⁰ A. *Racke* Davası, pr. 46; Müllerson, s. 530 dn. 78.

varlığı işbirliğini başlatma ve sürdürmenin temel bir koşuluydu.³²¹ Egemen ve barışçıl bir devlet olarak Yugoslavya'nın varlığı İşbirliği Andlaşması'nda belirtilen işbirliğinin gelişimi için esaslı bir koşuldur. Bu nedenle 1991 olayları andlaşma şartlarında esaslı bir değişiklik oluşturmuştur.³²² İkinci koşulla ilgili olarak, uluslararası örf ve adet hukuku yükümlülüklerin uygulanmasında bir imkânsızlığı gerektirmez. İşbirliği Andlaşması ve onun protokollerinin koşullarında esaslı bir değişiklik oluşmadığı gözlemlenmemiştir.³²³

Divan, uluslararası örf ve adet hukuku ilkelerini yorumlamada UAD'ın yolunu takip etmiştir. Genel uluslararası hukuka göre *rebus sic stantibus* sadece istisnâ hallerde başvurulabileceğini göz önünde tutan Divan'a göre, bir andlaşmanın askıya alınabilmesinin ölçütü bazı çıkarların ortadan kalkmasıdır. Bir başka ifadeyle, andlaşma tarafının birtakım çıkar kaybına uğraması halinde andlaşmayı askıya alması meşrudur. Bu doğrultuda UAD'ın iki davasına (Balıkçılık ve Gabcikovo-Nagyvaros) atıf yapmıştır.³²⁴

Askıya alma, andlaşma şartlarında esaslı bir değişikliğin olmasıyla, yani Yugoslavya'daki savaşla, haklılaştırılmıştır.³²⁵ İlâveten, AET Konseyi'nin Andlaşmayı askıya alması ilkenin daha çağdaş bir yorumuyla haklılaştırılabilir. Eğer bir yükümlülüğün uygulaması uluslararası yanlış bir eyleme yasadışı bir destekle sonuçlanıyorsa, esaslı bir değişiklik oluşacaktır. Bu nedenle Topluluk, pek çok durumda müzakere edilen işbirliği andlaşmalarının demokrasi ve insan hakları koşullarına özel bir "yerine-getirmeme maddesi" sokmaya başlamıştır. Onlar, Topluluğa ilgili devletle istişareden sonra andlaşmayı askıya alma hakkını vermiştir. Böylece, *rebus sic stantibus* ilkesine göre askıya alma hakkına başvurma, artık sadece daha eski andlaşmalarda belirecektir.³²⁶ Karşıt görüş olarak Müllerson, fesih hükmü olan bir andlaşmanın askıya

---

³²¹ A. Rache Davası, pr. 55; Fitzmaurice and Elias, ss. 183-184; Verwey, s. 148.

³²² Lauterpacht, Greenwood and Oppenheimer, s. 402.

³²³ A. Rache Davası, pr. 56.

³²⁴ A. Rache Davası, pr. 50; Juliane Kokott and Frank Hoffmeister, "A. Rache GmbH & Co. v. Hauptzollamt Mainz. Case C-162/96. Court of Justice of the European Communities, June 16, 1998", *The American Journal of International Law*, Vol. 93, No. 1 (January 1999), s. 208.

³²⁵ A. Rache Davası, pr. 17, (Erişim: 5.3.2012); Binder, s. 913.

³²⁶ Kokott and Hoffmeister, ss. 208-209.

alınmasının haklı görülmesine dikkat çekmektedir. Açıkça fesih hükmü içeren bir andlaşma için *rebus sic stantibus* gönderme yapılması gereksizdir. Bununla birlikte, ilkenin özelliğinden dolayı, açık hüküm içeren böyle bir andlaşmanın sonlandırılması veya askıya alınması *rebus sic stantibus* gibi başka kavramların kullanılmasını dışarıda tutmaz.³²⁷ Andlaşmayı açık fesih hükmüne değil *rebus sic stantibus* dayanarak bir askıya alma sözkonusudur.

Bu dava, *rebus sic stantibus* gerekçesinin uluslararası bir mahkemece açıkça istisnâ olarak onaylanması bakımından son zamanlarda göze çarpmaktadır.³²⁸ Sonuçta Divan, Konsey'in eyleminde "açık bir değerlendirme hatası" olmadığını tespit etmiştir.³²⁹ Ancak Konsey'in ilkeyi uygulamada haklı olduğunu belirtmemiştir.³³⁰ Divan, olaya hukukî bir görüş gözüyle baktığından m. 62'nin derinliğiyle çokça ilgilenmemiştir.³³¹

---

³²⁷ Müllerson, s. 530.

³²⁸ Fitzmaurice and Elias, s. 183; Binder, s. 913.

³²⁹ Aust, *Modern ...*, s. 242; Binder, s. 914; Fitzmaurice and Elias, ss. 184-185; Müllerson, s. 530 dn. 78; Vagts, "*Rebus ...*", s. 474.

³³⁰ Aust, *Modern ...*, s. 242; Fitzmaurice and Elias, s. 185.

³³¹ Fitzmaurice and Elias, s. 184.

SONUÇ

Yüzyıllar boyunca uluslararası örf ve adet hukukunun bir parçası olan *rebus sic stantibus* ilkesi VAHS m. 62’de ifadesini bulmuştur. Böylece yazılı uluslararası hukuk ilkesi haline gelmiştir. Uluslararası hukukta yerleşik hale gelmiş olan ilkeyle ilgili çalışmalarda bir artış vardır. Bu, ilkenin önemini göstermektedir.

VAHS’de yer alması da göstermektedir ki ilke, uluslararası anlaşmalar hukukunda bir ihtiyaca cevap vermektedir. Çalışmanın sonucunda, ilkenin anlaşmaların uygulanmasında olası tıkanmaları önleyici bir işlev gördüğü sonucuna varılmıştır. Anlaşmalar hukukundaki temel yaklaşım olan ahde vefayı takviye ederek anlaşmaların uygulanmasını güçlendirmektedir. Anlaşmaların uygulanabilirliğine olumlu etkide bulunan ilke, aynı zamanda anlaşmaların istikrarını sağlama yollarından da birisidir. O, hukukun adaleti sağlamak gibi değişmez amaçları ile uluslararası hayatın devinimliliğini uyumlaştırarak, uluslararası hukukun kaçınılmaz bir ihtiyacını karşılamaktadır. Böylece ideal olanı savunan hukuk, bu ilke ile var olan gerçekliği özümsemektedir.

Şartlarda esaslı değişiklik ilkesi uygulanan uluslararası hukukta yer bulmuştur. İlke, uluslararası mahkemelerin kararlarında pek çok kez dile getirilmiştir. Daha çok, uyuşmazlığa taraf olanların savları şeklinde uluslararası davalarda gündeme getirilmiş olup, bunlar mahkemelerin resmi kayıtlarında yer almıştır. Mahkemeler ilkeyi incelemişler ve kısmen uygulamışlardır. Bununla birlikte, uluslararası yargı organlarının ilkeyle ilgili uyuşmazlıklarda etkinliğinin daha da artması yerinde olacaktır. Yazılı uluslararası hukukta yer alan ilkeye uluslararası yargı organlarında sıkça başvurulması, uygulamasına yaygınlık kazandıran bir durum oluşturacaktır.

Herhangi bir yargı organına gitmeksizin devletler de uluslararası hukuka uygun olarak ilkeye çok kereler başvurmuşlardır. Bu doğrultuda ilkeyi, hukukî unsurlarına en uygun kullanan ülkelerden birisi Türkiye olmuştur. Türkiye, LBS’nin imzalandığı 1923’teki askerî ve siyasî koşulların artık var olmadığı savıyla, tarafları bir araya

getirerek yeni bir konferans çerçevesinde 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalatabilmiştir.

İlkenin en temel unsurlarından birisi istisnaîliktir. Buna göre, uluslararası andlaşmalar hukukunda ahde vefa kural, şartlarda esaslı değişiklik ilkesi ise istisnadır. İlkeye ancak son çare olarak ve zorunluluk halinde başvurulabilmelidir. Uluslararası içtihat ve devlet uygulaması göstermektedir ki, ilkeye başvurmada bu nedenden ötürü bir hassasiyet sözkonusudur.

Şartlarda esaslı değişiklik ilkesinin uluslararası hukuktaki hukukî sonuçları VAHS m. 62'de belirtilmektedir. Buna karşılık, uluslararası uygulamaya göre, ilkenin üçten fazla yasal sonucu olup, andlaşmayı değiştirme ve yeni bir andlaşma tesis etmek de ilkenin yasal sonuçlarına dâhil edilebilecektir.

Rebus sic stantibus andlaşmayı sona erdirmeye gerekçesidir. Uluslararası hukukta çoğunlukla “andlaşmaların sona ermesi” başlığı altında incelenmektedir. Bununla birlikte ilke sona erdirmeye gerekçesi olarak otomatik ve tek yanlı sonuç doğurmaz. O, bir andlaşmayı sona erdirmeye yerine, daha çok sona erdirilmesini talep hakkı verir. Bu talep, makul olmayan sebeplerle karşılıksız kaldığında andlaşmayı sona erdirmeye veya başka hukukî sonucu kullanma hakkına yol açar.

Taraflardan biri ilkeyi, çok taraflı andlaşmalarda sona erdirmeye yerine andlaşmadan çekilme amacıyla kullanabilmektedir. Çekilmek, andlaşmayı kendisi bakımından sona erdirmek olmakla birlikte, diğer taraflar açısından andlaşmanın devamına engel teşkil etmemektedir.

Askıya almak ilkenin uygulanmasında yerinde bir davranıştır. İhtilafın çözümüne fırsat tanımak için andlaşmaların sona erdirilmesi yerine, sona erdirmeden önce bu yola başvurulması andlaşmaların belirlenen süresini tamamlama bakımından önemlidir. Maddenin lafzî yorumuna göre andlaşmayı sona erdirmeye ve andlaşmadan çekilme öncelikle belirtilirken, andlaşmayı askıya alma işlevi ise son fıkrada hüküm altına alınmıştır.

İlkenin hukukî sonuçları arasında, andlaşmanın değiştirilmesine yönelik işlevi öncelikli olmalıdır. Bu, hem ahde vefayla hem de şartlarda esaslı değişiklik ilkesinin ahde vefanın rakibi veya istisnası değil onun tamamlayıcısı ve amaç birlikteliğine sahip bir unsuru olmasıyla uyumludur. Bu doğrultuda m. 62’de andlaşmanın “değiştirilmesi” seçeneğine de yer verilmesi uygun olurdu. Böyle bir hükmün yer alması, zannımızca tarafların müzakerelere girmesini ahlâken olduğu kadar hukuken de zorunlu hale getirebilirdi. Şöyle ki, şartlarda esaslı değişiklik ilkesine göre andlaşmanın değiştirilmesini talep eden iddiacı taraf, karşı tarafın müzakereyi, şartlarda esaslı değişiklik savını kabul etmediği, kayıtsız kaldığı veya uzlaşmaz tavrında ısrarcı olduğu durumlarda savlarını andlaşmaya uygulamakta serbest olacak ve andlaşmayı tek yanlı değiştirebilecekti. Bunun suiistimal edilebilme ihtimalini dikkate almak gerekmektedir. Ancak buna karşı önlemler alınabilir. Madde 62’de değiştirmeden bahsedilmemesi müzakereyi kabul etmeyen tarafa karşı mağdur tarafın eline geçecek bir yasal güçten yoksun kalmasına yol açmıştır. VAHS hazırlayıcıları, taraflar arasındaki görüşmelerin zaten andlaşmanın değiştirilmesi amaçlı görüşmeler olacağı varsayımından hareketle bu hususu ayrıca belirtmeyi gereksiz görmüş olacaklar ki böyle bir ifade m. 62’de yer bulmamıştır.

Andlaşmanın miyadı dolmuşsa, bir başka ifadeyle bir taraf veya taraflar andlaşmadan tamamen hoşnutsuzsa ve bu nedenle andlaşmayı sona erdirme iradeleri kesin ise andlaşmayı ayakta tutmak için yapacak birşey kalmamış demektir. Ne şartlarda esaslı değişiklik ilkesi ne de herhangi bir başka ilke veya araç fayda vermeyecektir. “Hiçbir andlaşma sonsuza dek sürmez” ifadesi olasılık olarak yanlışsa da üstte bahsedilen gerçekliği vurgulamaktadır. Buna karşılık, bir andlaşmanın, tarafları ve taraflarının nesilleri değişse de, yeni nesillerin üzerinde uzlaşarak andlaşmayı zamanın koşullarına uygun bir şekilde sürekli değiştirerek varlığını yüzyıllarca sürdürmesi mümkündür. Buna iyi bir örnek 1840’ta yerli Maoriler ile Yeni Zelandalılar arasında imzalanan Waitangi Andlaşması’dır. Bu andlaşma çok uzun yıllar yürürlükte kalabilmiştir.

Bize göre şartlarda esaslı değişiklik ilkesinin birincil ve en önemli işlevi

andlaşmayı değiştirmeye ilişkindir. İlkeye istinaden bir andlaşmanın askıya alınması, sona erdirilmesi ve andlaşmadan çekilme de onun bir nevi değiştirilmesidir. Değiştirme işlevi tüm bu yasal sonuçları kapsamaktadır. Değiştirme eyleminin kapsayıcılığına ilave olarak, belli bir konuda yapılan her yeni andlaşma, bir bakıma o konuda yapılmış ilk andlaşmanın değiştirilmesidir. Değiştirme kavramı böylesine geniştir. Ancak bizim kastettiğimiz ilk ve gerçek anlamındaki değiştirmedir, yani üstte belirtilen üç unsur dışındaki değişikliklerdir.

Yazılı uluslararası hukukta var olmakla birlikte *rebus sic stantibus* ilkesi uluslararası hukukun çok tartışılan konularından birisidir. İlkenin, uygulanışında belirsizlikler mevzubahis olabilmektedir. Örneğin uluslararası hukukta uyarlamannın varlığı ve şekli net değildir. İkincisi, iç hukukta yer alan bazı hukukî kavram ve kurumların uluslararası hukuk için doğrudan kullanılması, her iki hukuk düzeni arasındaki farklılık sebebiyle karmaşaya neden olacaktır. Son olarak, ilkenin siyasî yöne çekilmesi suiistimal edilme ihtimaline kapı aralamaktadır. Bu tehlikenin önünü alabilmek için uluslararası yargı organlarının ilkeyi daha fazla oranda dikkate alması, somut ölçütler belirlemesi ve kararlarına tatbik etmesi gerekir.

Günümüzde, şartlarda esaslı değişiklik ilkesiyle ilgili şu hususlar genellikle kabul edilmektedir. İlke süre bakımından her andlaşmaya uygulanabiliridir. Her andlaşmada örtük bir terim olarak yer almamaktadır. Öznelliğe de kapı aralayan niyet unsuru yerine hukukî boyutu ön planda tutulmaktadır. Uluslararası uygulama göstermektedir ki, devletin uluslararası varlığıyla ilgili neredeyse her gelişme şartlarda esaslı değişiklik ilkesi kapsamında değerlendirilmektedir. Bu anlayış uluslararası ilişkilerde ve uluslararası hukukta devletlerin egemenliğinin bir uzantısıdır.

şartlarda esaslı değişiklik ilkesinin uygulanabilirliğini artırmak için şu hususlar önerilebilir. Andlaşmaların değiştirilmesi hukukî sonucu, VAHS m. 62 metnine dâhil edilmelidir. Rızaya dayanmayan sömürge dönemi sınır andlaşmaları ilke kapsamında değerlendirilebilir. Son olarak, ilkenin uygulanma yöntemine ilişkin hukukî araçlar açıklıkla belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

A. BM KAYITLARI, UHK OTURUMLARI VE YILLIKLARI

- UN Conference on the Law of Treaties, First Session, Vienna, Official Records, Doc. A/CONF.39/11, “Article 59: Fundamental Change of Circumstances”, 63rd and 64th meeting of the Committee of the Whole (10 May 1968), http://legal.un.org/diplomaticconferences/lawoftreaties-1969/vol/english/1st_sess.pdf, (Erişim: 29.7.2012; 12.5.2014).
- UN Conference on the Law of Treaties, Second Session, Vienna, Official Records, Doc. A/CONF.39/11/Add.1, “Article 59: Fundamental Change of Circumstances”, Twenty-second Plenary Meeting, (13 May 1969), http://legal.un.org/diplomaticconferences/lawoftreaties-1969/vol/english/2nd_sess.pdf, (Erişim: 22.7.2012; 12.5.2014).
- UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Sixth Session, “Study of the Legal Validity of the Undertakings Concerning Minorities”, E/CN.4/367, 7 April 1950, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/GL9/006/98/PDF/GL900698.pdf?OpenElement>, (Erişim: 26.4.2012).
- United Nations Report of the International Law Commission: Covering The Work Of Its Fifteenth Session, May 6 - July 12, 1963, “*Article 44 - Fundamental change of circumstances, Commentary*”, *The American Journal of International Law*, Vol. 58, No. 1 (January 1964), ss. 283-291.

YILLIKLAR

- Yearbook of International Law Commission, “(C) The Law of Treaties”, First Session, 1949, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1949_v1_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1949_v1_e.pdf), (Erişim: 3.11.2011).
- Yearbook of International Law Commission, “Article 12: Discharge of International Obligations”, First Session, 1949, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1949_v1_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1949_v1_e.pdf), (Erişim: 3.11.2011).
- Yearbook of International Law Commission, Doc. A.CN.4/107: Second Report by G. Fitzmaurice, Special Rapporteur, “*Article 21. Termination or suspension by operation of law. Case of essential change of circumstances, or principle of rebus sic stantibus (general legal character)*”; “*Article 22. Termination or suspension by operation of law. Case of essential change of circumstances, or principle of rebus sic stantibus (conditions and limitations of application)*”; “*Article 23. Termination or suspension by operation of law. Case of essential change of circumstances, or principle of rebus sic stantibus (modalities of the claim)*”, (15 March 1957), Ninth Session, (23 April - 28 June 1957), Vol. II, [http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1957_v2_e](http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1957_v2_e).

- pdf, (Erişim: 4.11.2011; 13.12.2011; 1.8.2012).
- Yearbook of International Law Commission, “*Article 22. – The Doctrine of Rebus Sic Stantibus*”, Doc. A/CN.4/156 and Addenda, Fifteenth Session (6 May - 12 July 1963), Vol. I, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1963_v1_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1963_v1_e.pdf), (Erişim: 11.7.2012; 12.7.2012).
- Yearbook of International Law Commission, Doc. A/CN.4/156 and Addenda 1-3: Second Report on the Law of Treaties, by Sir Humphrey Waldock, Special Rapporteur, “*Article 22 – Rebus Sic Stantibus*”, (20 March, 10 April, 30 April and 5 June 1963), Fifteenth Session (6 May - 12 July 1963), Vol. II, 1963, [http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1963_v2_e.pdf](http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1963_v2_e.pdf), (Erişim: 3.10.2009; 1.8.2012; 10.5.2014).
- Yearbook of International Law Commission, Doc. A/5509, Report of the Commission To The General Assembly, “*Article 44. - Fundamental change of circumstances, Commentary*”, Fifteenth Session, (6 May - 12 July 1963), Vol. II, [http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1963_v2_e.pdf](http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1963_v2_e.pdf), (Erişim: 3.10.2009; 8.5.2011; 11.5.2014).
- Yearbook of International Law Commission, Doc. A/CN.4/183 and Add. 1-3, A/CN.4/L.107, 833rd Meeting (18 January 1966), “*Article 44.- Fundamental Change of Circumstances*”, Seventeenth Session (3 - 28 January 1966), Vol. I, Part. I, [http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1966_v1_p1_e.pdf](http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1966_v1_p1_e.pdf), (Erişim: 3.8.2012; 11.5.2014).
- Yearbook of International Law Commission, Doc. A/CN.4/183 and Add. 1-4: Fifth Report on the Law of Treaties, by Sir Humphrey Waldock, Special Rapporteur, “*Article 44.- Fundamental Change of Circumstances, Comments of Governments*”, Seventeenth Session, (18 January 1966), Vol. II, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1966_v2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1966_v2_e.pdf), (Erişim: 13.12.2011; 26.7.2012).
- Yearbook of International Law Commission, Doc. A/6309/Rev.1, Reports of the Commission to the General Assembly, “*Article 58. – Supervening impossibility of performance, Commentary*”, Eighteenth Session (4 May - 19 July 1966), Vol. II, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1966_v2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1966_v2_e.pdf), (Erişim: 14.7.2012).
- Yearbook of International Law Commission, Doc. A/6309/Rev.1, Reports of the Commission to the General Assembly, “*Article 59. - Fundamental change of circumstances, Commentary*”, Eighteenth Session (4 May - 19 July 1966), Vol. II, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1966_v2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1966_v2_e.pdf), (Erişim: 10.7.2012).
- Yearbook of International Law Commission, Doc. A/35/10: Report of the International Law Commission on the work of its thirty-second session (5 May - 25 July 1980), “*Article 62. Fundamental change of circumstances, Commentary*”, Thirty-second Session (5 May - 25 July 1980), Vol. II, Part. II, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1980_v2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1980_v2_e.pdf)

p2_e.pdf, (Erişim: 23.12.2011).

Yearbook of the International Law Commission, Doc. A/37/10: Report of the International Law Commission on the work of its thirty-fourth session (3 May - 23 July 1982), “Article 62. Fundamental change of circumstances, Commentary”, Thirty-fourth Session (3 May - 23 July 1982), Vol. II, Part. II, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1982_v2_p2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1982_v2_p2_e.pdf), (Erişim: 26.12.2011).

B. DAVALAR

AVRUPA TOPLULUĞU ADALET DİVANI

A. *Racke GMBH and Co. v. Hauptzollamt Mainz* Davası, Case C-162/96, *Court of Justice of the European Communities*, 16 June 1998, <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=43934&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=121705>, (Erişim: 5.3.2012; 6.3.2013).

-----, “Opinion of Advocate General Jacobs, 4 December 1997”, <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=43464&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=119715>, (Erişim: 16.3.2014)

ULUSLARARASI HAKEMLİK

Permanent Court of Arbitration, “About Us”, http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1027, (Erişim: 26.2.2012).

Permanent Court of Arbitration, “History”, http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1044, (Erişim: 26.2.2012).

Permanent Court of Arbitration, “Member States”, http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1038, (Erişim: 26.2.2012).

İran-ABD Talepler Mahkemesi (*Iran-US Claims Tribunal*), “Talepler Uzlaşma Bildirisi (Claims Settlement Declaration), 19 January 1981, <http://www.iusct.net/General%20Documents/2-Claims%20Settlement%20Declaration.pdf>, (Erişim: 1.8.2012).

İran-ABD Talepler Mahkemesi, “Tribunal Rules of Procedure”, 3 May 1983, <http://www.iusct.net/General%20Documents/5-TRIBUNAL%20RULES%20OF%20PROCEDURE.pdf>, (Erişim: 1.8.2012).

ULUSLARARASI ADALET DİVANI

Balıkçılık (Almanya/İzlanda) (*Federal Republic of Germany v. Iceland*) Davası, “Judgment of 2 February 1973”, “Jurisdiction of the Court”, *International Court of Justice*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/56/10713.pdf>, (Erişim: 16.2.2012; 5.7.2012; 21.7.2012; 24.7.2012; 9.8.2012; 5.2.2013).

Balıkçılık (Almanya/İzlanda) Davası, “Judgment of 2 February 1973”, “Dissenting opinion of Judge Padilla Nervo”, *International Court of Justice*, <http://www.icj->

- cij.org/docket/files/56/10721.pdf, (Erişim: 14.2.2012).
- Balıkçılık (*Fisheries Jurisdiction*) (B. Krallık/İzlanda) (*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland*) Davası, “Judgment of 2 February 1973”, “Jurisdiction of the Court”, *International Court of Justice*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/55/5749.pdf>, (Erişim: 5.7.2012; 21.7.2012; 24.7.2012; 9.8.2012; 5.2.2013).
- Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, “Judgment of 2 February 1973”, “Dissenting opinion of Judge Padilla Nervo”, *International Court of Justice*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/55/5757.pdf>, (Erişim: 9.8.2012).
- Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, “Summary 1974/1: Summary of the Judgment of 25 July 1974”, “Summaries of Judgments and Orders”, *International Court of Justice*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/55/5979.pdf>, (Erişim: 14.2.2012).
- Balıkçılık (B. Krallık/İzlanda) Davası, “Summary 1974/2: Summary of the Judgment of 25 July 1974”, “Summaries of Judgments and Orders”, *International Court of Justice*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/56/6003.pdf>, (Erişim: 14.2.2012).
- Gabcikovo-Nagymaros* Projesi (*Gabčikovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*) Davası, “Judgement of 25 September 1997”, *International Court of Justice*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7375.pdf>, (Eriřim: 20.2.2012; 22.2.2012; 23.2.2012; 14.7.2012).
- Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı (*North Sea Continental Shelf*), (Almanya FC/Danimarka), (Federal Republic of Germany/Denmark) Davası, “Judgment of 20 February 1969”, “Judgments”, *International Court of Justice*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/51/5535.pdf>, (Erişim: 3.8.2012).
- Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davası, “Summary 1969/2”, “Summaries of Judgments and Orders”, *International Court of Justice*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/51/5537.pdf>, (Erişim: 16.3.2012).
- Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı (Almanya FC/Hollanda), (Federal Republic of Germany/Netherlands) Davası, “Judgment of 20 February 1969”, “Judgments”, *International Court of Justice*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/52/5561.pdf>, (Erişim: 6.8.2012).

ULUSLARARASI SÜREKLİ ADALET DİVANI

- Brezilya Borçları (*Brazilian Loans*) Davası, “Judgment of 12 July 1929”, *Permanent Court of International Justice*, Ser. A, No. A21, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_20/64_Emprunts_Bresiliens_Arret.pdf, (Erişim: 21.7.2012).
- Denunciation of the Treaty of November 2nd, 1865, between China and Belgium*, “Case”, “Memorandum of the Chinese Government”, *Permanent Court of International Justice*, Ser. C, No. 16/1, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_C/C_16_01/C_16_01_03_Traite_sino-belge_memoire.pdf, (Erişim: 28.4.2012).
- Litvanya ve Polonya Arasında Demiryolu Ulaşımı (*Railway Traffic between Lithuania and Poland*) Davası, “Advisory Opinion of 15 October 1931”, *Permanent Court*

- of International Justice*, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_AB/AB_42/Trafic_ferroviaire_Avis_consultatif.pdf, (Erişim: 6.8.2012).
- Rus Tazminatı (Russian Claim for Indemnities) Davası, *Permanent Court of Arbitration*, http://www.pca-cpa.org/upload/files/Russian%20Award%20edited%20_final_.pdf, (Erişim: 27.2.2012).
- Serbest Bölgeler (*Free Zones of Upper Savoy and the District of Gex*) Davası, “Public Sittings and Pleadings”, *Permanent Court of International Justice*, Ser. C, No. C58, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_C/C_58/C_58_04_Zones_franches_Seances_publicques.pdf, (Erişim: 29.10.2010).
- Serbest Bölgeler Davası, Ser. C, No. C58, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_C/C_58/C_58_04_Zones_franches_Seances_publicques.pdf, (Erişim: 6.2.2012; 7.2.2012).
- Serbest Bölgeler Davası, “Documents of the Written Proceedings”, *Permanent Court of International Justice*, Ser. C, No. C58, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_C/C_58/C_58_03_Zones_franches_Pieces_procedure_ecrite.pdf, (Erişim: 7.2.2012).
- Serbest Bölgeler Davası, “Speeches Made in Court”, Ser. C, No. C17/1, Vol. I, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_C/C_17_01/C17_01_03_Zones_franches_Discours.pdf, (Erişim: 24.4.2012).
- Sırp Borçları (*Serbian Loans*) Davası, “Judgment of 12 July 1929”, *Permanent Court of International Justice*, Ser. A, No. A20, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_20/62_Emprunts_Serbes_Arret.pdf, (Erişim: 21.7.2012).
- Uyrukluk Kararnameleri (*Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco*) Davası, “Advisory Opinion of 7 February 1923”, *Permanent Court of International Justice*, Ser. B, No. B04, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_B/B_04/Decrets_de_nationalite_promulgues_en_Tunisie_et_au_Maroc_Avis_consultatif_1.pdf, (Erişim: 5.7.2012).

C. İNTERNET

- Avrupa Akit Hukuku İlkeleri - *Principles Of European Contract Law*, <http://www.translex.org/400200#head-102>, (Erişim: 19.3.2013).
- Birleşmiş Milletler, “Uluslararası Hukuk”, <http://www.unicankara.org.tr/today/6.html>, (Erişim: 26.11.2011).
- “Boğazlardan geçen gemi sayısı azalıyor”, 16.1.2012, <http://www.denizhaber.com.tr/turk-bogazlari/39673/bogazlardan-gecen-gemi-sayisi-azaliyor.html>, (Erişim: 27.4.2014).
- “Daimi Hakemlik Mahkemesi (PCA)”, <http://www.mfa.gov.tr/daimi-hakemlik-mahkemesi.tr.mfa>, (Erişim: 26.2.2012).
- Foreign Relations of the United States*, 1881, <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=turn&id=FRUS.FRUS188182v01&entity=FRUS.FRUS188182v01.p0678&q1=Clayton>, (Erişim: 13.11.2011).

- https://atlantis.denizcilik.gov.tr/istatistik/files/DIGER_ISTATISTIKLER/DENIZ_KAZALARI_ISTATISTIKLERI/2012/AAKKM_2012_Yili_itibari_ile_Deniz_Kaza_Olay_İcmali.doc, (Erişim: 2.3.2014).
- Kıyı Emniyeti Genel Müdürü Salih Orakçı Mülakatı, “İstanbul Boğazı gemi trafiğine doydu”, 18.11.2010, http://www.sabah.com.tr/Yasam/2010/11/18/istanbul_bogazi_gemi_trafigine_doydu, (Erişim: 1.3.2014).
- Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü, *2012 Faaliyet Raporu*, <http://www.kiyiemniyeti.gov.tr/userfiles/editor/pdf/2012-faaliyet-raporu.pdf>, (Erişim: 26.4.2014).
- “Milletler Cemiyeti Misakı”, <http://www.erdemdenk.com/mcmisaki.doc>, (Erişim: 28.4.2013; 6.8.2013).
- “Pacte De La Société Des Nations, Avec Annexe”, “Covenant of the League of Nations, With Annex”, <http://www.fredsakademiet.dk/ordbog/treaty/pact.pdf>, (Erişim: 10.3.2014).
- “Paris Andlaşması”, <http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/ktpbelge/belge02.pdf>, (Erişim: 24.3.2014).
- “Rebus sic stantibus şartı”, <http://www.vik2.com/rebus-sic-stantibus-sarti/>, (Erişim: 22.8.2009).
- UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010, Rome: 2010, http://www.unidroit.org/English/principles/contracts/principles2010/integralversi_on_principles2010-e.pdf, (Erişim: 13.3.2013).

D. KİTAPLAR

- ACER, Yücel ve İbrahim KAYA, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, 2. Baskı, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, 2011.
- AKSAR, Yusuf, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2012.
- AKYOL, Şener, *Dürüstlük Kuralı ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı*, İkinci Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2006.
- AKWEENDA, S., *International Law and Protection of Namibia's Territorial Integrity Boundaries and Territorial Claims*, The Hague: Kluwer Law International, 1997.
- ARAT, Ayşe, *Sözleşmenin Değişen Şartlara Uyarlanması*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2006.
- AUST, Anthony, *Handbook of International Law*, 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- , *Modern Treaty Law and Practice*, Third Printing, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- AVRUPA KOMİSYONU TÜRKİYE DELEGASYONU, *Avrupa Birliği Nasıl Çalışır?: AB Kurumları İçin Rehberiniz*, 2009.

- BAYSAL, Başak, *Sözleşmenin Uyarlanması*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2009.
- BISHOP, William, Jr., *International Law, Cases and Materials*, Second Writing, Boston: Little, Brown & Co., 1954.
- BISMARCK, Otto Von, *Düşünceler ve Hâtıralar II*, Çev.: Nijad AKİPEK, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- , *The Man and The Statesman*, Vol. 2, London: Smith, Elder & Co., 1898.
- BOCZEK, Boleslaw Adam, *International Law: A Dictionary*, Lanham: Scarecrow Press, 2005.
- BOZKURT, Enver, M. Akif KÜTÜKÇÜ ve Yasin POYRAZ, *Devletler Hukuku*, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2012.
- BOZKURT, Enver, Mehmet ÖZCAN ve Arif KÖKTAŞ, *Avrupa Birliği Hukuku*, 5. Baskı, Ankara: Asil Yayınları, 2011.
- BRIERLY, J. L., *The Law of Nations*, Sixth Edition, Oxford: Clarendon Press, 1963.
- BRIGGS, Herbert W., (Ed.), *The Law of Nations: Cases, Documents, and Notes*, Second Edition, New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1952.
- BROWNLIE, Ian, *Principles of Public International Law*, Seventh Edition, Oxford: Oxford University Press, 2008.
- BUERGENTHAL, Thomas and Sean D. MURPHY, *Public International Law*, Fourth Edition, St Paul: Thomson/West Publishing, 2007.
- BYNKERSHOEK, Cornelius Van, *Questions of Public Law*, (1737), Book 2, <http://www.lonang.com/exlibris/bynkershoek/bynk-210.htm>, (Erişim: 21.4.2012).
- CARR, Edward Hallett, *Yirmi Yıl Krizi (1919-1939)*, Çev.: Can CEMGİL, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- CASTEL, J. G., *International Law, Chiefly as Interpreted and Applied in Canada*, Toronto: University of Toronto Press, 1965.
- CHENGWEI, Liu, *Remedies for Non-performance: Perspectives from CISG, UNIDROIT Principles and PECL*, Cambridge University Press, 2009, http://www.jus.uio.no/sisu/remedies_for_non_performance_perspectives_from_cisg_upicc_and_pecl.chengwei_liu/landscape.b5.pdf, (Erişim: 22.10.2010).
- CICERO, *Yükümlülükler Üzerine*, Latince Aslından Çev.: C. Cengiz ÇEVİK, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013.
- CRANDALL, Samuel Benjamin, *Treaties, Their Making and Enforcement*, Second Edition, New Cersey: The Lawbook Exchange Ltd., 2005.
- ÇALIŞKAN, Yusuf, *The Development of International Investment Law*, 2008.
- ÇELİK, Edip F., *Milletlerarası Hukuk*, Birinci Kitap, 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1987.
- DAVID, Arie E., *The Strategy of Treaty Termination, Lawful Breaches and Relations*, London: Yale University Press, 1975.
- DEGAN, Vladimir Djuro, *Sources of International Law*, The Hague: Martinus Nijhoff

- Publishers, 1997.
- DERVORT, Thomas R. Van, *International Law and Organization: An Introduction*, California: Sage Publications, 1997.
- DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 6. Baskı, Ankara: 2007.
- DIXON, Martin, *Textbook on International Law*, 5th Edition, Oxford: Oxford University Press, 2005.
- DOĞAN, İlyas, *Devletler Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.
- ELIAS, Taslim Olawale, *The Modern Law of Treaties*, New York: Oceana Publications, 1974.
- ERDOĞAN, Feyiz, *Uluslararası Hukuk ve Tahkim*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2004.
- EREN, Fikret, *Borçlar Hukuku, Genel Hükümler*, 12. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2010.
- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.
- FASSBENDER, Bardo, *UN Security Council Reform and the Right of Veto: A Constitutional Perspective*, The Hague: Kluwer Law International, 1998.
- FENWICK, Charles G., *International Law*, 3rd Edition, New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1948.
- FITZMAURICE, Malgosia and Olufemi ELIAS, *Contemporary Issues in the Law of Treaties*, Utrecht: Eleven Publishing, 2005.
- FOUNTAIN, Pascal, *AB Nedir?*, Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2010.
- FUEHR, Alexander, *The Neutrality of Belgium*, London: Funk & Wagnalls Company, 1915.
- GAO, Zhiguo, "Current Issues of International Law on Offshore Abandonment, with Special Reference for the United Kingdom", *Ocean Development & International Law*, Vol. 28, Iss. 1 (January 1997), ss. 59-78.
- GARNER, James Wilford, *International Law and the World War*, Vol. II, London: Longmans, Green and Co., 1920, <http://archive.org/stream/internationallaw02garnuoft#page/n1/mode/2up>, (Erişim: 22.7.2012).
- GENTILI, Alberico, *De Iure Belli Libri Tres*, The Translation of the Edition of 1612, John C. ROLFE, New York: Oceana Publications Inc., 1964.
- GÖZÜBÜYÜK, Pulat Abdullah, *Mücbir Sebepler ve Beklenmeyen Haller*, Gen. 3. Baskı, Ankara: Kazancı Yayınevi, 1977.
- GSOVSKI, Vladimir, *Soviet Civil Law*, Vol. 1, Michigan Legal Studies, 1948.
- GÜRSOY, Kemal Tahir, *Hususi Hukukda Clausula Rebus Sic Stantibus (Emprevizyon Nazariyesi)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1950.
- HERSHEY, Amos S., *The Essentials of International Public Law and Organization*, New York: The Macmillan Company, 1927.
- HILL, Chesney, *The Doctrine of "Rebus Sic Stantibus" in International Law*, The

- University of Missouri Studies, Vol. IX, No. 3 (July 1, 1934).
- HILLIER, Tim, *Sourcebook on Public International Law*, London: Cavendish Publishing, 1998.
- IJALAYE, David Adeyavo, *The Extension of Corporate Personality in International Law*, New York: Oceana Publications, 1978.
- İNAN, Yüksel, *Devletler Hukuku Bakımından Kıyı Suları Balıkçılığı ve Sorunları*, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1976.
- , *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, 1986.
- KACOWICZ, Arie Marcelo, *Peaceful Territorial Change*, South Carolina: University of South Carolina Press, 1994.
- KAPLAN, İbrahim, *Hakimin Sözleşmeye Müdahalesi*, 3. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2013.
- KEETON, George W. and Georg SCHWARZENBERGER, *Making International Law Work*, Second Edition, London: Stevens & Sons Limited, 1946.
- KELSEN, Hans, *Principles of International Law*, Second Edition, New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1966.
- KONTOU, Nancy, *The Termination and Revision of Treaties in the Light of New Customary International Law*, New York: Oxford University Press, 2001.
- KOSKENNIEMI, Martti, *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870-1960*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- KÖBLER, Ralf, *Die clausula rebus sic stantibus als allgemeiner Rechtsgrundsatz*, Tübingen: 1991.
- LALL, Vinod K. and Danial KHEMCHAND, (Ed.), "Rebus Sic Stantibus", *Encyclopaedia of International Law*, New Delhi: Anmoll Publications, 1997.
- LALONDE, Suzanne, *Determining Boundaries in a Conflicted World: the Role of Uti Possidetis*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 2002.
- LAUTERPACHT, Elihu, C. J. GREENWOOD and A. G. OPPENHEIMER, (Ed.), *International Law Reports: Volume 117*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- LAUTERPACHT, Hersch, *International Law: Being the Collected Papers of Hersch Lauterpacht*, Elihu LAUTERPACHT, (Ed.), London: Cambridge University Press, 1970.
- , *The Development of International Law by the International Court*, Cambridge University Press, 1996.
- , *The Function of Law in the International Community*, Oxford: Clarendon Press, 1933.
- LIBRARY OF CONGRESS, *Treaties and Other International Agreements: the Role of the United States Senate*, Washington: 2001.

- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Çev.: Seha L. MERAY, (18) sayılı Tutanak, Boğazlar Komisyonu'na ilişkin (7) sayılı Tutanak, Takım: I, Cilt: 1, Kitap: 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969.
- MALANCZUK, Peter, *Akehurst's Modern Introduction to International Law*, 7th Rev. Edition, New York: Routledge: 1997.
- MANIRUZZAMAN, A. F. M., "Stabilization in Investment Contracts and Change of Rules by Host Countries: Tools for O & G Investors", http://lba.legis.state.ak.us/sga/doc_log/2006-03-15_aipn_stabilization-maniruzzaman_first_draft.pdf, (Erişim: 8.8.2009).
- MANİSALI, Erol, *Avrupa Çıkmazı*, 6. Basım, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2004.
- MCNAIR, A. D., *The Law of Treaties*, Oxford: The Clarendon Press, 1961.
- MERAY, Seha L., *Devletler Hukuku*, 3. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965.
- , *Devletler Hukukuna Giriş*, Cilt I, Yeniden Gözden Geçirilmiş 3. Bası, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.
- , *Devletler Hukukuna Giriş*, Cilt II, Yeniden Gözden Geçirilmiş 4. Bası, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- , *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977.
- O'BRIEN, John, *International Law*, Cavendish Publishing, 2001.
- OERTMANN, Paul, *Die Geschäftsgrundlage, Ein neuer Rechtsbegriff*, Leipzig: 1921.
- OLIVER, Covey T., Edwin B. FIRMAGE, Christopher L. BLAKESLEY, Richard F. SCOTT and Sharon A. WILLIAMS, *Cases and Materials on the International Legal System*, Fourth Edition, New York: The Foundation Press, Inc., 1995.
- OPPENHEIM, L., *International Law: A Treatise, Vol. I. – Peace*, Ronald F. ROXBURGH, (Ed.), Third Edition, New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd., 2005.
- OUGUERGOUZ, Fatsah, *The African Charter on Human and People's Rights: A Comprehensive Agenda for Human Dignity and Sustainable Democracy in Africa*, The Hague: Kluwer, 2003.
- ÖZERSAY, Kudret, *Kıbrıs Sorunu: Hukuksal Bir İnceleme*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2002.
- PAZARCI, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 1. Kitap, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2011.
- , *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 2. Kitap, Gözden Geçirilmiş 9. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2013,
- , *Uluslararası Hukuk Dersleri*, IV. Kitap, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000.
- PHILLIMORE, Robert, *Commentaries Upon International Law*, Vol. 2, London: Elibron Classics, 2005.

- POLYBIUS, *The Histories*, Book IX, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Polybius/9*.html, (Erişim: 20.4.2012).
- RAZAVİ, Ahmad, *Continental Shelf Delimitation and Related Maritime Issues in the Persian Gulf*, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1997.
- SANCAKDAR, Oğuz, *İdare Hukuku*, Gen. ve Gün. 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2012.
- SHOTWELL, James T. and Francis DEÁK, *Turkey at the Straits: A Short History*, New York: McMillan Company, 1940.
- SLOMANSON, William R., *Fundamental Perspectives on International Law*, Fifth Edition, Belmont: Thomson Wadsworth, 2007.
- SORNARAJAH, M., *The Pursuit of Nationalized Property*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1986.
- SUR, Melda, *Uluslararası Hukukun Esasları*, Tıpkı 6. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2013.
- TEKİNALP, Gülören ve Ünal TEKİNALP, *Avrupa Birliği Hukuku*, Gün. 2. Bası, İstanbul: Beta Yayınları, 2000.
- THE AMERICAN LAW INSTITUTE, *Restatement of the Law, Second, Foreign Relations Law of the United States*, Minnesota: American Law Institute Publishers, 1965.
- THE TREATY SECTION OF THE OFFICE OF LEGAL AFFAIRS, *Treaty Handbook*, UN Publication, 2012, <https://treaties.un.org/doc/source/publications/THB/English.pdf>, (Erişim: 14.5.2014).
- TOKLU, Vefa, *Su Sorunu, Uluslararası Hukuk ve Türkiye*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1999.
- TOPUZ, Seçkin, *Denge Bozulması ve İfa Güçlüğü Durumlarında Sözleşmeye Müdahale (Hakimin Sözleşmeyi Uyarlaması)*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2009.
- TRISKA, Jan F. and Robert M. SLUSSER, *The Theory, Law and Policy of Soviet Treaties*, California: Stanford University Press, 1962.
- ÜNAL, Şeref, *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2005.
- VAMVOUKOS, Athanassios, *Termination of Treaties in International Law: the Doctrines of Rebus Sic Stantibus and Desuatiide*, Oxford (Oxfordshire): Clarendon Press, 1985.
- VATTEL, Emerich De, *The Law of Nations*, Book II, <http://www.constitution.org/vattel/vattel.htm>, (Erişim: 19.7.2012).
- VERWEY, Delano, *The European Community, the European Union and the International Law Treaties*, The Hague: T.M.C. Asser Press, 2004.
- VILLIGER, Mark E., *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
- WANG, Dong, *China's Unequal Treaties: Narrating National History*, Lanham: Lexington Books, 2005.

- WILDMAN, Richard, *Institutes of International Law, Vol. 1: International Rights in the Time of Peace*, London: William Benning & Co., Law Booksellers, 1849.
- WILLOUGHBY, Westel W., *Japan's Case Examined*, Tomlin Press, 2007.
- YOUNG, C. Walter, *The International Legal Status of the Kwantung Leased Territory, Japan's Jurisdiction and International Legal Position in Manchuria*, Baltimore: The John Hopkins Press, 1931.
- ZABUNOĞLU, Yahya Kazım, *İdare Hukuku*, Cilt 1, Ankara: Yetkin Yayınları, 2012.
- ZIMMERMAN, Reinhard, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Cambridge: Clarendon Paperbacks, 1996.

E. MAKALELER

- ABDULLAHZADE, Cavid, "Gabcikovo-Nagymaros Davası Kararı'nda Uluslararası Adalet Divanı'nın 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne İlişkin Değerlendirmeleri", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt: 25, Sayı: 1-2 (2005-2006: Prof. Dr. Aslan Gündüz Anısına Armağan), ss. 1-21.
- ACAR, Hakan, "UNIDROIT ve Avrupa Borçlar Hukuku Prensipleri Işığında Aşırı İfa Güçlüğü", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XII, Sayı: 1-2 (Haziran 2008), ss. 111-135.
- ANDRITOI, Claudia, "Controversies and Ambiguities Regarding the Clause *Rebus Sic Standibus*", *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, Vol. 4(1) (2012), ss. 225-231.
- , "The Clause 'Rebus Sic Stantibus' in the State Practice", *Social Behavioural Sciences*, No. 1 (61), (2011), ss. 52-57.
- ANLAR GÜNEŞ, Şule, "Gabcikovo-Nagymaros Davası", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 55, Sayı: 2 (2006), ss. 91-116.
- ANTIPPAS, Suzanne, "A Background Report on Codification of the Law of Treaties at the Vienna Conference", *Tulane Law Review*, Vol. XLIII (1968-1969), ss. 798-834.
- ARIKAN, Mustafa, "Eser Sözleşmesinde İfa İmkânsızlığı ve Sonuçları", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, Yıl: 2008, ss. 265-285.
- "Article 28. Rebus Sic Stantibus", *The American Journal of International Law*, Vol. 29, Supplement: Research in International Law (1935), ss. 1096-1126.
- AYRANCI, Hasan, "Sözleşme Kurma Zorunluluğu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 3 (2003), ss. 229-252.
- BEDERMAN, David J., "The 1871 London Declaration, Rebus Sic Stantibus and a Primitivist View of the Law of Nations", *The American Journal of International Law*, Vol. 82, No. 1 (January 1988), ss. 1-40.
- BENNETT, Mark and Nicole ROUGHAN, "Rebus Sic Stantibus and Treaty of

- Waitangi”, *Victoria University of Wellington Law Review*, Vol. 37, No. 4 (2006), ss. 505-545.
- BINDER, Christina, “Stability and Change in Times of Fragmentation: The Limits of *Pacta Sunt Servanda* Revisited”, *Leiden Journal of International Law*, Vol. 35, Iss. 4 (December 2012), ss. 909-934.
- BOZKURT, Enver, “Uluslararası Hukuk Bakımından Münhasır Ekonomik Bölge Kavramının Ortaya Çıkışı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 2, No. 5 (2006), ss. 50-74.
- BRIGGS, Herbert W., “Rebus Sic Stantibus Before the Security Council, The Anglo-Egyptian Question”, *The American Journal of International Law*, Vol. 43, No. 4 (October 1949), ss. 762-769.
- , “The Attorney General Invokes Rebus Sic Stantibus”, *The American Journal of International Law*, Vol. 36, No. 1 (January 1942), ss. 89-96.
- BULLINGTON, John Perry, “International Treaties and the Clause “Rebus Sic Stantibus”, *The University of Pennsylvania Law Review and American Law Register*, Vol. 76, No. 2 (December 1927), ss. 153-177.
- BURCUOĞLU, Haluk, “Hukukta Uyarılma-Özellikle Taşınmaz Kiralarında ve (Dövizle Endeksli) Kredi Sözleşmelerinde Uyarılma”, *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırması Dergisi*, Cilt: 20 (1996), ss. 59-91.
- BUSSY, André, “İsviçre Hukukunda Sebepsiz Zenginleşmenin (Haksız İktisap) Umumi şartları üzerinde bir inceleme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2-4 (1946), ss. 581-632.
- CANIKLIOĞLU, Nurşen, “İşçinin Çalışma Koşullarında Tek Taraflı Değişiklik Sözleşmeyi İşverenin Feshetmiş Sayılacağı”, *Sicil*, Sayı: 18, Yıl: 5 (Haziran 2010), ss. 104-113.
- CASHIN-RITAINE, Eleanor, “Emprevizyon, Hardship ve İşlem Temelinin Çökmesi: Pacta Sunt Servanda ve Alman-Fransız Hukukî İlişkilerinde Sözleşmelerin Uyarılmasına Giden Yollar”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: LXIII, Sayı: 1-2 (2005), ss. 321-342.
- CHAMBERLAIN, J. S., “The Doctrine of Rebus Sic Stantibus”, in *Proceedings of the American Society of International Law*, Vol. 26, (April 28-30, 1932), ss. 59-62.
- COHN, A. Cindy, “Interpreting the Withdrawal Clause in Arms Control Treaties”, *Michigan Journal of International Law*, Vol. 10, No. 3 (Summer 1989), ss. 849-871.
- CRAVEN, Matthew C. R., “What Happened to Unequal Treaties? The Continuities of Informal Empire”, *Nordic Journal of International Law*, Vol. 74, No. 3-4 (2005), ss. 335-382.
- ÇALIŞKAN, Yusuf, “Milletlerarası Tahkimde Ahde Vefa ve Akdin Değişen Şartlara Uyarılması Prensiplerinin Uygulanması”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt: 24, Sayı: 1-2 (2004: Prof. Dr. Sevin Toluner’e Armağan), ss. 365-377, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/>

- hukukmhb/article/viewFile/2625/2213, (Erişim: 4.7.2012).
- DENNIS, William C., “The Doctrine of “Rebus Sic Stantibus”, in *Proceedings of the American Society of International Law*, Vol. 26 (April 28-30, 1932), ss. 53-59.
- DICKSTEIN, Michael E., “Revitalizing the International Law Governing Concession Agreements”, *International Tax & Business Lawyer*, Vol. 6, No. 1 (Winter 1988), ss. 54-91.
- EMİROĞLU, Haluk, “Roma Hukukunda Vekalet Sözleşmesi (*Mandatum*) ve Hukuki İşlemlerde Temsil”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 1 (2003), ss. 101-111.
- , “Roma Hukuku’nun Bilgi Kaynaklarından *Corpus Iuris Civilis* ve Türkiye’de Hukuk Resepsiyonu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 3 (2002), ss. 85-96.
- EPPS, Valerie, “The Validity of the Political Offender Exception in Extradition Treaties in Anglo-American Jurisprudence”, *Harvard International Law Journal*, Vol. 20, No. 1 (Winter 1979), ss. 61-88.
- ER, Başak, “Türk Boğazları’nın Hukuksal Değerlendirmesi”, *Mülkiye*, Cilt: XXIII, Sayı: 219 (Kasım-Aralık 1999), ss. 207-234.
- FITZMAURICE, Malgosia, “*The Gabčíkovo-Nagymaros Case: The Law of Treaties*”, *Leiden Journal of International Law*, Vol. 11, Iss. 2 (June 1998), ss. 321-344.
- GARNER, J. W., “The Doctrine of Rebus Sic Stantibus and the Termination of Treaties”, *The American Journal of International Law*, Vol. 21, No. 3 (July, 1927), ss. 509-516.
- GARNER, James W., “Revision of Treaties and the Doctrine of Rebus Sic Stantibus”, *Iowa Law Review*, Vol. 19 (1933-34), ss. 312-329.
- GEIGER, Rainer, “The Unilateral Change of Economic Development Agreements”, *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 23 (1974), ss. 73-104.
- GOLDBLAT, Jozef, “Denuclearization of Central Asia”, *Disarmament Forum: Central Asia at the Crossroads*, No. 4 (2007), ss. 25-32, <http://www.unidir.org/pdf/articles/pdf-art2685.pdf>, (Erişim: 4.10.2011).
- GRAHAM, A. M., “The Effects of Domestic Hostilities on Public and Private International Agreements: A Tentative Approach”, *Western Law Review*, Vol. 3 (1964), ss. 128-149.
- GUTTERIDGE, H. C., “Comparative Law and the Law of Nations”, in William Eliot BUTLER, *International Law in Comparative Perspective*, Alphen aan den Rijn: Sijthoff & Noordhoff Publishers, 1980, ss. 13-23.
- GÜNEŞ CEYLAN, Seldağ, “Roma Hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2 (Haziran-Aralık 2004), ss. 75-93.
- HARASZTI, György, “Treaties and the Fundamental Change of Circumstances”, in The Hague Academy of International Law, *Recueil des cours*, Vol. 146, Iss. III,

- (1975), ss. 1-94.
- HOUTTE, Hans Van, “Changed Circumstances And Pacta Sunt Servanda”, Piero BERNARDINI ve Emmanuel GAILLARD, (Ed.), *Transnational Rules in International Commercial Arbitration*, Paris: International Chamber of Commerce Publications, 1993, http://tldb.uni-koeln.de/php/pub_show_document.php?pubdocid=117300, (Erişim: 29.4.2009).
- KAIKOBAD, Kaiyan Homi, “Some Observations on the Doctrine of Continuity and Finality of Boundaries”, *The British Yearbook of International Law*, Vol. 54, No. 1 (1983), ss. 119-141.
- KEETON, George W., “The Revision Clause in Certain Chinese Treaties”, *The British Year Book of International Law*, (1929), ss. 111-136.
- KELSEN, Hans, “Birleşmiş Milletler Teşkilatından Çekilme Hakkı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2-4 (1949), ss. 95-111.
- KENNEDY, David, “The Sources of International Law”, *American University Journal of International Law and Politics*, Vol. 2, No. 1 (Spring 1987), ss. 1-96, <http://www.law.harvard.edu/faculty/dkennedy/publications/sources.pdf>.
- KOECK, Heribert Franz, “The “Changed Circumstances” Clause after the UN Conference on the Law of Treaties (1968-69)”, *Georgia Journal of International and Comparative Law*, Vol. 4, No. 93 (Winter 1974), ss. 83-115.
- KOGAN, Norman, “Revision of the Italian Peace Treaty”, *Indiana Law Journal*, Vol. 28 (1952-53), ss. 334-353.
- KOKOTT, Juliane and Frank HOFFMEISTER, “A. Racke GMBH & Co. v. Hauptzollamt Mainz. Case C-162/96. Court of Justice of the European Communities, June 16, 1998”, *The American Journal of International Law*, Vol. 93, No. 1 (January 1999), ss. 205-209.
- KÜÇÜKGÜNGÖR, Erkan ve Haluk EMİROĞLU, “Roma Hukukunda ve Bazı Çağdaş Hukuk Düzenlerinde *Laesio Enormis* (Gabin)”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 1 (2004), ss. 77-87.
- LIANG, Yuen-Li, “The Doctrine of “Rebus Sic Stantibus”, in *Proceedings of the American Society of International Law*, Vol. 26 (April 28-30, 1932), ss. 62-63.
- LISSITZYN, Oliver J., “Stability and Change: Unilateral Denunciation or Suspension of Treaties by Reason of Changed Circumstances”, in *Proceedings of the American Society of International Law*, Vol. 61 (April 27-29, 1967), ss. 186-193.
- , “Treaties and Changed Circumstances (*Rebus Sic Stantibus*)”, *The American Journal of International Law*, Vol. 61, No. 4 (October 1967), ss. 895-922.
- LOUGHRAN, Regina A., “The United States Position on Revising the Paris Convention: Quid Pro Quo or Denunciation”, *Fordham International Law Journal*, Vol. 5, No. 2 (1981-82), ss. 411-439.
- MAHMUD, Tayyab, “Colonial Cartographies, Postcolonial Borders, and Enduring Failures of International Law: The Unending Wars Along The Afghanistan-

- Pakistan Frontier”, *Brooklyn Journal of International Law*, Vol. 36, Iss. 1 (2010), ss. 1-74, http://www.brooklaw.edu/~media/PDF/LawJournals/BJI_PDF/bji_vol36i.ashx, (Erişim: 8.11.2012).
- MONTAGUE III, Robert L., “A Brief Study of Some of the International Legal and Political Aspects of the Guantanamo Bay Problem”, *Kentucky Law Journal*, Vol. 50, (1961-1962), ss. 459-523.
- MUNNELLY, Robert J., Jr., ““Rebus Redux”: The Potential Utility of Fundamental Change of Circumstances Doctrine to Enforce Human Rights Norms”, *Cornell International Law Journal*, Vol. 22, No. 1 (Winter 1989), ss. 147-169.
- MÜLLERSON, Rein, “The ABM Treaty: Changed Circumstances, Extraordinary Events, Supreme Interests and International Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 50, No. 3 (July 2001), ss. 509-539.
- NOONAN, Philip, “Revolutions and Treaty Terminations”, *Dickinson Journal of International Law*, Vol. 2, No. 2 (Spring 1984), ss. 301-330.
- OFTINGER, Karl, “Cari Akitlerin Temellerinde Buhran İcabı Tahavvül (Clausula Rebus Sic Stantibus)”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: VIII, Sayı: 3-4 (1942), ss. 598-622, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/hukukmecmua/article/view/5730/5254>, (Erişim: 23.9.2012).
- PAZARCI, Hüseyin, “Uluslararası Hukukta Jus Cogens Kavramı”, *Prof. Dr. Bülent Nuri Esen’e Armağan*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977, ss. 365-379.
- PETERS, Anne, “Treaties, Unequal”, <http://www.mpepil.com/ViewPdf/epil/entries/law-9780199231690-e1495.pdf?stylesheet=EPIL-display-full.xsl>, (Erişim: 25.4.2012).
- RANK, Richard, “Modern War and the Validity of Treaties: A Comparative Study”, *Cornell Law Quarterly*, Vol. XXXVIII, (1952-1953), ss. 321-355.
- ROHRLICH, Chester, “Self-Release from Treaties”, *United States Law Review*, Vol. LXVI, Iss. 18 (1932), ss. 18-24.
- ROSCINI, Marco, “Something Old, Something New: The 2006 Semipalatinsk Treaty on a Nuclear Weapon-Free Zone in Central Asia”, *Chinese Journal of International Law*, Vol. 7, No. 3 (2008), ss. 593-624.
- ROSENNE, Shabtai, “The Influence of Judaism on the Development of International Law: An Assessment”, in Mark W. JANIS-Carolyn EVANS, (Ed.), *Religion and International Law*, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1999, ss. 63-94.
- ROY, F. Le, “1919’dan İtibaren Devletlerarası Hukukta Vuku Bulan Tahavvüller”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2 (1951), ss. 354-407.
- RÖSLER, Hannes, “Alman ve Uluslararası Sözleşme Hukukunda Değişen ve Öngörülme-yen Koşullar”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: LXVI, Sayı: 1 (2008), ss. 353-364.

- SALIBA, Aziz T., “*Rebus sic stantibus*: A Comparative Survey”, *Murdoch University Electronic Journal of Law*, Vol. 8, No. 3 (September 2001), http://www.murdoch.edu.au/elaw/issues/v8n3/saliba83_text.html, (Erişim: 14.2.2009).
- SARIAL, M. Enis, “Beklenmeyen Halin Sözleşmeye Etkisi (I)”, *Yargı Dergisi*, Sayı: 47, (Şubat 1980), ss. 24-28.
- SCHEFFLER, William L., “The Politicization and Death of *Rebus Sic Stantibus*”, *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, Vol. 2, No. 1 (Spring 1974), ss. 67-77.
- SCHWARZ, Andreas B., “Harbin Hususi Akitler Üzerindeki Tesiri”, *Adliye Dergisi*, Sayı: 2, Yıl: 35 (1944), ss. 186-202.
- SCHWEBEL, Stephen M., “The Alsing Case”, *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 8 (April 1959), ss. 320-345.
- SCHWELB, Egon, “Fundamental Change of Circumstances”, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol. 29 (1969), ss. 39-70, http://www.hjil.de/29_1969/29_1969_1_c_39_70.pdf, (Erişim: 12.7.2012).
- , “Some Aspects of International *Jus Cogens* As Formulated by the International Law Commission”, *The American Journal of International Law*, Vol. 61, No. 4 (October 1967), ss. 946-975.
- STEIN, Eric and Dominique CARREAU, “Law and Peaceful Change in a Subsystem: “Withdrawal” of France from the North Atlantic Treaty Organisation”, *The American Journal of International Law*, Vol. 62, No. 3 (July 1968), ss. 577-640.
- ŞEN, Murat, “Cumhuriyet Öncesi Türk Hukukunda Hizmet Akdine Genel Bakış”, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 1-2 (2000), ss. 523-546.
- THILO, Emile, “Laesio Enormis ve Clausula *Rebus Sic Stantibus* İle Bir Para Borcunda Mücbir Sebep Hakkında Not”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 1, Sayı: 3 (1935), ss. 344-351.
- THIRLWAY, Hugh, “The Law and Procedure of the International Court of Justice 1960-1989 (Part Four)”, *The British Yearbook of International Law*, Vol. 63, No. 1 (1992), ss. 1-96.
- TIEWUL, Sylvanus A., “The Fisheries Jurisdiction Cases (1973) and the Ghost of *Rebus Sic Stantibus*”, *New York University Journal of International Law and Politics*, Vol. 6, No. 3 (Winter 1973), ss. 455-472.
- TOTH, Akos, “The Doctrine of *Rebus Sic Stantibus* in International Law”, *The Juridical Review*, (April 1974), ss. 56-82.
- , “The Doctrine of *Rebus Sic Stantibus* in International Law”, *The Juridical Review*, (August 1974), ss. 147-178.
- , “The Doctrine of *Rebus Sic Stantibus* in International Law”, *The Juridical Review*, (September 1974), ss. 263-281.
- TUNÇOMAĞ, Kenan, “Alman Hukukunda Borcun İfasında Aşırı Güçlük (Muamelenin

- Temeli) İle İlgili Objektif Görüşler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 32, Sayı: 2-4 (1966), ss. 884-905.
- TÜRKOĞLU ÖZDEMİR, Gökçe, “Roma Medeni Usul Hukukunda *Formula Yargılaması*”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1 (2005), ss. 167-212.
- ÜLGEN, Celal, “Uyarlama Davaları”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 49 (Ocak 2002), <http://www.mevzuatdergisi.com/2002/01a/03.htm>, (Erişim: 30.4.2012).
- VAGTS, Detlev F., “Hegemonic International Law”, *The American Journal of International Law*, Vol. 95, No. 4 (October 2001), ss. 843-848.
- , “*Rebus Revisited: Changed Circumstances in Treaty Law*”, *Columbia Journal of Transnational Law*, Vol. 43, No. 2 (2005), ss. 459-476.
- WALDRON, Jeremy, “The Half-Life of Treaties: Waitangi, *Rebus Sic Stantibus*”, *Otago Law Review*, Vol. 11, No. 2 (2006), ss. 161-181.
- WILLIAMS, John Fischer, “The Permanence of Treaties, The Doctrine of *Rebus Sic Stantibus*, And Article 19 of the Covenant of the League”, *The American Journal of International Law*, Vol. 22, No. 1 (January 1928), ss. 89-104.
- WILLIAMS, Paul R., “International Environmental Dispute Resolution: The Dispute Between Slovakia and Hungary Concerning Construction of the Gabčíkovo and Nagymaros Dams”, *Columbia Journal of Environmental Law*, Vol. 19, No. 1 (1994), ss. 1-57.
- WRIGHT, Quincy, “Article 19 of the League Covenant and the Doctrine “*Rebus Sic Stantibus*””, *Proceedings of the American Society of International Law*, Vol. 30 (April 23-25, 1936), ss. 55-73.
- YILMAZ, Süleyman, “Dövizle Endeksli Tüketici Kredilerinde Uyarlama Sorunu ve Yargıtay’ın Bakışı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 59, Sayı: 1, Yıl: 2010, ss. 131-172.
- ZAYAS, Alfred De, “The Status of Guantánamo Bay and the Status of the Detainees”, *Law Review of the University of British Columbia*, Vol. 37, No. 2 (Spring 2004), ss. 277-341.

F. ANSİKLOPEDİ, MEVZUAT, SÖZLÜKLER VE TEZLER

- AVRUPA BİRLİĞİ GENEL SEKRETERLİĞİ, “*clausula rebus sic standibus*” Maddesi, *Avrupa Birliği Terimleri Sözlüğü*, Ankara: 2009, http://www.abgs.gov.tr/files/Sozluk/glossary_for_the_european_union.pdf, (Erişim: 15.10.2009).
- AYHAN, Halis, “Kendi Kaderini Tayin ve Kosova”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- BOZKURT, Enver, *Türkiye’nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı*, 4. Baskı, Ankara: Asil Yayınları, 2007.
- OSMAŃCZYK, Edmund Jan and Anthony MANGO, (Ed.), *Encyclopedia of the United*

Nations and International Agreements, Vol. 3: N-S, Third Edition, New York: Routledge, 2003.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, (Der.), “Rebus Sic Stantibus” Maddesi, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Gözden Geçirilmiş ve Gen. 4. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 2005.

TEZCAN, Mehmet, “Clausula Rebus Sic Stantibus İlkesi ve Sözleşmenin Değişen Koşullara Uyarlanması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

G. YARGITAY KARARLARI

9. HD,	E. 2009/17729,	K. 2009/14144,	T. 25.5.2009.
11. HD,	E. 2001/4448,	K. 2001/7062,	T. 24.9.2001.
-----,	E. 2002/474,	K. 2002/4030,	T. 29.4.2002.
-----,	E. 2003/5190,	K. 2003/9626,	T. 20.10.2003.
-----,	E. 2005/2289,	K. 2006/4730,	T. 27.4.2006.
-----,	E. 2005/2289,	K. 2006/4730,	T. 26.9.2007.
13. HD,	E. 1999/22,	K. 1999/524,	T. 4.2.1999.
-----,	E. 2005/1874,	K. 2005/9749,	T. 9.6.2005.
-----,	E. 2010/188,	K. 2010/2991,	T. 10.3.2010.
-----,	E. 2010/17858,	K. 2011/7265,	T. 5.5.2011.
YHGK,	E. 1987/11-411,	K. 1988/86,	T. 3.2.1988.
-----,	E. 1998/13-815,	K. 1998/835,	T. 18.11.1998.
-----,	E. 2001/15-402,	K. 2001/459,	T. 30.5.2001.
-----,	E. 2002/13-852,	K. 2002/864,	T. 30.10.2002.
-----,	E. 2004/11-403,	K. 2004/425,	T. 22.9.2004.
-----,	E. 2009/14-456,	K. 2009/496,	T. 11.11.2009.
-----,	E. 2010/14-14,	K. 2010/15,	T. 27.1.2010.